

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

УКРАЇНСЬКА БІОГРАФІСТИКА
BIOGRAPHISTICA UKRAINICA

Збірник наукових праць
Інституту біографічних досліджень

Заснований у 1996 році

Випуск 11

Київ – 2014

УДК 016:929(477)(066)

ББК 63.3(4УКР)-8

У 45

Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. праць / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т біографічних досліджень ; редкол. : В. І. Попик (гол. ред.) та ін. – К., 2014. – Вип. 11. – 416 с.

Ювілейний випуск збірника наукових праць присвячений 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка, впливові його особистості, ідей і творчості на формування патріотичної свідомості, громадянської активності, інтелектуальне самоствердження багатьох поколінь співвітчизників. Опубліковані у збірнику статті і матеріали засновуються на позиціях біографістики як спеціальної історичної дисципліни та спираються на теоретичні та методичні засади вивчення та висвітлення ролі особистості в історичному поступі, формуванні та передачі національних традицій.

Розраховано на вчених, викладачів, студентів і аспірантів вищих навчальних закладів, працівників музейних, архівних і бібліотечних установ, краєзнавців.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: В.І. Попик д-р. іст. наук (головний редактор), Т.І. Ківшар, д-р. іст. наук (заступник головного редактора); С.М. Ляшко, канд. іст. наук (заступник головного редактора); Н.І. Любовець, канд. іст. наук (відповідальний секретар); Бугасва О.В., канд. іст. наук; Т.Ю. Гранчак, доктор наук із соціальних комунікацій; В.М. Даниленко, д-р. іст. наук, член-кореспондент НАН України; Т.В. Добко, д-р. іст. наук; Л.А. Дубровіна, д-р. іст. наук, член-кореспондент НАН України; К.В. Лобузін, д-р. наук із соціальних комунікацій; К.М. Манолаке, доктор політології (Республіка Молдова); Н.П. Марченко, канд. іст. наук; С.М. Мішук, д-р. іст. наук; С. Нарбутас, д-р. гуманіт. наук (Литовська Республіка); В.Ю. Омельчук, д-р. іст. наук; О.С. Онищенко, д-р. філос. наук, академік НАН України; М.М. Романюк, д-р. іст. наук, член-кореспондент НАН України; К. Тахіров, д-р. філос. наук (Азербайджанська Республіка); О.М. Яценко, канд. іст. наук.

Рецензенти:

Ковальчук Галина Іванівна, доктор історичних наук, професор;
Новальська Тетяна Василівна, доктор історичних наук, професор.

Друкується за рішенням Ученої ради Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. При передруку публікацій посилання на збірник "Українська біографістика" обов'язкове.

No part of this publication may be reprinted without reference to the "Ukrainian biographistics" collection.

Збірник зареєстровано Міністерством юстиції України. Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 15825-4297Р від 12.10.2009 р.

Збірник зареєстровано Вищою атестаційною комісією України як фахове видання зі спеціальностей «Історичні науки» (постанова Президії ВАК України від 10.03.2010 № 1-05/2) та «Соціальні комунікації» (постанова Президії ВАК України від 10.02.2010 № 1-05/1).

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Одинадцятий випуск збірника наукових праць «Українська біографістика» повністю присвячений 200-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. В основу його статей і матеріалів покладено доповіді та повідомлення, представлені на ювілейних Біографічних читаннях «Тарас Григорович Шевченко у розумі і серці українців», котрі відбулися у червні 2014 р.

Автори та упорядники прагнули не лише віддати шану великому генію, а й віднайти власні оригінальні підходи до шевченківської проблематики, які є найбільш відповідними духові та запитам нашої буремної доби. В опублікованих у збірнику статтях і матеріалах із позицій біографістики як окремої спеціальної історичної дисципліни у широкому плані розробляються теоретичні та методичні засади вивчення і висвітлення ролі особи в історичному поступі, формуванні та передачі національних традицій. Але чільне місце у збірнику належить дослідженню прямого та опосередкованого впливу особистості великого мислителя, поета і громадянина, його ідей і творчості на весь подальший історичний, культурний, національний, державницький поступ України, на долі знаних і менш відомих співвітчизників, представників різних поколінь – від середини ХІХ ст. до наших днів, формування їх патріотичної свідомості, демократичних переконань, самого способу мислення та громадянської дії.

Тарас Шевченко поправу є центральною постаттю нашої національної історії, національного міфу, національної ідеї. Кожне покоління, в Україні чи на еміграції, згадувало, го-

ворило Шевченка, досліджувало його спадщину повсякчас зважаючи на гострі проблеми свого сьогодення. Кожне ви-творило свій образ Шевченка, засновуючись на тому розу-мінні, яке було визначене часом.

На жаль, історія склалася так, що шлях нинішнього ук-раїнства (саме широкого людського загалу, а не вузького кола інтелектуалів і діячів культури!) до Шевченка був непротим. Для старших поколінь – значною мірою через те, що їм із дитинства нав'язували спрощений, «забронзовілий» образ Кобзаря, відірваний від ідей національного та демокра-тичного поступу. Для дітей нинішньої комп'ютерної ери він теж складний, бо юні, чиї погляди звернуті до сучасного динамічного світу, доволі важко зрозуміти минулу добу, з якою певною мірою розірвалася безпосередня тяглість іс-торії, зрозуміти її органічний зв'язок із сьогоденням. Це породжує чимало складних проблем у висвітленні світо-глядної, творчої та громадянської спадщини Кобзаря сучас-ною, зрозумілою усім мовою образів і фактів, за допомогою новітніх інформаційних засобів. Тому, в практичному пла-ні, щоб повною мірою повернути молоді Шевченка, наповни-ти його образ співзвучними нашій добі смислами, необхідно об'єднати теоретично та методично виважені зусилля не лише дослідників-біографістів, письменників, а й філософів, педагогів, психологів, соціологів, власне всіх спеціалістів-гуманітаріїв, а також – журналістів, працівників інформа-ційної сфери.

Одним із вагомих завоювань наших днів стало те, що шев-ченківська проблематика, у самому широкому її розумінні, знову опинилася на вістрі суспільного буття, збагачується новими смислами, органічно входить у життя мільйонів людей різних поколінь. Дуже важливим у час нинішніх тяж-ких випробувань є, крізь грані Шевченкового образу, по-новому осмислити значення засадничих українських цінностей, іс-торичну роль їх провідників, шляхи передачі естафети від покоління до покоління крізь слово Шевченка і крізь розум, волю та серця наших співвітчизників.

Цей випуск «Української біографістики» є першим суто тематичним в історії нашого видання. Відтак і його структура змінена, відповідно до завдань і цілей, які ставив перед собою авторський колектив.

Насамперед, хотілося окреслити основні царини, в яких нині ведеться біографічний пошук у межах шевченкознавства. Актуальним напрямом сучасної біографічної шевченкіани є переломлення/присутність шевченківського міфу/образу/постаті у долях українців. Так, у дослідженні С. М. Ляшко та С. Г. Іваницької «Шевченківські роковини в житті та творчості Михайла Могиляньського в контексті теорії колективної пам'яті» у контексті теорії колективної пам'яті простежено особливості культурної традиції, сформованої поколінням української інтелігенції, котре увійшло в громадське життя в 1890-ті рр., щодо увічнення та вишанування пам'яті Кобзаря. Стосунки Т. Шевченка з діячами його доби з позицій розкриття духовної єдності великих митців, їх людських стосунків розглядаються у публікації О. В. Бугаєвої «Листи Т. Шевченка до С. Гулака-Артемівського». Запропонований ракурс дослідження вмотивований інтересом до пізнання внутрішнього світу двох земляків, геніїв від поезії та музики, дружба яких дала їм натхнення для життя та творчості. Натомість С. Г. Іваницька у статті «Образ Тараса Шевченка в інтерпретації діяча Старої (Київської) громади Вільяма Беренштама» доводить, що саме пам'ять про Шевченка, котрий був ключовою постаттю у системі символічних цінностей «українських шістдесятників», суттєвим чином визначила життєву стратегію В. Л. Беренштама. Про вплив постаті та творчості Шевченка на долі батька й сина Лип розповідають статті І. І. Стамбола «Наслідкування заповітів Т. Шевченка на прикладі життєвого шляху Івана Липи» та С. В. Кучеренко «Внесок Юрія Липи у шевченкознавство». Вплив Т. Шевченка на формування світоглядних і культурологічних принципів М. Бурачека розкриває В. Г. Аблицов у публікації «Бурачек – зачинатель мистецької шевченкіани».

Проблемно-тематичний діапазон вміщених у збірникові досліджень є доволі широким і різноманітним, але насамперед автори намагалися знайти нові підходи до аналізу та висвітлення особистості Тараса Шевченка, універсалізму шевченкового духу, проголошених ним ідей людяності та свободи, що значною мірою скерували інтелектуальні й духовні пошуки українства впродовж цілих століть. Тому ще однією тематичною складовою видання стали дослідження, об'єднані у розділ «Т. Г. Шевченко в історії та культурі України». Автори здебільшого аналізують феномен згуртування патріотичних сил навколо імені Великого Кобзаря за непростих історичних умов, на складних і драматичних поворотах історії, коли його образ набував значення символу відстоювання самого імені українства, права народу залишатися самим собою. Так, наукові практики руйнування та творення шевченкової міфологеми і факт незавершеності остаточної ідентифікації образу Кобзаря окреслює у своїх дослідженнях Л. І. Буряк («Тарас Шевченко: варіативність образів у контексті історичних трансформацій»). Т. І. Ківшиар («Ювілейний празький «Кобзарь» 1840–1940 рр. Т. Шевченка: до історії видання») на значному архівному матеріалі висвітлює участь С. Сірополка (молодшого) у підготовці та виданні «Кобзаря» 1840–1940 Т. Шевченка (Прага, 1941) і розкриває всі культурологічні обшири пов'язаних із цим виданням подій. Так само маловідомі документальні масиви лягли в основу досліджень В. С. Прокопчука («Подільські сторінки в біографії і творчості Тараса Шевченка»), Т. П. Демченко («100-річчя від дня народження Тараса Шевченка на сторінках чернігівської преси»), О. Я. Рахно («Чернігівське земство та вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка»), Л. В. Ясновської («Давньоруські старожитності Чернігівщини у творчій спадщині Т. Г. Шевченка»), О. В. Заєць («Тарас Григорович Шевченко і Києво-Печерська лавра») та Н. Р. Галярник («Популяризація галицьким студентством творчості Тараса Шевченка як боротьба за своє національне самовираження (за матеріалами Фонду професора В. Т. Полека)»).

Засновуючись на значному архівному матеріалі, автори простежують грані Шевченкового генія із сучасних позицій, зваживши на виклики та запити нашого часу.

Новітнім науково-методичним проблемам формування образу Тараса Шевченка у шкільних підручниках історії присвячена публікація Н. К. Гончаренко «Шевченко у школі: образ Тараса Шевченка у підручниках історії». Інтерес становить й новаторське дослідження Т. Ю. Гранчак «Тарас Шевченко у соціокультурних вимірах Майдану», що висвітлює значення меморіального образу Т. Шевченка як символу української ідентичності в умовах новітньої суспільно-політичної кризи, знакової постаті національної пам'яті в контексті вибудовування українським народом сценарію спільного консolidованого майбутнього.

Не менш нагальною, а можливо, й найбільш затребуваною в сучасних умовах, є третя тематична складова збірника, означена нами як «Т. Г. Шевченко в інформаційному полі України». Зокрема принципово нову для шевченкознавства проблему методичних і практичних засад відображення життєвого та творчого шляху Кобзаря, його спадщини у електронних інформаційних ресурсах розкриває В. І. Попик у статті «Електронні ресурси, присвячені Тарасові Шевченку, як відображення сучасного стану розвитку вітчизняного віртуального інформаційного простору», де він аналізує численні здобутки та невирішені питання у їх формуванні. Н. П. Марченко у праці «Шевченкіана на сайтах дитячих бібліотек» шляхом порівняння традиційних і новітніх напрацювань у методах і формах популяризації Кобзаря серед дітей досліджує здобутки та проблеми донесення образу великого поета й громадянина України до підростаючого покоління. С. В. Муріна аналізує Шевченкіану польськомовних електронних ресурсів як своєрідний «місток дружби» між українським і польським народами та вияв солідарності поляків із сучасною боротьбою за свободу і гідність на Майдані.

Аналізові комплексу наукових напрацювань і джерел шевченкознавства присвячені дослідження О. М. Яценка та

Н. І. Любовець («Шевченко у вітчизняній бібліографії середини ХІХ – початку ХХІ ст.»), А. А. Непомнящого («Кримська Шевченкіана в регіональних енциклопедіях»), Г. В. Бойко та Н. В. Камінської («Шевченківські документи Державного архіву Київської області»), а також К. В. Петриченко («Вишування пам'яті Т. Г. Шевченка українцями діаспори (за документами ЦДАЗУ)»), які на багатому документальному матеріалі розкривають проблеми формування колективної пам'яті, визначального впливу Тараса Шевченка на долі відомих діячів вітчизняної науки та культури і цілих поколінь української інтелігенції на Батьківщині та у діаспорі.

Ювілейний Шевченківський випуск «Української біографістики» став результатом об'єднання творчих зусиль великого колективу вчених і спеціалістів, які впродовж тривалого часу тісно співпрацюють з Інститутом біографічних досліджень НБУВ і витворили навколо нього тісну співдружність дослідників-однодумців. Редакційна колегія збірника висловлює сподівання, що опубліковані у ньому статті й матеріали сприятимуть подальшій активізації зацікавленого обговорення спеціалістами актуальних проблем розвитку біографічних досліджень в Україні, впровадженню нових дослідницьких підходів і методик, подальшому згуртуванню дослідників – істориків, культурологів, біографістів, краєзнавців, професіоналів та аматорів навколо Інституту біографічних досліджень НБУВ та Українського біографічного товариства.

Редакційна колегія закликає до зміцнення співробітництва науковців і спеціалістів академічних інститутів та університетів, архівних, музейних, бібліотечних установ, громадських дослідницьких осередків, які займаються дослідженнями у галузі вітчизняної біографіки та теоретичних і методичних засад біографістики як спеціальної історичної дисципліни.

Т.Г. ШЕВЧЕНКО В ДОЛЯХ УКРАЇНЦІВ

УДК:94:82-94(477)«1895/1935»

*Світлана Миколаївна ЛЯШКО,
кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ),*

*Світлана Григорівна ІВАНИЦЬКА,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Запорізького інституту економіки та
інформаційних технологій
(м.Запоріжжя)*

ШЕВЧЕНКІВСЬКІ РОКОВИНИ В ЖИТТІ ТА ТВОРЧОСТІ МИХАЙЛА МОГИЛЯНСЬКОГО В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ

У статті розглянуто праці та виступи М. М. Могілянського (1873–1942) — правника, публіциста, критика, письменника, літературознавця, громадського та політичного діяча, присвячені, перш за все, роковинам Т. Г. Шевченка. Методологічним інструментом дослідження послуговувала теорія колективної пам'яті.

Ключові слова: М. М. Могілянський, Т. Г. Шевченко, колективна пам'ять, колективні комемораційні практики, публіцистика, ліберально-демократична еліта

Mykhaylo Mykhaylovych Mohylyansky (1873–1942) — a lawyer, essay writer, critic, writer, theorist of literature, public and political figure. This article analyzes publications and appearances M. M. Mohylyansky dedicated to mainly anniversary of Taras Shevchenko. A methodological research tool is the theory of collective memory.

Keywords: Mykhaylo Mohylyansky, Taras Shevchenko, collective memory, collective commemorative practices, journalism, liberal democratic elite

В статье рассмотрены труды и выступления М. М. Могилянского (1873–1942) — юриста, публициста, критика, писателя, литературоведа, общественного и политического деятеля, посвященные, прежде всего, годовщине Т. Г. Шевченко. Методологическим инструментом исследования послужила теория коллективной памяти.

Ключевые слова: М. М. Могилянский, Т. Г. Шевченко, коллективная память, коллективные коммеморативные практики, публицистика, либерально-демократическая элита

Як засвідчує історичний досвід, упродовж століть на українському етнічному просторі не переривалася духовна потреба пересічних громадян, публічних інтелектуалів, лідерів та активістів національних громадських і політичних об'єднань звертатися у різний спосіб до постаті та творчості Тараса Шевченка. На виняткове значення святкування роковин і ювілеїв Т. Г. Шевченка у громадсько-політичному житті українського суспільства одним із перших звернув увагу публіцист і критик Сергій Олександрович Єфремов (1876–1939). Зокрема, у праці «Шевченкові роковини і російська преса» (1901) він писав: «Шевченко чим далі — все більше стає поетом *народним*, беручи епітет сей, щоб означити широке розповсюдження його творів та ідей серед мас народних; ім'я його все більше стає тим покликом, що гуртує кругом себе всіх людей, не розбираючи національності, для яких проповідь правди, добра, гуманності, справедливості, поступу, волі та інших таких вічних і незмінних ідеалів людськості становить не «звук пустої», не забавку на одну якусь хвилину, а пекучу потребу, найпершу мету в житті» [7, с. 35].

Поступово створювалася усталена культурна традиція щодо увічнення та вшанування пам'яті Кобзаря. Зазвичай меморіальні церемонії на честь народження та смерті Т. Г. Шевченка відбувалися біля його могили у Каневі, пам'ятників і пам'ятних місць на колективних зібраннях у вигляді панахид, промов, що містили інтерпретації життєтворчості поета, декламування його віршів, концертів, співів пісень, публічних лекцій тощо [43]. Участь широких верств українського суспільства у Шевченківських святах свідчила про наявність колективної свідомості щодо пам'яті про Кобзаря, про створення так званого «Шевченкового міфу». Невипадково у 2013 р., за даними

Інституту соціальної і політичної психології НАН України, 64 % респондентів назвали Т. Г. Шевченка національним символом України [5, с. 21].

Методологічним інструментарієм для адекватного вивчення традиції вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка може слугувати популярна нині концепція «колективної пам'яті». У новітньому дослідженні І. І. Колесник «пам'ять» розуміється як аналітичний концепт, інструмент дослідження. Дехто вбачає в ньому «методологічну альтернативу історії ідей» (П. Гаттон). «Пам'ять» — не даність, а концепт спеціального походження, себто є продуктом групи, еліт, соціуму. «Пам'ять» слугує «засобом репрезентації минулого, культурних споминів суспільства та на протигагу історії-науки пам'ять (соціальна, колективна, культурна, історична) конструює лише ті образи минулого, котрі актуальні для сьогодення» [18, с. 477–478]. Авторка також слушно наголошує, що «пам'ять та історія були й залишаються контроверсійними за своєю природою та засобами відображення минулого. Історія — це інструмент пізнання минувшини, а пам'ять — засіб розуміння власного сьогодення» [18, с. 494]. На думку французького соціолога М. Гальбвакса, яку він висловив ще у 1920-их рр., «колективна пам'ять» — це соціальний феномен репрезентації пам'яті, це те, що залишається від минулого в пережитому досвіді груп, або те, що групи роблять із минулим; для розуміння колективної пам'яті велике значення набуває соціальний контекст, «соціальні рамки» [45; 46]. Введено М. Гальбваксом поняття «колективної пам'яті» отримало розвиток у 1980-ті рр. у проєкті вивчення «місць пам'яті» та колективних комемораційних практик, започаткованому французьким істориком П. Нора [42]. На його думку, колективна пам'ять складається із сукупності суспільних практик ритуального та символічного характеру. Загалом регулярні ритуали та заходи формують у суспільстві спільні уявлення та створюють спільну наративну конструкцію щодо подій минулого. Пам'ять окремих осіб не є в повному розумінні індивідуальною, бо кожен індивід є представником певної соціальної групи, і ця пам'ять актуалізується в думках, вчинках, діях. Тобто, пам'ять виникає у процесі соціалізації особи і зміст її пам'яті визначається тим соціальним середовищем, в якому перебуває індивід.

Пам'ять розвивається у часі разом із групами індивідів і залишається в пережитому ними досвіді як колективна («...спогад або сукупність свідомих чи несвідомих спогадів про досвід, пережитий і/або перетворений на міф живою спільнотою, до ідентичності якої невід'ємно належить відчуття минулого ...») [42, с. 188–189]. Колективна пам'ять для дослідника — це соціальний конструкт. Огляд праць щодо «політики пам'яті» здійснено у роботах сучасних дослідників [2; 27]. Роздуми про «пам'ять і забуття» знаходимо у дослідженні Б. Андерсона про нації як «уявлені спільноти» [1, с. 204–223]. Цінні спостереження, зокрема щодо динаміки колективної пам'яті, мають місце у колективній збірці «Империя и нация в зеркале исторической памяти» (М., 2011) [9].

Феномен відзначення ювілеїв і роковин, пов'язаних із пам'яттю Т. Г. Шевченка, зазвичай аналізувався у студіях із історичної пам'яті. Але в українській історіографії останнім часом з'явилися праці, в яких семантичне поле образу «ювілейного Шевченка» розглядається в контексті теорії колективної пам'яті з урахуванням відповідних культурних практик минулого та спадковості культурних традицій [41].

Традиція відзначення Шевченкових роковин в Україні складається із суми досвідів колективних пам'ятей, які накопичували різні покоління. Починаючи з перших роковин в умовах імперського суспільно-політичного життя, українська інтелігенція — сучасники Кобзаря в 1860-ті рр. мала на меті «пробудження» народу, популяризацію та поширення і в освіченому суспільстві, і серед селянства творів Т. Г. Шевченка. Покоління, котре активно увійшло в українське громадське життя в 1890-ті рр. (Б. Д. Грінченко, М. С. Грушевський, В. М. Доманицький, С. О. Єфремов, М. П. Левицький, О. Г. Лотоцький, Ф. П. Матушевський, Є. Х. Чикаленко) бачило свою роль у створенні об'єднуючого наративу й адекватному поясненні світоглядних засад Шевченкової творчості. Шевченковим роковинам була призначена роль своєрідного щорічного підбиття підсумків націєтворчої роботи, розповсюдження ідей Шевченка, популяризація пам'яті про велику людину. Колективна пам'ять про Кобзаря виконувала в даному випадку функції іденти-

фікації та легітимації щодо української нації, котра перебувала в процесі формування.

Шевченківський канон у розумінні його як меморіальних церемоній, що апелюють до минулого та впливають на формування спільної пам'яті, почав складатися у 60-х рр. XIX ст. Зокрема, роковини на вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка були започатковані українською громадою відразу по смерті великого поета, згодом до них додалися заходи, приурочені до дати його народження. За кілька десятків років, писав у 1901 р. С. О. Єфремов, Шевченкові роковини «вийшли на широку дорогу суспільну і притягають до себе увагу та цікавість усіх станів громадських — і не на Україні тільки, а й по інших місцях Росії, де є українці духом, або взагалі люди, яким дорогі ті високі ідеї, ті вічні істини, що виявилися в “Кобзарі”» [7, с. 34].

Заходи, пов'язані з вшануванням пам'яті поета, проводилися у формі панахид, декламування віршів, виконання музичних концертів, промов, публічних лекцій, написання та видання спогадів, заміток, бібліографічних оглядів і рецензій на видання творів Шевченка та про Шевченка. Для публічних виступів і публікацій використовувалися теми, пов'язанні з глорифікацією його постаті, популяризацією творчості, інтерпретаціями образу Кобзаря в національній культурі та міфотворчості. Щодо репертуару публічних виступів, то зазвичай обиралася найбільш актуальна тема, що давала змогу авторові, спираючись на творчий спадок і приклади із життя Т. Шевченка, висловити (інколи езоповою мовою) ставлення до подій і явищ сучасного культурного життя та соціально-політичних подій. Так, П. О. Куліш для своєї промови на смерть Т. Шевченка «узяв темою свободу думки й ідею народності» [44, с. 36].

Пам'ять про Шевченка являє собою складну конструкцію, що викристалізувалася протягом століть у процесі комеморації. Комеморація (за П. Коннертоном) — це «меморіальні церемонії», що апелюють до минулого та впливають на формування спільної пам'яті [19, с. 75–76]. Завдяки певним механізмам і прийомам комемораційних практик протягом десятиріч відбувалося творення канонічного образу Тараса Шевченка. Поминальні обряди та ритуали концентрують увагу в соціальній пам'яті на «основополож-

ному наративі» певної спільноти та покликані забезпечити в ній тяглість колективної пам'яті. «Акти поминання (вшанування, церемонії) не стільки безпосереднє відображення «реальної» колективної пам'яті, як соціально сконструйований дискурс... Як дійства акти поминання відбивають і колективну пам'ять, якою вона поставала в зображальних практиках минулого, і соціальний та культурний дискурс сучасності про минуле» [6, с. 52–53]. Досліджуючи механізм формування національної та історичної пам'яті української спільноти у ХХ ст., історики відзначають, що «звернення до комеморації дозволяє наблизитися до вирішення питання щодо механізмів конструювання моделей пам'яті, розмаїття її форм, репрезентацій, носіїв і ретрансляторів» [4, с. 345].

Але, як уявляється, крім вивчення колективних комемораційних практик, заслуговують на увагу також індивідуальні меморіальні інтерпретації образу поета. Тому метою статті є виявлення фактів особистої участі М. М. Могилянського у меморіальних заходах на честь поета (організація Шевченкових роковин і висвітлення їх у пресі; пошукова робота, творчі наміри та плани як публіциста, письменника і критика), з'ясування в контексті доби в його публіцистичному доробку ваги постаті та творчості Т. Г. Шевченка, узагальнення фактографічного матеріалу в методологічному ключі теорії колективної пам'яті. Джерелами дослідження обрано передусім публіцистичні твори, огляди преси та рецензії, мемуари, а також щоденник Могилянського.

М. М. Могилянський (1873–1942) — правник за професією, літературний критик, публіцист, літературознавець, письменник, послідовник психологічного напрямку в українському модернізмі. У 1923–1933 рр. — науковий співробітник Всеукраїнської Академії наук і керівник Комісії для складання біографічного словника діячів України. Щодо висвітлення в літературі його постаті та творчого доробку, зазначимо, що систематична робота в цьому напрямку розпочалася в 1990-ті рр. минулого століття, а продовжилася вже на початку нинішнього. Суттєвий внесок у дослідження біографії та популяризацію наукового та літературного доробку М. М. Могилянського зробили Т. П. Демченко, Т. П. Журавльова, О. А. Зелік,

С. М. Кривенко, Г. М. Курас, С. М. Ляшко, Ю. В. П'ядик, В. Г. Сарбей, М. Ф. Слабошпицький, Ю. М. Хорунжий, М. П. Чабан, В. О. Шевчук, Н. М. Шумило. У 2013 р. до 150-річного ювілею Михайла Могилянського в Національному газетно-журнальному видавництві вийшов друком науково-популярний ілюстрований часопис «Пам'ятки України: історія та культура» (№ 9). Вміщені у цьому числі матеріали розкривають життєвий і творчий шлях М. М. Могилянського, змальовують процес формування його ідентичності, наводять думки щодо перспектив розвитку української культури та майбутнього українсько-російських відносин [14], подають характеристику його діяльності на посаді керівника «Постійної комісії для складання біографічного словника діячів України» (1923–1933) [26], висвітлюють його погляди на проблеми реформування політичного та соціально-економічного устрою Російської імперії, місця та ролі Державної Думи в політичній системі країни [11], історію полеміки 1913–1914 рр. із В. І. Леніним щодо національного питання [16]. Опубліковані також три версії автобіографії [25], листи М. М. Могилянського та його матері Марії Миколаївни до чернігівського адвоката І. Л. Шрага за 1917 р., виявлено «місця пам'яті» в Чернігові, Петербурзі, Києві, Дніпропетровську. Вперше укладено персональний біобібліографічний покажчик [29], покликаний полегшити та скоординувати подальшу роботу дослідників.

У березні 2014 р. у чернігівському видавництві «Просвіта» вперше побачили світ листи Михайла Михайловича та його матері Марії Миколаївни до відомого українського політичного та громадського діяча, адвоката, члена чернігівської громади та «Просвіти» Іллі Людвиговича Шрага (1847–1919). Збірка, упорядкована Т. П. Демченко та С. Г. Іваницькою [22], репрезентує епістолярну спадщину обох діячів за 1907–1917 рр., розкриваючи нюанси стосунків представників різних поколінь українського національного руху, деталізує їхні характери та проливає світло на ставлення до подій тогочасного політичного життя. Матеріали видання переконливо доводять думку упорядників про те, що М. М. Могилянський «за своїм світовідчуттям, творчою енергетикою, типом мислення, темпом життя, енциклопедизмом, нарешті, певною «розкиданістю»

своїх творчих інтересів був типовою постаттю інтелектуала «Срібного століття» ... характерною рисою його натури була «подвійна ідентичність» — поєднання в громадській та мистецькій свідомості елементів «общеруськості» й «українськості». Все це було оповите тенденціями «європеїзму»... М. Могілянський, людина з європейським типом свідомості, обізнана зі світовою літературою й філософією, активно долучався до творення нової естетичної парадигми в українській культурі...» [22, с 28].

Шевченковим студіям Могілянського присвячені передусім розвідки літературознавців С. М. Кривенка [21] та О. А. Зелік [8]. Так, дослідниця в статті «Тарас Шевченко у критичній рецепції М. Могілянського» відзначає, що «Михайло Михайлович був близьким до фундаторів науки про Т. Шевченка: С. Єфремова, О. Дорошкевича, П. Филиповича, І. Айзенштока; їх поєднувала тісна співпраця, приятельські стосунки, вболівання за долю української літератури... Для Михайла Могілянського літературна критика була засобом, який допомагав підкреслити і підтвердити органічність української літератури/культури у загальноєвропейській. А звернення до найвеличнішої постаті української літератури, ... було зумовлене бажанням розвіяти міф про «геніального мужика», відійти від протиставлення культурника Куліша і мужика Т. Шевченка. Його розвідки, далекі від шаблону і трафарету, часто мали дискусійний характер» [8, с. 140]. На її думку, «у своїх шевченкознавчих студіях він послуговується провідними принципами біографічної, документальної та історико-соціологічної шкіл, які були визначальними в українському літературознавстві 1920-х років» [8, с. 145]. До вивчення шевченкознавчого дискурсу у творчості Могілянського та відповідних меморіальних практик зверталися нещодавно у своїх студіях також автори запропонованої увазі читача статті [15].

У визвольному русі М. М. Могілянський був яскравим представником того покоління російської інтелігенції, чия соціалізація відбулась в 1890-ті рр.¹. Саме в юності він за-

¹ У 1892 р. закінчив класичну гімназію в Чернігові, в подальшому вступив на юридичний факультет Петербурзького університету, але навчання завершив лише в 1903 р., склавши державний іспит при Ново-

цікавився ідеями М. П. Драгоманова та одночасно — постулатами легального марксизму, що засвідчив у автобіографії 1929 р.: «От «драгомановства», усвоеного еще на гимназической скамье, в студенческие годы перешел к марксизму, принимая близкое участие в марксистских кружках, а в 1897–99 гг. и в делах Петербургского «Союза за освобождение рабочего класса» [17, арк. 1–2; 26, с. 18, 20]. Згодом під впливом В. Л. Беренштама, М. С. Грушевського, М. М. Коцюбинського, І. Я. Франка та І. Л. Шрага, під враженням подорожей на рідну Чернігівщину та спілкування з селянством відбулась еволюція його поглядів у напрямку цінностей українського ліберально-демократичного руху. У Петербурзі в 1906–1917 рр. професійне, громадсько-політичне та літературне коло спілкування Могиланського складалось із відомих представників російського лібералізму та неонародництва².

Олександр Гнатович Лотоцький (1870–1939) — український громадський і політичний діяч, публіцист, історик церкви, у спогадах подав таку його яскраву характеристику: «Дуже живою та активною постаттю на петербурзькому ґрунті був Михайло Михайлович Могиланський. Натура талановита, ріжностороння, хоч трохи роскидана... Досить постійно писав у петербурзькій пресі, головню в «Речи», часто зачіпаючи справи українські... Писав живо, з темпераментом... Був правовірний член партії народньої свободи (к.-д.), енергічно працював для партії та гаряче виступав проти яких будь закидів на її адресу... На протязі яких десяти літ перед революцією хоч поволі, але послідовно відбувався певну еволюцію щодо українського світогляду...» [24, с. 62–63].

російському університеті та ступивши на професійний шлях присяжного повіреного.

² Політична діяльність Могиланського в 1906–1917 рр. була пов'язана передусім із перебуванням у лавах конституційно-демократичної партії (партії «Народної свободи») — провідної сили легальної опозиції Російської імперії в останні роки існування царату. Вийшов із її лав у травні 1917 р., протестуючи проти невизнання кадетським керівництвом права України на національно-територіальну автономію у майбутній федеративній Російській республіці [докладніше: 11; 12; 13]. У 1915–1916 рр. кілька разів виступав із відчитами у Петроградській Громаді Товариства українських поступовців (ТУП).

Перше знайомство юного Михайла Могілянського з текстами Тараса Шевченка відбулося за празьким виданням «Кобзаря», що зберігався в бібліотеці батька. Могілянський так пише про це в мемуарах: «Песни и сказки няни, окружающая народная стихия, позже украинский театр — были факторами моего органического украинства, ослаблявшегося, однако, обрусевшей семьей и школой, в которой все украинское было строго запретным. Мой отец, говоривший всегда по-русски, прекрасно читал по-украински. У него был том пражского издания Шевченковского «Кобзаря», заключающий в себе запрещенные в России произведения поэта, и иногда он читал его в кругу людей близких семье. На присутствие при чтении детей, обыкновенно, не обращали внимания (дети «не интересуются» и «не понимают»). А в 10–11 лет я уже тайком вытаскивал пражского «Кобзаря» из отцовского шкапа и от первой до последней страницы прочел его...» [30, с. 135].

За студентських років М. М. Могілянський брав участь в організації та проведенні публічних вечорів, присвячених пам'яті Кобзаря та інших традиційних заходах. На одному з них, проведеному в Чернігові, виголосив доповідь «Економічний матеріалізм і українське питання», яку згодом опублікував за підписом «Мих. Андрійко» в редактованому І. Я. Франком журналі «Народ» із підзаголовком «Читано на Шевченкових роковинах» (1895). Прямі згадки про Т. Г. Шевченка відсутні, так само, як і цитати з його поезій. Але в нових історичних умовах російської дійсності, позначених кризою старого режиму та потребою його модернізації, зростанням у суспільстві популярності ідей соціалізму та лібералізму, активізацією робітничих та опозиційних політичних організацій, «визріванням» національних рухів «недержавних» народів, які в певному сенсі містили потенційну загрозу дезінтеграції імперського простору, при уважному читанні тексту доповіді Могілянського можна-таки виявити провідні ідеї, сповідуванні Кобзарем. «Українське питання, як і всяке друге живе питання, мало і має чимало ворогів. Цілком зрозуміло, що перш усього, воно встріло, як питання визвольне і демократичне, ворогів — серед реакціонерів усіх колірив. Але ворогування з цього боку завжди найкраща рекомендація. Так не одні реакціонери — відкри-

ті ученики Каткова або Мещерського, — ворогували і досі ворогують проти українства; ворогували проти його і поступовці, і революціонери, ворогували того, що по їх «крайньому розумению», — українство нібито перешкоджує їх ділу — ділу народної волі і поступу», — зазначав автор. Такий стан речей викликаний тим, на думку М. М. Могилянського, що «ті, які сперечаються, не дуже то добре знайомі (а буває й зовсім не знайомі) з тим, проти чого сперечаються» [28, с. 107–108].

Публіцист поставив на меті висвітлити «українське питання» під кутом зору вельми популярної на той час марксистської економічної доктрини, «цілком пристаючи на головніші її основи» [28, с. 108]. «Хто проти історії, проти того історія, — декларував М. М. Могилянський. — ... Національності явилися, як результат довгого життя... Примусова денационалізація являється перед нашими очима перш усього, як незаконна подія проти історії. Щоб історія йшла шляхом мирного поступу — треба, щоб народ стояв на вищому ступіні культурного розвитку, можливого серед тих матеріальних обставин життя, серед яких він живе. Культурність помагає йому зрозуміти своє становище, свої інтереси, свою можливу будущину. А щоб культурність була найвища — треба, щоб розвивалась вона на національному ґрунті...» [28, с. 108–109].

Прогнозуючи майбутні завдання політичних рухів у державі, М. М. Могилянський писав, що «для всієї Росії найголовніше, якомога швидше досягти політичної волі». Одночасно твердив (і саме цей постулат наближав його світогляд до діячів національно-демократичного руху), що «для усякого українця видно, що деспотизм ніколи не признає прав української нації на існування». Звертав увагу на те, що «українство має велику культурну, а через те й революційну силу. Усяке культурництво в Росії революційне, бо культура й деспотизм не вживаються в купі. Тим українська книжка, що несе в народ справжню освіту, а не деморалізацію — революційна, український рух, що бажає дати освіту народові на національнім ґрунті — рух революційний, се добре знає уряд і чи не через те так гнітить і жене його?» Висновок публіциста був радикальним: «... рух український — рух революційний, поступовий. Він

наближає нас до того становища, з якого вільний шлях до того, коли “у всяке віконце Засияє сонце...” [28, с. 109]. Завершив Могилянський свій виступ оптимістичними рядками із вірша побратима Тараса Шевченка по Кирило-Мефодіївському товариству П. О. Куліша «Заспів» (1862).

У цитованому виступі Могилянського на Шевченкових роковинах зустрічаємо новітню інтерпретацію класичних мотивів Кобзаря, якими вважаються народолюбство, ідеали народоправства та просвітництва, ненависть до царської деспотії, гасла політичної свободи, національного та соціального визволення. Незважаючи на заявлену Могилянським прихильність ідеям «легального марксизму», в підтексті відчувається домінуючий і вельми продуктивний щодо прогресивного вирішення «українського питання» вплив ідей М. П. Драгоманова (скажімо, вимоги поєднання задач політичного, національного та соціального визволення, пріоритет освіти, розвиток національної культури).

Свої перші статті, присвячені пам'яті великого Кобзаря, Могилянський опублікував у популярних київських газетах «Киевские отклики» (1905, № 57, 26 лютого) та «Киевские вести» (1909, № 130, 17 травня). Надалі Михайло Михайлович популяризував творчість Т. Г. Шевченка у таких відомих періодичних виданнях як «Речь», «Украинский вестник», «Русская мысль», «Всемирный вестник», «Жизнь для всех», «Книга и революция». Розшукав і надрукував у журналі «Вестник Европы» (1909, № 5) автограф Шевченка («Вітер з гаєм розмовляє...»), перекладав російською мовою окремі його поезії. За дорученням українського літературознавця, історика, фольклориста, публіциста, кооператора Василя Миколайовича Доманицького (1877–1910) намагався розшукати автограф «Мар'яни-черниці» для другого видання «Кобзаря». Згодом Могилянський перейнявся ідеєю здійснити повне видання «Щоденника» Т. Г. Шевченка й навіть розпочав роботу в Музеї українських старожитностей В. В. Тарновського у Чернігові, сповістивши в 1910 р. про свій намір М. М. Коцюбинського та П. Я. Стебницького.

Загалом шевченкіана М. М. Могилянського, згідно дослідження літературознавця С. М. Кривенка, нараховує вісімнадцять праць, присвячених роковинам зі дня народження або смерті поета або таких, де згадуються твори поета

[21]. Це зокрема, публікації «Памяти Т. Г. Шевченко» [31], «Т. Г. Шевченко (род. 25 февраля 1814 года)» [36], «Шевченкова годовщина» [32], «Шевченкови роковини 1916 року (26 лютого)» [38], і нарешті, оприлюднена 1925 р. рецензія на виданий І. Я. Айзенштоком «Дневник» Т. Г. Шевченка [37]. В академічний період діяльності зацікавлення української критики викликали такі статті Могілянського (надруковані під псевдонімом «Павло Чубський»), як «Куліш і Шевченко» (1927) та «Кохання в житті Шевченка та Куліша» (1929). Письменник плекав навіть намір написати роман «Шевченко», а також гаряче та щиро співчував ідеї заснування Інституту Тараса Шевченка в Харкові.

Зупинимось дещо докладніше на окремих творах із ювілейної шевченкіани М. М. Могілянського. Так, у статті «Великое сердце», опублікованій у газеті «Речь» (1911), котру видавали лідери конституційно-демократичної партії І. М. Гессен і П. М. Мілюков, заслуговує на увагу спостереження автора щодо народності Шевченка. На підтвердження цієї тези Могілянський наводить рядки з листа Тараса Шевченка до Варфоломія Шевченка («я по плоти и по духу сын и родной брат нашего бесталанного народа») та посилається на спогади Я. Полонського про поетові страждання з приводу покріпаченого стану своїх рідних і всього українського народу. У публікації «Шевченкова годовщина (26 февраля 1861 г.)» на шпальтах тієї самої «Речи» (1912) Могілянський прореферував друковані матеріали з нагоди 50-тих роковин смерті Т. Г. Шевченка та опублікував свої переклади низки його поезій («Из Т. Г. Шевченка»).

На сторінках поважного петербурзького часопису «Русская мысль» М. М. Могілянський регулярно оглядав нові твори та висловлював оцінки щодо нових імен в українській літературі («Украинская литература в 1910 г.», «Украинская литература в 1911 г.», «Украинская литература в 1912 г.», «Украинская литература в 1913 г.»)³. Так, у

³ Із 1906 р. це видання очолив один із провідних діячів кадетської партії О. О. Кізеветтер, співредактором був П. Б. Струве, а тому не випадково з 1907 р. журнал став інтелектуальним лідером російської ліберально-демократичної журналістики, і водночас — друкованим органом російського релігійного Ренесансу. Найвизначнішими співробітниками були С. М. Булгаков, О. С. Изгоев, С. Л. Франк, М. О. Бердя-

1912 р., резюмуючи досягнення української громадськості у 50-річчя роковин смерті Кобзаря, М. М. Могилянський писав, що у минулому 1911-му році виповнилося 50 років із дня кончини Т. Г. Шевченка та що українська преса приділила багато уваги ювілеєві «геніального бідолахи». Та, на жаль, у меморіальній літературі не можна відзначити чогонебудь, що «стало б придбанням на довгі роки, або скількинебудь новим світлом освітило особистість поета та його поезію». Пов'язане з закінченням 50 років із дня смерті поета припинення «літературних прав» правовласників на його твори не створило сприятливіших умов для поширення його творів, бо й раніше власники літературної спадщини Шевченка, наскільки це дозволяли зовнішні умови, завжди невпинно дбали про полегшення доступу творів народно-го поета до широких народних мас. Найбільшим фактом, «фактом дійсно великого історико-літературного значення», дотичним до ювілейних шевченківських днів, публіцист назвав оприлюднення В. Яковенком другого тому творів Тараса Шевченка, куди поряд із іншим увійшли щоденник (1857–1858) і 157 його листів. М. М. Могилянський насамперед наголошує безумовну значущість видання: «Вперше публікується оригінал щоденника (з незначними скороченнями з цензурних міркувань), окрім свого величезного історико-літературного значення, читається з захоплюючим інтересом, як повість про життя поета-великомученика, що розкриває напрочуд привабливу людську особистість. На жаль, видання д[обродія] Яковенка і з зовнішньої, і з внутрішньої сторони може слугувати взірцем того, як не можна видавати класиків». Справа була в тому, що окрім «цілковитої відсутності» редакторської роботи і таких «дрібниць», як велика кількість друкарських помилок, листи Шевченка (103 сторінки) були набрані «таким дрібним і паскудним петитом, що здолати їх без серйозної небезпеки для здоров'я очей навряд чи можливо. При поганому папері і загальної неохайності видання надмірно високою (1 р. 50 к.) є і ціна книги» [35, с. 21].

У щорічнику газети «Речь» за рік 1914-й М. М. Могилянський, констатує проблеми та труднощі українсь-

єв, Л. І. Шестов, М. О. Гершензон, З. М. Гіппіус, Д. С. Мережковський, В. Я. Брюсов та ін.

кого громадсько-культурного життя в умовах імперського асиміляційного тиску, серед інших фактів звертав увагу й на прояви адміністративного свавілля: «На основаніи циркуляра министра нар[одного] просвещения о народных библиотеках, из земских школ в Харьковской губернии изъяты произведения Шевченко «Катерина», «Невольник», «Назар Стодоля»... Закрыли комиссию по составлению каталогов, выставку украинских книг... Школа вообще под сугубо-бдительным надзором, и факт исключения в с. Кирилровке (родина Шевченка) ученика Шевченка (потомка поэта) из школы за неумение повторить задачу порусски — факт довольно заурядный...» Щоправда, крім сумних, були і відрадіні моменти, які охоче зафіксував оглядач, зазначивши, що «в Харькове сооружаются памятники Т. Г. Шевченко, Квитке-Основьяненко и композитору Лысенко. Фонд на постановку памятника Шевченко в Киеве превысил 120 т. р. ... Каневское земство ассигновало тысячу рублей на приведение в порядок могилы Шевченко на берегу Днепра у Канева. Уже после составления настоящего очерка газеты принесли известие об опротестовании этой ассигновки г. киевским губернатором» [34].

Як свідчив М. М. Могилянський, серед численних Шевченкових роковин найбільше йому запам'яталися заходи з нагоди 100-річчя з дня народження поета (1914 р.). Українська національно-свідома громадськість планувала провести цей ювілей як загальноукраїнське, всеросійське та навіть загальнослов'янське свято. Царський уряд заборонив проведення святкувань, але в багатьох містах Російської імперії та на етнічних землях окрім панахид та інших заходів відбулися демонстрації протесту. Ювілей співпав із перебуванням М. М. Могилянського на посаді мирового судді у містечку Городня Чернігівської губернії (цікаво, що це містечко у 1846 р. за дорученням Археографічної комісії відвідав Т. Г. Шевченко). 25 лютого (за старим стилем) 1914 р. М. М. Могилянський разом із матір'ю Марією Миколаївною, котра гостювала у сина, замовив у Троїцькому соборі панахиду по Шевченкові. У листі до свого дальнього родича М. С. Грушевського публіцист писав: «В Городні се вперше відбулася Шевченківська панахида ... На жаль у церкві людей було дуже мало...» [40, с. 217].

У жовтні 1916 р. газета «Речь» вмістила рецензію М. М. Могілянського на виданий київським Українським науковим товариством (УНТ) до 100-річчя народження поета «Збірник пам'яті Тараса Шевченка (1814–1914 гг.)». Автор наголосив щодо потреби ґрунтовного наукового вивчення «Кобзаря», відзначив вагу вперше оприлюднених (майже без купюр) слідчих матеріалів у справі Кирило-Методіївського братства.

У цьому ж році у праці «О культурном творчестве» М. М. Могілянський, розвиваючи ідеї національної самобутності українства й активного розвитку української культури як культури європейської, писав: «И для украинства один Шевченко стоит больше, чем все отвлечённые соображения о правде-справедливости. Дар гениальности ... есть дар счастливый и редкий. Национальное дело не может строиться в расчёте на счастье. Но то, что в руках нации, сознательной, бодрой и полной энергией творчества, использование этой энергии для созидания культурных ценностей — не может быть задавлено никакой репрессией, ибо «вольная мысль, — по словам поэта, — в оковах не умрет»... Шевченко, плоть от плоти и кость от костей забитого украинского крепостного крестьянства, стал глашатаем национального украинского самосознания. А для последнего в лице гениального поэта, занявшего почетное место среди славянских поэтов, рядом с Пушкиным, Мицкевичем, с этим большим достижением соединялось и убеждение в том, что Шевченко, по чьему-то удачному выражению, — «прекрасный прецедент»... И начатки украинской культуры в виде зародышей науки, искусства и довольно развитой литературы продолжают и углубляют шевченковскую традицию. На наших глазах, пусть и относительно бедная количественно, все пышнее расцветает оригинальная украинская литература, завоевывая себе признание и заинтересовывая не только русских, но и европейских читателей» [33, с. 17–18].

Цінними є спостереження М. М. Могілянського щодо сприйняття українцями Східної Галичини образу та спадщини Кобзаря, викладені в брошурі «Шевченкови роковини 1916 року (26 лютого)». Книжечка була видана у Петрограді у роки Першої світової війни. Військове лихоліття стало

тяжким випробуванням для українського народу, розділеного кордонами двох імперій та арміями двох антагоністичних блоків — Антанти і Четверного союзу. Саме тому текст Могиллянського починається наступними схвильованими рядками: «Вже здавна день 26-го Лютого став днем українського національного свята, та не того свята, яке мертвим, коли не офіційним, то офіціозним, раз на завжди виробленим канонам притуплює думку і заморожує почуття, але того свята, яке творчим подухом живодайної сили примушує жвавіше битись живчик думки й почуття, від якого за плечима виростають крила!... Вже вдруге в тяжких обставинах національного лихоліття святкуємо день 26-го Лютого! З скількох сердець рветься стогоном крик: ...«не однаково мені Як Україну злії люде Присплять лукаві і В огні її окраденую збудять!!! Бо безмежне зараз змагання «приспати» усю Україну, а частина її в дослівнім значінні окрадена і збужена в огні!» [38, с. 1].

Твір містять згадки про обставини Шевченківської меморіальної церемонії 1913 р. у Східній Галичині, на якій Могиллянський був присутній. «Пригадую один незабутній епізод з моєї останньої подорожі на Галичину, — писав Могиллянський. — Було це в червні 1913 року, за рік до війни. Довелось мені бути в повітовим місті Бібрці, в день, коли одбувались останні вибори до Галицького сойму. Послом до сойму обраний був Лонгин Цегельский, посол парламентський, з яким я й приїхав ранком в день виборів до Бібрки. Після виборів, в залі кредитового союзу одбувся бучний бенкет. Коли на бенкеті почалися промови, д. Цегельский звернувся до присутніх, переважно селян — з 112 виборців (вибори двуступінні) було 4–5 попів, решта селяни – хлібороби, — з пропозицією вітати гостя з великої закордонної України, яка пильно прислухається до боротьби галицьких українців за національне право і добачає в тій боротьбі своє діло... Тоді взяв слово старий поважний селянин, що сидів біля мене з другого боку. Він висловив, що до смерті не забуде того, що мав честь сидіти на бенкеті поруч з гостем з великої закордонної України, звідки залунав голос незабутнього Кобзаря, що покликав до національного відродження усі землі українські, розбудив усі серця живі... Після сього почав читати головніші, на його погляд, запо-

віти Кобзаря. Читав з глибоким зворушенням і почуттям, які свідчили, що те, що він читає, увійшло міцно в душу... і читав стільки, скільки мало мабуть хто з українських інтелігентів прочитає з Кобзаря... Відповідаючи на привітання, я мусив зазначити, що творчістю героїв духу усі землі українські сполучені в одну національність. Як би не краляли державні межі тіла української національності, національна свідомість твердо стоятиме на ґрунті єдності. Коли наш Шевченко, син кріпака-селянина, свій на Галичині, то з другого боку син Галицького селянина Іван Франко, творець епічного образу Мойсея — свій на Україні, наш Коцюбинський — свій на Галичині, Галицький Стефаник, буковинка — Ольга Кобилянська — свої на Україні. Нарешті не можемо казати ми і Ви, Ви і ми, кажемо — ми, ми — Українці!... Отсей Галицький поважний селянин-хлібороб став в моїх очах символом [так в тексті. — С. Л., С. І.] української національної єдності, я згадую про нього з нагоди Шевченківського ювілею тому, що в цьому символі яскраво відбилася Шевченківська стихія» [38, с. 2–3].

Могилянський, передчуваючи подальші карколомні зміни (закінчувалося пронизане вірою в прогрес і людський розум дев'ятнадцяте «довге століття», починалося важке та криваве двадцяте...), цитував шевченкові пророчі рядки. «Живимо в історичні часи нової будівлі, нових руїн. «Перед нашими очима» виростають нові могили, занадто багато могил, витворюються нові мученіки, і нема чого розпитувати — за що? За-що — то всім відомо! Сучасні «неправди» ще недавно нікому б навіть не приснились! Знов — «поки що-течуть ріки, Криваві ріки!..» І провідною зіркою для нас може бути тільки спадщина великих ідеалів, які ми одержали від минулого і передати мусимо майбутньому. Заповідану нам поетом певність — «Не вмирає наша правда, Не вмирає воля!» по всяк час претворятимемо в активність, нею захищатимемося від невір'я, по всяк час маючи перед духовими очима великий приклад того, кого «за Україну замучили колись...» [38, с. 5–6].

Провідними думками твору є гасла національної консолідації та «соборності» (возз'єднання) українських земель, світла віра в те, що «не вмирає наша правда, не вмирає воля». Автор пише, що, «як би не краляли державні межі

тіла української національності, національна свідомість твердо стоятиме на ґрунті єдності». Одночасно зауважує: «Так велетенська тінь геніального поета покрила собою усі землі українські ... сполучила тим міцним, нерозривним сполученням-цементом, який з етнографічного матеріалу творить національність. Шевченківська стихія стала одним з міцніших чинників тієї національної єдності, що єсть світом, якого тьма не об'їсть, яка видержить найтяжчі іспити...» [38, с. 13]. Оцінюючи політичні перспективи, Могилянський твердив, що «... коли Росія бореться за волю, за демократичний лад та права людини й громадянина, українці повинні ще боротись за саме своє існування, за права національні...» [38, с. 4]. У творі присутні також меморіальна Шевченкова риторика, агітаційно-пропагандистські мотиви та спроби прогнозувати майбутнє...

Згадував Могилянський Кобзаря і в трагічному та кривавому 1918 р. під час першого пришестя на Україну Радянської влади. Вирішивши поділитися з читачем враженнями від більшовицької окупації Чернігова у газеті «Черниговский край», писав: «Не минула і нас лиха година: 27 декабря, в 11 годин ночи, прибули до нас большевики і першим ділом оточили «Народний Дом», в якому ішов любительський спектакль. Зразу почали в присутніх робить труси і відбирать зброю. Особлива погоня була за офіцерством і салдатами. Позаяк офіцерства не було на спектаклі, то по вказівці добродіїв: Помагая, Сухачова-Рабінкова — гімназиста і Аніщенка — розносчика писем, — почали нічю в хатах офіцерів робить труси і одбирать зброю. В кого з їх не було документів, то вели до большевицького комисара на ст[анцію] Городня, від котрого рідко хто вертався живим. Забили большевики оціх офіцерів: Оболонського, Пінчука, Більського і інших. На другий день почали труси по вказівці тих же «добродіїв», і в міщан. Страшенна погоня большевіків за українськими організаторами і офіцерами українських полків». Після цієї трагічної преамбули Могилянський занотував такий вражаючий факт: «Не можу проминути характерного ідейного большевизма: в «Народньому Домі» Українським товариством «Просвіта» був виставлений портрет Т. Г. Шевченка, якого большевики ізрешетили пулями, а потім зняли і посікли шашками» [10, с. 4; 6, 112–113].

За Могілянським, Т. Шевченко — вірний учень мандрованого філософа Григорія Сковороди, а його муза, яку він характеризує як музу боротьби і ненависті, — лише інша сторона безмежної любові, інша сторона його «Сковородинської душі». Вчення Г. Сковороди з раннього дитинства супроводжувало Тараса Шевченка, навчило «добро любити» і допомогло зберегти чистоту душі та щирість серця у найскладніших життєвих обставинах [8, с. 139].

У добу українізації, звертаючись до постатей національної культури, в статті «Куліш і Шевченко» (1927) М. М. Могілянський твердив, що Т. Шевченко — геній, а його вдача — «приваблива, експансивна, з світлим розумом і великим серцем, бурхлива і щира, проста і геніальна» [47, с. 105]. Він поділяв думку Куліша, що Шевченко «розум брав од самого Бога» [47, с. 114]. До властивостей Шевченкової натури Могілянський відносив вміння «своїм великим серцем незлосливо, поблажливо ставитись до маленьких хиб людських, особливо приятельських, а на теплі дружні почуття відповідати щирою приязню» [47, с. 115].

Неодноразово звертається Могілянський до Шевченкового діаріуша, цитує, розмірковує, порівнює з фактами іншими джерел... Ось характерний коментар до цього читання: «Шевченко почасти в «Щоденникові», єдиній, може, по світлій ширості книзі у всесвітньому письменстві, і розповів крок за кроком своє життя, не затаївши жадного помисла. І нехай не радіє, нехай не хіхікає соборне міщанство: він такий-же, як і ми, або й: дякую тобі, боже, що я не такий, як він... навпаки всьому тому образ Шевченка незаплямований і чистий живе в серцях тих, хто відчуває велику муку «розпяття», яким було все життя геніального великомученика...» [47, с. 123].

У підсумку, як уявляється, квінтесенція ставлення Могілянського до Шевченка як людини та творця найвиразніше репрезентується наступними рядками аналізованої статті: «...чи не час відповісти й всім сучасним геростратикам, для яких Шевченко «лише п'яниця і розпусник», що всі подібні закиди найменшої плями не кладуть на чистий образ геніального поета?

Шевченко нам любий такий, який він був у дійсності, людина, що їй, як правильно з іншого приводу зазначив

М. М. Новицький⁴, часто не чужим було людське, занадто людське. Нам не потрібний його іконописний образ, фантастичний зразок з серії «Жизни замечательных людей» Павленкова. Не боїмося визнати, що і пив і одвідував доми, про які не згадують в пристойному громадянстві. Не візантійський святий, а життєвий подвижник, велика дитина, через все життя, через всі падання він проніс незаплямовану життєву святість чистого серцем. Коли правду казав Куліш, що «меж детей ничтожных мира часто бывал Шевченко всех ничтожней», коли правду каже М. Новицький, що людське, занадто людське було Шевченкові не чуже — а вони безумовно кажуть правду і, то і в тому «ничтожестве», в тій близькості до людського, занадто людського залишився Шевченко білосніжно чистим і неосяжно, зворушливо великим. І тому для пам'яті його за гострого Кулішевого слова часто образливіші міщанські спроби захищати його спеціальними досліддами, скільки разів він був п'яний в Нижньому, або в Петербурзі — тощо... Це для міщанина жах дізнатись, що Шевченко зловживав алкоголем, одвідував непристойні притони. Але святий грішник Шевченко міг би спокійно й кожному винувателеві, й кожному «оборонцеві» сказати: «я крок за кроком розповім все своє життя, не ховаючи жадного вчинка, жадного помисла, а потім зробіть це Ви...» [47, с. 122].

В умовах суворої тоталітарної радянської дійсності, фіксуючи 19 липня 1935 р. на сторінках свого щоденника враження від доповіді другого секретаря ЦК КП(б)У П. П. Постишева, М. М. Могілянський знову несподівано повертається до образу Тараса Шевченка. Розмірковуючи щодо специфіки літературної праці в умовах соціалістичного будівництва, шукає аналогії з досвідом Кобзаря: «Може... сувора життєва школа, що нібито перешкоджає людині стати письменником, більш сприяє досягненням останнього, ніж спеціальні заходи сприяння. Найсуворіша життєва школа не вбила поетичного таланту Шевченка, а удосконалила, висталила його. Не може бути, звичайно, звідси висновку, що комусь, поготів талановитій людині треба ство-

⁴ Новицький Михайло Михайлович (1892–1964) — шевченкознавець, дослідник біографії Т. Г. Шевченка та редактор-видавець його творів.

ривати штучно якісь життєві прикрасі, але сувора вимога серйозної праці, участі в трудових процесах не як спостерігача, а як робітника мусить лежати в основі літ[ературної] політики. Колгоспи, заводи, шахти, транспорт, кожна професія — більш можуть дати для сформування письменника, ніж спеціальні літ школи й студії» [39, с. 339].

Понад півтора століття з часу перепоховання праху поета на Чернечій горі в Каневі триває процес конструювання меморіального образу Т. Г. Шевченка. За цей час він знавався помітних трансформацій і супроводжувався формуванням відповідного комемораційного канону [20, с. 348]. Культ Шевченка, закладений українськими патріотами в 1860-ті рр. після смерті поета, підтримував у «конструкторів» та «ідеологів» української нації відчуття колективної солідарності, сприяв, завдяки повторюваним спеціальним ритуалам і «відтворенню» спільного сакрального минулого, формуванню спільної ідентичності. Адаптуючи нові явища та ідеї, українофіли, а згодом їхні спадкоємці та продовжувачі народницької традиції — легалісти та ліберали з покоління «Молодої України» 1890-х – 1900-х рр., «національно-свідомі українці», — прагнули реінтерпретувати «минуле» таким чином, щоб нове «справжнє» постало продовженням історичної традиції й водночас — послугувало в конструюванні національної свідомості.

У модерну добу націєтворення апробовані практики відзначення роковин і ювілеїв Т. Г. Шевченка набули самоцінного значення для культурного та політичного самоусвідомлення українства. Нове покоління, до якого належав і М. М. Могиланський, сприйняло та розвинуло попередні практики щодо формування колективної пам'яті, додало до попередніх заходів щорічні публікації творів меморіально-публіцистичного жанру, чим сприяло створенню загальної оповідної меморіальної конструкції. Зазвичай ця конструкція містила огляд шляху, пройдений українством, щорічне підбиття підсумків національної роботи, оцінку поточної політичної ситуації в країні в світлі шевченкових думок та образів. На початку 1920-х рр., у добу «українізації», звеличений і вшанований Т. Г. Шевченко остаточно посів найперше місце серед ідейно-культурних провідників нації [3, с. 113].

Слід зазначити, що серія публікацій М. М. Могилянського, присвячених Шевченковим роковинам, укладається у зазначений алгоритм дій. Форма організації матеріалу в статтях автора модифікується відповідно до політичних обставин. Аналізовані факти він групує навколо подій сьогодення, критично оцінює їх із політичних позицій і висловлює кінець-кінцем надії та прогнози щодо близького майбутнього. Неодмінним для порівняння, інтерпретації та оцінки актуальних подій є символічний підтекст із залученням поетичного слова Кобзаря, його думок і фактів біографії.

Радянська доба, 1920-ті роки, за спостереженням фахівців, стали «своєрідним вододілом в українській інтелектуальній історії з обсягу творення образів Т. Шевченка. З одного боку, розпочалася тотальна ідеологізація візій Великого Кобзаря, проте, з іншого боку, помітної сили набувають устремління перевести їхнє творення чи конструювання на терени академічного шевченкознавства» [23]. Вище ми звертали увагу на те, що в цей період шевченкіана М. М. Могилянського теж набуває дослідницько-наукового характеру. Як літературознавець-професіонал, він звертається до щоденника Т. Г. Шевченка, маючи намір згодом його друкувати, заглиблюється у порівняльні студії, присвячені особистісним і творчо-психологічним аспектам взаємин Куліша та Шевченка, пише рецензії, дискутує зі своїм ближнім і дальнім колом колег та однодумців.

Таким чином, як доводить аналіз текстів і діяльності М. М. Могилянського — яскравого представника ліберально-демократичної еліти на межі XIX-XX ст., колективна пам'ять певної корпоративної групи, пов'язана сакральною для української національної ідентичності постаттю Тараса Шевченка, ґрунтувалася на глибокому знанні особистості, творчості та світоглядних засад Кобзаря, передбачала трансфер цієї інформації та винайдених ритуалів від покоління до покоління, нарешті, допомагала актуалізувати минуле. У творчій і професійній діяльності представників покоління М. М. Могилянського колективна пам'ять про великого поета логічним чином базувалася на укоріненні відповідних цінностей і норм поведінки, змінюючись відповідно до вимог часу та культурних потреб соціуму.

1. *Андерсен Б.* Воображаемые сообщества: Размышления об истоках и распространении [Текст] / Б. Андерсен. – М. : Канон-Пресс-Ц, Кучково поле, 2001. – 288 с.
2. *Ачкасов В. А.* «Политика памяти» как инструмент строительства постсоциалистических наций [Текст] / В. А. Ачкасов // Журнал социологии и социальной антропологии. – М., 2013. – Т. 16. – № 4. – С. 106–123.
3. *Буряк Л. І.* Коштовані практики у діяльності Історичної секції Всеукраїнської Академії наук [Текст] / Л. І. Буряк // Національна та історична пам'ять : зб. наук. праць. – К. : Укр. ін-т нац. пам'яті, 2012. – Вип. 2. – С. 109–126.
4. *Буряк Л. І.* Образ В. Б. Антоновича у контексті коштованих практик ХХ століття [Текст] / Л. І. Буряк // Там само. – Вип. 3. – С. 345–371.
5. *Гривинський Р.* Шевченко як ключ до української ідентичності і історії [Текст] / Р. Гривинський // День. – 2014. – 14–15 лют. – С. 21.
6. *Скельчик С.* Творення святині: українофіли і Шевченкова могила в Каневі (1861–1900-і роки) [Текст] / С. Скельчик // *Скельчик С.* Українофіли : Світ українських патріотів другої половини ХІХ століття. – К. : К.І.С., 2010. – С. 51–73.
7. *Єфремов С.* Шевченкові роковини і російська преса (зі списком 42 часописів, які обізналися на ці святкування) [Текст] / С. О. Єфремов // Літ.-наук. вістник. – 1901. – Т. 15. – Ч. 2. – С. 34–47.
8. *Зелік О.* Тарас Шевченко в критичній реценсії М. Могилянського [Текст] / О. А. Зелік // Шевченковзнавчі студії : зб. наук. праць. – К. : КНУ, 2009. – Вип. 11 – С. 136–141.
9. *Зерубавель Яель.* Динамика колективної пам'яті [Текст] / Я. Зерубавель // Імперія і нація в зеркалі історичної пам'яті / под ред. А. М. Семенова, І. В. Герасимова, М. Б. Могильнер. – М. : Новое из-во, 2011. – С. 10–29.
10. *І. М. Городня* [Текст] / І. М. [Мохнатко І.] // Черніговський край. – 1918. – 14 янв. – № 10 (75). – С. 4.
11. *Іваницька С.* Праця «Первая Государственная Дума» як пам'ятка політичної публіцистики [Текст] / С. Г. Іваницька // Пам'ятки України : історія та культура. – К., 2013. – № 9. – С. 42–45.
12. *Іваницька С.* Чернігівські кадети та влада в 1905–1914 роках: імперський та регіональний виміри [Текст] / С. Г. Іваницька // Сіверянський літопис : всеукр. наук. журнал. – 2011. – № 6. – С. 108–124.
13. *Іваницька С.* Чернігівські ліберали та центральні структури партії народної свободи (жовтень 1905 – лютий 1917 рр.): від взаємодії до конфлікту [Текст] / С. Г. Іваницька // Там само. – Чернігів, 2012. – № 3. – С. 45–60.
14. *Іваницька С.* Михайло Могилянський: життєвий та творчий шлях [Текст] / С. Г. Іваницька, Т. П. Демченко // Пам'ятки України : історія та культура. – К., 2013. – № 9. – С. 2–9.
15. *Іваницька С.* Михайло Могилянський як співтворець шевченківського коштованого канону [Текст] / С. Г. Іваницька, С. М. Ляшко // Там само. – К., 2014. – № 1. – С. 18–23.
16. *Іваницька С.* Михайло Могилянський, Володимир Ленін та права нації на самовизначення (коментар до незавершеної дискусії)

- [Текст] / С. Г. Іваницька, С. М. Ляшко // Там само. – К., 2013. – № 9. – С. 46–49.
17. *ІР НБУВ*. – Ф. І. – Спр. 2399. – Арк. 1–8.
18. *Колесник І*. Українська історіографія : концептуальна історія [Текст] / І. І. Колесник – К. : Вид-во «Фенікс», 2013. – 566 с.
19. *Коннертон П*. Як суспільства пам'ятають [Текст] / П. Коннертон; пер. з англ. С. Шліпченко. – К. : Ніка-Центр, 2004. – 184 с. – (Серія «Зміна парадигми»; Вип. 7).
20. *Короленко Б. А.* 125-літній ювілей Тараса Шевченка: коменорації 1939 року [Текст] / Б. А. Короленко // Національна та історична пам'ять : зб. наук. праць. – К. : Укр. ін-т нац. пам'яті, 2012. – Вип. 2. – С. 348–367.
21. *Кривенко С.* Михайло Могиланський про Тараса Шевченка [Текст] / С. Кривенко // Слово і час. – К., 2008. – № 7. – С. 23–32.
22. *Листи Михайла та Марії Могиланських до Іллі Шрага (1907–1917 рр.)* [Текст] / упорядкування, передмова, примітки Т. П. Демченко, С. Г. Іваницької : наук. видання. – Чернігів : Просвіта, 2014. – С. 5–35.
23. *Литвин В. М.* Образи Великого Кобзаря в українській інтелектуальній історії (до 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка) [Текст] / В. М. Литвин // Голос України. – 2014. – № 42. – 5 берез.
24. *Лотоцький, О.* Сторінки минулого [Текст] / О. Лотоцький / Праці Укр. наук. Ін-ту. – Т. 12. – (Серія: Мемуари ; Кн. 3). – Варшава, 1932. – Ч. 2. – 490 с.
25. *Ляшко С.* Автобіографічні матеріали Михайла Могиланського : (з фондів Інституту рукопису НБУВ) [Текст] / С. М. Ляшко // Пам'ятки України : історія та культура. – К., 2013. – № 9. – С. 16–21.
26. *Ляшко С. М. М.* Могиланський — «останній лицар» Постійної комісії для складання біографічного словника діячів України (1923–1933) [Текст] / С. М. Ляшко // Там само. – К., 2013. – № 9. – С. 34–41.
27. *Маклюк О.* Меморіальне законодавство в країнах Європи : проблема регулювання історичної пам'яті [Текст] / О. Маклюк // Наук. праці істор. ф-ту Запорізьк. нац. ун-ту. – 2012. – Вип. 33. – С. 311–315.
28. *Мих. Андрійко.* Економічний матеріалізм і українське питання (Читано на Шевченкових роковинах) [Текст] / Мих. Андрійко [М. М. Могиланський] // Народ : русько-українська радикальна часопись. – Л., 1895. – 1–15 янв. – № 1–2. – С. 107–109.
29. *Михайло Могиланський* : бібліограф. покажчик [Текст] / укладачі : С. Г. Іваницька, Т. П. Демченко, С. М. Ляшко // Пам'ятки України : історія та культура. – К., 2013. – № 9. – С. 60–63.
30. *Могиланський М.* Десяностые годы. Воспоминания [Текст] / М. М. Могиланский // Былое. – 1924. – № 23. – С. 132–161.
31. *Могиланський М. М.* Памяти Т. Г. Шевченко [Текст] / М. М. Могиланский // Киевские отклики. – 1905. – № 57. – 26 февр.
32. *Могиланський М. М.* Шевченкова годовщина (26 февраля 1861 г.) [Текст] / М. М. Могиланский // Речь. – 1912. – № 56. – 27 февр. – С. 3.
33. *Могиланський М.* О культурном творчестве (Украинская проблема) [Текст] / М. М. Могиланский. – Пг. : Екатеринбургская типография, 1916. – 23, [2] с.

34. *Могілянський М.* Українська життя в 1913 році [Текст] / М. М. Могілянський // Ежегодник газеты «Речь» на 1914 год. – Пг., 1914. – С. 268–275.
35. *Могілянський М.* Українська література в 1911 г. [Текст] / М. М. Могілянський // Русская мысль. – 1912. – Кн. 3. – С. 20–24.
36. *Могілянський М. М. Т. Г. Шевченко* (род. 25 февраля 1814 года) [Текст] / М. М. Могілянський // Черниговская земская неделя. – 1914. – № 9. – С. 11–12.
37. *Могілянський М.* [Рецензія] : Шевченко Т. Дневник / Ред., вст. ст. и прим. И. Я. Айзенштока [X] : Пролетарий, 1925. – XXXI, 289 с., ил. [Текст] / М. М. Могілянський // Червоний шлях. – 1925. – № 8. – С. 234–236.
38. *Могілянський М.* Шевченкові роковини 1916 року (26 лютого) [Текст] / М. М. Могілянський. – Чернігів, 1916. – 6 с.
39. *Могілянський М.* Щоденник 1934, листопад – 1937, жовтень [Текст] / М. М. Могілянський ; публ. О. Сергеева ; передм. М. Слабошпицького // Хроніка-2000 : укр. культуролог. альманах. – К., 2007. – Вип. 59. – С. 276–492.
40. *Мукосеева Л. П.* Листування М. С. Грушевського з М. М. Могілянським [Текст] / Л. П. Мукосеева // Вісник Київ. славістичного ун-ту. – (Серія : історія). – К., 2004. – № 18. – С. 203–220.
41. *Назаренко М.* «Ювілейний Шевченко»: семантичне поле образу [Текст] / М. Назаренко // Шевченкознавчі студії : зб. наук. праць. – К. : ВПЦ «Київський ун-т», 2007. – Вип. 10. – С. 61–67.
42. *Нора П.* Теперішнє, нація, пам'ять [Текст] / П. Нора. – К. : «Вид-во «Клю», 2014. – 272 с.
43. *Рейнт О.* Сім шевченкових ювілеїв [Текст] / О. Рейнт, Н. Мех // Краєзнавство : наук. журнал. – 2014. – № 1. – С. 5–9.
44. *Т. Г. Шевченко* в епістолярії Відділу рукописів [Текст] / упоряд. : А. Г. Адаменко, М. П. Візир (керівник), І. Д. Лисоченко, Й. В. Шубинський. – К. : Наук. думка, 1966. – 492 с.
45. *Хальбвакс М.* Коллективная и историческая память [Електронний ресурс] / М. Хальбвакс // Журнальный зал РЖ, «Русский журнал». – Неприкосновенный запас. – 2005. – 2–3 (40–41). – Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html>. – Название с экрана.
46. *Хальбвакс М.* Социальные рамки памяти / [Текст] М. Хальбвакс; пер. с фр. и вступ. статья С. Н. Зенкина. – М. : Новое из-во, 2007. – 348 с.
47. *Чубський П.* Куліш і Шевченко [Текст] / Чубський П. [М. М. Могілянський] // Пантелеймон Куліш : зб. праць комісії для видавання пам'яток новітнього письменства / за ред. С. Єфремова та Ол. Дорошкевича. – К. : Друкарня київ. філії Книгоспілки, 1927. – С. 102–126.

Шевченківські роковини в житті та творчості Михайла Могілянського в контексті теорії колективної пам'яті.

Ляшко С. М., кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ),

Іваницька С. Гр., кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій (м. Запоріжжя).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Вип. 11. – С. 9–36.

У статті розглянуто виступи М. М. Могилянського (1873–1942), присвячені Т. Г. Шевченку. Акцент зроблено на працях меморіально-публіцистичного жанру, присвячених роковинам Т. Г. Шевченка та створених в 1895–1920 рр. У контексті теорії колективної пам'яті простежено особливості культурної традиції, сформованої поколінням української інтелігенції, яке увійшло в громадське життя в 1890-ті рр., щодо увічнення та вшанування пам'яті Кобзаря. На прикладі творчості М. М. Могилянського як одного із яскравих і самобутніх представників тієї генерації, доведено, що наприкінці 1890-х – 1920-х рр. ювілейні практики мали важливе значення для наукового та культурного поступу українства, сприяли консолідації національної свідомості, актуалізували нагальні завдання національного руху. Публіцистичні праці М. М. Могилянського різних років, присвячені роковинам й ювілеям поета, демонструють його власну оригінальну версію «шевченкового міфу». Аналіз змісту творів доводить безпосередній зв'язок творення меморіального образу поета з культурно-просвітницькими завданнями української ліберально-демократичної еліти початку ХХ ст.

Ключові слова: М. М. Могилянський, Т. Г. Шевченко, Шевченкові роковини, колективна пам'ять, колективні комемораційні практики, меморіальний образ, публіцистика.

Shevchenko's anniversaries in the life and creativity of Mykhaylo Mohylyansky in the context of the theory of collective memory.

Lyashko S. N., Ph. D., senior researcher at the Institute of biographical research NBUV (Kyiv),

Ivanytska S. Gr., Ph. D., Associate professor department of social and humanities Zaporizhzhya Institute of Economy and Information Technology (Zaporizhzhya).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Vol. 11. – P. 9–36.

The article considers appearances M. M. Mohylyansky (1873–1942), dedicated to Taras Shevchenko. The emphasis is on publications 1895–1920 years which are memorial devoted to various anniversaries of Taras Shevchenko. Methodological basis of research is the theory of collective memory. The authors studying features of the cultural traditions and perpetuating the memory of Taras Shevchenko formed the Ukrainian intelligentsia, the generation that was socialized in the 1890s. On the example of creativity of M. M. Mohylyansky as one of the brightest and most original representatives of this generation, the authors demonstrated that in the late 1890s – 1920s commemorative practices were important for the scientific and cultural development of Ukrainian society, because it contributed to the consolidation of national consciousness and updated imperatives of the national movement. Publicist writings of M. M. Mohylyansky the poet's com-

memorating anniversary and the poet's anniversaries in various years, demonstrates its own original version of the «myth of Shevchenko». Analysis of the content of works indicates a direct connection design memorial image of the poet, cultural and educational challenges Ukrainian liberal democratic elite who lived in the early twentieth century.

Keywords: M. M. Mohylyansky, T. G. Shevchenko, Shevchenko's anniversary, collective memory, collective commemorative practices, memorial image, journalism.

Шевченковские годовщины в жизни и творчестве Михаила Михайловича Могилянського в контексте теории коллективной памяти.

Ляшко С. Н., кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института биографических исследований НБУВ (Киев),

Іваницька С. Гр., кандидат исторических наук, доцент кафедры социально-гуманитарных дисциплин Запорожского института экономики и информационных технологий (г. Запорожье).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Вып. 11. – С. 9–36.

В статье рассмотрены выступления М. М. Могилянського (1873–1942), посвященные Т. Г. Шевченко. Акцент сделан на работах мемориально-публицистического жанра, посвященных годовщине Т. Г. Шевченко и написанных в 1895–1920 гг. В контексте теории коллективной памяти прослежены особенности культурной традиции по увековечению и памяти Кобзаря, сформированной поколением украинской интеллигенции, которое вошло в общественную жизнь в 1890-е гг. На примере творчества М. М. Могилянського — одного из ярких и самобытных представителей этой генерации, доказано, что в конце 1890-х – 1920-х гг. юбилейные практики имели важное значение для научного и культурного развития украинского общества, способствовали консолидации национального сознания, актуализировали насущные задачи национального движения. Публицистические труды М. М. Могилянського разных лет, посвященные годовщине и юбилеям поэта, демонстрируют его собственную оригинальную версию «шевченковского мифа». Анализ содержания произведений показывает непосредственную связь конструирования мемориального образа поэта с культурно-просветительскими задачами украинской либерально-демократической элиты начала XX в.

Ключевые слова: М. М. Могилянський, Т. Г. Шевченко, Шевченковская годовщина, коллективная память, коллективные коммеморативные практики, мемориальный образ, публицистика.

*Олена Валентинівна БУГАЄВА,
старший науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ,
кандидат історичних наук (Київ)*

ЛИСТИ Т. ШЕВЧЕНКА ДО С. ГУЛАКА-АРТЕМОВСЬКОГО: ІСТОРІЯ СТОСУНКІВ ВЕЛИКИХ МИТЦІВ

У статті історія відносин двох епохальних постатей української національної культури XIX ст. висвітлюється крізь призму епістолярної спадщини Т. Шевченка. Аналіз листів поета до композитора здійснюється не стільки в традиційно біографічному контексті, скільки з позицій розкриття духовної єдності великих митців, їх людських стосунків. Запропонований ракурс дослідження вмотивований інтересом до пізнання внутрішнього світу двох земляків, геніїв від поезії та музики, дружба яких давала їм натхнення для життя і творчості.

Ключові слова: Т. Шевченко, С. Гулак-Артемівський, епістолярна спадщина, біографія митців, історія стосунків.

In this article, through the prism of epistolary heritage of T. Shevchenko, the history of relations between the two epochal figures of Ukrainian national culture of the nineteenth century is highlighted. Analysis of the poet's letters to the composer is described not so much in traditional biographical context, but from the point of disclosing spiritual unity of great artists and their human relationships. The proposed research perspective is motivated by the interest in knowing the inner world of two countrymen, the genius of poetry and music, whose friendship gave an inspiration for their life and work.

Keywords: T. Shevchenko, S. Gulak-Artemovskiy, epistolary heritage, artists biography, the history of relations.

В статье история отношений двух эпохальных личностей украинской национальной культуры XIX ст. высвечивается сквозь призму эпистолярного наследия Т. Шевченко. Анализ писем поэта к композитору проводится не столько в традиционном биографическом контексте, сколько с позиций раскрытия духовного единства великих деятелей искусства, их человеческих отношений. Предложенный ракурс исследования объясняется интересом к познанию внутренне-

го мира двух земляков, гениев от поэзии и музыки, дружба которых вдохновляла для жизни и творчества.

Ключевые слова: Т. Шевченко, С. Галак-Артемовский, эпистолярное наследие, биография деятелей искусства, история отношений.

Тема *музичної Шевченкіани* з наукової точки зору є безмежною. Різноманітність історичних і теоретичних аспектів її дослідження в контексті дисциплінарної музикознавчої та міждисциплінарної гуманітарної специфіки сьогодні ні у кого не викликає сумніву. Та попри існування значного ґрунтового дослідницького доробку в цьому напрямі, вона залишається однією з найпривабливіших тем не лише з позицій наукового пізнання, а й щодо задоволення інтересів пересічного громадянина. Останнє не випадкове, як і музичний талант самого Т. Шевченка, адже музичні здібності — саме та риса, що лежить в засновку етнічної ідентичності української нації. Тому, відповідно до наукових пріоритетів сьогодення, тему *музичної Шевченкіани* пропонується розглянути не в традиційно музикознавчому, а біографічному ракурсі, тож — крізь призму епістолярного жанру відтворити історію стосунків між Т. Шевченком і одним із найяскравіших українських композиторів і співаків ХІХ ст., музикантом великого самобутнього таланту — С. Гулаком-Артемовським¹. Завданням даного дослідження, крім іншого, є спроба розглянути епістолярій як документальне свідчення дружби двох митців та, водночас, як літературну і духовну пам'ятку епохи, що характеризує Т. Шевченка та С. Гулака-Артемовського як знакові постаті тогочасного мистецького середовища. Намагання читати між рядків, «перегортаючи» сторінки життя двох великих митців, відтворення конкретики подій їхнього минулого і занурення у таємний світ того, що об'єднувало та давало натхнення для життя і творчості двом землякам, геніям від поезії та

¹ Гулак-Артемовський Семен Степанович (1813–1873) — укр. композитор, співак (баритон), драматичний актор, художник-мініатюрист, лікар-аматор. Автор першої укр. опери «Запорожець за Дунаєм», вокально-хореограф. дивертисменту, музики до водевілів, пісень-романсів. Соліст імператорського театру в Петербурзі та Великого театру у Москві. Перший виконавець партії Руслана в опері М. Глінки «Руслан і Людмила». У репертуарі понад 50 партій світової оперної класики. Похований на Ваганьківському кладовищі у Москві.

музики, є завданням непростим, втім, така розгорнута на документальному ґрунті дослідницька позиція і визначає методичні підходи автора цієї статті.

Історія великої дружби між Т. Шевченком і С. Гулаком-Артемівським завжди привертала до себе увагу і тих, хто, будучи її «свідком», залишив для нащадків «живі» епізоди спогадів, і тих, хто цю історію досліджував і прислужився справі укладання національної Шевченкіани. Когорту перших представлено іменами тогочасних діячів української та російської культури — поета й етнографа О. Афанасьєва-Чужбинського, дослідника історії Києва, професора Київської духовної академії В. Аскоченського, діловода Петербурзької академії мистецтв О. Благовещенського, чиновника російської митниці З. Недоборовського², чії оповіді не лише зберігають імена музичних діячів із оточення Т. Шевченка, передусім С. Гулака-Артемівського, а й дають змогу усвідомити доленосне значення стосунків, які склалися між двома митцями. Як спогади, так і епістолярій, пов'язані з Т. Шевченком і С. Гулаком-Артемівським, приваблювали увагу вітчизняних істориків-музикознавців³, щоправда, здебільшого вони розглядалася в контексті біографії або характеристики творчого шляху С. Гулака-Артемівського. Майже всі тогочасні і сучасні дослідники, як українські, так і російські, були спільні щодо визначення характеру музиканта, відзначаючи його веселий норов. Один із диригентів Петербурзької оперної школи Р. Камінкер-Напарін зауважує, що: «Гулак был веселым человеком — артист, жизне-

² Див.: Афанасьев-Чужбинский А. «Воспоминания о Тарасе Шевченко», Аскоченский В. «И мои воспоминания о Т. Г. Шевченко», Благовещенский А. «Шевченко в Петербурге (1858–1961)», Недоборовский З. «Мои воспоминания» у кн.: Воспоминания о Тарасе Шевченко. – К., 1988.

³ Див.: Ревуцький Д. Шевченко і народна пісня. – К., 1939.; Касперт А. Шевченко і музика. Нотографічні та бібліографічні матеріали (1861–1961). – К., 1964.; Правдюк О. А. Т. Г. Шевченко і музичний фольклор України. – К., 1966.; Билинская М. Шевченко и музыка. – К., 1984.; Корцова О. Семен Гулак-Артемівський: знайомий незнайомиць // Музика. – 2013. – № 5. – С. 4–7.; Олійник Леся. Т. Г. Шевченко і С. С. Гулак-Артемівський: дружба між митцями // RadioSvoboda.Ua. – Сьогодні, в день 145-ї річниці смерті Тараса Григоровича Шевченка... – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/941188.html>; Елена Буевич. Гулак-Артемівський: 200 лет вместе // Великоросс. – Режим доступа : http://www.velykoross.ru/blogs/all_1/tag_174_1/article_67/.

люб. И он написал свою оперу как сказку, как легенду, как анекдот — с огромной любовью к тем людям, которых он помнил с детства...» [2]. На жаль, аспект психологічної сумісності митців, що на наш погляд був одним із визначальних у їхніх стосунках, досі не вивчений.

Як цілісне явище епістолярна спадщина Т. Шевченка (до комплексу якої логічно залучити також «Щоденники» митця), у різних аспектах досліджувалася українськими вченими: філософські та світоглядні аспекти — М. Поповичем,⁴ різні ракурси літературознавчої та мовознавчої проблематики представлені у працях О. Бистрової, М. Коцюбинської, Ж. Ляхової, Н. Момота⁵, листування Т. Шевченка як історична складова епістолярного жанру в Україні — у публікаціях Ж. Ляхової та В. Микитася,⁶ з позицій об'єкта іконографії — О. Федоруком.⁷ Листування Т. Шевченка та С. Гулака-Артемівського також аналізувалося у наукових розвідках істориків-краєзнавців⁸, здебільшого в контексті регіональної Шевченкіани та з'ясування Городищенських і Петербурзьких зв'язків між митцями.

У даному дослідженні, що лежить у площині біографічної проблематики, пропонується відійти від суто біографічних

⁴ Див.: Попович М. Розумом і серцем: [щоденник Шевченка] // Наука і суспільство. — 2007. — № 3/4. — С. 12–17.

⁵ Див.: Ляхова Ж. Листи і художня проза Т. Г. Шевченка // Укр. м. і літ. в шк. — 1979. — № 3. — С. 14–21; Бистрова О. Щоденник поета. Літературно-філософські мотиви Шевченка // Слово і час. — 1998. — № 3. — С. 32–35; Момот Н. Шевченків щоденник: жанрова гетерогенність як стратегія тексту // Слово і час. — 2005. — № 3. — С. 20–28; Коцюбинська М. Шевченкові листи // Слово і час. — 2008. — № 7. — С. 15–23; Меленчук О. Коментування персоналії у листуванні та щоденнику Т. Шевченка : досвід С. Єфремова // Слово і час. — 2011. — № 5. — С. 5–72.

⁶ Див.: Микитася В. Спроба фальсифікації шевченківського листування // Київ. старовина. — 1994. — № 2. — С. 33–36; Ляхова Ж. Історія української епістології: дослідження та видання епістолярної спадщини // Слово і час. — 2006. — № 6. — С. 70–81.

⁷ Див.: Федорук О. Заувага до автографів Шевченка // Слово і час. — 2007. — № 3. — С. 28–30.

⁸ Див.: Мельник О. Сім постатей Гулака-Артемівського // Укр. газета. — 18–31 грудня 2008. — № 45 (185); Людмила Ровінчук. Городищенська Шевченкіана // Туристична Городищина. — Режим доступу : <http://ztgorod.blog.net.ua/horodyschenska-shevchenkiana/>; Тетяна Калиновська, Петро Жук. Дружба великих // Релігія в Україні. — Режим доступу : http://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/18145-druzhba-velikix.html.

стереотипів аналізу, що передбачають, насамперед, акцентування уваги на фактах життєпису «героїв» та відображенні фактографічно-сюжетної атрибутики листів. На особливу увагу заслуговує аспект дослідження їх змістовної *духовної складової* — саме того, що визначило та зумовило зближення і «сплетення» людських доль і шляхів Т. Шевченка і С. Гулака-Артемівського у житті та мистецтві, що, незважаючи на відмінність їхніх характерів, міцно об'єднало на довгі роки в боротьбі за самовираження і самоствердження і що, з рештою, дало підстави дослідити історію стосунків двох велетнів українського мистецтва з позиції єдиного цілого, як «єдиного організму».

Між іншим, і у біографії митців було багато спільного. Обидва народилися на Черкащині: Т. Шевченко у с. Моринці, а С. Гулак-Артемівський — у Городищі, були приблизно одного віку⁹ та ходили-гуляли майже одними стежками, оскільки у с. Вільшани, що поблизу Городища, де жив Семен, у пана Енгельгардта¹⁰ козачкував Тарас. Поруч, у живописному с. Зелена Діброва від 1823 р. мешкала рідна Тарасова сестра — Катерина,¹¹ до якої Т. Шевченко навідувався під час подорожей Україною 1845, 1847, 1859 рр. Тоді само відбувається знайомство Т. Шевченка з матір'ю С. Гулака-Артемівського — Варварою Арсентіівною, якій із «другом Тарасом» незабаром Семен передаватиме вісточки з далекого Петербурга. Коли Т. Шевченко дізнається про її смерть, напише С. Гулаку-Артемівському з Новопетровського укріплення: «Так, тепер для тебе Городище — чуже село: стара твоя мати умерла, царство їй небесне» [7, с. 70]¹². Не можна забувати і про те, що двоюрід-

⁹ С. Гулак-Артемівський народився 16 квітня 1813 р., а Т. Шевченко — 9 березня 1814 р.

¹⁰ **Енгельгардт Павло Васильович** (1799–1849) — гвардії полковник, поміщик. За характеристикою К. Брюллова, «самая крупная свинья в торжковских туфлях». Т. Шевченко відтворив його образ у повісті «Художник». Зберігся також невеликий акварельний портрет п. Енгельгардта кисті Т. Шевченка.

¹¹ За чоловіком — Красицька. Мала 12 дітей, із яких вижило лише четверо — Яким, Степан, Максим і Федора. Померла у віці 44 років. Похована разом із чоловіком і сином у с. Зелена Діброва. На могилі встановлений пам'ятник.

¹² Похована Варвара Андріївна на цвинтарі с. Піщани.

ний брат Т. Шевченка, Євдоким Савович Шевченко, з 6 років виховувався у родині батьків С. Гулака-Артемовського. Саме від своїх рідних С. Гулак-Артемовський і дізнався про існування Т. Шевченка, що зрештою зумовило їхню зустріч у Петербурзі.

Т. Шевченко та С. Гулак-Артемовський мали спільне коло знайомих і друзів, з якими з часом утворилися надійні життєві контакти. Так, хрещеним батьком Семена був відомий меценат і цукрозаводчик С. Симиренко, з ним родина Гулаків-Артемовських підтримувала міцні дружні стосунки. Т. Шевченко також неодноразово навідувався до маєтку Симиренків, був особисто знайомий із управляючим заводу церковним титарем О. Хропалем, який, у свою чергу, товаришував із «дядькою» Семена — поетом і байкарем П. Гулаком-Артемовським. Не випадково через декілька років «Кобзар» Т. Шевченка буде видано коштом онука С. Симиренка — Платона [3, с. 5], в родинному колі якого вперше пролунають Тарасові вірші у виконанні самого поета.

Для здійснення своїх творчих намірів майбутнім митцям необхідно було отримати «вольную», адже Семен був сином священика, а Тарас — кріпака. Зустрілися вони вже у Петербурзі, куди для навчання майстерності співу російський композитор М. Глінка 1938 р. привіз із Києва безоплатно викупленого від церковної залежності Семена¹³. Як відомо, на цей час Т. Шевченко, який уже отримав «відпускну», відвідував рисувальні класи у Петербурзькій академії мистецтв. Ймовірно, їхнє знайомство відбулося в цей же рік, коли С. Гулак-Артемовський почув від художника К. Брюлова¹⁴ знайоме прізвище та дізнався, що Т. Шевченко вчиться у його майстерні. Влітку 1842 р. С. Гулак-Артемовський дебютував на сцені Петербурзького імператорського оперного театру, а Т. Шевченко був присутній на виставі. Незабутнє враження справило на поета виконання партії Руслана в прем'єрному показі опери М. Глінки «Руслан і Людмила». У листі до Г. Тарновського він напише про свої почуття: «Та

¹³ На той час С. Гулак-Артемовський уже закінчив Київську духовну академію та мав досвід співу у церковному хорі.

¹⁴ Традиційно всі прибулі з України зустрічалися на щотижневих вечорах у Євгена Гребінки.

що то за опера, так ну! А надто, як Артемівський співа Руслана, то так, що аж потилицю почухаєш, — далєбі правда. Добрий співак, нічого сказати» [10, с. 313]. Т. Шевченко завжди зачаровано слухав, як Семен неперевєршено співав народні пісні. А той був вражений Тарасовою любов'ю до української народної пісні та вмінню чути музику. Щоправда, Т. Шевченко і сам добре співав. Особливо йому вдавалася «Стоїть явір над водою», яку С. Гулак-Артемівський поклав на народні слова. Перше прилюдне виконання цієї пісні С. Гулаком-Артемівським відбулось 19 серпня 1858 р. у виставі «Москаль-чарівник». Після смерті свого «друга Тараса» композитор присвятив її Кобзарєві.

Епістолярій Т. Шевченка та С. Гулака-Артемівського перєсвідчує нас у духовній близькості, що існувала між ними. В їхньому листуванні не було нічого формального чи випадкового. Кожний Шевченків лист виявлявся своєрідною сповіддю, що розкривала стан його души і як митця, і як людини, вражаючи своєю відкритістю та щирістю, нестриманим «криком» души та глибиною сердечного болю. І це зрозуміло, адже, як відзначає вчений-психолог, дослідник автобіографічної спадщини Т. Шевченка А. Єгорова: «його вразлива душа гаряче відгукувалася на радощі й негаразди інших, приймала близько до серця все навколишнє життя... Знайомлячись із ними, ми бачимо перед собою не лише Шевченка-трибуна, громадянина, борця, а й просто людину — з незахищеною душею поета, тонкою натурою художника, для якого так важливо було бути серед людей, жити заради близьких» [5]. Сам зміст листів, мова, якими вони написані, та навіть обрана емоційна форма вислову є не випадковими — у такий спосіб Т. Шевченко звертається до свого друга Семена, як до рідної людини. Гостро відчуваючи власну самотність, лише в листах Т. Шевченко знаходить втіху, ведучи з С. Гулаком-Артемівським «неспішну» розмову про свої «буденні» справи, називає того «искренний друже мой», «добрий друг мой», «друже мій милостивий», «братє Семене», «друже мій єдиний», «друже мій добрий» і, нарешті, «благороднійший ти із людей, братє-друже мій єдиний Семене». По-різному, але неодмінно з великою любов'ю та повагою.

Листи Т. Шевченка до С. Гулака-Артемівського мало інформативні та позбавлені фактологічності. І хоча в них окреслюються декілька тем, навколо яких будується конструкція авторської оповіді, всі вони направлені на самого поета, на розкриття його внутрішнього світу. Феномен Шевченкових листів у тому, що кожний із них — це стан душі поета — чутливий і рухливий, а не статична змістовно-фактологічна данина. Мабуть цим пояснюється виняткова плинність і музикальність його мови, призвана емоційно посилити сприйняття одкровенень поета. При чому Т. Шевченко навіть не замислюється над тим, якою мовою спілкується з С. Гулаком-Артемівським, переважаючи у тексті російські та українські слова, що складаються у виразні мелодійні фрази, притаманні мовному стилю його листів, у які поринаєш одразу від початку читання.

Усі звернення Т. Шевченка до композитора в кожному рядку пронизані любов'ю та добром. Поет, дякуючи композиторові за надіслані в різні часи 15 або 20 карбованців, неодмінно благословляє його, не забуваючи й про родину: «Нехай Господь посилає твоє добро на тебе і на жіночку твою, і на діточок твоїх!» [7, с. 68]. І далі: «...кланяюся низенько твоїй Александрі Івановні і щиро цілую твоїх діточок і Варвару, і Александрю, — нехай здорові ростуть та щасливі будуть... Оставайся здоровий і будь щасливий во всех твоих начинаннях, мій искренний, мій єдиний друже Семене!» [7, с. 70]. Із болем переживаючи втрату «другом Семеном» дочки, напише йому наступні рядки: «Кланяюся твоїй добрій жіночці, цілую твоє єдине дитя і плачу разом з вами о погребенні вашої Александрі. Прощай, друже мій єдиний, не забувай безталанного, серцем преданного тобі земляка твого Т. Шевченка»¹⁵ [9, с. 109]. Т. Шевченко ставиться до композитора з великою повагою і як до людини, і як до митця, порівнюючи його з «поетом», що для нього самого вважалося найвищою оцінкою мистецького таланту. Сконцентрована в листах щодо С. Гулака-Артемівського Шевченкова етика насправді була притаманна обом митцям-велетням — і композиторові, й поету: «Благород-

¹⁵ Це заключні рядки з останнього листа Т. Шевченка до композитора.

нійший ти із людей, брате-друже мій єдиний Семене! Не треба було б тебе... та, знать, у тебе стала потилиця глибока, бо брешеш собі, нівроку, та й не схаменешся. Ну, скажи по правді, чи єсть та велика душа на світі, окромя твоєї благородної душі, щоб згадала про мене в далекій неволі, та ще й 15 карбованців дала? Нема тепер таких великих душ на світі; може, і були коли-небудь, та в ирїй полетіли. Одна твоя осталася між нами зимовать та, тулячись самотня на морозі, і сочинила собі поему, та таку сердечную, задушевную поему (може йтися про реальний твір), що я і досі читаю та плачу. Великий ти поет, друже мій Семене! Благодарю тебе всім серцем і всім помишленієм моїм! Чим, як і коли заплачу я тобі за твоє істинно християнське діло? Тепер, кромє сльоз благодарних, нічого в мене нема» [9, с. 109]. Тож лише у людини такої великої духовної культури, як Т. Шевченко могла з'явитися подібна оцінка здібностей С. Гулака-Артемовського. Що ж до самого тексту листа, то, вочевидь Т. Шевченко сприймає себе і Семена як єдине ціле, підсвідомо поєднуючи поетичне та музичне в кожному з них і надаючи рис поета композиторові. Т. Шевченко був *поетом* не тільки за «фахом», а за покликанням долі — у ставленні до життя та світу. Відтак поняття «поет» ним розумілося як загальний (збірний) символ митця.

Основна тема, яку обговорює у листах до С. Гулака-Артемовського Т. Шевченко, пов'язана з питаннями його творчої реалізації, передусім, як художника і скульптура. Митець скаржитья, що йому «...запрещено писать (окроме писем) и рисовать, — вот где истинное и страшное наказание. Шість лет уже прошло, как я мучуся без карандаша и красок. Горе! и еще горе! От до чого довели мене стишки, трижды проклятые...» [7, с. 68], і звертається до композитора з різними проханнями, передусім, відвідати петербурзького скульптора-викладача К. І. Іоахіма,¹⁶ аби той передав графарет скульптури, що С. Гулак-Артемовський виконує із задоволенням, оскільки митці добре знали один одного, зустрічаючись на Петербурзьких вечірках. Сам Т. Шевчен-

¹⁶ **Карл Іванович Іоахім** (1805–1859) — російський живописець, викладач Петербурзької академії мистецтв. Т. Шевченко був з ним знайомий від часу навчання у К. Брюллова.

ко пояснює своє нове захоплення так: «Нашел я близ укрепления хорошую глину и алебастр. И теперь, тоски ради, занимаюсь скульптурой» [7, с. 68], а далі пише: «...прошу я его [Поахіма] вот о чем: если он и теперь занимается гальванопластикой, то у него, вероятно, есть форма небольших фигурок, то пускай из [них] выберет одну или две изящнейших та вилле хоть из папье-маше і пришле мне, ради святого искусства. Я мог бы их копировать из глины, и это заменило бы мне, в некотором роде, натурщика або натурщицу» [7, с. 69]. У наступному листі повідомляє своєму другові Семену, що «...в декабре (или январе) теперешнего года получишь ты, единый друже мій Семене, из частных рук, а не через почту, невеликий ящик с делом рук моих, — сказать по правді, з пренечепурним ділом: так що ж я маю робить? виліпить я то ще як-небудь виліпив, а вилить і досі не вмю; не те, правду сказать, що і не вмю, але матеріалу доброго нігде взять, сиріч алебастру. Прийми Богу при йому що есть, та й не осуди: на той рік, Бог дасть, пришлю що-небудь краще, і то тогді тільки, як достану алебастру із тієї поганой Астрахані» [8, с. 71]. Невипадково Т. Шевченко, який поступово зневірявся у своїх силах і ставав сором'язливим, зміг довірити саме С. Гулакові-Артемовському цей «витвір мистецтва», аби той подивився та дав правдиву оцінку.

На Т. Шевченка, як на художника, гнітюче враження справляла «картинка» навколишнього пейзажу: сумовитий візуальний образ Південного краю поглиблював відчуття самотності та туги за Батьківщиною, друзями, які залишилися в далекому Петербурзі. Т. Шевченко жалівся Семенові, описуючи свої враження від місцевості: «... кругом себе не бачу нічого, проч степу та моря: то хотілося б хоч подивиться на що-небудь хороше! Може б, подивившись, і моя стара мучена душа стрепенулася; хоча б і не стрепенулася, то, може б, на старості тихенько заплакала б, дивлячися на прекрасное создание души человеческой. ... Теперь хоть би на стороні постоять коло тієї академії, а перше! та що те перше і згадувать!» [8, с. 72]. Або: «... а это укрепление, да ведомо тебе будет, лежит на северо-восточном берегу Каспийского моря, в киргизской пустыне. Настоящая пустыня! песок да камень; хоть бы травка, хоть бы дерево — ничего

нет. Даже горы порядочной не увидишь — просто черт знает что! смотришь, смотришь, да такая тебя тоска возьмет — просто хоть давись; так и удавиться нечем. *Да, человек в несчастии живет в самом себе*» (курсив — О. Б.) [6, с. 59]. Остання фраза є лейтмотивом Шевченкового листування з С. Гулаком-Артемівським, кому він довіряв свої страждання та потаємні думки, ніби ховаючись від себе. Так, у наступному листі Тарас Григорович запитує: «Что же теперь написать тебе о моей бедной, невольнической жизни? Думаю, лучше всего — ничего не писать, потому что хорошего сказать нечего, а про дурное лучше промолчать. Нехай воно ворогам нашим сниться» [7, с. 68]. Водночас, будь-які спогади про «друга Семена» викликали у Тараса змішані емоції, оскільки той втілював у його уяві Петербурзьке коло друзів і знайомих, до якого, з одного боку, Т. Шевченко звик і де почувався у безпеці, а з іншого, — про яке думав із надією та сподіванням на щасливе життя. Як зазначав один із дослідників Петербурзького періоду в житті та творчості Т. Шевченка, літературознавець Ю. Барабаш, саме «... тут [у Петербурзі — О. Б.] розкрився його геній і він здобув визнання («...А ще, може, й славу...») як художник і національний поет-пророк; зрештою, тут, між друзями і симпатиками, в навчанні, у праці — часом натхненній, часом заради банального заробітку, — в романтичних мріях та й, ніде правди діти, не без молодечих розваг і пустощів минули літа молодії... А з другого боку, молодість його й обірвалася також тут, у петербурзькому казематі, звідси почалася хресна путь на десятирічне заслання...» [1, с. 131]. Пригадує Т. Шевченко і щасливі хвилини спільного з С. Гулаком-Артемівським життя, коли відчуття радості виникало від «простих» речей: «Я помню только печене порося и пирожки в корзинке. Помнишь ли, добрый друг мой! Счастливое время! Кажется, недавно, а вот уже 12 год тому назад! Летят наши годы, — Бог их знает, куда они так торопятся...» [6, с. 59].

У своїх посланнях до С. Гулака-Артемівського Т. Шевченко зізнається, що багато його «приятелів» перестали з ним листуватися. Проте, в листах поета не відчуваеш емоції зла — життя зробило його філософом: немов соромлячись

таких вчинків колишніх друзів, він намагається виправдати їх словами: «время и счастье сильно людей изменяет» [6, с. 60]. Самотність, посилена зрадою близьких людей, ще більше зблизила друзів, підштовхнула поета до відвертих одкровенень в їхніх «бесідах». Взагалі він багато говорить про себе: «... только я один, как отколотая щепка, ношуся без пути-дороги по волнам житейского моря! И в самом деле, где меня не носило в продолжение этих бедных пяти лет? Киргизскую степь из конца в конец всю исходил, море Аральское и вдоль и впоперек все исплавал и теперь сижу в Новопетровском укреплении та жду, что дальше будет» [6, с. 59]. Або: «Да, человек в несчастии живет в самом себе, как говорят разумные люди, т. е. размышляет. А к чему ведет размышление? спросить бы этих умных людей. К тому, что разрушает надежду, эту всесветную прекрасную обманщицу! Признаюсь, я долго надеялся, но потом и рукой махнул. Да и в самом деле, мне счастье не к лицу. Родился, вырос в неволе да и умру, кажется, солдатом. Какой-нибудь да был бы скорее конец, а то, в самом деле, надоело черт знает покаковски жить» [6, с. 60], і далі — «... я от природы вышел какой-то не[о]конченный: учился живописи и недоучился, пробовал писать — и вышел из меня солдат, да какой солдат! Просто копия с того солдатского патрета, что написал Кузьма Трохимович у покойного Основьяненка¹⁷. А тим часом старіюсь і постійно болею, Бог его знает, от чего это? Должно быть, з нудьги та неволі. А конца все-таки не вижу моей грустной перспективе» [7, с. 70], а згодом — повні відчаю слова про життя в неволі: «Я — «нищий в полном смысле этого слова, и не только материально — душою, сердцем обнищал. От що зробила з мене проклятая неволя! трохи-трохи не ідіота. Десятый год не пишу, не рисую і не читаю навіть нічого; а якби ти побачив, меж яким людом верчуся я оці десять літ. Та не дай Господи, щоб і приснились тобі коли-небудь такі недолюди, а я у їх «в кулаке сижу» — давят, без всякого милосердия давят, а я повинен ще і кланяться, а то візьме разом та й роздавить, як ту вошу меж ногтями. До тяжкого горя привів мене Господь на старість, а за чий гріхи? Єй же богу, не знаю» [9, с. 109]. Шевченкові

¹⁷ Йдеться про «Солдатський портрет» Г. Квітки-Основ'яненка.

слова — це сповідь, сповнена вражаючої покори людини, приреченої, як він сам визнає, до «живої смерті». Але правда поета навіть не в словах, вона — у тих вібраціях души, які можна осягнути лише емоційно. Тож, Т. Шевченко, як людина витончена, скоріше за все підсвідомо спрямовував на Семена свій монолог, відчуваючи, що ніхто інший, ніж музикант-«поет» (а не просто друг!), не сприйматиме адекватно його біль, ніби свою.

Та все ж щаслива доля знову звела митців у Петербурзі. Зустрівшись тут після повернення Тараса Григоровича із заслання навесні 1858 р., вони більше не розлучалися, зустрічаючись майже кожного дня. Т. Шевченко потрохи почав працювати і незабаром навіть подарував дружині композитора свій автопортрет із дарчим написом: «Александре Ивановне Гулак-Артемовской на память 4 декабря 1860 года». Дружні стосунки двох митців не лише справляли приємне враження на представників їхнього мистецького середовища, а й привертали увагу широкого кола діячів культурної та наукової інтелігенції Петербурга. Невипадково після смерті Т. Шевченка стали з'являтися твори, присвячені дружбі двох митців (скажімо, повість О. Єльченка «Петербургська осінь», картина «Стоїть явір над водою» художника Г. Терпиловського). Обидві постаті видавалися на той час рівновеликими для українського мистецтва: Т. Шевченко став основоположником української літературної мови та літератури, а С. Гулак-Артемівський — основоположником української національної опери. Так, живучи у Петербурзі, митці зберегли у своїй творчості традиції рідного народу та прославили Україну на весь світ.

Історія стосунків Т. Шевченка та С. Гулака-Артемівського, попри всю несхожість їхніх доль і характерів, була дуже позитивною для них обох. Веселий і легкий характер Семена викликав особливе тяжіння з боку Тараса, адже вдвох вони склали єдине ціле як дві різні половинки. Для Т. Шевченка ця дружба виявилася ще й доленосною, бо С. Гулак-Артемівський був не просто одним із небагатьох, хто тривалий час матеріально підтримував поета чи перебував у руслі його творчих інтересів і людських стосунків, а став тією людиною, котрій поет довіряв як собі. Останнє пояснює

той факт, чому експресивна монологічна сповідь Тарасових листів містить у собі ознаки діалогу-бесіди, де співрозмовник залишається ніби «за кадром»: в особі «друга Семена» Т. Шевченко веде діалог із минулим, розфарбованим у світлі тони. Зважаючи на змістовну багатомірність листів, що віддзеркалюють душевний стан поета, стає зрозумілою їх гнучка емоційно-психологічна драматургія. Адже на певному етапі життя листи для Т. Шевченка стають єдиною можливою (з часом — необхідною) формою спілкування — формою його духовного розкриття та філософського прозріння.

Для Т. Шевченка, про що б не йшлося у його листах до С. Гулака-Артемівського, домінантною є лише одна тема — *поет пише про себе*. Складне життя зробило з нього філософа. Переживши тортури неволею та перевірюючи на собі формулу «человек в несчастии живет в самом себе», він не кориться долі, а через сповідь психологічно «знімає» з себе частину цього тягаря, розділивши його зі своїм «братом Семеном» і знаходячи заспокоєння душі у посланні композитора: «Брате Тарасе! Послухай мене, старого чоловіка: молись ти Господу Богу и верь, что Он облегчит печаль твою!» [4, с. 69]. І Тарас молився, читаючи «Псалтир», що просвітляв його серце та розум і зміцнював волю до життя.

Історія великої дружби між Т. Шевченком і С. Гулаком-Артемівським завжди привертала та буде привертати до себе увагу дослідників із різних сфер знання, відкриваючи все нові й нові ракурси вивчення цієї теми. А їхнє листування стало зразком того, як безмежний світ мистецького генія *Поета* і *Музиканта* розчинявся у високій етиці їхніх стосунків, увиразнюючи такі риси як піклування, добро та людяність, що підносилися понад усе у ставленні один до одного. У цьому сенсі дружба Т. Шевченка та С. Гулака-Артемівського є символом духовної величч двох синів української землі, а їхнє листування має ввійти до золотого фонду літературних пам'яток України та духовних скарбів епохи.

1. *Барабаш Ю.* «В Петрополіськім лабіринті...»: Петербург у житті й творчості Тараса Шевченка [Текст] / Ю. Барабаш // *Сучасність*. – 2010. – № 3. – С. 124–146.
2. *Буевич Елена.* Гулак-Артемовский: 200 лет вместе [Электронный ресурс] / Елена Буевич // *Великоросс*. – Режим доступа : http://www.velykoross.ru/blogs/all_1/tag_174_1/article_67/. – Название с экрана.
3. *Гаер Н.* «Брате-друже мій єдиний». Семен Гулак-Артемовський і Тарас Шевченко [Текст] / Н. Гаер // *Літературна газета*. – 2013. – № 6 (90). – С. 1, 4–5
4. *Гулак-Артемовський С. С.* Лист № 75. До Т. Шевченка від 30 квітня 1856. Петербург [Текст] / С. С. Гулак-Артемовський // *Гулак-Артемовський С. С. Листи до Тараса Шевченка*. – К., 1993. – 384 с.
5. *Єгорова А. М.* Вплив оточення Т. Шевченка на формування його друзів [Електронний ресурс] / А. М. Єгорова // Т. Шевченко та його друзі. – Режим доступу : <http://osvitavber.zakosvita.com.ua/uk/user/egorovaalla/>. – Назва з екрана.
6. *Шевченко Т.* Лист до С. С. Гулака-Артемовського від 1 липня 1852 р. із Новопетровського укріплення [Текст] / Шевченко Т. Г. // *Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. – Т. 6 : Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю*. – К. : Наукова думка, 2003. – № 55. – С. 59–60.
7. *Шевченко Т.* Лист до С. С. Гулака-Артемовського від 1 липня 1852 р. з Новопетровського укріплення [Текст] / Шевченко Т. Г. // *Там само*. – № 62. – С. 68–70.
8. *Шевченко Т.* Лист до С. С. Гулака-Артемовського від 15 червня 1853 р. [Текст] / Шевченко Т. Г. // *Там само*. – № 64. – С. 71–72.
9. *Шевченко Т.* Лист до С. С. Гулака-Артемовського від 15 червня 1853 р. [Текст] / Шевченко Т. Г. // *Там само*. – № 87. – С. 108–109.
10. *Шевченко Т.* Лист до Г. С. Тарновського від 25 січня 1843 р. [Текст] / Шевченко Т. Г. // *Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. – Т. 6 : Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю*. – К. : Наукова думка, 2003. – С. 313–314.

Листи Т. Шевченка до С. Гулака-Артемовського: історія стосунків великих митців.

Бугаєва О. В., кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).

Українська біографістика = *Biographistica ukrainica*. – К., 2014. – Вип. 11. – С. 37–53.

Дане наукове дослідження підтвердило цінність листів Тараса Шевченка до Семена Гулака-Артемовського як таких, що мають ознаки історичного документу, дуже важливого для вивчення взаємовідносин цих двох знакових для української національної культури постатей XIX ст. Змістовна глибина Шевченкового епістолярію дозволила, що

найважливіше, висвітлити духовну складову їх стосунків, яка обумовила закономірність перетинання життєвих доль поета і композитора та визначила особливості їхніх творчих і людських інтересів. Ліричність музично обдарованої натури Т. Шевченка, сконцентрована в його листах до С. Гулака-Артемовського, зумовлювала потребу поета у спілкуванні з другом-композитором — людиною рівною собі за поетичністю світосприйняття, в оточенні якої у «вільному» житті він задовольняв і реалізовував свої музично-мистецькі бажання. Емоційно насичені та художньо виразні Шевченкові листи, написані поетом відверто і щиро, дозволили, крім іншого, рельєфно окреслити особливості характерів двох геніїв від мистецтва, розкрити потаємний світ їх «спільної» біографії. Враховуючи сукупність вище названих ознак, не можна не погодитись з тим, що досліджувана епістолярна спадщина Т. Шевченка по праву належить до найпомітніших літературних пам'яток України і духовних скарбів епохи.

T. Shevchenko's Letters to S. Gulak-Artemovskiy: history of the relationship of great artists.

Bugaeva E. V., Ph.D., senior researcher at the Institute of biographical research NLUV (Kyiv).

Ukrainian biographical = *Biographistica ukrainica*. – К., 2014. – Vol. 11. – P. 37–53.

This scientific study confirmed the historical value of the Taras Shevchenko to Gulak-Artemovskiy letters as such with signs of historical documents, which are (necessary) valuable to explore the relationship of these two iconic for the Ukrainian national culture figures of the nineteenth century. Content depth of Shevchenko correspondence enabled, most importantly, to highlight the spiritual component of their relationship, which led to the crossing pattern of life fate of the poet and the composer and their creative determined features and human interests. Musical lyricism of Shevchenko's gifted nature concentrated in his letters to Gulak-Artemovskiy motivates the need for the poet to communicate with a friend, the composer — a man peers for poetic worldview, satisfying and realized poet's musical and artistic needs. Emotionally rich and artistically expressive Shevchenko letters written by the poet openly and sincerely, that allowed to clearly define the characters of two geniuses of and to reveal a secret world of their «joint» artistic career. Considering the totality of the above-mentioned features, we can accept the fact that the studied epistolary heritage of T. Shevchenko rightfully belongs to the most remarkable literary monuments of Ukraine and spiritual treasures of the era.

Письма Т. Шевченко к С. Гулаку-Артемовскому: история взаимоотношений великих художников.

Бугаева Е. В., кандидат исторических наук, старший научный сотрудник Института биографических исследований НБУВ (Киев).

Українська біографістика = *Biographistica ukrainica*. – К., 2014. – Вып. 11. – С. 37–53.

Данное научное исследование подтвердило ценность писем Тараса Шевченко к Семену Гулаку-Артемовскому как таких, что имеют черты исторического документа, очень важного для изучения взаимоотношений этих двух знаковых для украинской национальной культуры личностей XIX ст. Содержательная глубина Шевченковского эпистолярия позволила, самое важное, высветить духовную составляющую их отношений, которая обусловила закономерность пересечения жизненных судеб поэта и композитора и определила особенности их творческих и человеческих интересов. Лиричность музыкально одаренной природы Т. Шевченко, заключенная в письмах к С. Гулаку-Артемовскому, обуславливает потребность в общении с другом-композитором — человеком равным себе по поэтичности мировосприятия, в общении с которым, будучи «свободным», он удовлетворял и реализовывал свои музыкальные желания. Эмоционально насыщенные и художественно выразительные письма Т. Шевченко, написанные поэтом открыто и искренне, позволили, кроме всего прочего, рельефно очертить особенности характеров двух гениев от искусства, раскрыть потаенный мир их «общей» биографии. Учитывая совокупность выше названных особенностей, нельзя не согласиться с тем, что исследуемое эпистолярное наследие Т. Шевченко по праву принадлежит к наиболее значимым литературным памятникам Украины и духовным сокровищам эпохи.

*Світлана Григорівна ІВАНИЦЬКА,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Запорізького інституту економіки та
інформаційних технологій
(м. Запоріжжя)*

ОБРАЗ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ДІЯЧА СТАРОЇ (КИЇВСЬКОЇ) ГРОМАДИ ВІЛЬЯМА БЕРЕНШТАМА

У статті проаналізовано діяльність і творчий доробок Вільяма Людвиговича Беренштама (1839–1904) — педагога, літератора, активного діяча Старої громади, присвячений Т. Г. Шевченку. Автор доводить, що пам'ять про митця, котрий був ключовою постаттю у системі символічних цінностей «українських шістдесятників», суттєвим чином визначила життєву стратегію В. Л. Беренштама.

Ключові слова: В. Л. Беренштам, Т. Г. Шевченко, «Кобзар», Стара громада, народництво, часопис «Киевская старина».

The article analyzes the activities and creative of a teacher, a writer, a prominent figure in the Old (Kiev's) Gromada William Ludvigovich Berenshtam (1839–1904), devoted to the poet. The author proves that the memory of Taras Shevchenko, as a key figure of in the system of symbolic values «men of the Ukrainian sixties», a large extent determined the life strategy V. L. Berenshtam.

Keywords: V. L. Berenshtam, T. G. Shevchenko, «Kobzar», Old (Kiev's) Gromada, populism, journal «Kiyevskaya starina».

В статье проанализированы деятельность и творчество Вильяма Людвиговича Беренштама (1839–1904) — педагога, литератора, активного деятеля Старой громады, посвященные Т. Г. Шевченку. Автор доказывает, что память о поэте, как ключевой фигуре в системе символических ценностей «украинских шестидесятников», существенным образом определила жизненную стратегию В. Л. Беренштама.

Ключевые слова: В. Л. Беренштам, Т. Г. Шевченко, «Кобзарь», Старая громада, народничество, журнал «Киевская старина».

Вільям Людвигович Беренштам (9 (22) листопада 1839, Київ – 10 (23) листопада 1904, Київ) за характером своєї діяльності та за своїм менталітетом являв собою той тип «старших шістдесятників», що його публіцист, літературний критик й історик літератури Сергій Олександрович Єфремов (1876–1939) назвав «першим випуском української інтелігенції, першим поколінням українських діячів, що виступали вже не поодинокі, а ... організованими громадами» [12, с. 428]. У середовищі Старої (Київської) громади В. Л. Беренштам посідав хоча й не провідне, але досить вагоме місце. Так, Володимир Павлович Науменко, видавець часопису «Киевская старина», а з початку 1900-х рр. — неформальний голова Старої громади, відзначав, «скрізь, де тільки видно було в Києві проблиск живої справи і живої думки, Вільям Людвигович виявлявся одним з найбільш активних працівників» [5, с. 689], лишаючись до кінця життя справжнім «шістдесятником» [20, с. 275]. С. Єфремов пригадував, що «збиралася Стара Громада через суботу за моїх часів у помешканні редакції. Тут можна було зустріти В. Л. Беренштама, балакучого, трохи метушного й жвавого, що захоплено оповідав усякі події з петербурзького життя. Його щодо оповіданнів з минулого міг переважити тільки П. А. Косач...» [13, с. 510]. Відомий громадсько-політичний діяч, меценат, видавець газети «Рада» Євген Харлампійович Чикаленко (1861–1929), який познайомився з Беренштамом на початку 1900-х рр., свідчив, що той був «ширий і гарячий український патріот, активніший за багатьох членів Громади, природжених українців...» [29, с. 297]. Історик українського права, академік Микола Прокопович Василенко (1866–1935) називав Беренштама «видатним українським діячем», ставлячи його ім'я поряд із такими шанованими представниками української інтелігенції старшої генерації, як П. І. Житецький, П. П. Чубинський, О. Ф. Кістяківський, К. П. Михальчук [6, с. 177, 152].

У той же час, як слушно зауважила в своїх споминах історик Наталя Полонська-Василенко (1884–1973), «постать Вільяма Беренштама не висвітлена в історії України так, як вона на це заслуговувала... Він належав до тісного гуртка В. Б. Антоновича... і брав гарячу участь у виданнях «Старої громади»: в «Київському Телеграфі» та «Киевской Старине», де містив свої історичні розвідки, між іншим —

про Шевченка, Костомарова й ін. ... Вся родина Беренштамів – Кістяківських – Новицьких являла собою ліберальну національно-українську розумову еліту» [23, с. 494].

Життя та діяльність В. Л. Беренштама відбилися у пошвах і спогадах громадських і літературних діячів, опублікованих у 1900-ті рр. на сторінках видань «Киевская старина», «Киевские отклики», «Археологическая летопись Южной России», «Этнографическое обозрение», «Императорское Московское археологическое общество в первое пятидесятилетие его существования (1864–1914)». Серед документальних матеріалів пізнішого періоду слід назвати публікацію О. Назаревського «До історії Київської громади 1870-х років» у збірнику Всеукраїнської Академії наук «За сто літ» (1930, кн. 5, с. 208–212) та листи В. Л. Беренштама 1873–1893 рр. на сторінках «Архіву Михайла Драгоманова» (Варшава, 1938), де у томі першому було опубліковане листування Київської (Старої) громади (1870–1895 рр.).

Наразі в історіографії висвітлено головні факти біографії В. Л. Беренштама, сприйняття його особистості сучасниками, напрямки професійної та громадської діяльності, здобутки і досягнення як краєзнавця та дослідника археологічних старожитностей різних регіонів імперії [1; 16; 18; 21; 22; 25; 30; 31].

Продуктивну спробу розглянути «український вибір» В. Л. Беренштама зробив нещодавно молодий харківський історик О. С. Чеботарьов. Спираючись головним чином на матеріал, уведений до наукового обігу іншими дослідниками, автор у контексті дослідження українсько-єврейських міжетнічних та інтелектуальних взаємин імперської доби констатує, що випадок українофільства В. Л. Беренштама — виняток у суспільно-політичній сфері Наддніпрянщини ХІХ в. «Відгуки представників українського руху в більшості випадків несуть в собі позитивні і часто навіть хвалебні трактування особистості Беренштама ... Досить умовно можна сказати, що В. Беренштам був для українських патріотів прикладом єврея, якого вони хотіли б бачити в політичному житті українських губерній, оскільки критика єврейства за російський, а не український патріотизм і за відстороненість від долі України була одним з основних мотивів українофільської політичної риторики. ... Українська фракція, говорячи про Беренштама як про активного

українофіла, завжди підкреслює його походження, сприймаючи «вибір» Беренштама як малу перемогу українського руху над російським політичним табором і як приклад, який мали б наслідувати «несвідомі малороси» і російські патріоти єврейського походження» [28, с. 48–49].

Обрана нами проблема, як свідчить огляд наукової літератури, не була дотепер предметом пильної уваги фахівців. Тому метою статті є висвітлення місця й ролі, які відігравав образ Тараса Шевченка в житті та громадській діяльності типового представника покоління «українських шістдесятників» – В. Л. Беренштама. Орієнтиром у наших студіях можуть слугувати міркування, висловленні в 1879 р. у полемічній праці «Шевченко, українофіли й соціалізм» видатним представником покоління Старої громади Михайлом Петровичем Драгомановим (1841–1895), засновником нової політичної течії в українстві, з яким тісно приятелював В. Л. Беренштам: «Шевченко настільки великий чоловік для українства, що зовсім не диво, коли на його так часто оглядаються українці й неукраїнці, коли зайде розмова про українську справу. Лихо тільки, що досі ніхто не зваживсь докладно розсудити об тім, що таке справді Шевченко сам по собі й у свій час, а всі, хто бравсь писати про нього перш усього думали про себе, і кожний повертав Шевченка, як йому на той час було треба, та глядячи на те, перед ким говорилося про українського кобзаря...» [9, с. 7]. Щодо принципів, на підставі яких можливо було б адекватно пізнати постать Кобзаря, М. П. Драгоманов зауважував, що «кожного чоловіка, кожного писателя тоді тільки можна оцінити як слід, коли роздивимось на нього власне історичним, об'єктивним поглядом, та ще й на ґрунті тієї громади, в якій він виріс і працював. Таке досліджування «пророків» показує, що дійсно пророків, «всецельх виразителей народа» і навіть для одного «часу» ніколи й не було. Таке досліджування розбиває ідоли, святі мощі, та зате дає тільки правдивий погляд на померших пророків, а ще й міцну нитку, щоб провести нас у будуче слідом не за особою з усіма її часовими й особистими одмінами й хибами, а за думкою». На погляд Драгоманова, із сучасних йому авторів «Шевченка ніхто ще так не дослідив історично й об'єктивно ні як поета, ні як громадського чоловіка. Та це й не так-то й легко, бо близькі до нього люди не дали нам основи для

такого досліду ні докладними звітками, ні навіть повним і добре впорядкованим виданням того, що він писав» [9, с. 25–26]. Заповідані Драгомановим принципи історизму та об'єктивності стали згодом у нагоді в роздумах Беренштама над етичною та ідейною спадщиною Кобзаря.

Більш адекватно реконструювати сприйняття Беренштамом постаті Т. Г. Шевченка допомагає методологія «соціального конструювання дійсності», обґрунтована американськими дослідниками А. Шюцем, Т. Лукманом, П. Бергером. Конструктивізм у теорії пізнання — це такий підхід, у межах якого вважається, що людина в своїх процесах сприйняття та мислення не так відображає навколишнє, як активно конструює та творить його. Щодо більш глибокого розуміння механізму збереження та відтворення на письмі зафіксованого в пам'яті образу «іншого», важливим є таке зауваження: «Мое минуле в моїй пам'яті, і хоча я не зможу відновити його у всій повноті, однак це більше, ніж інший може сказати про нього. Але це «краще знання» самого себе вимагає рефлексії... Своїх сучасників я сприймаю зовсім порізному... Мої стосунки з іншими не зводяться до взаємин лише з партнерами та сучасниками. Я вступаю також і у взаємини з попередниками та спадкоємцями, тими іншими, які жили раніше та які будуть жити після мене в загальній історії мого суспільства» [2, с. 59–60].

Стосовно біографічної канви життя В. Л. Беренштама значимо, що він народився у родині єврея, вихідця з Курляндії, який прийняв лютеранство, Людвіга Івановича Беренштама, заможного купця та почесного громадянина Києва. Закінчив 1-у Київську гімназію. У 1857 р. вступив на фізико-математичний факультет університету Св. Володимира, у січні 1858 р. перейшов на історико-філологічний, який закінчив у 1862 р. Обравши кар'єру педагога, до 1864 р. додатково спеціалізувався у царині історії та географії. Під час навчання в університеті в «добу великих реформ» Олександра II брав участь в організації недільних шкіл для дорослих, був серед фундаторів Південно-Західного відділу Імператорського Російського Географічного товариства (13 лютого 1873 р.), видавав популярні книжечки для народу («метелики»). Під час російсько-турецької війни 1878–1879 рр. складав пожертви й організовував добровольчі загони у Сербію та Герцеговину. На початку 1879 р. брав

активну участь у виборчій кампанії до Київської міської думи, увійшов до об'єднання поступових думських гласних. У світогляді В. Л. Беренштама провідними ідеями були народолюбство, романтичний націоналізм («український патріотизм») і конституціоналізм.

Із осені 1880 р. Беренштам працював у Петербурзі викладачем Першої військової гімназії та Петербурзького учительського інституту. Брав участь у роботі Літературного фонду, «Відділу для сприяння самоосвіті» при Педагогічному музеї військово-навчальних закладів, «Благодійного товариства для видання загальнокорисних і дешевих книжок», «Товариства ім. Т. Г. Шевченка для допомоги нужденним уродженцям Півдня Росії, які навчаються у вищих навчальних закладах Санкт-Петербурга». Увійшов до громади (гуртка) петербурзьких українців, центром тяжіння якого були історик Микола Іванович Костомаров і письменник Дмитро Лукич Мордовець (Мордовцев).

У 1898 р. В. Л. Беренштам за станом здоров'я вийшов у відставку та повернувся нарешті до улюбленого рідного Києва, відновивши членство у Старій громаді. Як член словарної комісії Старої Громади (разом із Є. К. Трегубовим та Є. Х. Чикаленко) 14 лютого 1902 р. поставив підпис під угодою між часописом «Киевская старина» та Борисом Дмитровичем Грінченком щодо завершення останнім роботи над словником української мови [14, с. 511–515]. Брав також участь у роботі «Товариства любителів старожитностей і мистецтв» (1897).

В умовах розпочатої організаційної трансформації українського руху В. Л. Беренштам, як один із найстарших і авторитетних діячів, у 1901 р. був обраний до Ради Всеукраїнської безпартійної демократичної організації. Одночасно працював гласним Зінківського повітового земства в Полтавській губернії. На сторінках часописів «Киевская старина», «Киевский телеграф» і «Киевские отклики» залишив невеликий, але цінний мемуарний і публіцистичний доробок.

Образ і творчість Т. Г. Шевченка як ключової постаті в системі символічних цінностей «українських шістдесятників»-старогромадовців [10, с. 51–73], посіла надзвичайне місце у визначенні пріоритетів життєвої стратегії Беренштама. Слід пам'ятати, що Київська (Стара) громада, в середовищі

якої він активно обертався у 1870-ті рр., вихідним чином базувала свою діяльність на принципах та ідеях, сформульованих свого часу кирило-мефодіявцями [8, с. 533], з якими товаришував Тарас Шевченко.

Підпис Вільяма Людвиговича зустрічаємо під листом-подякою до Тараса Шевченка від представників педагогічних рад Київських недільних шкіл (8 січня 1861 р.) за подаровані 50 примірників «Кобзаря». Згодом Вільям Людвигович став власником багатой колекції рукописів поета («Щоденник» й інші твори). Із цією колекцією пов'язана низка різноманітних неординарних сюжетів в епістолярному листуванні українських діячів навколо постаті Шевченка. Так, Василь Павлович Маслов (справжнє прізвище — Маслій); (бл. 1841–1880), письменник і перший біограф Тараса Шевченка (у 1874 р. видав першу біографію поета російською мовою [27]), звертався 29 червня 1880 р. до В. Л. Беренштама з проханням надати йому оригінал «Щоденника» для друку: «Не откажите исполнить мою покорнейшую просьбу, именно — пришлите мне подлинную рукопись «Дневника» Шевченка, по которой и нужно печатать». У зв'язку з складним матеріальним становищем, Маслов пропонував В. Л. Беренштаму замість грошей 100 примірників майбутньої книги, яку мріяв видати досить великим тиражем — 1200 примірників: «Предполагаемая книга должна выйти довольно объемистою, так что цену за нее можно назначить от 1 р. 50 к. до 2 р.». За його свідченням, він уже використав для здійснення задуму наявні власні кошти: «Эта книга уже теперь стоит мне большого труда и издержек, а еще сколько понадобится того и другого при печатании!» [24, с. 63] На жаль, здійсненню цього задуму перешкодила смерть Маслова.

Під час перебування Беренштама в північній столиці Російської імперії завдяки його невтомним клопотам був отриманий дозвіл цензури на сьоме, найбільш повне на той час, видання «Кобзаря» (1883 та 1884 рр.)¹. У 1886 р. у галицькому журналі «Зоря» (№ 12, с. 215) Іван Франко в нотатках «Новонайдені твори Т. Шевченка» відгукнувся на друк досі

¹ Збірник творів / [упоряд. В. Л. Беренштам]. — СПб. : Тип. В. С. Балашева, 1883. — Зміст: Від видавця; [191 поетичних творів та уривків]; Назар Стодоля. Т. Г. Шевченко. — СПб. : Тип. В. С. Балашева, 1884. — 236 с.

не відомих читачеві великоруських творів Шевченка, пердусім — поеми «Слепая», написаної в 1842 р. в Петербурзі², зазначивши: «Автограф поеми знайдено 1885 р. в Петербурзі в паперах М. І. Костомарова. Редакція «Киевской старинь» заслужила собі на велику вдячність української громади, печатаючи ті досі нехтувані твори нашого кобзаря, — а не меншу вдячність заслужив і п. В. Л. Беренштам, котрий побирав і до ладу позводив їх рукописи» [26, с. 35–36].

Беренштам був постійним учасником комемораційних заходів на честь Кобзаря. Так, 25 лютого 1889 р. у Петербурзі на квартирі Беренштама відбулись Шевченкові роковини, де відомий публіцист Трохим Абрамович Зіньківський (1861–1891) зачитав свій реферат, про що повідомляв у листі до Б. Д. Грінченка: «Реферат я свій прочитав на вечорі 25 лютого у Б[еренштама]. Народу було чимало: були із росіян Пипін³, Семевський⁴ і деякі ін. Пипіну я комплімент сказав в рефераті за послідню його оцінку Ш[евченка]... Б[еренштам] говорив про потребу здійснити з маски Шевченка посмертний портрет (котра тут же була виставлена на тій самій китаїці, котра була в труні) — бронзовий знімок, щоб виставити його в Шевченковій хаті (коло могили)... На маску зібрали 72 рублі, і вже заказано (коштуватиме 75 руб). Про публічне святкування дня 26 л[ютото] як торік і завжди до сего — ніхто не попідкувався!» [24, с. 110–111]⁵. У подальшому листуванні Т. А. Зіньківського та Б. Д. Грінченка 1889–1890 рр. зустрічаємо критику Беренштама за його нібито поміркованість і неквапливість у популяризації

² Йдеться про публікації під заголовком «Неизданные произведения Т. Г. Шевченко». Першою була надрукована поема «Слепая» («Киевская старина», 1886, кн. 6, с. 307–338).

³ **Пипін Олександр Миколайович** (1833–1904) — російський літературознавець, етнограф, академік Петербурзької АН (1898), почесний член НТШ (із 1903), автор огляду історії слов'янських літератур, зокрема української.

⁴ **Семевський Василь Іванович** (1849–1916) — російський історик демократичного спрямування, у 1882–86 рр. приват-доцент Петербурзького університету (усунений від викладання за «шкідливий напрям»); багато років вів заняття із студентами вдома; брав активну участь в суспільному житті, у протестах опозиційної петербурзької інтелігенції.

⁵ В одному з листів Беренштама міститься згадка про роковини 1892 р. («Игнат [Гнат Павлович Житецький. — С. І.], вероятно, написал уже Вам про роковини і про вечір в пам'ять Ш[евчен]ка 20 марта») [24, с. 145].

спадщини Шевченка, за намір видати ілюстрований «Кобзар», не занадто доступний за ціною для селянства (проілюструвати обіцяв знаменитий художник І. Ю. Репін) [24, с. 110–112]. Так, 17 грудня 1889 р. Т. А. Зіньківський у листі до Б. Д. Грінченка писав: «Був у Беренштама днями, спитав про ілюстрованого «Кобзаря». Справа справді замерзла, як ти й догадався. А через що? Нема кому підібрати (передивившись «Кобзаря») текст для сюжетів. Прохав, чи не взявся б я?...» [24, с. 119]. У листі від 7 лютого 1890 р. Зіньківський говорить, що «про видання Шев[ченка] (Беренштамовське) мені не хочеться тобі нічого писати — тут із виданням Шевченка взагалі, іменно правом видання, коїлась дуже паскудна річ... Мені і не хочеться тепер до його йти» [24, с. 121].

Питання про друк Шевченкових творів для селянства підіймав Б. Д. Грінченко в детальному та схвильованому листі до Беренштама від 16 вересня 1891 р.: «Живучи завсігди на селі, я мало знаю про те, що робиться далеко од мене. Тим я й не знаю, чи Вам саме належить юридичне право на Шевченкові твори. Але думаючи, що Ви коли й не власник тим творам, то все ж знаєте власників і зможете довести до їх мого листа (за це був би вам без міри вдячний)... Серед української інтелігенції існують тільки якісь непевні чутки про цю справу. Невідомо докладно, як вона стоїть, і ця невідомість викликала навіть питання в українській пресі. ... З другого боку, бачимо й той сумний факт, що твори нашого найбільшого поета зостаються досі народові невідомими... Видання цілого «Кобзаря» дуже дороге... Видима річ, що така ціна народові неможлива... Коли вже не можна було дати дешевого «Кобзаря», то, здається, не було перешкод видати метеликами хоч найголовніші його твори, такі, що цензура їх пустила б... Помічається ще одна річ: Шевченкові твори видаються з чималою недбалістю... Насмілюся думати, що так робити — не значить шанувати пам'ять поетову!... Сподіваюся, що в моїх словах не бачитиме ніхто нічого, окрім одного: щирої прихильності до рідної справи, во ім'я котрої я й зважився дати собі право сказати те, що сказав» [24, с. 134–136]⁶. Що від-

⁶ На думку сучасного дослідника В. Короткого, який намагався з'ясувати деталі конфлікту у середовищі патріотично налаштованої

повів Беренштам — невідомо. Згодом С. О. Єфремов згадував, що розпитував у Беренштама як у людини, котра близько стояла до кола журналу «Киевская старина» та до М. І. Костомарова, у якого зберігалися довгий час копії поетових творів, про долю автографів російськомовних повістей Т. Ш. Шевченка [11, с. 208].

У листі до Павла Гнатовича Житецького В. Л. Беренштам від 26 лютого 1890 р. повідомляв про отримання від свого кореспондента так званого денєрівського фотопортрету Т. Г. Шевченка, який І. Ю. Рєпін згодом відтворив у картині «Не ждали» [24, с. 122].

У листі від 22 березня 1892 р. до громадської діячки Варвари Семенівни Житецької Вільям Людвигович щиро дякував за надіслані офорти Шевченка, видані В. В. Тарновським: «Вы меня очень обрадовали крайне ценным для меня подарком: офорты Шевченка я давно желал иметь, а Вы, в качестве старого и доброго друга, догадались о моем желании; радость вышла двоякая — от самого подарка и от проявления многолетней дружбы...» [24, с. 145].

Головним джерелом, що дає змогу переконливо відтворити образ Кобзаря у сприйнятті В. Л. Беренштама, є опублікований на сторінках часопису «Киевская старина» (1900, т. 68, кн. 2, с. 248–260) мемуарно-біографічний нарис «Т. Г. Шевченко и простолюдины его знакомцы (Из встреч и воспоминаний)». Адже, на думку фахівців, біографія — це такий жанр, де автор висловлює власне «Я» через того героя, якому присвячено його твір, і одночасно — відтворює крізь призму власного сприйняття ауру свого часу та цінності свого покоління [19, с. 434–435].

У названій праці Беренштам не лише подає «свій» образ Кобзаря, а й змальовує перед читачем сприйняття постаті поета окремими представниками з середовища селянства

інтелігенції навколо питань видання спадщини Шевченка, лист Грінченка свідчить про «низький рівень обізнаності української спільноти в питаннях видання Кобзаревих творів». Однією з причин непорозумінь, вірогідно, слід вважати утаємниченість і законспірованість дій Старої громади, зокрема щодо довготривалого видавничого проекту творів Кобзаря. Б. Д. Грінченко, який до Старої громади не входив, теж був позбавлений цієї інформації. Настанови Старої громади у питаннях видання Шевченкової спадщини були викладені в статті В. П. Науменка «К вопросу о научном издании “Кобзаря” Т. Г. Шевченко» («Киевская старина», 1892, т. 36, с. 314–319), який одночасно контролював фінансовий бік справи.

та міщанства, котрі знали Шевченка, висловлює цікаві міркування щодо потенційного особистого впливу поета на своїх знайомих, нарешті, робить змістовні висновки⁷. «У житті Т. Г. Шевченка роки від звільнення його з кріпацтва в 1838 р. до сумної катастрофи 1847 року є видатним моментом, на жаль, недостатньо роз'ясненим біографами й опублікованими матеріалами» [3, с. 124]. В. Л. Беренштам передусім формулює питання щодо специфіки формування національної та культурної ідентичності неординарної особистості. Розмірковуючи, яким чином недавній «кріпак» з'явився перед сучасниками та нащадками у всеозброєнні різноманітних знань, із широкою загальною освітою, з ідеями, що поставили його до лав «найбільш передових людей тієї доби», В. Л. Беренштам передусім звертає увагу на фактор українського етнічного середовища, з якого вийшов поет і серед якого отримав первісний матеріал для конструювання свого світогляду. Беренштам під впливом спілкування з М. П. Драгомановим свідомо наголошує спорідненість українських народних ідеалів із ідеалами європейської політичної культури: «Середовище це у своїй колективній творчості і в історичному минулому своєму неодноразово виявляло прагнення до таких ідеалів, які залишаються і тепер дорогими для передового європейця... Вплив на нього рідного середовища ясно усвідомлював сам Шевченко, він неодноразово вказував на нього, як на джерело своїх знань, поглядів і прагнень...» [3, с. 124]. Під час перебування Шевченка в Академії мистецтв там існував обов'язковий для учнів загальноосвітній курс, але, на думку Беренштама, досвідченого педагога, Шевченку він дав «дуже мало; поет міг винести звідси лише елементарні, зовсім не пов'язані відомості з різних навчальних предметів» [3, с. 125]. «Незрівнянно більше дала йому геніальна сприйнятливість, властива небагатьом обранцям долі, та сприйнятливість, завдяки якій вони зі слів і фактів, схоплених на льоту, відновлюють давно зниклі образи, створюють свій світогляд,

⁷ Існує окреме видання (відбитка) цієї праці: Беренштам В. Л. Т. Г. Шевченко и простолюдины, его знакомцы: (Из встреч и воспоминаний). – Киев: тип. Имп. Ун-та св. Владимира Н. Т. Корчак-Новицкого 1900. – 15 с. В подальшому цей нарис у скороченому вигляді передрукований в збірнику: Воспоминания о Тарасе Шевченко. – К. : Дніпро, 1988. – С. 124–129.

виступають у всеозброєнні передових ідей, для засвоєння і створення яких іншим, звичайним людям потрібні роки посиленої праці. Способи сприймання геніальних людей з трудом піддаються вивченню, але зате набагато легше визначити матеріал, з якого вони могли черпати свої знання та ідеї. Для цього слід вивчати середовище, в якому вони жили, тих людей, з якими вони зустрічались, з якими найближче сходились, ділились думками і прагненнями» [3, с. 125]. Одночасно Беренштам не ігнорує також вплив інтелегентного шляхетського середовища, в якому обертався Шевченко після звільнення в 1838 р. із кріпацтва.

Одним із перших Беренштам звернув увагу на значення «усної історії» як цінного джерела для відтворення біографії Шевченка, зауваживши, що «час іде, в могилу швидко сходять ті нечисленні свідки, які були особисто знайомі з Шевченком, зберегли про нього спогади чи будь-які матеріали». Оповідач закликав «поспішати із записуванням цих спогадів, із збиранням письмових про нього матеріалів, інакше все це без сліду загине» [3, с. 125]. Коли Беренштам дізнався, що в селі Сорочинцях, Миргородського повіту, Полтавської губ., проживає старий кухар Арсеній Татарчук, який «живо пам'ятає і дуже почитає пам'ять Шевченка», котрий гостював у його колишнього поміщика О. А. Лук'яновича, то вирішив зустрітися з ним і зібрати якнайповніші відомості. «Коли я заговорив про поета, мої співрозмовники відразу пожвавішали. Спогади про нього чоловіка постійно намагалася доповнити дружина. Обидва чудово пам'ятають Шевченка, його ім'я та по батькові, його невеликий зріст і міцну статуру...» [3, с. 126]. За словами Татарчуків, жив Шевченко в Мар'їнському в окремому відведеному йому приміщенні; йому призначили особливого лакея, але від послуг його Тарас Григорович майже завжди відмовлявся. Проживаючи у Лук'яновича, Шевченко постійно користувався його багатою бібліотекою [3, с. 127]. Встаючи зі світанком, негайно брався до роботи. Татарчуки особливо вказували на його працювитість. А от «у вільний від писання портретів час він майже завжди вдень залишався у своїй кімнаті, постійно читав книги, які брав з панської бібліотеки, або ж писав листи, або щось інше; лише зрідка блукав він по околицях, при цьому часто зупинявся, вдивлявся в якісь віддалені

предмети, змальовував різні види. Снідав і обідав він разом з панами, і за весь час Татарчуки жодного разу не чули про його нетверезість», — зафіксував Беренштам [3, с. 126]. Із приятелями поміщика Лук'яновича Шевченко не зближувався, вважаючи за краще знайомство зі священниками, які всі дуже любили та поважали його [3, с. 126–127]. Найохочіше Шевченко спілкувався з дворовими та селянами, які жили у маєтку, майже всіх він знав по імені, вечорами часто відвідував «вулицю». «Поява його в цих випадках завжди всіма присутніми очікувалося з нетерпінням... У ці вечори час минав непомітно: Шевченко і сам дуже поживавлювався, він багато чого розповідав про минуле України, про подвиги козаків, про боротьбу їх із турками та панами. Говорив він про своє селянське походження та звільнення, але про те, як і коли знову повернеться воля закріпаченому люду, не згадував» [3, с. 127].

Слухаючи у 1899 р. Татарчуків, Беренштам пригадав також розповіді столяра Кисілевського, з яким познайомився у 1874 р. Показово, згадує Вільям Людвигович, що «старі з однаковою любов'ю, вірніше з благоговінням ставилися до пам'яті Тараса Григоровича. І в обох випадках переді мною невідпорно стояла думка про те, що Шевченко, так часто звертався до освічених земляків своїх з заповітом, яскраво вираженим у віршах «обніміте ж, брати мої, найменшого брата», сам у своєму житті свято виконував цей заповіт, слугуючи для сучасників і нащадків найбільш яскравим зразком любові до рідного народу» [4, с. 260]. За словами В. Л. Беренштама, йому важко достеменно передати те гаряче почуття симпатії, навіть поклоніння, які відчувалися в кожному слові цих літніх людей при згадці про Шевченка [3, с. 128].

Беренштам наводить в своєму нарисі ще один характерний епізод — розповіді про Шевченка міщанина, кравця Чапиги, котрий жив в околицях Києва у Китаєві в 1864 р. «Згадав я про нього, тому що у своїх промовах він постійно згадував про Шевченка, якого глибоко шанував... При цьому він постійно посилався на близьке особисте знайомство з Шевченком, ... в його словах про останнього ясно виражалося безумовна довіра до авторитету Шевченка, надзвичайна повага до нього...» [4, с. 259–260].

Отже, як бачимо, у своїй інтерпретації образу Кобзаря Вільям Людвигович акцентував передусім на такому аспекті біографії Шевченка, як реальні його стосунки до селянства, підкреслюючи, що «висвітлення відносин Шевченка до простолюду і їх історична та етична оцінка лежить на обов'язку майбутніх біографів незабутнього Кобзаря» та намагаючись дати вичерпну відповідь на питання: «Чим здобув Шевченко таку вдячну пам'ять цих неписьменних людей?». Беренштам вважав, що «любов до селянської маси, співчуття до її гіркої долі, неволі, страждань й злиднів живим ключем б'є в його творах. Але ця любов позначалася не тільки в його творах, вона постійно виявлялася і в його поведінці. Він не лише не приховував свого селянського походження, що зустрічається рідко і тепер, а 50 років тому було самим непересічним явищем, але, навпаки, незмінно підкреслював це походження своє, пишався ним. Любов свою до народу він виявляв завжди і словом і ділом. І менша братія глибоко цінувала це незвичне ставлення до неї земляка, що вийшов в пани» [3, с. 128]. На думку прихильника легально-народницької течії в українському русі Беренштама, «на простолюдинів особа Шевченка і відносини його до них повинні були здійснювати прямо-таки незабутнє враження, тим більше, що нічого подібного вони не бачили з боку інших панів». І це було цілком логічно, бо «автор «Граматики»⁸ любив селянство не тільки в його сукупності, але і в кожній окремій особі із селянського середовища, він знайомився і зближувався з нею, завжди знаходив відповідний матеріал для бесід, порад і розрад» [3, с. 127].

Отже, творча спадщина В. Л. Беренштама, присвячена Кобзареві та оприлюднена переважно на сторінках «Киевской старины», містить важливі факти, цінні спостереження та нові як на той час інтерпретації. Змальований ним образ Кобзаря додає нові штрихи до колективного ментального портрету старшої генерації української ліберально-демократичної еліти. В окремих аспектах роздуми Беренштама є співзвучними антропологічним шуканням сучасного українського історіописання.

⁸ Т. Г. Шевченко склав для народних шкіл не «Граматику», а «Букварь южнорусский» (СПб., 1861).

1. *Александров А. А.* 130 лет Псковскому Археологическому Обществу [Электронный ресурс] / А. А. Александров // Археологическое общество Псковской области. Режим доступа : <http://arheologpskov.ru/index.php/component/zoo/item/130-let-pskovskomu-arkheologicheskomu-obshchestvu>. – Название с акр. – Название с акр.
2. *Бергер П.* Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания [Текст] / П. Бергер, Т. Лукман / перевод Е. Руткевич. – М. : Медиум, 1995. – 323 с.
3. *Беренштам В. Л.* Т. Г. Шевченко и простолюдины, его знакомцы: (Из встреч и воспоминаний) [Текст] / В. Л. Беренштам // Воспоминания о Тарасе Шевченко. – К. : Дніпро, 1988. – С. 124–129.
4. *Беренштам В. Л.* Т. Г. Шевченко и простолюдины его знакомцы (Из встреч и воспоминаний) [Текст] / В. Л. Беренштам // Киевская старина. – 1900. – Т. 68. – Кн. 2. – Отд. 1. – С. 248–260.
5. *В. Л. Беренштам* [Некролог] [Текст] / В. П. Науменко // Киевская старина. – 1904. – Т. 87. – Кн. 12. – Отд. 1. – С. 686–695.
6. *Василенко М. П.* Академік Орест Іванович Левицький [Текст] / М. П. Василенко // Василенко М. П. Вибрані праці. – К. : Юрид. думка, 2006. – Т.2. – 506 с.
7. *Воспоминания о Тарасе Шевченко* [Текст] / сост. и примеч. В. С. Бородина, Н. Н. Павлюка. – К. : Дніпро, 1988. – 606 с.
8. *Грушевский М.* Иллюстрированная история Украины [Текст] / М. С. Грушевский / послесловие В. Ф. Верстюка. – К. : МП «Леванда», 1995. – 696 с., илл.
9. *Драгоманов М. П.* Шевченко, українофіли й соціалізм [Текст] / М. П. Драгоманов // Драгоманов М. П. Вибране («... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Міщук ; приміт. Р. С. Міщука, В. С. Шандри. – К. : Либідь, 1991. – 688 с. – («Пам'ятки історичної думки України»).
10. *Єсельчик С.* Творення святині: українофіли і Шевченкова могила в Каневі (1861–1900-ті роки) [Текст] / С. Єсельчик // Єсельчик С. Українофіли: Світ українських патріотів другої половини ХІХ століття. – К. : К.І.С, 2010. – С. 51–73.
11. *Єфремов С.* Спадщина Кобзаря Дармограя [Текст] / С. О. Єфремов // Єфремов С. Вибране : статті, наук. розвідки, монографії. – К. : Наук. думка, 2002. – С. 198–213.
12. *Єфремов С.* Історія українського письменства [Текст] / С. О. Єфремов. – К. : Феміна, 1997. – 688 с.
13. *Єфремов С.* Щоденник. Про дні минулі (спогади) [Текст] / С. О. Єфремов / упорядк., вступна стаття : Ігор Гирич. – К. : Темпора, 2011. – 792 с.
14. *Єфремов С.* Як повстав Грінченків словник. На підставі документів [Електронний ресурс] / С. О. Єфремов // Словник української мови. Зібрала редакція журналу «Киевская старина». Упорядкував з додатком власного матеріялу Б. Грінченко. – 3-е вид., випр. й доп. / за ред. акад. С. Єфремова та А. Ніковського. – Т. II : Д-Й. – К. : Горно, 1927. – Режим доступу : <http://movahistory.org.ua/wiki>. – Назва з екрану.
15. *Іваницька С.* Українська ліберально-демократична партійна еліта: «колективний портрет» (кінець ХІХ – початок ХХ століття) [Текст] / С. Г. Іваницька. – Запоріжжя : Просвіта, 2011. – 452 с.

16. Іваницька С. «Український шістдесятник» Вільям Беренштам — дослідник місцевих старожитностей [Текст] / С. Г. Іваницька. // Краєзнавство: науковий журнал. — 2012. — № 1. — С. 57–66.
17. Короткий В. Участь Володимира Антоновича у виданні поетичних творів Тараса Шевченка [Текст] / В. Короткий // Укр. археограф. щорічник. — Нова Серія. — К., 2010. — Вип. 15. — С. 251–284.
18. Марахов Г. І. Тарас Шевченко в колі його сучасників : словник персоналій [Текст] / Г. І. Марахов. — К. : Дніпро, 1976. — 152 с., іл.
19. Нарский И. В. Фотокарточка на память : семейные истории, фотографические послания и советское детство (Автобио-историко-графический роман) [Текст] / И. В. Нарский. — Челябинск : Энциклопедия, 2008. — 516 с., илл.
20. Науменко В. П. Памяти В. Л. Беренштама [Текст] / В. П. Науменко // Киевская старина. — 1906. — Т. 92. — Кн. 2. — С. 257–275.
21. Палієнко М. Г. «Киевская старина» у громадському та науковому житті України (кінець XIX — початок XX ст.) [Текст] / М. Г. Палієнко. — К. : Темпора, 2005. — 384 с., іл.
22. Панькова С. «За сто літ»: покажчик змісту [Текст] / С. Панькова, Г. Шевчук // Укр. археограф. щорічник : зб. наук. праць. — 2006. — № 10/11. — С. 240–290.
23. Полонська-Василенко Н. Михайло Михайлович Могилянський [Текст] / Н. Полонська-Василенко // Полонська-Василенко Н. Спогади. — К. : КМА, 2011. — С. 492–501.
24. Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів [Текст] / упоряд. : А. Г. Адаменко, М. П. Візир (керівник), І. Д. Лисоченко, Й. В. Шубинський. — К. : Наукова думка, 1966. — 492 с.
25. Тимчик Н. П. Беренштам В. Л. (До 100-річчя зі дня смерті) [Текст] / Н. П. Тимчик // Вісник Київ. нац. у-ту. — Серія : Історія. — 2005. — Вип. 80–81. — С. 117–119.
26. Франко І. Я. Новонайдені твори Т. Шевченка [Текст] / І. Я. Франко // Франко І. Я. Збір. творів у 50-и тт. — К. : Наук. думка, 1980. — Т. 27. — С. 35–36.
27. Цурканюк О. Перші біографи Т. Шевченка: Василь Маслов та його науковий доробок [Електронний ресурс] / О. Цурканюк // Національний музей Тараса Шевченка. — Статті співробітників музею. — Режим доступу : <http://museumshevchenko.org.ua/element.php?id=167>. — Назва з екрану.
28. Чеботарев А. С. Украинский выбор Вильяма Беренштама [Текст] / А. С. Чеботарев // Науч. труды по иудаике. Матер. XX междунар. ежегод. конф. по иудаике. — Т. II. — Академическая серия. — Вып. 46. — М., 2013 г. — С. 43–49.
29. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907) [Текст] / Є. Х. Чикаленко. — Нью-Йорк : УВАН у США, 1955. — 504 с.
30. Чмырь С. Г. В. Л. Беренштам [Текст] / С. Г. Чмырь // Єврейське населення Півдня України: історія і сучасність. — Запоріжжя, 1992. — С. 16–18.
31. Ясновська Л. В. Давньоруські старожитності Чернігівщини в історико-культурному просторі та науковому житті регіону: автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 [Текст] / Л. В. Ясновська ; Чернігівський нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. — Чернігів, 2010. — 20 с.

Образ Тараса Шевченка в інтерпретації діяча Старої (Київської) громади Вільяма Беренштама.

Іваницька С. Г., кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій (м. Запоріжжя).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Вип. 11. – С. 54–71.

У статті проаналізовано сприйняття педагогом, літератором, «українським шістдесятником» Вільямом Людвиговичем Беренштамом (1839–1904) окремих аспектів спадщини великого поета. Джерелами дослідження послуговували публіцистика, літературно-критичні твори, епістолярій, мемуари. В своїй праці «Т. Г. Шевченко и простолюдины его знакомцы (Из встреч и воспоминаний)», опублікованій в журналі «Киевская старина» (1900), Беренштам на підставі джерел усної історії розглянув реальні відносини Шевченка до селянства й міщанства й, відповідно, сприйняття останніми його постаті й творчості. Роздуми Беренштама є співзвучними антропологічним шуканням сучасної історіографії. У Петербурзі Беренштам брав участь у комемораційних церемоніях вшанування пам'яті поета, отримав дозвіл цензури на найбільш повне на той час видання «Кобзаря» (1883–1884 рр.), володів колекцією рукописів поета («Щоденник» й інші твори). Пам'ять про Т. Г. Шевченка як ключову постать в системі символічних цінностей «українських шістдесятників» значною мірою визначила життєву стратегію В. Л. Беренштама.

Ключові слова: В. Л. Беренштам, Т. Г. Шевченко, «Кобзар», Стара громада, народництво, часопис «Киевская старина».

Taras Shevchenko's figure in the interpretation by William Berenshtam — the member of Old (Kiev's) Gromada.

Ivanitskaya S. G., Ph. D., Associate professor department of social and humanities Zaporizhzhya Institute of Economy and Information Technology (Zaporizhzhya).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Vol. 11. – P. 54–71.

The article analyzes the perception of a teacher, a writer, «man of the Ukrainian sixties» William Berenshtam (1839–1904) selected aspects heritage of the great poet. The study is based journalism, literary critical work, epistolary, memoirs. Berenshtam's article «Taras Shevchenko and ordinary people, his acquaintances (impressions meetings and memories)» which was published in the journal «Kiyevskaya starina» (1900), based on oral history sources, considered a real relationship to the peasantry and ordinary townspeople to Shevchenko, and accordingly the perception of the same people of his figure and creativity. Berenshtam's reflections are consonant with the anthropological quest of modern historiography. Berenshtam participated in the commemorative ceremonies into memory

of the poet in St. Petersburg, received permission to censorship on the most complete at the time the publication «Kobzar» (1883–1884). He was the owner of the collection of manuscripts of the poet («Diary» and other works). The memory of Taras Shevchenko, as a key figure of in the system of symbolic values «men of the Ukrainian sixties», a large extent determined the life strategy V. L. Berenshtam.

Keywords: V. L. Berenshtam, T. G. Shevchenko, «Kobzar», Old (Kiev's) Gromada, populism, journal «Kiyevskaya starina».

Образ Тараса Шевченко в интерпретации деятеля Старой (Киевской) Громады Вильяма Беренштама.

Иваницкая С. Г., кандидат исторических наук, доцент кафедры социально-гуманитарных дисциплин Запорожского института экономики и информационных технологий (г. Запорожье).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Вып. 11. – С. 54–71.

В статье проанализированы восприятие педагогом, литератором, «украинским шестидесятником» Вильямом Людвиговичем Беренштамом (1839–1904) отдельных аспектов наследия великого поэта. Источниками исследования послужили публицистика, литературно-критические произведения, эпистолярный, мемуары. В своем труде «Т. Г. Шевченко и простолодины его знакомцы (Из встреч и воспоминаний)», опубликованном в журнале «Киевская старина» (1900), Беренштам рассмотрел на основании источников устной истории реальные отношения Шевченко к крестьянству и мещанству и, соответственно, восприятие последними его фигуры и творчества. Размышления Беренштама созвучны антропологическим исканиям современной историографии. В Петербурге Беренштам принимал участие в коммеморативных церемониях памяти поэта, получил разрешение цензуры на наиболее полное на то время издание «Кобзаря» (1883–1884 гг.), владел коллекцией рукописей поэта («Дневник» и другие произведения). Память о Т. Г. Шевченко, как ключевой фигуре в системе символических ценностей «украинских шестидесятников», в значительной мере определила жизненную стратегию В. Л. Беренштама.

Ключевые слова: В. Л. Беренштам, Т. Г. Шевченко, «Кобзарь», Старая громада, народничество, журнал «Киевская старина».

*Ігор Іванович СТАМБОЛ,
аспірант кафедри історії України
історичного факультету
Одеського національного університету
імені Іллі Мечникова (м. Одеса)*

НАСЛІДУВАННЯ ЗАПОВІТІВ Т. ШЕВЧЕНКА НА ПРИКЛАДІ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ І. ЛИПИ (1865–1923 рр.)

У статті з'ясовано вплив постаті і творчості Т. Шевченка на становлення поглядів та діяльність І. Липи. Визначено світоглядні орієнтири діяча та їх практичне застосування протягом життя.

Ключові слова: Іван Липа, українська інтелігенція, Шевченківські роковини, «Братерство Тарасівців», медична практика, публіцистика.

In the article the influence of personality and creativity Shevchenko on the formation of I.Lypa's views and activities was elucidated. Ideological orientation the figure and practical applications throughout his life were defined.

Keywords: Ivan Lypa, Ukrainian intelligentsia, Shevchenko anniversaries, «Brotherhood Tarasivtsiv», medical practice, journalism.

В статье выяснено влияние личности и творчества Т. Шевченко на становление взглядов и деятельности И. Липы. Определены мировоззренческие ориентиры деятеля и их практическое применение на протяжении жизни.

Ключевые слова: Иван Липа, украинская интеллигенция, Шевченковские годовщины, «Братство Тарасовцев», медицинская практика, публицистика.

Кожна історична постать, пов'язана із українським національним рухом, пройшла свій процес становлення на шляху до відстоювання певної ідеї. В цьому процесі мають місце наслідування знакових образів, до яких належить овіяний легендами ореол Великого Кобзаря. Дослідники та публіцисти протягом півтора століття намагалися означити основні ідеї Т. Шевченка, що їх він заповів нащадкам.

Загальна їхня характеристика полягає в ідеалах суспільства: політичних (демократія, рівність, історична справедливість), соціальних (взаємопорозуміння між поколіннями, людяність), моральних (лицарство, любов до батьківщини, повага до материнства) і багатьох інших [1, с. 53].

На рубежі XIX–XX ст. популярними були ідеї соціалізму у всіх можливих модифікаціях і націоналізму, що тільки зароджувався серед української інтелігенції та мав лише демократичні відтінки. Обидві течії суспільного руху бачили по-своєму майбутній розвиток суспільства, але, водночас, обидві долучали до своїх «пророків» Т. Г. Шевченка. Причиною такої неоднозначності була творчість і життєві перипетії народного поета, який поєднав у собі любов до власного народу та гостру критику загальносвітових регресивних колоніальних і феодальних процесів [5].

Як показує досвід періоду більшовицько-марсистського експерименту на території України, наголошення на соціальних аспектах творчості Т. Шевченка дало змогу трактувати його заповіді лише як заклик до класової боротьби: «кайдани порвіте» [5, с. 690]. Але незадовго до початку перетворення суспільства в центрі Європи на безнаціональних будівничих комуни, серед широкого загалу був помітніший заклик до національної свободи: «в своїй хаті — своя й правда». Аби довести чи спростувати це твердження, варто заглиблюватися в світогляд будівничих української державності початку минулого століття.

Одним з них був Іван Львович Липа — письменник, публіцист, редактор, лікар, громадський діяч і міністр в урядах Директорії УНР. Поряд із значною частиною української інтелігенції він проходив процес ідейної еволюції під впливом праць і «культу» Т. Шевченка. Окремі аспекти його ідейного становлення відображені в працях А. Мисечка [23], Т. Максим'юка [22], О. Янчука [42] та ін. З'ясувати рівень впливу заповітів Т. Шевченка на І. Липу та його вірність ідеям Кобзаря впродовж життя є метою даної розвідки.

Народився І. Липа у Керчі в небагатій міщанській родині і в свої юнацькі роки був мало знайомий із українським питанням. Незважаючи на те, що в родині часто лунала мішана українська мова, йому здавалося, що українське питання — справа минулого [13, с. 9]. Навчаючись у місцевій

Олександрівській гімназії, де до нього вчилися такі революціонери як А. Желябов та М. Тригоні, він близько познайомився з ідеями народництва і до її завершення став переконаним «толстовцем». Така позиція свідчила про соціалістичні погляди діяча. Лише після вступу до Харківського університету в 1888 р. І. Липа перейшов на національні позиції. Причиною цієї еволюції була активна студентська громада університету [7, с. 59].

Сприяли формуванню національного світогляду також знайомства зі старою громадою столиці Слобожанщини, до якої належали Д. Багалій, О. Катренко, родини Алчевських і Русових і багато інших. У цей час І. Липа близько знайомиться із творчістю Т. Шевченка і починає розуміти його значення для української культури та народу. Завдяки О. Русову влітку 1891 р. І. Липа разом із трьома товаришами здійснює паломництво на могилу Кобзаря. Студенти, котрі прагнули серйозної громадсько-політичної роботи, потрапивши на Чернечу гору, відчували в собі сили для рішучого кроку: «...Щось дуже давнє заворушилося, виплило з глибокої глибочієї душі те, що таїлося досі там, десь-десь на самісінькому споді її...» [39, с. 94]. Це втілювалося в обітниці, виголошеній студентами в той день, основою якої була сумлінна та безкомпромісна праця на користь українського народу.

Так виникла перша наддніпрянська самостійницька організація — «Братерство Тарасівців» [26, с. 37]. Символічне значення даної події відзначив дослідник національного руху Т. Гунчак, зазначивши, що саме з могили Т. Шевченка «...молоді патріоти... присягли нести прапор національного визволення...» [4, с. 14]. В українському національному русі моменти «правонаступництва» мали місце дуже часто. Особливо це помітно в ХХ ст., починаючи з Січових Стрільців і «Залізників» — антибільшовицьких повстанців Холодного Яру та завершуючи псевдо найвідомішого з очільників УПА — «Тарас Чупринка». Дуже ймовірно, що саме в такій іпостасі й бачили себе «братчики», тобто, продовжувачами справи Кобзаря.

Могила Т. Шевченка з того часу стала об'єктом пильної уваги І. Липи, адже він вважав її, без перебільшення, священним місцем. Майже за рік після першого відвідування Канева він опублікував розповідь про свою наступну по-

їздку туди в чернівецькій «Буковині». Цього разу І. Липа помітив певні деградаційні моменти у сприйнятті образу Кобзаря сучасниками. Це було спричинено зустріччю із місцевими чиновниками, які влаштували на могилі бенкети [36, с. 3]. Зважаючи на це, І. Липа зауважив, що не кожен освічений малорос має право називатися «інтелігентом», адже значна їх частина є деморалізованою і цим шкодить національному рухові. Бенкети міського панства та «перевертнів» селянської інтелігенції, на його думку, відвертають від священного для кожного українця місця селян і перетворюють могилу Т. Шевченка на «інтелігентний шинок» [36, с. 4].

Виходячи із назви, місця заснування та основного програмного документу товариства — «Profession de foi молодих українців», його члени бачили в Т. Шевченкові передвісника нової держави [31]. Окрім стратегічних завдань в організації були і такі, вирішення яких не потребувало великого проміжку часу. Найважливішим із них для братчиків був розвиток української літератури. В 90-х рр. XIX ст. І. Липа із «братчиками» розгорнули широку редакційно-видавничу діяльність, задля чого налагодили співпрацю із багатьма відомими літераторами, зокрема Б. Грінченком. Дана робота, крім коректури та довготривалого переписування, полягала у змаганні із цензурою: забраковані твори переписувалися та подавалися під іншим прізвищем або до іншого цензурного комітету [33, с. 105].

Поряд із творчою роботою, завданням, за яке взялися учасники товариства, було поширення вже відомої літератури [26, с. 52]. Політичні умови не дозволяли розгорнути легальну діяльність, адже діяв Емський указ. Тому І. Липа робив усе можливе, аби долучити якомога більшу частину інтелігенції та ресурсів до нелегкої на той час справи. Частина книжок, що поширювалася серед Харківської громади, були контрабандно переправлені з-за російсько-австрійського кордону. Це привернуло увагу поліції та спричинило арешти частини «братчиків». Останній ящик із книжками містив, серед іншого, і «Кобзарі» Т. Шевченка [40, арк. 73].

Заклик Т. Шевченка «і мене... не забудьте пом'янути» І. Липа сприймав як особливо важливе завдання. Сту-

дентська молодь разом із старими громадівцями-українофілами щороку з великим розмахом святкували роковини Кобзаря. Як згадував І. Липа у листі до М. Грінченко, підготовка до цієї дати починалася майже відразу по завершенні різдвяних свят [18, арк. 2]. Уже в 90-х рр. XIX ст. І. Липа помітив значну відмінність між святкуванням цієї дати серед «старих» українофілів і частиною молоді: одні вшановували поета, славного предка, а інші намагалися поширювати його ідеї, вбачаючи у роковинах підґрунтя для майбутнього визволення українців з-під колоніального гніту [32]. Засновуючись на цих погледах, І. Липа приготував і прочитав на святкуванні річниці Кобзаря в 1892 р. реферат під назвою «Харківський національний рух» [17, арк. 1].

Одне з таких святкувань у лютому 1893 р. студент Липа докладно описував у листі до М. Грінченко-Загірньої. Відзначення роковин Т. Шевченка в Харкові тривало три дні. У перший день провели урочистий вечір, що зібрав молодь і старих «[україно]хвилів» [19, арк. 1]. Святкування відкрили спільним виконанням «Ще не вмерла Україна», далі зачитували вітання громаді від відсутніх представників інтелігенції і перейшли до реферативної та поетичної частини [19, арк. 2]. І. Липа дещо зневажливо ставився до старої громади, яка наприкінці вечора розпочала бенкетувати, що, на його думку, було зайвим: «...бо... де горілка на роковинах, там вже й деморалізація» [19, арк. 3]. Такий аргумент свідчить, що сприйняття Т. Шевченка серед молоді було на рівні з релігійними персонажами та вимагало від них постійної концентрації уваги на його постаті. На другий день провели концерт, також спільно з українофілами. На третій день молодь зібралася сама і також читала реферати, що стосувалися аспектів творчості Т. Шевченка. Серед присутніх молодих учителів і студентів були спеціально запрошені представники від громад інших національностей, зокрема росіяни. За словами І. Липи, «...вони висловили подяку і побачили, що все, що чули раніше — «сама капость»...» [19, арк. 4]. Так українці ще в кінці XIX ст. почали переконувати інші народи у своїй толерантності, та українофобія, на жаль, залишається помітним явищем і в XXI ст. І. Липа на даному зібранні читав реферат про Галичину. Він не відділяв питання самостійності від собор-

ності, тому бачив необхідність у популяризації та актуалізації галицько-українського руху в Наддніпрянщині [31, с. 19]. Згодом його досвід організації роковин Шевченка отримав втілення на Одещині та в еміграції — у Тарнові.

Також визначальним для І. Липи було мовне питання. До заклику Т. Шевченка «плекайте мову» в «тарасівця» було однозначне ставлення. У цьому питанні він був стійким та інколи різким до своїх сучасників, які мали сумніви. Серед станніх були здебільшого літератори, чиї фінансові проблеми могли бути вирішені гонорарами з російськомовних часописів. Ця ідея з'явилася внаслідок грошової скрути зокрема у народного вчителя та письменника, котрий став одним із символів українського руху кінця ХІХ ст., Б. Грінченка [29, с. 21].

У відповідь на його бажання писати до російськомовних часописів, І. Липа дав кілька аргументів які, очевидно, зупинили видатного літератора. Тодішній очільник харківського відділення «Братерства Тарасівців», розуміючи, що грошова скрута виснажує, зазначав, що почати співпрацювати із російськими виданнями це *«...увесь свій талант або геній віддати чужим людям, чужим дітям... за шмат хліба, що стане поперек горла...»* [15, арк. 1]. У тому ж листі він пояснив і своє розуміння шляху становлення мови: *«... як кожна порода звірят змагається за право свого існування, так кожна мова... теж бореться за своє право і чим більше людей балакають якою мовою, чим більша й ширша її література (якістю і кількістю!), чим більше вона має талантів, тим швидше вона переживе й знищить другу мову... Нам, свідомим українцям треба се добре знати й пам'ятати (от через що я не поважаю «хвилів» і завжди проти їх московського дряпання: вони бо власними рухами нищать рідну свою Країну)...»* [15, арк. 1].

Ще однією «перемогою» І. Липи в боротьбі за україномовність співвітчизників був О. Кандиба-Олесь. На початку свого творчого шляху останній писав як українською, так і російською мовою. Першою його п'єсою була російськомовна «Родная глушь» (1901). У 1904 р. у газеті «Южный край» з'явився також російськомовний вірш, написаний ним із приводу приїзду до Харкова відомої російської актриси

В. Комісаржевської [28, с. 33]. І. Липа закликав молодого поета не долучатися до когорти українців, які стали російськими поетами, навівши досить різкі аргументи: *«Відома річ: двом богам служити не можна: або Богові, або ж мамоні. Коли б Ви не знали, що ми, наш народ, хоче бути здоровим народом, щоб його шанували другі, а не парієм, не низчою расою, коли б Ви знали, що він на своїх, вигодуваних його потом і кровію синів-інтелігентів накладає обов'язки йому служити...»*

Коли б Ви того не знали — то совість Ваша була б спокійна. Тепер Ви спокійним бути не зможете і скільки б Ви не зробили добрих діл, завжди на них буде лежати тінь Вашої свідомості, що зроблено щось не те. У житті траплятимуться Вам люде, що йдуть шляхом ідеї, слугують своєму народові і ті люде будуть Вам докором живим і у Ваше щастя додаватимуть отруту... Коли Ви вступите на шлях російського літератора, то знайте — звідти звороту нема. Там як і на дверях пекла написано: лиши на завжди надію. Коли ж Ви уславитесь спершу як український письменник, то інша річ: Ви знатимете, що душу продавати не можна, але рукопис росіянам чому-ж не продати?..» [21, арк. 2]. Такі настанови мали вирішальний вплив на О. Кандибу, про що він зазначав у своїй автобіографії [27, с. 152].

Не зважаючи на певну суперечливість позицій Т. Шевченка щодо Росії, в ХХ ст. одним із основних його заповітів вважався вихід України зі складу імперії [6]. І. Липа, як один із творців другої після Кирило-Мефодіївського товариства за хронологією та значенням української таємної організації ХІХ ст., концентрував увагу на проблемі колоніальної залежності. Це втілювалося в його публіцистиці, вміщеній в західноукраїнських часописах.

Найбільше уваги І. Липа приділяв питанням релігії та політики. Перше було для нього важливим, адже основою єднання народу він бачив духовність. Та в царській Росії церква була однією із основ, на яких трималася держава та бюрократичний апарат, відтак, була об'єднана не з народом, а з його наглядцем. Про це І. Липа неодноразово писав, зокрема в 1906 р. у статті «Сучасний рух і духовенство». В даній роботі він зазначав, що після царського Маніфесту

17 жовтня 1905 р. у православній церкві стали помітні зрушення в бік модернізації: відділення від державного апарату, виборність священників, виділення краєвих церков тощо [12]. Та бюрократичний апарат, за словами публіциста, не може допустити реформування церкви, бо втративши вплив над духовенством, втратить контроль над населенням. Але така позиція є недалекоглядною, скільки шкодить авторитетові самої церкви та не дає їй бути ближчою до народу.

На думку І. Липи, православній церкві на той час (в 1906 р.), необхідно було використовувати приклад іновірчих церков і бути ближчою до мирян, а не до чиновників. Із погляду на ті події, крізь сторічний період, стає зрозуміло, що саме зв'язок церкви з владою в Російській імперії призвів до сприйняття більшовицької риторики про «опіум для народу» та падіння авторитету церкви. Стосовно української церкви І. Липа зазначав, що вона має стати насамперед найближчою до народу: боротися за самостійність від московського патріархату, адже в неї не менше прав на автокефалію, ніж у грузинської, яка тоді була майже невідкладною Москві [12].

У політичній ситуації І. Липа вбачав кілька основних напрямків, які гальмували як російський розвиток, так і українських національний рух. Основна проблема, на його думку, полягала у шовінізмі росіян і зверхньому ставленні до українців. Як тільки в урядових установах порушувалося питання українців, одразу масово з'являлися звинувачення в «мазепинстві», що було синонімом зрадливості та сепаратизму [25]. За словами І. Липи, більшість російської інтелігенції бачила в українському народі лише зрадників великоросів і критикувала недолугість малоросійської інтелігенції. Але вони не звертали увагу на стан народної освіти, суду, економічні визиски, що, рано чи пізно, підштовхне народ до визвольної боротьби [24].

Не залишився осторонь Шевченкових ідей і художній доробок І. Липи. Основне завдання його казок і притч полягає у вихованні молоді в національному та високо-моральному дусі [30, с. 5]. Саме так бачив «тарасівець» виконання гасла «...учіться, навчайтесь... свого не цурайтесь...». Один із сучасних літературознавців В. Качкан чітко визначив при-

значення та характер притч «тарасівця»: «...дбання про духовні цінності, чистоджерельна наука кожному українцеві незалежно від виду діяльності, віку, території проживання. У кожному творі — пульсуюча сучасність, віра в те, що ми таки відбудемося. І водночас... міф одвічного боріння, міф духовних цінностей, міф гордості за свій народ...» [8, с. 194].

Окремий жанр, притаманний спадщині І. Липі — по смертні згадки-життеписи. Він був автором понад десятка таких творів, що були присвячені побратимам та однодумцям. Даний напрямок його творчості був спрямований проти забуття нащадками «славних прадідів великих». Щоправда, Т. Шевченко будив своєю творчістю пам'ять про козацькі та гайдамацькі рухи та їх ватажків, тобто, торкався масштабних постатей і явищ. Натомість І. Липа звертався до набагато менш відомих, але важливих для сучасного йому періоду національного відродження постатей: С. Руданського [37], О. Кривка [11], О. Потебні [38], Б. Грінченка [10] та ін.

В аспекті, пов'язаному з вболіванням за долю простого народу, виявляється одне з найпомітніших наслідкувань заповітів Кобзаря І. Липою. Він із дитинства часто подорожував селами та добре розумів, що «розкуються незабаром заковані люде», але цьому має посприяти інтелігенція. Почавши самостійну лікарську практику, він зробив чимало для найменш захищеної категорії населення. І. Липа працював на Полтавщині та Одещині і постійно відзначався некорисливою позицією щодо до селян. Про це свідчить і один із авторів спогадів про нього — І. Гаврилук [3, с. 10–11.]. Вболівання за долю пацієнтів мало для нього негативні наслідки. Одна із його фельдшерок — А. Грабовська звинуватила його у професійній некомпетентності через те, що видавав ліки селянам у борг [35, арк. 10–12].

Аби полегшити злиденне життя селян І. Липа у 1905 р. спробував розпочати видання українською журналу «Лікарський порадник». Він пояснював актуальність такого видання відсутністю у селян елементарних гігієнічних і медичних знань, що стало причиною значної смертності серед селян-українців, особливо серед дітей [34, с. 53]. Не зважаючи на всі раціональні аргументи та вміщені оголошення про появу нового часопису, цензура заборонила його вихід у світ.

Поряд із виконанням своїх обов'язків, І. Липа часто проявляв творчу та гуманітарну ініціативу. Так, на Полтавщині в 1900 р., утримуючи невелику земську лікарню, він організував різдвяне свято для дітей села Мачухи. Серед подарунків, які були ініціативою земського лікаря, було приготовано і кілька десятків «Кобзарів» для учасників свята [20, арк. 3]. Окрім того, на кожному з місць роботи він намагався організувати книгарню. Зустрічаючи перманентний опір місцевих очільників земств, він, як і Т. Шевченко, мріяв покинути свою невдячну роботу та податися на «лани широкі». Проте, на відміну від Кобзаря, І. Липа бачив місцем духовного спокою та безпеки не Україну, а кубанські степи [16, арк. 2].

Потрапивши до керівництва Одеси в 1918 р., І. Липа залишався на спільних позиціях із народом. Останнє засвідчує його участь у проведенні свята Першого травня. Ходили чутки, що національний уряд не святкуватиме пролетарського свята. На це тодішній комісар міста, який майже десять років прожив у робітничому передмісті Одеси, заявив, що подібні розмови — провокація та контрреволюція [2]. Також на даній посаді І. Липа сприяв розвиткові книжкової справи Одеси. В умовах революційної ситуації він звертався до власників книгарень із закликом не завищувати ціни на українські книжки, адже це перешкоджало доступу до них усіх категорій населення [41, с. 160].

Окрім вшанування Кобзаря та гуманізму, І. Липа прагнув до поширення знань про Т. Шевченка серед загалу. Тому намагався актуалізувати його творчість у медичній науці. В 1914 р. він надрукував у полтавському часописі «Життя і знання» статтю, в якій прирівняв складність душевних переживань героїв Кобзаря до героїв відомих «літературних психіатрів»: М. Гоголя, Ф. Достоевського та В. Гаршина [14, с. 126]. Це була одна з перших спроб фахового розгляду психологічних проблем у драматичних сюжетах Т. Шевченка. Сьогодні це питання є досить актуальним і користується увагою дослідників [9].

Отже, упродовж життя І. Липа спирався на морально-духовні орієнтири, які були проголошені в творчості Т. Шевченка. Основні моменти, в яких помітні впливи Кобзаря, полягають в політичній, творчій і професійній ді-

яльності «тарасівця». У політичному сенсі заповіти Т. Шевченка полягали для нього насамперед у гуманістичному сприйнятті українського народу та його проблем, у певності, що більшість із них буде подолано із отриманням Україною самостійності. Водночас І. Липа, як і більшість його однодумців, не бачив інтернаціональних соціалістичних ідей у творчості Кобзаря і вважав, що його заповіти спрямовані на благо народу, представником і втіленням якого він був.

1. *Василюк В. І.* Національна ідея у творчості Т. Шевченка [Текст] / Валентина Василюк // Вітражі : зб. матер. викладацько-студент. наук. читань. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С. 50–54.
2. *Вісник* Одеси. – 1918. – 1 травня. – С. 2.
3. *Гаврилюк І.* Незабутній. Пам'яті Івана Липи [Текст] / І. Гаврилюк. – Одеса-Каліш : Народній Стяг, 1926. – 39 с.
4. *Гунчак Т.* Україна: Перша половина ХХ століття : нариси політичної історії [Текст] / Т. Гунчак. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.
5. *Дзюба І. М.* Тарас Шевченко. Життя і творчість [Текст] / І. М. Дзюба. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 720 с.
6. *Донцов Д.* Шевченко і Драгоманов [Текст] / Д. Донцов // Слово і час. – 1992. – № 6. – С. 28–37.
7. *Катренко А.* Український національний рух ХІХ століття. Ч. II. 60-90-ті рр. ХІХ ст. : навч. посіб. для студент. іст. ф-ів [Текст] / А. Катренко. – К., 1999. – 189 с.
8. *Качкан В.* Послання на ниву слова: Іван Липа в освітленні нових історичних джерел та матеріалів [Текст] / В. Качкан // Народознавчі зошити. – Л. : Ін-т народознавства НАН України. – 2010. – №1–2. – С. 182–202.
9. *Кувєда В.* Національні психотипи у творчості Т. Шевченка [Текст] / В. Кувєда // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 11. – С. 52–56.
10. *Липа І.* Ессе Номо: Пам'яті Б. Грінченка [Текст] / І. Липа // Українська хата. – 1910. – № 5. – С. 312–318
11. *Липа І.* Над могилою Олександра Кривка [Текст] / І. Липа // Зоря. – 1896. – Ч. 19. – С. 375–377.
12. *Липа І.* Сучасний рух і духовенство [Текст] / І. Липа // Громадська думка. – 1906. – № 2.
13. *Липа І.* Університет і Тарасовіці [Текст] / І. Липа // Наші дні. – 1943. – Ч. 4. – С. 9–10.
14. *Липа І.* Хворі душі в «Кобзарі» Т. Шевченка [Текст] / І. Липа // Життя і знання. – 1914. – Кн. 3. – С. 126–132.
15. *Лист І. Липи до Б. Грінченка від 5 квітня 1893 р.* // ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 38455. – 2 арк.
16. *Лист І. Липи до Б. Грінченка від 17 березня 1895 р.* // Там само. – Спр. 38446. – 2 арк.

17. *Лист* І. Липи до М. Грінченка від 9 лютого 1892 р. // Там само. – Спр. 38478. – 2 арк.
18. *Лист* І. Липи до М. Грінченка від 1 січня 1893 р. // Там само. – Спр. 43112. – 2 арк.
19. *Лист* І. Липи до М. Грінченка від 16 березня 1893 р. // Там само. – Спр. 38457. – 4 арк.
20. *Лист* І. Липи до М. Загірної від 22 грудня 1900 р. // Там само. – Спр. 43152. – 3 арк.
21. *Лист* І. Липи до О. Кандиби від 10 квітня 1904 р. // ІР НБУВ. – Ф. 15. – Спр. 1960. – 3 арк.
22. *Максим'юк Т.* Юрій Липа в оточенні засновників «Братерства Тарасівців» [Текст] / Т. Максим'юк // Творчість Юрія Липи в культурно-історичному контексті ХХ століття : мат. Всеукр. наук. конф., Одеса, 27–28 квіт. 2000 р. – Одеса, 2000. – С. 77–83.
23. *Мисечко А.* Іван Липа: двічі міністр [Текст] / А. Мисечко // Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917–1920 рр. : монограф. / Вінцовський Т. С., Музичко О. Є., Хмарський В. М. та ін. – Одеса : ТЕС, 2011. – С. 89–103.
24. *Мищанин М.* [Липа І.] З російської України. «Великорусская партія» [Текст] / І. Липа // Діло. – 1907. – 20 червня. – С. 2–3.
25. *Мищанин М.* [Липа І.] З російської України. «Істинно»-народні демократи [Текст] / І. Липа // Там само. – 29 червня. – С. 2–3.
26. *Наумов С. О.* Братство тарасівців [Текст] : (1891 р.) / С. О. Наумов // Укр. іст. журнал. – 1999. – № 5. – С. 36–44 ; № 6. – С. 55–64.
27. *Олесь О.* Автобіографічні записи (підг. тексту Н. Лисенко) [Текст] / О. Олесь // Спадщина : Літературне джерелознавство. Текстологія / Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – К., 2009. – Т. 4. – С. 150–194.
28. *Олесь О.* Твори: в 2 т. [Текст] / уп. Р. Радишевський. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 1. – 959 с.
29. *Плевако М.* Життя та праця Бориса Грінченка [Текст] / написав М. Плевако. – Х. : Друк. Шмерковича, 1911. – 81 с.
30. *Притчі* Тарасівця [Текст] // Липа І. Тринадцять притч. – Л., 1935. – С. 5–6.
31. *Програмові засади Братства Тарасівців* // Укр. суспільно-політична думка в ХХ ст. – Мюнхен, 1983. – Т. 1. – С. 19–25.
32. *Промова* І. Липи на відкритті засідання Ради Республіки 10 березня 1921. Виписка з стенограми Х-го пленума Ради республіки // ВР ІЛ. – Ф. 78. – Спр. 36.
33. *Родінова Н. Л.* Праця Бориса Грінченка на ниві просвітництва і етнографії [Текст] / Н. Л. Родінова. // Етнічна історія народів Європи. – К., 2005. – Вип. 19. – С. 104–108.
34. *Сидоренко О.* Україномовна преса Росії 1905–1907 рр. : ан. покаж. період. вид. / упоряд. О. Сидоренко. – К. : АН УРСР, 1987. – 74 с.
35. *Справа* санітарного відділу Одеської міської управи // ДАОО. – Ф. 16. – Оп. 81. – Спр. 301.
36. *Степовик І.* [Липа І.] З Тарасової могили [Текст] / І. Липа // Буковина. – 1892. – 19 серпня. – С. 3–4.
37. *Степовик І.* [Липа І.] Могила Ст. Руданського [Текст] / І. Липа // Зоря. – 1892. – № 3. – С. 31–32.

38. *Степовик І.* [Липа І.] Олександр Потебня (Посмертна згадка) [Текст] / І. Липа // Зоря. 1892. – № 2. – С. 38–39.
39. *Степовик І.* [Липа І.] У батька Тараса в гостині [Текст] / І. Липа // Зоря. – 1892. – № 5. – С. 91–94.
40. ЦДІАК. – Ф. 274. – Оп. 1, ч. 1. – Спр. 331. – Арк. 69–74.
41. *Шишко О.* Іван Липа — комісар міста Одеси (за матеріалами періодичних видань) [Текст] / О. Шишко // Шості Липівські читання. : матер. Всеукр. наук. конф. 1–5 травня 2012 р. – К. : Укр. видавничча спілка ім. Ю. Липи. – С. 157–163.
42. *Янчук О.* Три музи Івана Липи [Текст] / О. Янчук // Укр. слово. – 1998. – 2 липня. – С. 3.

Наслідкування заповітів Т. Шевченка на прикладі життєвого шляху І. Липи (1865–1923 рр.).

Стамбол І. І., аспірант кафедри історії України історичного факультету Одеського національного університету імені Іллі Мечникова (м. Одеса).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Вип. 11. – С. 72–85.

Загальна характеристика ідей-заповітів Т. Шевченка полягає в політичних, соціальних, моральних і багатьох інших ідеалах суспільства. Іван Липа (1865–1923) за свою участь в організації «Братерство Тарасівців» отримав публіцистичне ім'я — «тарасівець». Наслідкування ним заповітів Кобзаря не завершилося цією таємною організацією. Протягом життя він дотримувався високих моральних принципів, що втілювалося у боротьбі за справедливість і гуманістичні позиції. У національному питанні він, черпаючи натхнення в працях Т. Шевченка, був стійким до імперських спокус і намагався боронити від них своїх однодумців. Критикував колоніальну політику Росії в Україні та боровся проти забуття діячів, які працювали на користь народної освіти, науки та мистецтва. Як літератор писав казки і притчі, основним завданням яких було виховання нового свідомого покоління українців.

Ключові слова: Іван Липа, українська інтелігенція, Шевченківські роковини, «Братерство Тарасівців», медична практика, публіцистика.

Imitation of T. Shevchenko`s wills on the example of life journey of I. Lypa (1865–1923 years).

Stambol Ihor, graduate student of the history of the Faculty of History of Ukraine Odessa National University named Ilya Mechnikov (Odessa).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Vol. 11. – P. 72–85.

Overview of Shevchenko`s ideas-wills is the political, social, moral, and many other ideals of society. Ivan Lypa (1865–1923) for his part in organizing the «Brotherhood tarasivts» was named in publicistics «tarasivets». His imitation of Kobzar wills not completed this secret organization. Throughout

his life he kept the high moral principles embodied in the struggle for justice and humanistic positions. The national question he inspired in the works of Taras Shevchenko, was resistant to the imperial temptation and tried to protect them from their associates. He criticized the colonial policy of Russia in Ukraine and fought against forgetting figures who worked in favor of public education, science and art. As a writer he wrote tales and parables, whose main task was training a new generation of conscious Ukrainian.

Keywords: Ivan Lypa, Ukrainian intelligentsia, Shevchenko anniversaries, «Brotherhood Tarasivtsiv», medical practice, journalism.

Следование завещаниям Т. Шевченко на примере жизненного пути И. Липы (1865–1923 гг.).

Стамбол И. И., аспирант кафедры истории Украины исторического факультета Одесского национального университета имени Ильи Мечникова (г. Одесса).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Вып. 11. – С. 72–85.

Общая характеристика идей — завещаний Т. Шевченко заключается в политических, социальных, моральных и многих других идеалах общества. Иван Липа (1865–1923) за свое участие в организации «Братство Тарасовцев» получил публицистическое имя — «тарасовец». Подражание им завещаниям Кобзаря не завершилось этой тайной организацией. На протяжении жизни он придерживался высоких моральных принципов, что воплотилось в борьбе за справедливость и гуманистические позиции. В национальном вопросе он, черпая вдохновение в трудах Т. Шевченко, был устойчивым к имперским соблазнам и пытался защищать от них своих единомышленников. Критиковал колониальную политику России в Украине и боролся против забвения деятелей, работавших в пользу народного образования, науки и искусства. Как литератор писал сказки и притчи, основной задачей которых было воспитание нового сознательного поколения украинцев.

Ключевые слова: Иван Липа, украинская интеллигенция, Шевченковские годовщины, «Братство Тарасовцев», медицинская практика, публицистика.

*Світлана Володимирівна КУЧЕРЕНКО,
співробітниця Благодійного Фонду
імені Івана і Юрія Липів м. Одеси,
здобувач відділу української історії Національного
науково-дослідного інституту українознавства і
всесвітньої історії (м. Одеса)*

ВНЕСОК ЮРІЯ ЛИПИ У ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО

У статті йдеться про шевченкознавчу працю Ю. Липи «Селянський король» і згадки про Т. Шевченка в інших його творах. Вперше зроблено спробу прослідкувати еволюцію ставлення Ю. Липи до Т. Шевченка впродовж його життя та творчості.

Ключові слова: Юрій Липа, Тарас Шевченко, «Селянський король», духовний провідник, творчість.

Yu. Lupa's work about Shevchenko studies and mention of Shevchenko in his other works are considered in this article. For the first time was made the attempt to retrace the evolution of Yu. Lupa's attitudes to T. Shevchenko during his life and oeuvre.

Key word: Yuri Lupa, Taras Shevchenko, The Peasant King, spiritual leader, oeuvre.

В статье идет речь о шевченковедческом труде Ю. Лыпы и упоминании о Т. Шевченко в других его произведениях. Впервые сделана попытка проследить эволюцию отношения Ю. Лыпы к Т. Шевченко на протяжении его жизни и творчества.

Ключевые слова: Юрий Лыпа, Тарас Шевченко, «Крестьянский король», духовный лидер, творчество.

У 2014 р. минає сімдесята річниця загибелі лікаря, митця та мислителя Юрія Липи¹, відомого завдяки книзі «Призна-

¹ **Юрій Іванович Липа** народився 22.04 (05.05) 1900 р. в м. Старі Сенжари на Полтавщині. Його дитинство та юність пройшли в Одесі в українському оточенні під опікою і вихованням батька — українського політичного та культурного діяча Івана Львовича Липи. В Одесі відбулася проба пера Ю. Липи та його бойове хрещення як заступника командира Одеської «Січі» та командира студентської сотні. Як і більшість учасників визвольних змагань був змушений емігрувати 1920 р.

чення України», вперше перевиданій в незалежній Україні у 1992 р. Проте у чималому реєстрі його творів окрім публіцистики є також мистецтвознавчі та літературознавчі праці, серед них — есе про Тараса Шевченка, 200-річчю якого присвячені Десяті Біографічні читання. Збіг меморіальних дат і став формальним приводом для пов'язання цих імен у дослідження.

Шевченкіана Ю. Липи вже двічі була предметом вивчення: А. Шишкова аналізувала вплив шевченкових ідей на творчість Ю. Липи [26], а О. Янчук порівнював погляди Ю. Липи на Т. Шевченка і М. Гоголя [28].

Мета цієї статті: з'ясувати сприйняття Ю. Липою феномену Т. Шевченка-Кобзаря-Пророка, охопивши усі твори, де є хоча б згадки про нього.

Очевидно, перше враження про Т. Шевченка склалося у Юрія під впливом батька — одного з чотирьох засновників «Братерства Тарасівців». У книзі **«Світильник неугасимий»** (1924), укладеній по смерті І. Липи, Юрій писав про тарасівців: «Ці молоді люди не пристали ні до українофілів, ні до інших, а заснували осібне ядро і називали себе «свідо-

вати. По закінченні медичного факультету Познанського університету д-р Липа жив і працював у Варшаві. Творча спадщина налічує понад 350 творів. Серед них три поетичні збірки «Світлість», «Суворість», «Вірую»; літературознавча збірка «Бій за українську літературу»; тритомник новел «Нотатник»; історичний роман «Козаки в Московії»; публіцистичні праці «Призначення України», «Чорноморська доктрина», «Розподіл Росії»; підручники з медицини «Фіготерапія», «Ліки під ногами» тощо. Організаційно-видавнича діяльність: засновник літературної групи «Авангард» (Кам'янець, 1920), чен літературної групи «Сонцевіт» (Тарнів, 1921), співорганізатор літературної групи «Танк» (1929, Варшава), редактор газети «Вісник Одеси» (Одеса, 1918), редактор журналу «Нова думка» (Кам'янець, 1920), співзасновник видавництва «Народній стяг» (Одеса, 1917; Каліш, 1924–25; Львів, 1933–36). Громадсько-політична діяльність: активний член студентських корпорацій «Чорноморе» (1925–33, Данціг, Познань, Варшава); співробітник Українського Економічного Бюро (1933–34, Варшава); очільник Українського Допомогового комітету (1940, Варшава); ініціатор створення, співробітник і автор публікацій Українського Чорноморського інституту (1940–44, Варшава). Влітку 1943 р. Ю. Липа з дружиною Галиною і двома маленькими доньками Іванкою і Маргою переїхав з Варшави на Яворівщину, де лікував селян і повстанців, проводив медичні курси для молоді, виступав з рефератами, писав, друкувався і категорично відмовився емігрувати з родиною на Захід. 19 серпня 1944 р. Ю. Липа був заарештований, катований і розстріляний енкаведистами в с. Шутова 20 серпня.

мими українцями»... При переїзді з Кременчуга до Ромен цей гурток використав пару вільних днів і поїхав Дніпром на могилу Тараса Шевченка. Тут в присутності духа нашого національного генія, що витав над святим для кожного українця місцем, прийшла думка заснувати першу українську таємну організацію і назвати її «тарасівцями». Молодь дала на могилі Тараса клятву не зраджувати Україні і все життя оддати їй — і з тим од'їхала» [24, с. 21].

Чотири статі присвятив Ю. Липа «Братерству» [14; 21; 2; 22]. Пояснення назви організації знаходимо в «**Тарасівцях**» (1925). Міцно зв'язані дружбою молоді студенти доповнювали один одного характерами, але дух творчості, упертість і витривалість на ціле життя дав їм той, чийм іменем вони назвалися. Чому ж назвались Тарасівцями, а не Шевченківцями? «Може тому, що ім'я Тарас стало вже символом монументальним, майже містичним, майже іменем півбога. А богів і пророків звуть тільки іменами...». Як відчували Шевченка тарасівці? Що хвилювало найбільше тарасівця, коли він схилявся над душею поета — над Кобзарем? «Не гнівні вигуки про насильство, не кривавий плач над жертвами, найбільше схвилювали слова: «Я так її, я так люблю мою Україну убогу, що прокляну самого бога, за неї душу погублю!..» По такому відчуттю творчості Шевченка підставою світогляду тарасівців міг бути тільки клич: «Все для України — все, що може дати світ і людська воля!» Сей дух підтримуватиме Тарасівців ціле життя і сама смерть їх буде повна стоїцизму і краси...» [2, с. 340].

Через десять років після першого звернення до феномену генія, уже з висоти життєвого та творчого досвіду Ю. Липа висловив власне розуміння та ставлення до Т. Шевченка як явища української історії та культури. Шевченкознавча праця «**Селянський король**» (1934) [19] увійшла до літературознавчої збірки з промовистою назвою «**Бій за українську літературу**» (1935) [3]. У передмові автор запропонував читачеві здійснити подорож духовним світом, щоб побачити духовні події та осіб, що творять періоди таких подій. Серед тих осіб є Т. Шевченко, іменованій Липою «Селянським королем».

Дослідження складається з шести розділів. У перших двох йдеться про занепад духовних традицій княжих і козацько-

гетьманських часів, настання у ХІХ ст. доби молодих панів Трушків Халявських (із Г. Квітки-Основ'яненка). Розперті «їдженням і амбіцією», вони продаються петербурзьким поручикам «із атенцією, із жоною, із дітьми Миронушками, і з ... цілою будучиною України» [19, с. 110]. Шевченко про таких говорив: «Нашим панам, аби повне корито, їм усе добре. Сидять собі свині в сажі, і чужою працею черева розпихають». «З нашими панками не втнеш. Вони одною половиною губи до тебе сміються, а другою до Москви, з одного боку дьогтем мазані, а з другого — салом московським» [19, с. 130–131].

Окремий розділ присвячений українському селянству, що, на відміну від еліти, виробило та зберегло стійкий традиційний світогляд, і якому, на відміну від європейського селянства, притаманні енергія перетворення простору та здатність до селекції (*«поселянення»*) оточення. Саме з такого селянства вийшла постать, «що одне ім'я її електризувало селянські маси», і множилися серед них перекази про мага-характерника, героя, володаря, напівбога, що боронить свій народ і віщує кінець його кривдникам.

Далі йдеться про особливості характеру Т. Шевченка. Користуючись листуванням і спогадами сучасників, Ю. Липа підмітив чимало цікавих рис генія, той зокрема: «відкрито ненавидів ворогів, шукав друзів і братів ціле життя; збуджував довкола ентузіазм, був веселим у щоденнім життю; волів краще бути обдуреним, ніж зневіритися в людях; захоплювався всім правдивим в людях: величчю творчості, розмахові праці, глибокiстю характеру; відчував потяг до землі, до ґрунту, до господарювання; був віруючим християнином, але не російського типу; йому завжди бракувало терпцю, часто промовляв: «Швиденько в ім'я Боже», усе спішив назвати, окреслити собою, бути новою правдою; дивився світові просто в очі, йшов своєю дорогою, хотів бути завжди самим собою, не злякався своєї долі, мав свою власну гордість і навіть більше, мав, як сам казав, *«врожденую продерзость»*» [19, с. 117–123]. Остання особливо привернула увагу автора. На думку Ю. Липи, *«продерзость»* Шевченка — це не лише його відвага та незломність, а ставлення до цілого тодішнього «світа», до того, що в його часах «було вважане за людей — до шляхти, до бюрократії, до царя».

Він сам був паном серед панів (товариський, начитаний, співак, музика, модний портретист, носив фрак, писав російською мовою) і багато робив для того, аби вони його шанували, але їх не шанував. Свою «продерзость» виявляв «у найсильніших часах Росії під пануванням її найсильнішого володаря». Вийшов із тієї землі, де все здавалося притоптаним, і як старозавітний Давид «вдарив у Голіата з праці» [19, с. 124–125].

Ю. Липа погодився із З. Сераковським, котрий називав Т. Шевченка «Співцем Апокаліпси», проте зазначив, що той «...проголошував не лише кінець теперішнього, але й початок нового, цілком іншого, світу, який мав збудувати — може і в цьому була його продерзость». Дослідник наголошував, що віссю шевченкового духа завжди було — «не приймати дійсності», а по каторзі «оформилася думка про палення сучасного йому світу», щоб очистити вогнем осквернену землю від винних і вартих кари. Лише по виконанню присуду Всемогучого «уступляться дідичі і магнати», «настануть великі часи Києва», і «розцвіте його раса». Ю. Липа знайшов у Шевченка те, що відповідало його власному баченню: надзавдання Києва — змінити не лише соціальну структуру, а й характер північних сусідів, «очистити Москву вогнем від царів, ярижків, мілітаристів і паразитів». Такий світогляд міг постати тільки з глибокого відчуття своєї правди, яку Т. Шевченко висловлював і творчістю і особистим життям [19, с. 131].

П'ятий розділ праці — міркування Ю. Липи над шевченковою творчістю, названою автором «фрагментарною», «недоговореною», але «такою живою», і пошуки того, де саме є та життєвість? «Так, як біологи, що хочуть відкрити істоту життя в клітинах, забивають своїми дослідками... саму істоту життя, так і аналітики шевченкових речей не вловлюють нічого цікавого» для того, щоб в'яснити: чому «Перебендя» так впливає на українські серця? Чому Т. Шевченко утверджує в душі селянського сина владу навіть по кількох словах?» [19, с. 127].

Ю. Липа пояснював такий вплив 1) почуттями поета, 2) його зрозумілістю селянам, 3) близькістю до народної творчості, 4) музичністю та 5) духовністю. «Пропливають над нивами почуття (тут і далі підкреслення — С. К.), наелек-

тризовані до переситу важкі хмари. Яку ж творчу енергію мусіла вкласти ця людина в свої слова». Прагнення поета висловити свої почуття якнайглибше позбавляло його претензій до «зовнішності», до «естетництва». Навпаки він «подає все так, щоб його могли читати скрізь, а особливо — село». Багато працюючи над своїми творами, Т. Шевченко прагнув бути «сільським», «якнайбільш зрозумілим для селян». Порівнюючи його творчість із народною, Ю. Липа побачив їхню спорідненість у «багатотиповості організації почуття», що власне і дає поетові «розпросторену організаційну владу над людьми і їх почуваннями». Таємниці мистецтва Т. Шевченка ґрунтуються на присутності музики в його творах. «Музикальність його вірша часто рівна музикальності музичної фрази. Трудна для заналізування, вона непомітно і глибоко спадає струмком у солодку темряву українських заслуханих сердець. Є в тім велика влада, є в тім те, про що мріяв Платон, як про підставу виховання — нерозірвальноє сполучення мудрості й музики». І Біблія, що «від полудня до присмерку життя» була його улюбленою книжкою, з якої він багато брав, і з якою не розставався [19, с. 128–129].

Останній розділ праці — про пам'ять, культ і значення генія. Шевченкові твори друкували не лише українці та прихильники української культури, а й чорносотенці, більшовики, віруючі, атеїсти, соціалісти, монархісти, і зазвичай цензурованого — «обтесаного», «скаліченого», «поменшеного». Ю. Липа наполягав на тому, що Т. Шевченка треба сприймати **цілого**. «Важний кожний його вірш і кожний рядок, бо то дорога до ще одного українського серця. В нім є всі крайності нашого світогляду, від вищньогого сентименталізму аж до бундючного кривавого відруху, і в нім є патос нового світу. Він повен суперечностей, але й повен ваги. В нім є, нарешті, моральна сила нового світогляду. Ідеї його, замало виразні, щоб стати доктринами, є досить живі, щоб бути світоглядом і заповітом» [19, с. 133].

Дослідник стверджував, що характером Т. Шевченка та реакцією на нього можна вимірювати як своєрідною системою міри і своїх, і чужих. У кліматі творчості Т. Шевченка виростають органічні з'явища української літератури. «Бо хто з письменників хоче бути українцем і втекти від нього — не втече. Хто хоче бути сильним в Україні без нього —

не буде. Він є той, хто дасть ґрунт для зросту українських талантів творчості і волі. Він кермує Україною як король».

Далі автор обґрунтував це своє твердження. По-перше, Шевченко «вступає на трон у році 1840», коли видруковує «Кобзар», бо той «одразу затримує похід чужого духа в Україні», оскільки «мова цієї книжки — це мова нової гордості». По-друге, Король володіє своїм краєм автократично. «Його влада найбільш абсолютна, невідклична і сторожка. Можна від неї відходити, жартами відпихати її, бавитись в урбанізми, машинізми, в харківські марксизми, київське слов'янофільство та інші слов'яно- і урбанотяпства, а однак влада його цілком несподівано показує себе то з усміху одиниці, то з безоглядності груп, то із жорстокости, радості чи мовчанки мас». По-третє, вдячні піддані ім'ям цього Короля називають бібліотеки, військові відділи, панцерні потяги, академії, повіти, школи, іншими словами — його ім'я у праці, битві та відпочинку супроводжує його народ. По-четверте, Король є син селянської стихії та володіє великою стихією. «Серед усіх стихій землі — найяскравіша, найбільш пануюча стихія — людське почуття. ... Воно ж є чимось більшим для одиниці, як набутий світогляд, а навіть виховання, релігія... Те почуття, та кров, та духовна сільветка раси — то є найстаріше ... в життю народа. Тим найстарішим володіє — король» [19, с. 134–135].

Висновок, до якого Ю. Липа прийшов сам і підвів читача: Т. Шевченко заслуговує на ім'я селянського короля, «бо вийшов з цієї найміцнішої групи нашої нації і ввійшов у неї як організатор її почуття».

Українське почуття отримало від селянства «натуральний і сильний підклад» — «землю українську від самого низу в своїй насиченості живлову і утривавлену як владу». «І тому, коли б нас запитали голоси з Заходу: де ж ваша раса? Навіщо ви існуєте? Що ви розв'язуєте своїм існуванням? Яку енергію розбуджуєте своєю ідеєю своїм духовним лицем? І в кінці — що є вашим змістом і що даєте Європі? Можемо відповісти: Ми раса, що її призначенням є визволити і утвердити вільне і можновладне селянство в Україні й її оточенню» [19, с. 136].

Ю. Липа — інтелігент, який майже все життя прожив у містах — ставився до селян із великою шаною, лікував,

вивчав, обожнював та ідеалізував селянство за його важку працю, незмінну традиційність, природну мудрість і за те, що дало Україні генія.

«Бій» за українську літературу Ю. Липа провів за допомогою вісімнадцяти статей, розміщених у збірку. «Селянський король» був одною з головних його сил, але Т. Шевченка згадувано також в інших есе з різних причин і в різних контекстах.

У «**Боротьбі з дев'ятнадцятим**»: «...Коли хто потрудиться придивитись до передсмертних рядків Шевченка, очищених вогнем страждання від романтизму, побачить як поет просто кричав віршом до українців щоб збудити їх від сну ситости. Збудити, бо найбільше боявся він, щоб його расу, приспану лукавими не обікрали з її творчих сил. Так шарпає і кричить хтось до сонного як зближається пожежа...» [5, с. 29].

В «**Організації почуття**»: «...Напруженість творчої акції характеризує твір кожного письменника... Є щось із зигзаговатого вибуху блискавиці, що б'є вже з перших слів страшного Тарсівського «Погибнеш, згинеш Україно» [11, с. 49].

У «**Боротьбі з янголом**»: «...То є найстрашніше до письменника і взагалі мистця...нашвидку златані якимось кінцем чи початком літературні твори це якби пам'ятники розпуки і безпорадності творця. Шевченко, Гете, Куліш і легіони інших не могли цього укрити...» [6, с. 65].

У «**Campus Martius**»: «Чи згадувати про роль літератури в усвідомленню свого «я» раси, будівничу роль слов'янських літератур для своїх народів? Чи мало говорять імена Шевченка, Караджича, Міцкевича? Так само роль літератури в спровадженню упадку власної духової раси є велика. Література без відпорности, без гордості, без віри у вищість своєї раси відчиняє кордони для чужих духових організмів, відчиняє шляхи для хаосу незсинтезованого почуття» [7, с. 91].

У «**Новому ритмі**»: «...По дезорганізації власної духової гієрархії, по настанню *Campus Martius* чужих, духових культур, поза побутом і утопіями — расу Шевченка від століття характеризує, здається тільки гнів... Раса Шевченка і давніше в своїх упадках була як вогонь — чужинці вмiли його лишень локалізувати, але ніколи — згнобити. Ба, можна

твердити: раса ця не піддавалася чужинцям, лишень своїм мрійливим і туманним думкам про можливість співжиття з чужинцями. Але вистачало, щоб минуло кілька десятиліть, не раз кілька літ або тільки кілька місяців, і всупереч обставинам — гнів вставав із своїх пут, із сірості щоденности і сліпучий з'являвся на край обрію українців...» [10, с. 155]

В **«Рідній мові і рідній немові»**: «...Ціла істота письменника, чи взагалі мистця, мови стремить до того, щоб не бути подібним до інших! Сила їх сутестії в мові не полягає на тому, що вони, наприклад, писатимуть мовою Шевченка. Шевченкові це — ніяка користь (бо він себе вже висловив), а мистцеві слова — велика шкода (бо він себе ще не висловив). Сила мистця мови не в тому, що він потрапить перетворити всі ці впливи в щось своєрідного, що він має силу відділитися від свого, сказати б, підложжя... [16, с. 167].

У **«Сайгор і Пудель»**: «...Імена — прізвища дієвих осіб письменників мають свій характер. Простодушні і велетенські імена героїв Шевченка ці всі Галайди, Стодоли, Гамалії, стоять як камінні баби на обрії української літератури. Є в них щось від стародавніх придорожніх стовпів Руси...» [18, с. 176].

У **«Розмові з минулим»**: « ...В кожному разі Шевченко в великій мірі завдячує свої патріотичні тенденції старим шляхетським українським родам і витворові їхньої історіософії «Історії Русів» [17, с. 193].

І в **«Поході постатей»**: «Було б несправедливо відмовляти письменникам спорідненості із їхніми власними постатями. ... Художник з повісті Шевченка — це сам молодий Шевченко» [12, с. 220].

Ю. Липа-письменник показав вплив шевченкового слова на небайдужу людину, що шукає відповіді на малі і великі питання, у новелі **«Коваль Супрун»** (1936):

«... Якось, риючись у чемоданчику студента, він витягнув звідти грубий томик львівського видання «Кобзаря».

— Що це — запитав цікаво.

Замість відповіді кооператор прочитав йому вірш звідти. — Це заборонено, — це писав наш селянин. Тільки великий селянин.

Супрун хвилину нічого не говорив, мов би затаїв подих...

— Дайте мені це, — сказав.

Вхопив в обидві долоні книжку і так вийшов, утік від усіх... три дні читав на горищі, зітхав жалісно і стогнав, мов ранений у саме серце, сідав, зривався і завмирав ... і вибіг у ніч, кричучи жалібно й здавлено:

— Ох, Боже мій, Боже! Боже ж, мій Боже...

Усе знаю, — сказав коваль сухим, гарячковатим голосом. — От де обман, додав дрижачи — вони приспали нас ці во роги, ці морди покривавлені. От де обман, от де обман...

— Обудять Її окрадену?... — Хто ж обудить?...» [8, с. 125–128].

Таке питання виникало не тільки у Супруна і не лише в ті часи.

Ю. Липа-публіцист не міг не згадати про Т. Шевченка у своїй головній праці **«Призначення України»** (1938). «Власне головні ідеї, генеральні ідеї в першу чергу потрібні для організації української духовності. Для скристалізування цих ідей треба глибоко відчутти свою батьківщину як цілісність. Недарма на вигнанні пізнали найглибше свій край і Данте, і Шевченко, і польські патріоти... (і Гарібальді, і Ленін, і Петро I)... Треба відійти від дрібниць щоденності, щоб побачити великість» [13, с. 45]. І ще: «Хата» — це ідеал українського патріотизму. Українські козацькі думи говорять не про бундючну, містичну країну, лишень про «тихі води, ясні зорі», де край веселий. Про власну велику простору хату пишуть і Шевченко, і Куліш, і галицькі будителі. Там буде українська родина, цілий Рід. Додому хочуть вертатися українські політичні емігранти не до програм, а до привабливих форм українського життя» [13, с. 226].

Цікавою також є пропам'ятна стаття Ю. Липи **«Михайло Гаврилко»** (1942) про талановитого скульптора та його ставлення до Т. Шевченка. «Гаврилко з'являвся несподівано, завжди повний несамовитої енергії дивних концепцій, а не раз і чинів. Так, на могилі Шевченка учень миргородської керамічної школи, Гаврилко, зібравши селян з околиць, ліквідував осквернення могили поляками-пияками, вигнав «торгашів із храму Господня» за його словами. Найбільшим його досягненням у мистецтві був монументальний проект пам'ятника «для коханого Батька і спасителя нашого Тараса» у Києві: задуманий і грізний велет у ки-

реї, оточений на долі групами вояків, жінок і селян. Такий проект був неприйнятний для імперської влади у 1912 р. А сам М. Гаврилко — усус і повстанський отаман загинув за Україну. Заарештований чекістами як керівник антибільшовицького повстання на Диканьщині, він був спалений живцем в топці паровоза у Полтаві (чи в Конотопі) восени 1920 р. Стаття Ю. Липи закінчується словами про те, що постать Гаврилка варта більшого: «Гаврилко завжди буде цікавий для українців, як довго є Українська земля, бо він виріс з цієї землі» [7, с. 12–13]. Увагу Ю. Липи привертали такі «небуденні», «нешоденні», як він їх називав, постаті і він хотів, щоб інші про них знали та пам'ятали.

На жаль, стаття Ю. Липи «**Реформатор**» про Т. Шевченка (за Л. Биковським, опублікована у *Краківських вістях*) (1943) [15] залишилася непроаналізованою, оскільки це число поки що не виявлене в українських бібліотечних і архівних колекціях окупаційної преси. Але стаття «**Новий гуманізм**» у «*Наших днях*» (1944), яка виявилася його останньою публікацією, дійшла до нас. Там автор писав про Шевченківську сучасність: «Читаємо тепер, і, здається, власне наші часи йому найближчі. Чи то взяти 43-й Давидовий псалом, чи «Сон», чи «Послання до земляків». Та ж ми є ті, ще «ненароджені» сто літ тому земляки, що тепер його маємо зрозуміти!» І далі: «Дозрілий Шевченко в своїх творах не використовує ефективні ситуації чи збігу образів. Завжди він по боці простоти. Чому не йшов за пафосом Гоголя, що для ефекту і птиці не пустив через Дніпро, чому не наслідував Пушкіна, який і кам'яні пам'ятники змушував до скоків, чому не переганяв Лермонтова з його сотнями імпортованих байронічних душ? Він завжди простий і завжди з своїми».

Так само неймовірно актуально звучать у 2014 р. слова Ю. Липи: «І тепер він найбільше нам потрібен. І тепер бачимо подає нам руку через століття в час найбільшого (ним передбачуваного) скрадення нашого краю. Подає, щоб сказати: — Коли Вас обікрали з Вашого незримого краю, то не смуткуйте! З того, що Вам забрали матеріальні, зримі цінності — з того край не загине, але головне — чи Ви несете моральний закон у собі? Яке щастя для нас — ця витягнена рука через століття» [9, с. 98–99]

Мабуть немає жодного українського поета, позбавленого рефлексій щодо Шевченківського феномену, і Ю. Липа не став виключенням. Із докладного огляду переважної більшості його праць видно, що ставлення автора до Т. Шевченка узагальнювалося, а сприйняття поглиблювалося. Вихований батьком-тарасівцем, Ю. Липа від нього сприйняв готовий образ. У віці 24–25 років (у «Світильнику неугасимому» і в «Тарасівцях») — описав він вплив Т. Шевченка на почуття, думки і волю молодих свідомих українців. У зрілі роки — від 34 до 38-ми (в «Селянському королі» та інших есе «Бою», в новелі «Коваль Супрун» і праці «Призначення України») — проаналізував феномен Шевченка і його зв'язок із селянською верствою, в якій бачив основу українства, а на той час ще й більшість народу. У 42–44 роки (в статтях «Михайло Гаврилко» і «Новий гуманізм») — поглибив свої попередні висновки часовим виміром.

Ще в другій половині 1930-х рр. Ю. Липа задумав написати велику історіософську працю «Життєпис України» [25], два розділи якої мали бути присвячені Т. Шевченку, його впливу на українців та значенню для України («Король вільних громад» і «Люди шевченківські»). Роками готував матеріали, друкував частинами, але завершити книгу не судилося.

Зі спогадів Остапа Малюка про останні місяці життя Ю. Липи дізнаємося цікаву подробицю щодо його ідеологічної самоідентифікації: «Одного разу я почав розповідати Ю. Липі про міжусобиці, що відбувалися в рядах ОУН. Про ці речі я так зворушливо й болюче оповідав, що д-р Липа глибоко замислився, а потім раптом весело підніс голову і сказав:

— Я вас вповні розумію. Не журіться, це справи скороминаючі в порівнянні з вічним життям нашої нації. Не нам судити, хто з них правий, а хто лівий і не час на це. Наше діло: працювати й робити те, що корисне Україні...

Коли знову нав'язалася розмова я якось запитав:

— А ви самі на кого орієнтуєтесь? Він усміхнувся і лагідно відповів:

— Ясніше кажучи вам цікаво знати який мій світогляд, так?

— Не зовсім, Юрію Івановичу, бо за цей короткий час я

прийшов до переконання і пізнав у Вашій особі тільки все-українця.

— Так, я в першу чергу тільки українець, я той, ким був мій батько. Чули й напевне знаєте «Тарасівців», от я і є Тарасівець, Шевченко мій ідеолог, а Кобзар моя ідеологія...» [23, с. 96].

Насамкінець залишилося додати, що послідовники Ю. Липи почали порівнювати його де в чому з Т. Шевченком. Юрій Косач за два роки по смерті Ю. Липи назвав його «організатором українського почуття» [3], знаючи, що саме так Липа свого часу визначив Т. Шевченка. А перший біограф Ю. Липи Лев Биковський на 20-річчя смерті друга й однодумця написав «Ю. Липа своєю творчістю і поставою діяв оживляюче, не дивлячись на ніби «утопічність» його гасел і діяльності, його вплив і значення для нації можна б прирівняти до впливу творчості Т. Шевченка, що створив українську націю, до діяльності М. Грушевського, що підвів наукові й політично-державні підвалини під українство, а Ю. Липа, основувшись на здобутках славних попередників, створив істоту українства і його історичне призначення, накреслив план діяльності для української нації на століття вперед» [1, с. 10].

У біографії й творчості Ю. Липи слово «призначення» було ключовим: знав і втілював своє призначення, шукав призначення України та написав про нього українцям. Очевидно, що не міг не замислюватися над призначенням і значенням Т. Шевченка — духовного провідника українців.

1. *Биковський Л.* До справи пізнання життя і творчості Юрія Липи [Текст] / Лев Биковський // Нові дні. – Торонто, 1966, – № 200. – С. 9–14.
2. *Воїн В.* Тарасівці [Текст] / Юрій Липа // ЛНВ. – Л., 1925. – Т. 88. – Ч. 12 – С. 337–353.
3. *Косач Ю.* Юрій Липа — організатор українського почуття [Текст] / Юрій Косач // Українське слово. – Регенсбург, 1946. – 15 жовтня (Ч. 17) – С. 4–5.
4. *Липа Ю.* Бій за українську літературу [Текст] / Юрій Липа. – Варшава : Народній стяг, 1935. – 151 с.
5. *Липа Ю.* Боротьба з дев'ятнадцятим [Текст] / Юрій Липа // Липа Ю. Твори : [в 10 т.] – Т. 4. – Л. : Каменярь, 2012. – С. 21–34.
6. *Липа Ю.* Боротьба з янголом [Текст] / Юрій Липа // Там само. – С. 52–66.

7. *Липа Ю.* Campus Martius [Текст] / Юрій Липа // Там само. – С. 82–98.
8. *Липа Ю.* Коваль Супрун [Текст] / Юрій Липа // Липа Ю. Твори : [в 10 т.]. – Л. : Каменяр, [2005] – Т. 2. Проза : Нотатник. Новели. – Л. : Каменяр, 2006. – С. 120–146.
9. *Липа Ю.* Новий гуманізм [Текст] / Юрій Липа // Там само. – Л., 1944. – Ч. 3 – С. 1.
10. *Липа Ю.* Новий ритм [Текст] / Юрій Липа // Липа Ю. Твори : [в 10 т.]. – Т. 4. – Л. : Каменяр, 2012. – С. 153–157.
11. *Липа Ю.* Організація почуття [Текст] / Юрій Липа // Там само. – С. 40–52.
12. *Липа Ю.* Похід постатей [Текст] / Юрій Липа // Там само. – С. 218–230.
13. *Липа Ю.* Призначення України [Текст] / Юрій Липа // Всеукраїнська трилогія : у 2 т. / упоряд., післямова : В. В. Яременко, О. М. Мислива ; передм. : М. Ф. Головатий. – Т. 1. – К. : МАУП, 2007. – 336 с.
14. *Липа Ю.* 50 літ тому [Текст] / Юрій Липа // Вогонь. – Варшава, 1940. – Б. ч. – Серпень. – С. 27–28.
15. *Липа Ю.* Реформатор (Т. Шевченко) [Текст] / Юрій Липа // Краківські вісті. – Краків, 1943. – Ч. 165.
16. *Липа Ю.* Рідна мова і рідна немова [Текст] / Юрій Липа // Липа Ю. Твори : [в 10 т.]. – Т. 4. – Л. : Каменяр, 2012. – С. 158–176.
17. *Липа Ю.* Розмова з Минулим [Текст] / Юрій Липа // Там само. – С. 183–198.
18. *Липа Ю.* Сайгор і Пудель [Текст] / Юрій Липа // Там само. – С. 176–183.
19. *Липа Ю.* Селянський король [Текст] / Юрій Липа // Вісник. – Л., 1934. – Т. 3. – Кн. 9. – С. 645–651 ; Т. 4 – Кн. 10. – С. 717–735.
20. *Липа Ю.* Селянський король [Текст] / Юрій Липа // Липа Ю. Твори : [в 10 т.]. – Т. 4. – Л. : Каменяр, 2012. – С. 104–136.
21. *Липа Ю.* 45-ліття «Тарасівців» (до джерел самостійництва в 1917 році у війську) [Текст] / В. В. // Літопис «Червоної калини». – Л., 1936. – Ч. 5. – С. 8–9.
22. *Липа Ю.* Тарасівці і Галичина [Текст] / Юрій Липа // Календар для всіх на 1937 р. – Л., 1936. – С. 74–76.
23. *Малюк О.* Спомини про Юрія Липу [Текст] / О. Маланюк. – К. ; Філадельфія, 1953. – Кн. II. – С. 89–96.
24. *Світильник* неугасимий. Життєпис Івана Липи [Текст] / упоряд. Ю. Липа. – Каліш : [Народній стяг], 1924. – 56 с.
25. *Череватенко Л.* Два розділи нествореної книги [Текст] / Л. Череватенко // Київ. – 1995. – Ч. 2–3. – С. 148–151.
26. *Шишкова А. Д.* Актуалізація історіософських ідей Т. Г. Шевченка в творчості Юрія Липи [Текст] / Шишкова А. Д. // Тарас Шевченко: текст і контекст : матер. наук.-практич. конф. до 190-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка. – Ізмаїл, 2005. – С. 46–52.
27. *Ю.Л.* Михайло Гаврилко [Текст] / Юрій Липа // Наші дні. – Л., 1942. – Ч. 3. – С. 12–13.
28. *Янчук О.* Шевченко і Гоголь очима Юрія Липи. Матеріали громадського лекторію. [Текст] / Олесь Янчук. – Одеса : УЧІ ім. Ю. Липи, 1999. – 8 с.

Внесок Юрія Липи у шевченкознавство.

Кучеренко С. В., співробітниця Благодійного Фонду імені Івана і Юрія Липів м.Одеси, здобувач відділу української історії Національного науково-дослідного інституту українознавства і всесвітньої історії.

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Вип. 11. – С. 86–101.

Метою цього дослідження було з'ясувати сприйняття лікарем, митцем і мислителем Юрієм Липою феномену Т. Шевченка, охопивши більшість його творів, де згадується Т. Шевченко: літературознавчу збірку «Бій за українську літературу», есе «Селянський король», новелу «Коваль Супрун»; дослідження «Призначення України», статтю «Михайло Гаврилко» й останню прижиттєву публікацію «Новий гуманізм» тощо.

У біографії й творчості Ю. Липи слово «призначення» було ключовим. Він знав і втілював своє призначення, шукав призначення України і писав про нього українцям. Відтак, не міг не замислюватися над призначенням Т. Шевченка — духовного провідника українців.

Висновки. Ставлення Ю. Липи до Т.Шевченка еволюціонувало. 1) Вихований батьком-тарасівцем, він сприйняв від нього готовий образ Т. Шевченка. 2) У 25 років (в «Тарасівцях») проаналізував вплив Т. Шевченка на почуття, думки і волю молодих українців. 3) У зрілі роки (в «Селянському королі», «Призначенні України») дослідив феномен Шевченка, його вплив на українську «расу», особливо на селянство, що складало основу і більшість українців. 4) У 44 роки (в «Новому гуманізмі») поглибив попередні висновки часовим виміром. 5) Задумав написати велику працю «Життєпис України», два розділи якої України («Король вільних громад» і «Люди шевченківські») мали бути присвячені Т. Шевченку, його значенню для України, але не встиг завершити цю книжку, загинув.

Yuri Lypa's contribution to Shevchenko studies.

Kucherenko S. V., a member of charitable foundation named Ivan and Yuri Lypa of Odesa city, competitor of Ukraine history department of national research institute of Ukrainian studies and world history (Odesa).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Vol. 11. – P. 86–101.

The object of this study was to elucidate the perception of the phenomenon of Taras Shevchenko by Yuri Lypa, covering the most of his works that made reference to Shevchenko: the literary studies book Fight for Ukrainian literature, especially essay The Peasant King short story Blacksmith Suprun research Destination of Ukraine, article Michael Gavrillo, last lifetime publication New humanism and others.

The word “destination” in the biography and oeuvre of Yuri Lypa was crucial. He knew and embodied his destination, made a search for destination of Ukraine and wrote about it to Ukrainians. Certainly, he could not shutting out Shevchenko's mission - the spiritual leader of the Ukrainians.

Conclusions. Yuri Lypa's attitude to Shevchenko has been evolved. 1) He was brought up by father-tarasivets and took from him the full type of T.Shevchenko. 2) When he was 25 years old (in Tarasivtsi) he had analyzed the influence of T.Shevchenko up the feelings, brains and liberty of young Ukrainians. 3) In his mature years (in the Peasant King, Destination of Ukraine) he investigated the phenomenon of Shevchenko, his influence over the Ukrainian «race», especially over the peasantry, that was the basis and the majority of Ukrainians. 4) When he was 44 years old (in the New Humanism) he had made more profound the previous conclusions by temporal dimension. 5) He wanted to write a great work The Life History of Ukraine, two sections of it (The King of free communities and The Shevchenko's People) wanted to describe to Shevchenko, his value for Ukraine, but he did not finish this book, he had been died.

Вклад Юрия Лыпы в шевченковедение.

Кучеренко С. В., сотрудница Благотворительного Фонда имени Ивана и Юрия Лып г. Одессы, соискатель отдела украинской истории Национального научно-исследовательского института украиноведения и всемирной истории (г. Одесса).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Вып. 11. – С. 86–101.

Целью данного исследования было выяснить восприятие Юрием Лыпой феномена Т. Шевченка, охватив большинство его произведений, в которых упоминается Т. Шевченко: литературоведческий сборник «Бой за украинскую литературу», особенно эссе, «Крестьянский король», новеллу «Кузнец Супрун», исследование «Предназначение Украинь», статью «Михайло Гаврилко», последнюю прижизненную публикацию «Новый гуманизм» и другие.

В биографии и творчестве Ю. Лыпы слово «предназначение» было ключевым. Он знал и воплощал своё предназначение, искал предназначение Украины и писал о нём украинцам. Естественно, что не мог не замислиться над предназначением Т. Шевченко – духовного лидера украинцев.

Выводы. Отношение Ю. Лыпы к Т. Шевченко эволюционировало. 1) Воспитанный отцом-тарасовцем, он воспринял от него готовый образ Т. Шевченко. 2) В 25 лет (в «Тарасовцах») проанализировал влияние Т. Шевченко на чувства, мысли и волю молодых украинцев. 3) В зрелые годы (в «Крестьянском короле», «Предназначении Украинь») исследовал феномен Т. Шевченко, его влияние на украинскую «расу», особенно на крестьянство, которое составляло основу и большинство украинцев. 4) В 44 года (в «Новом гуманизме») углубил предыдущие выводы временным измерением. 5) Задумал написать большой труд «Жизнеописание Украинь», два раздела которого («Король вольных общин» и «Люди шевченковские») хотел посвятить Т. Шевченко, его значению для Украины, но не успел завершить эту книгу, погиб.

*Віталій Григорович АБЛИЦОВ,
журналіст, громадський діяч (Київ)*

МИКОЛА БУРАЧЕК – ЗАЧИНАТЕЛЬ МИСТЕЦЬКОЇ ШЕВЧЕНКІАНИ

Стаття присвячена М. Бурачекові (1871–1942) — художникові, театральному діячеві, педагогові, піонерові вітчизняного шевченкознавства.

Ключові слова: Шевченко, Бурачек, живопис, Україна, історія.

The article deals with N. Burachek (1871–1942) who was an artist, a theater figure, a teacher, a pioneer of domestic Shevchenko studying.

Keywords: Shevchenko, Burachek, painting, Ukraine, history.

Стаття посвящена Н. Бурачеку (1871–1942) — художнику, театральному діячові, педагогові, піонеру отечественного шевченковедення.

Ключевые слова: Шевченко, Бурачек, живопись, Украина, история.

Сталося так, що на час святкування 200-літнього ювілею Тараса Шевченка Україна опинилася в складній ситуації і гадається, говорити про масштабне гідне відзначення підстав немає. Але є підстави очікувати оновлення в поглядах на Великого Кобзаря. Бо, хочеться комусь це визнати чи ні, але інколи складається враження, що вітчизняні шевченкознавці досі користуються «Тезами до 120-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка», підготовленими партійними чиновниками відділу культури та пропаганди ленінізму ЦК КП(б)У в 1934 р., якими була затверджена концепція розвитку радянського шевченкознавства і де Шевченко бачився передусім як революціонер-демократ, метою життя котрого було не утвердження у суспільстві антиімперських національно-визвольних ідей, а «єднання з російськими революційними демократами»¹.

¹ Останнє переконливо продемонстрували, зокрема, окремі статті перших томів нового шеститомного видання «Шевченківської енциклопедії», на жаль, не позбавлені рудиментів колишньої тоталітарної ідеології.

Водночас, на тлі нинішніх трагічних подій ми ясно побачили гострі проблеми вітчизняного державного будівництва, особливо щодо патріотичного та освітньо-культурного виховання громадян незалежної України. То ж і біографіка нині має усвідомити себе мірилом цивілізаційної зрілості суспільства, його здатності до осмислення власної історії та місця у світі, самовизначення народу загалом і кожного зокрема.

Оскільки Т. Г. Шевченко для України є передусім ідеологом національного державотворення, ми не можемо обминути питання стану його вітчизняного біографічного представлення — досягнень і недоліків цього пласту шевченкознавства. Насамперед виникає закономірне питання: чи маємо сьогодні високохудожні романи-біографії, присвячені Тарасові Шевченку? Відповідь невтішна — не маємо². Як не маємо високохудожніх українських за духом біографічних творів про К. Острозького, Б. Хмельницького, І. Виговського, М. Грушевського, П. Скоропадського, І. Франка, І. Мазепу ... Тобто, у нашому духовному соборі відсутнє головне — іконостас. Сказане, на жаль, підтверджує справедливість концептуальної тези Ліни Костенко про «Дефект головного дзеркала»: коли нація позбавлена можливості адекватно реагувати на виклики часу, не має можливості через колоніальне становище донести до світу свої духовні досягнення, власне — відкрити себе, вона не має майбутнього.

Чому це відбувається з нами?

Спробуємо відповісти на прикладі життєпису та творчості одного з зачинателів вітчизняного шевченкознавства, художника-імпресіоніста Миколи Григоровича Бурачка (1871–1942).

Народився майбутній митець на Поділлі 6 березня 1871 р. у родині поштмейстера повітової Лeticівської поштової контори колежського секретаря Григорія Йосиповича Бурачка (згідно табелів про ранги Російської імперії нижчим був лише ранг колезького регістратора). Зауважимо, що Лeticів на той час уже мав давню історію та власне неповторне

² Зауважимо, що йдеться саме про художні чи мистецькі твори. Академік-літературознавець Іван Дзюба 2008 р. видав фундаментальне дослідження «Тарас Шевченко. Життя і творчість». Але це — всебічне вичерпне наукове дослідження, а не художній твір.

обличчя і духовну атмосферу³, що не могло не вплинути на формування майбутнього митця. Додамо також, що чверть століття перед народженням М. Бурачека, в 1846 р. у місті побував Тарас Шевченко. Поет приїздив до Летичіва за завданням Археографічної комісії змальовувати історичні й архітектурні пам'ятки та згадав про нього у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» (1856–1857).

Звичайно, між цими подіями немає жодного зв'язку, якщо дивитися на світ холодними очима прагматика. Але оскільки летичівець М. Бурачек за півстоліття по тому став шевченкознавцем, більше того, — піонером вивчення творчої спадщини Шевченка-живописця, то згодимося, що між цими подіями є певний ірреальний зв'язок⁴.

У 1878 р. Бурачеки переїзять до Кам'янця-Подільського — центра однойменної губернії, де батько продовжує службу у поштовому відомстві, очевидно, одержавши підвищення у ранзі та чині. Та вже наступного року в родині сталося горе — померли батько та молодший брат майбутнього художника. Мати залишилася вдовою з трьома малими дітьми. У 1881 р. залишає цей світ і вона. Сироти потрапляють на виховання — «на ласку», як писав М. Бурачек, — до заможних родичів. Хто вони були — невідомо, досі не вдалося дізнатися навіть їхні імена. Ясно одне: Микола Бурачек відгукувався про цих людей без належної у подібних випадках любові та вдячності [3, с. 7]. Вірогідно, причина цієї відчуженості була у значній різниці між соціальним статусом його батьків і тими родичами, котрі, попри все, прихистили трьох сиріт і, не запитуючи їхньої згоди, обирали для них «достойне» майбутнє. Юному Миколі, котрий мріяв стати живописцем, було визначено стати юристом. «Николай, юристам — широкая дорога в жизни», — згадував художник беззаперечний вирок котрогось із сановитих родичів⁵. Але доля розпорядилася інакше: юнак обрав слу-

³ Летичів заснований 1362 р. У 1411 р. місто одержало Магдебурзьке право. Архітектурні пам'ятки увічнив у графіці відомий європейський художник Наполеон Орда (1807–83), котрий у 1872–74 рр. працював у місті.

⁴ Для науковців, очевидно, це — не аргумент, але для біографа — факт, здатний ініціювати і нові сюжетні лінії, й спробу знайти логіку у пізнанні загадок і таємниць долі митця — героя повісті чи роману-біографії.

⁵ Як відомо, у 1888 р. М. Бурачек став студентом юридичного факуль-

жіння мистецтву, а не імперській владі та від 1890 р. (за рекомендацією землячки — актриси М. Савіної) став актором однієї з труп російської драми⁶, а в 1905 р. (34-річним !) почав навчатися у Краківській академії мистецтв.

Повторюся, що нині неможливо встановити, що саме роз'єднувало родину художника з їхніми родичами. Та можемо припустити, що найперше це були українофільські настрої батьків М. Бурачека — Григорія Йосиповича та Лідії Гродзіцької, представниці відомого польського шляхетського роду. Скажімо, майбутній пейзажист із дитинства досконало володів українською мовою⁷. Коли взяти до уваги, що його юні роки припадають на період особливих утисків української мови на території Російської імперії⁸, та що в Кам'янець-Подільській гімназії, де навчався М. Бурачек, її не могло бути, логічно думати, що мова Шевченка побутувала саме у родині Бурачеків. Окрім того батько майбутнього митця, будучи художником-самоуком, на замовлення копіював класичні твори живопису задля заробітку, — заняття недостойне у середовищі садовних чиновників.

Та, безперечно, саме Григорій Йосипович розбудив у синові бажання малювати. «Всі його приладдя до малювання — фарби, пензлі, олівці і таке інше, так само, як і самий процес малювання, приваблювали мене, тому я теж «малював» на підлозі, стінах, на кожній сторінці будь-якої книжки. Не скажу, щоб в цьому виявлявся якийсь хист до живопису, скоріш це було дитяче наслідування батька», — згадував М. Бурачек у спогадах «Мое життя» (К., 1937) [3, с. 7]. Та й «почув у собі художника» митець теж під впливом культурної атмосфери родини. «Одного разу до батька привезли високохудожню копію автопортрета Рембрандта. Не знаю чим

тету київського Університету Св. Володимира, та за рік був відрахований із вузу за участь у студентських заворушеннях.

⁶ Пятнадцять років майбутній художник мандрував Росією, граючи на сцені, оформляючи театральні вистави. Він познайомився з М. Заньковецькою, був партнером відомих тодішніх акторів В. Комісаржевської, П. Орленьова, М. Тарханова, В. Давидова, В. Долматова.

⁷ Читати його україномовні тексти — велике задоволення, такою вишуканою мовою вони написані. Також М. Бурачек захоплювався літературною творчістю: публікував російськомовні оповідання, багато років вів щоденник, що й досі опублікований лише частково.

⁸ Валуєвський 1863 р. та Емський 1876 р. царські укази про обмеження та заборону вживання та використання української мови.

саме, але цей портрет великого художника зробив на мене надзвичайно сильне враження — він навіть снився мені, а коли багато років пізніше я побачив оригінал цієї картини у Відні, то зустрівся з ним як з рідним батьком» [3, с. 7–8].

Є ще один вагомий аргумент на користь твердження, що саме мистецька атмосфера та україномовність родини вплинула на формування світогляду майбутнього художника. Подільські Бурачеки — українська гілка розгалуженого роду, представники якої досягли і в Білорусії, і в Росії високого суспільного становища. Так, в північній імперії серед Бурачеків були і генерали, й адмірали, й губернатори. Лейтенант Євген Бурачек⁹ (пізніше адмірал) — один із засновників міста-фортеці Владивосток. Але нам цікавий наперед генерал-лейтенант Степан Бурачок — колоритна особа в історії як російського флоту, так і науки та літератури, кавалер численних імперських відзнак і нагород, а також — лауреат престижної в царській Росії Демидівської премії за наукові досягнення. В одній із його наукових біографій наголошується, що С. Бурачок — виходець із Галичини, народився на Чернігівщині у власній садибі Заїньки і там похований¹⁰. Пошук поетичних Заїньок привів до сучасного села Заньки поблизу Ніжина¹¹. Так от, Степан Бурачок теж володів рідною для нього українською мовою, а серед його Петербурзьких друзів-однодумців було чимало вихідців із України (досить згадати видатного математика — полтавця Михайла Остроградського, котрий товаришував із Тарасом Шевченком).

У подальшому в оточенні М. Бурачека раз по раз з'являються люди, чії долі так чи інакше пов'язані з Т. Шевченком. Так, прихильна доля звела юнака зі старшим братом Гаврила Васька (товариш Т. Шевченка у часи навчання у Петербурзькій академії мистецтв) — Іваном Андрійовичем Васьком, котрий викладав у гімназії малювання¹². «...старий добродушний чудак, ... товариш Т. Г. Шевченка

⁹ У російських джерелах — «Бурачою».

¹⁰ У селі збереглася могила генерала С. Бурачка. Також це чернігівське село — батьківщина видатної актриси Марії Заньковецької (Адамовської).

¹¹ Певно, якийсь недбалий чиновник «загубив» літеру «й» у назві поселення й поетичні Заїньки стали прозаїчними Заньками.

¹² Офіційно: «чистописание и рисование».

по Академії» [3, с. 9]. — напише згодом М. Бурачек, мимоволі припустившись помилки (певно, асоціюючи колишнього вчителя із розповідями про товаришування одного з Васьків із Шевченком). Згодом митець зазнайомився з видатним польським пейзажистом, професором Краківської академії мистецтв Яном Станіславським, котрий вважав Україну своєю «другою душею», бо народився на батьківщині Т. Шевченка — на Черкащині, у селі Вільшана, що поряд із рідним селом поета — Моринцями.

1912 р. М. Бурачек після семирічного закордонного навчання спочатку у Кракові, а потім у Парижі, повертається до Києва. Вище вже йшлося про сановитих родичів художника, котрі прихистили його по смерті батьків. Є підстави вважати (за спогадами дружини М. Бурачека — О. М. Тимофіївни-Бурачек), що вони жили у Києві (тут мешкали також два менші брати М. Бурачека — Сергій і Пилип). Можливо, саме тут М. Бурачек закінчував гімназійний курс навчання¹³, а згодом став студентом університету.

Архівні дані щодо періоду 1906–1912 рр. не дають змоги щось певне говорити на тему «Шевченко і Бурачек». Але оскільки наступні десятиліття стали активними для Бурачека-мистецтвознавця (особливо, після його переїзду до Харкова у 1925 р.), можемо припустити, що він упевнено рухався до виконання мети свого життя — дати узагальнені глибокі дослідження творчої спадщини Шевченка-художника. Для М. Бурачека дві іпостасі Т. Г. Шевченка — письменник / художник — були неподільними, духовно єдиними та взаємодоповнюючими.

У періоді від 1912 до 1923 р., коли М. Бурачек разом із родиною вимушений був тимчасово залишити Київ (розруха, голод, хвороби) та виїхати на Уманщину, найзначнішою подією у культурному житті України стало здійснення мрії Т. Шевченка — відкриття у Києві Української академії мистецтв (далі — УАМ). «Влітку 1917 р. покійний Ів. Мат. Стещенко, генеральний секретар освіти, дав мені доручення зібрати комісію для заснування в Києві Української Академії Мистецтв. Комісію було зібрано, але працювати регулярно вона почала лише з серпня» — згадував М. Бурачек [5, с. 91].

¹³ Дослідники не можуть виявити в архівах документальне підтвердження того, що митець закінчив саме Кам'янець-Подільську гімназію: навчався — так!, але чи завершив повний курс?

Підросійська Україна не мала вузів, що давали вищу художню освіту і тому саме з академією ініціатори її заснування пов'язували подальший розвиток національного мистецтва.

Серед дослідників є різні думки щодо ініціаторів та учасників реалізації цього надважливого для вітчизняного державотворення проекту. Гадається, що найпереконливіше визначає коло ініціаторів і засновників УАМ історик С. Білокінь: це — професор Г. Павлуцький, директор київського Міського музею (нині — НХМУ) М. Біляшівський, мистецтвознавець і політик Д. Антонович. Вони зустрілися з головою Української Центральної Ради М. Грушевським і генеральним секретарем освіти І. Стешенком і прийняли позитивне рішення щодо долі академії. Учасником усіх цих подій був і Микола Бурачек. Саме його обрали секретарем комісії, покликаної провести всю підготовчу роботу щодо створення академії: визначити кандидатури майбутніх професорів вузу, виробити статут і підготувати вибори ректора.

Організаційна структура вузу народжувалася у дискусіях. Зокрема виникла ідея мати президента академії (згодом від цієї посади засновники УАМ вирішили відмовитися на користь «ректора»). Першим кандидатом на цю посаду визначили М. Бурачека. Очевидно художник мав талант не лише живописця, а й організатора (невипадково 1925 р. М. Бурачек був призначений директором Харківського художнього технікуму, а після його реорганізації в інститут став там професором).

12 червня 1919 р. М. Бурачек, як секретар ради УАМ, підписав адресований Комісаріатові народної освіти Меморандум УАМ щодо драматичної ситуації, в яку потрапила академія — вуз просто знищували (що й сталося після утвердження у Києві окупаційної більшовицької влади, котра інкорпоровала Україну до складу спочатку РРФСР, а в 1922 р. — СРСР).

Інший напрямок діяльності М. Бурачека, пов'язаний із Т. Шевченком, — розвиток національного театру. До вимушеного (у зв'язку з хворобою художника та його сина) тимчасового виїзду 1921 р. на Уманщину М. Бурачек брав активну участь у культурному житті Києва. Він був серед засновників товариства «Національний зразковий театр»,

входив до Комітету Українського Національного театру, належав до літературно-мистецьких угруповань «Гроно» та «Музагет»¹⁴.

Зацікавлення драматургією Т. Шевченка та І. Котляревського не обмежувалося лише теоретизуванням чи планами викласти своє бачення цієї теми у черговому виступі в пресі. М. Бурачек мріяв оформляти спектаклі за п'єсами Т. Шевченка та обдумував, як саме він би це зробив. І коли режисер Лесь Курбас вирішив здійснити 9 листопада 1922 р. до 106-ї річниці автора «Кобзаря» постановку вистави «Гайдамаки» за поемою Т. Шевченка, оформлення спектаклю було довірене саме Миколі Бурачеку як авторитетному знавцеві творчості Т. Шевченка. В історії національного театру інсценізація «Гайдамаків» вважається мистецьким шедевром і кращим спектаклем у літописі курбасівського «Молодого театру» та Першого державного театру УСРР імені Т. Шевченка.

Паралельно творилася Бурачекова шевченкіана — твори живопису та графіки (нараховує близько 50 творів). Першими стали ескізи декорацій до вистави «Утоплена» за мотивами творів Т. Шевченка (1919). 1923 р. з'явилася живописна картина «Пам'ятник Т. Г. Шевченку на його могилі». Від 1927 р. М. Бурачек постійно відвідував Канів, місця в Україні, пов'язані з життям Т. Шевченка, відтак, саме «Канівська серія» (назвемо картини «Дніпро з могили Шевченка», «Шевченкова гора», «Біля Чернечої гори» та ін.) є центральною в шевченкіані М. Бурачека. Підсумувала її картина «Рече та стогне Дніпр широкий», завершена 1941 р.

Ще більш важливим напрямком діяльності Бурачешевченкознавця було безпосереднє вивчення творчої спадщини Шевченка-художника.

Належить наголосити, що на початку ХХ ст. Т. Шевченко був відомий українському суспільству передусім як видатний поет. Частина еліти вважала його ідеологом національного державотворення. А талант Шевченка-живописця залишався поза увагою більшості діячів освіти та культури. «Особливо слід підкреслити роль М. Г. Бурачека у відновленні слави Шевченка як художника, — згадував один із

¹⁴ 1919 р. у журналі «Музагет» опублікував фундаментальне дослідження «Мистецтво у Києві», де йдеться зокрема й про Т. Шевченка-художника [4].

провідних шевченкознавців Євген Кирилук. — Річ у тім, що ще до революції тривалий час мала місце недооцінка значення мистецької спадщини Шевченка. Його вважали епігоном Брюллова. Можна навести такий випадок. Перед революцією вдова одного колекціонера запропонувала харківському багатієві-меценату колекцію картин і малюнків Т. Г. Шевченка за дуже скромну суму — 3000 карбованців. Останній запросив відомого українського художника С. Васильківського (1854–1917) як експерта-консультанта. Дивно, але факт: С. Васильківський висловив думку, що сума 3000 карбованців — надто велика та досить за цю колекцію заплатити... 300 карбованців. На превеликий жаль, ця недооцінка тривалий час зберігалась і після... І тільки завдяки заходам Олекси Новицького (1862–1934), Василя Касіяна (1896–1976) та Миколи Григоровича Бурачека спадщина Шевченка-художника здобула належну історичну оцінку, видана в п'яти томах академічного видання, досліджується багатьма мистецтвознавцями. І першим із перших серед них був Микола Бурачек» [7].

«Серед багатьох сучасних знавців творчості великого художника Тараса Шевченка ім'я Миколи Григоровича Бурачека займає особливе місце, — писав професор В. Касян. — Він один з перших українських радянських художників і працівників мистецтва взагалі мав можливість докладно ознайомитися з малярством і графікою нашого великого народного поета і художника... Завдяки його авторитетним порадам вперше вдалося розставити зібрану малярську і графічну спадщину Шевченка в хронологічному порядку, відповідно до основних періодів життя і творчості поета. Ця робота була основою, на якій розгорталася пізніше нова експозиція в галереї картин Т. Шевченка в Харкові та виставок у Києві й Каневі, організованих у зв'язку з 125-річним ювілеєм поета в 1939 році... Глибока ерудиція в області шевченкознавства, щира відданість справі правдивого висвітлювання творчості Шевченка та спостережливе око й почуття майстра-живописця є запорукою того, що наше шевченкознавство і наше малярство збагатяться новими цінними творами, що вийдуть з-під пера і пензля нашого ювіляра» [6].

1926 р. українське шевченкознавство отримало офіційне визнання очільників УРСР і в Харкові був відкритий Ін-

ститут Тараса Шевченка — науково-дослідна структура Народного комісаріату просвіти радянської України з філією у Києві¹⁵. Від 1931 р. М. Бурачек був співробітником Інституту Т. Шевченка, але визнаний живописець, від 1925 р. директор Харківського художнього технікуму, а від 1927 — професор Харківського художнього інституту, очевидно, був консультантом нової дослідницької інституції. Тим більше, що коли 1933 р. у Харкові була заснована Галерея картин Т. Г. Шевченка, М. Бурачек став її науковим співробітником. «Картинну галерею організувала молодь, — згадував Є. Кирилюк, — і консультація такого прекрасного знавця образотворчої спадщини Шевченка була потрібна на кожному кроці. Директор галереї (М. Мацапура. — В. А.) був хороший знавець мистецької техніки, але абсолютно незнайомий із спадщиною Шевченка. І тут ми — молодь, зверталися до Миколи Григоровича з кожною дрібницею. Зокрема, він підказав нам, що основна маса експонатів перебуває в Києві... Дирекція Інституту й галереї відрядила Якова Яковича Галайчука... і мене до Києва... Ми працювали щось зо два місяці. Потім добре спакували, замовили спеціальне купе на нас двох і перевезли картини до Харкова. Потім усі ці картини переглянув Микола Григорович і справді одна картина не належала пензлю Шевченка. Так ми познайомилися ближче й я переконався, як М. Бурачек ідеально знає мистецьку спадщину великого художника» [7].

Саме М. Бурачек вперше атрибутував сотні акварелей і картин Т. Г. Шевченка. Постійна участь у дослідницькій діяльності щодо вивчення спадщини Т. Шевченка знаходила своє відображення у літературно-публіцистичній творчості М. Бурачека. Першими його публікаціями були статті «Шевченко як художник», «Яким же буде пам'ятник на могилі Шевченка?», «Про портрети Т. Г. Шевченка», «Жіночі образи 40-х років у портретнім живописі Т. Г. Шевченка», «Малюнки Шевченка». Багато років митець вивчав серію графічних творів Т. Шевченка «Притча про блудно-

¹⁵ Інститут проіснував десять років і був закритий. За двадцять три роки незалежної України науково-дослідна структура так і не була відроджена й відсутні перспективи позитивного рішення щодо цього питання. Натомість у більшості цивілізованих країн діють подібні інститути, утверджуючи визначальне значення для історії цих країн відомих особистостей.

го сина» — протест проти атмосфери гніту та приниження людини в умовах самодержавної Росії. Про наслідки свого дослідження М. Бурачек розповів у спеціальній доповіді, з якою виступив в харківському Інституті Шевченка.

Зрозуміло, що у короткій статті немає можливості проаналізувати всі публікації Бурачека-шевченкознавця. Зупинемося на кількох, гадаємо, визначальних.

1933 р. побачив світ 62 том «БСЭ», де була надрукована стаття «Шевченко Тарас Григорьевич» [8], підписана «Е. Шаблиовский». В. Касіян у статті «Знавець образотворчої спадщини Шевченка» [6] твердить, що насправді її автором є М. Бурачек. Сумніватися у правдивості слів видатного митця, яким В. Касіян увійшов до історії української культури, підстав немає.

Належить наголосити, що стаття в «БСЭ» — одна з перших, що визначила концептуальні принципи оцінки постаті та творчості Т. Шевченка. На самому початку М. Бурачек, опираючись на порівняння, зроблене О. Герценим, постатей російського поета О. Кольцова та Т. Шевченка, акцентує, що обидва вони видатні народні поети, але Т. Шевченко, крім того, увійшов до історії як політичний діяч і борець за свободу свого народу. Шевченко — поет і митець невіддільний від Шевченка — мислителя, котрий залишив по собі ідеологічний заповіт «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не Україні мое дружнее Послание». Мрія Т. Шевченка про особисту волю невіддільна від мрії про свободу його народу. Зауважимо, що «Послание» датується 14 грудня 1845 р., а 25 грудня того самого року Тарас Шевченко пише свій «Заповіт» («Як умру, то поховайте...»). Це перше подібне визнання ролі Т. Шевченка в історії України, яке згодом дало можливість вітчизняним дослідникам зробити висновок про автора «Кобзаря» як про ідеолога українського державотворення. Поет бачить майбутнє своєї батьківщини лише як незалежної самостійної держави, що обов'язково постане на руїнах «в'язниці народів» — Російської імперії, у чому сучасне покоління українців переконалося, ставши очевидцями здійснення пророцтва Т. Шевченка.

Розуміння світогляду Т. Шевченка М. Бурачеком настільки актуальне, що деякі рядки його статті вражають: «Недаром он, разоблачая историю завоеваний царизма как

историю насилій и грабежа, мужественно отстаивал свободу Польши и угнетенных народов Кавказа; недаром он неустанно бичевал усмирителей, палачей, вешателей и холопов русского самодержавия, призывал совместными усилиями угнетенных народов одолеть своих общих угнетателей» [8].

Високо оцінював М. Бурачек літературну та мистецьку спадщину Т. Шевченка. До кінця днів шевченкознавця у його серці боролися сумніви: хто більший — Шевченко-художник чи Шевченко-поет. Свою статтю «Великий художник» у журналі «Малярство і скульптура» за травень 1938 р. [2] він починає твердженням «Біографія Т. Г. Шевченка починається фактично з біографії Шевченка-художника». І хоча у цій публікації автор зізнається, що «все-таки художник не дорівнював славі Шевченка-поета», у фундаментальній монографії «Великий народний художник» 1939 р. [1] — до 125-річчя автора «Кобзаря», М. Бурачек прийшов до висновку про рівновагу між цими іпостасями Т. Шевченка.

Оригінальність Шевченка-поета безсумнівна. Що ж до таланту Шевченка-художника, то час-по-час виникають дискусії. Так, у ранньому періоді учень Академії мистецтв був під впливом учителя К. Брюллова, потім захопився талантом Рембрандта-графіка та у зрілому віці пішов самобутнім шляхом: звільнився від Брюлловського засліпливого блиску та романтизму і віддав перевагу глибокому психологізмові. Рембрандт надихнув Тараса Григоровича на захоплення мистецтвом графіки — 2 вересня 1860 р. рада петербурзької Академії мистецтв присвоїла Т. Шевченку звання академіка. Згодом М. Бурачек поглибив своє розуміння ролі та місця Т. Шевченка в історії національної культури. Він називав його першим українським пейзажистом, першим митцем, який навічно потрапив у полон кількох муз.

Закономірно, що М. Бурачек став учасником усіх сучасних йому заходів, пов'язаних із іменем Т. Шевченка: був членом комітетів із спорудження пам'ятників автору «Кобзаря» у Харкові та Каневі, заснування музеїв Т. Шевченка у Києві та Каневі, редагував ювілейний альбом автолітографій харківських художників «Тарас Шевченко» та VII і VIII томи академічного видання творів Т. Шевченка.

Як йшлося вище, до 125-річчя Т. Шевченка М. Бурачек підготував фундаментальну монографію «Великий народ-

ний художник», котра не втратила свого значення і сьогодні [1]. Наступного — 1940 р. він виступив у Харкові з доповіддю «Перші ілюстратори «Кобзаря», де висловив власне бачення мистецтва ілюстрування книг, визначив роль митця, котрий покликаний мовою малярських засобів доповнити літературний твір, якомога більше розширювати виднокіл над ним.

Сподіваюся, сказаного досить для безальтернативного висновку, що Микола Бурачек — піонер вітчизняного шевченкознавства, що саме він почав досліджувати творчу художницьку спадщину автора «Кобзаря» ще тоді, коли вітчизняна громадськість сприймала Тараса Шевченка передусім як поета, і потрібна була багаторічна невтомна праця, щоб знайти вагомі аргументи для того, щоб поставити знак рівності між двома талантами Поета і Художника.

Чому ж тоді ім'я Миколи Бурачека сьогодні призабуте?

У Національній академії мистецтв і архітектури йому — одному із засновників цього вузу, ніби й віддано належне, але не як видатній постаті, визначному діячеві української культури. У публікаціях досить часто ім'я Метра вітчизняного пейзажу губиться у знеособленому «та інші». Так, у ювілейному солідному виданні «Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. 1926–2001. Сторінки історії» (К., 2003) у розділі «Шевченкознавство» про М. Бурачека немає ні слова¹⁶! Скромною згадкою про піонера-дослідника творчої спадщини автора «Кобзаря» відбувся й автор статті про «Шевченкознавство» у відомому двотомному «Шевченківському словникові» (К., 1978). У тому ж виданні знаний мистецтвознавець П. Білецький у статті «Притча про блудного сина» теж ні півсловом не згадав про дослідження серії малюнків Т. Шевченка, зроблене М. Бурачком.

Подібних прикладів можна навести чимало¹⁷. Ніби існує якась змова, ініціатори якої передали естафету антибура-

¹⁶ Добре, що до видання потрапили спогади колишнього співробітника Інституту професора Ю. Бойко-Блохина (Німеччина), котрий віддав належне, як він пише, «патриціям української культури», зокрема, й М. Бурачєкові.

¹⁷ Вже не кажу про те, що понад півстоліття в Україні не було влаштовано жодної виставки картин М. Бурачека. Щоправда, кілька творів Метра постійно експонується в київському НМУОМ і художніх музеях обласних центрів, передусім у Харкові.

чеківства своїм слухняним нинішнім нащадкам. До хрещовської «відлиги», коли імпресіонізм як антипод «єдино правильного» творчого методу — соціалістичного реалізму вважався ідеологами тоталітарного режиму «ворожим», «буржуазним» тощо, замовчування М. Бурачека було зрозумілим. А що заважає нині?

Гадаю, «забуття» пейзажиста і шевченкознавця пояснюється атмосферою, що панує у нашій культурі, де, як і в політиці, ситуацію визначають передусім не національні інтереси, а лідери згуртованих кланів і неформальних угруповань. Так, відомий у Києві мистецтвознавець Д. Горбачов у своїх публікаціях і нині закидає М. Бурачєкові, що той не сприймав псевдоноваторство О. Екстер та О. Богомазова. Натомість, М. Бурачек, котрий сам після Краківської академії мистецтв удосконалював майстерність у Парижі та віддавав належне досягненням імпресіоністів, іронізував над механічним перенесенням на український ґрунт нових ідей зарубіжного мистецтва, чим грішили та грішать молоді художники. На переконання Метра мистецтво кожного народу повинно бути насамперед самобутнім, відповідати національним духовним інтересам. «...маємо свої Бердслеїв, під-Матіс-ків, гогенят...» — писав М. Бурачек в огляді «Мистецтво у Києві. Думки і факти» (1919), тому «Київ — центр України — не має свого мистецтва. Він — еkleктик у штуці, «складочное место» для картин усяких напрямків, шкіл, національностей ... Сумна це історія. Художники, яким сам Господь Бог запропонував бути вільними, як вітер степу, непокірливими, як хвиля морська, художники шукають кому б вклонитися, якого б собі сотворити ідола, аби облизувати його руки, малювати радість й горе і при цій okazji покористуватися від променів його слави. Бо тільки власні щирість та безпосередність — ключі до світлого храму мистецтва» [4].

Сумна ця історія триває й нині. Щоб переконатися у цьому, досить відвідати новостворений у столиці «Національний культурно-мистецький та музейний комплекс «Мистецький Арсенал». У 30-ті роки минулого століття вітчизняні митці мріяли колись зібрати у Києві твори українських художників зі всього світу, щоб на грандіозній виставці побачити все, що створено протягом віків. Мрія ця залишається нездійсненою й нині. Бо ми навіть не здатні відкрити самі собі живопис, наприклад, Олександра Мурашка (коли

молодь приїздила до Відня з бажанням вчитися, видатний художник Франц Штук відчитував її: «Чому ви їдете сюди? У вас у Києві є Олександр Мурашко. Вчіться у нього!»). Європейський, а то й світовий рівень талантів мали Г. Нарбут, брати Ф. та В. Кричевські, М. Жук, О. Архипенко, О. Грищенко, Я. Гніздовський, В. Хмелюк та багато ін. Та нам не до подібних заходів, бо ми втягнуті у жабомишодралівку різними навколомистецькими ділками, котрі тремтять над шматком паперу чи полотна, якщо ті мають найменший стосунок до їхніх «кумирів», псевдомистецтво яких нав'язують суспільству. І поки це буде тривати, розвиток вітчизняного шевченкознавства йтиме манівцями, знесилиться у безплідних спробах знову й знову «переглядати» минуле на вимогу формування чергового неправдивого іконостасу з фальшивими іконами.

І насамкінець. У Європі нас чекають як народ із самобутньою культурою, а не як епігонів справді видатних митців світового масштабу. Європейцям буде цікавою галерея видатних постатей української історії, а не шеренга фальшивих псевдоукраїнців. Останнє залежить й від принциповості та патріотизму вітчизняних біографістів.

1. *Бурачек М.* Великий народний художник. З 75 репродукціями художніх творів Т. Г. Шевченка [Текст] / М. Бурачек ; під ред. О. І. Білецького і С. О. Гілярова. – Х. : Мистецтво, 1939. – 48 с. : іл.
2. *Бурачек М.* Великий художник [Текст] / М. Бурачек // *Малярство і скульптура.* – 1939. – №№ 5, 6.
3. *Бурачек М. Г.* Моє життя [Електронний ресурс] / М. Г. Бурачек // Бурачек, Микола Григорович. М. Г. Бурачек [Електронний ресурс] / [вступ. ст. "Моє життя" М. Бурачек ; ред. Гр. Портнов]. – Електрон. текст дані (1 файл : 22,1 Мб). – К. : Мистецтво, 1937. – Режим доступу : <http://elib.nplu.org/object.html?id=589>. – Назва з екрану.
4. *Бурачек М.* Мистецтво у Києві. Думки і факти [Текст] / М. Бурачек // *Музагет: Місячник літ-ри і мистецтв.* – К., 1919. – № 1–3.
5. *Бурачек М.* Спогади про Г. І. Нарбута [Текст] / М. Г. Бурачек // *Бібліологічні вісті.* – К., 1927. – №1. – С.91–101.
6. *Касіян В.* Знавець образотворчої спадщини Шевченка [Текст] / В. Касіян // *Образотворче мистецтво.* – К., 1941. – № 3. – С. 21–22).
7. *Кирилюк Є.* «Шевченкознавець». 8.12 1982. – Домашній архів автора.
8. *Кирилюк Є.* Спогади. 1982. – Домашній архів автора.
9. *Шаблюовский Е.* Шевченко Тарас Григорьевич [Текст] / Е. Шаблюовский // *БСЭ.* – Т. 62. – М., 1933. – С. 176–185.

Микола Бурачек — зачинатель мистецької шевченкіани.
Абліцов Віталій, журналіст, громадський діяч (Київ).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. — К., 2014. — Вип. 11. — С. 102–117.

Стаття присвячена М. Бурачекові (1871–1942) — художникові, театральному діячеві, педагогу, піонеру вітчизняного шевченкознавства. Автор розглядає життя та творчість митця, його вклад у розвиток української культури. В центрі уваги автора статті вплив Т. Шевченка (1814–1861) на формування світоглядних та культурологічних принципів М. Бурачека. Також автор акцентує на проблемі сучасного вивчення життя та творчості піонера шевченкознавства.

Ключові слова: Т. Г. Шевченко, М. Бурачек, живопис, Україна, історія.

Nicholas Burachek — founder of domestic Shevchenko.

Ablitsov V., journalist, social activist (Kyiv).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. — К., 2014. — Vol. 11. — P. 102–117.

The article deals with N. Burachek (1871–1942) who was an artist, a theater figure, a teacher, a pioneer of domestic Shevchenko studying. The author considers the artist's life and works, his contribution to the development of the Ukrainian culture. The influence of T. Shevchenko (1814–1861) on formation of ideological and elucidative principles of N. Burachek is in the center of the article author's attention. Also the author accents on a problem of modern studying of Burachek's life and works.

Keywords: T. Shevchenko, N. Burachek, painting, Ukraine, history.

Николай Бурачек — зачинатель отечественного шевченковедения.

Абліцов В. Г., журналіст, общественный деятель (Київ).

Украинская биографистика = Biographistica ukrainica. — К., 2014. — Вып. 11. — С. 102–117.

Статья посвящена Н. Бурачеку (1871–1942) — художнику, театральному деятелю, педагогу, пионеру отечественного шевченковедения. Автор рассматривает жизнь и творчество художника, его вклад в развитие украинской культуры. В центре внимания автора статьи влияние Т. Шевченка (1814–1861) на формирование мировоззренческих и культурологических принципов Н. Бурачека. Также автор акцентирует на проблеме современного изучения жизни и творчества пионера отечественного шевченковедения.

Ключевые слова: Т. Г. Шевченко, Н. Бурачек, живопись, Украина, история.

Т. Г. ШЕВЧЕНКО В ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ

УДК 94(477)

*Лариса Іванівна БУРЯК,
доктор історичних наук, професор,
завідувач відділу Державної наукової установи
«Енциклопедичне видавництво» (Київ)*

ТАРАС ШЕВЧЕНКО: ВАРІАТИВНІСТЬ ОБРАЗІВ У КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

У статті розглядається зміна образів Тараса Шевченка у науковому дискурсі другої половини ХІХ – початку ХХІ ст. На окремих прикладах аналізуються зміст та тенденції творення образних конструкцій Шевченка у відповідності до культурно-історичних епох.

Ключові слова: образ Тараса Шевченка, українська наукова шевченкіана, трансформація образів.

The article discusses the changing of Taras Shevchenko images in the scientific discourse of the second half of XIX – early XX centuries. By examples the content and trends of creating of imaginative Shevchenko designs according to the the particular cultural and historical eras are analysing.

Keywords: image of Taras Shevchenko, Ukrainian scientific Shevchenko studies, transformation of images.

В статье рассматривается смена образов Тараса Шевченка в научном дискурсе второй половины ХІХ – начала ХХ вв. На отдельных примерах анализируется содержание и тенденции создания образных конструкций Шевченко в зависимости от особенностей культурно-исторических эпох.

Ключевые слова: образ Тараса Шевченка, украинская научная шевченкиана, трансформация образов.

Останнім часом все частіше доводиться чути про потребу «іншого» Шевченка. Перш за все, йдеться про «інший» образ Кобзаря, якого потребує і водночас творить сучасне покоління. Його найголовніша ознака — суголосність викликам часу, соціокультурним трансформаціям українського соціуму та світу.

У контексті відзначення 200-річчя Тараса Шевченка актуальною виявилася проблема ідентифікації Поета, Художника, Людини у багатомірності цих значень. На тлі різноманітних проєктів, зумовлених ювілеєм, гострота проблеми не зменшувалась, а навпаки підсилювалась, щоразу набуваючи нових підтверджень різноманітності Шевченка, його невичерпності, а отже й непізнаності.

Ще донедавна поетична творчість українського генія не виходила за межі жорсткої схеми «поет-революціонер-демократ», «невтомний, непримиримий борець проти кріпосників». Шевченко-художник в офіційному дискурсі репрезентувався так само не менш усталеними конструкціями — «великий художник українського народу», «великий народний художник», «художник-борець», «художник-демократ». Сучасні Шевченкові образи, хоча й не легко, але долають стереотипні уявлення, інколи вступаючи з ними у відвертий конфлікт.

Вдала образна конструкція «прихований Шевченко», віднайдена на початку 2000-х Г. Грабовичем, провокувала і запрошувала до подальших інтелектуальних практик [1]. Наразі в українському культурному просторі презентується багатоманітність образів українського генія, творчість якого має безліч інтерпретацій. Серед них помітно домінує ампула Шевченка-митця, блискуче освіченого, феноменально ерудованого, якого ще належно не оцінено, вільного інтелектуала, естетика європейського рівня.

«Предтечею екзистенціалізму» постає Шевченко за версією сучасного українського режисера С. Проскурні, документальний фільм якого «Шевченко. Ідентифікація» за допомогою символу та метафори — ключових мистецьких інструментів — репрезентує вишукану майстерність поета щодо передачі тонких жестів людської душі.

Культуролог Д. Горбачов ідентифікує Шевченка-художника як «предтечу сюрреалізму» у відповідності до

сюжетів, віднайдених у його художній творчості¹. «За рік до смерті — зазначає дослідник, — Шевченко створює натюр-морт, який без застереження можна було б експонувати на виставці сюрреалістів...» [26, с. 202]. Цей образ, на перший погляд, несподіваний і провокативний, між тим є логічною складовою, концептуалізації Шевченка як представника європейського художнього простору, запропонованої іншим вітчизняним культурологом В. Овсійчуком. Учений переконливо доводить впливи ключових постатей європейського живопису на творчість українського митця, стверджуючи, що його живописна система спирається на засади, перш за все, Рубенса і Веронезе. У багатьох живописних творах Шевченка В. Овсійчук схильний бачити наслідування стилів великих майстрів європейського живопису. Шевченкова акварель «Костьол Св. Олександра у Києві», на його думку, за своєю святковою парадністю та колорстичними ефектами нагадує роботи венеціанських художників XVIII ст. А. Каналетто та Ф. Гварді. Відгомін мистецтва Енгра позначені портрети, виконані Шевченком аквареллю й олівцем, зокрема портрет Юлії Сребдольської [18, с. 183–197].

Українські культурні діячі другої половини XIX – початку XX ст. кожен у свій спосіб розбудовували систему уявлень, створюючи майже містичний культ «батька Тараса» в ореолі біблійного національного пророка. Образ Шевченка цілком природно вписувався у міфологеми національного відродження з його активним апелюванням до історичних міфів і культурних героїв.

Під тиском творення канонічно-міфічного образу національного героя перебувала більшість українських діячів, хоча траплялись спроби наблизитися до розуміння глибин Шевченкової геніальності, усвідомлюючи її безкінечну багатомірність. Серед тих поодиноких українських інтелектуалів, котрі, прагнули звільнити національну свідомість від стереотипів, змусити громадськість широкомасштабно і по-модерному сприймати своїх національних героїв, були М. Драгоманов і І. Франко. Виступаючи у ролі перших вели-

¹ На те, що ця робота Т. Шевченка — приклад сюрреалізму у середині XIX ст., першою звернула увагу французька дослідниця Валентна Маркаде, про що зазначає Д. Горбачов у публікації «Дунет ветер еще раз ... Іще раз про Шевченка» у газеті «Дзеркало тижня».

ких демістифікаторів, вони вдалися до розкодування складних символів творчості Кобзаря, намагаючись розв'язати «конфлікт міфологій»², у світлі яких існував тогочасний образ Шевченка. Водночас обидва усвідомлювали неможливість втілення своїх намірів з огляду на масову свідомість, налаштовану зазвичай на сприйняття та культивування спрощених, почасти наївних, образів.

М. Драгоманов, зокрема, одним із перших звернув увагу на різноманітність тогочасних модифікацій Шевченкового образу — «безумний патріот», «сепаратист», «ворог Росії і Польщі», «козако-український республіканець», «мирний патріот», «пророк “своєї хати і своєї мудрості”», «не соціаліст і не революціонер», «законний австрійський поступовець» тощо³. Критично оцінюючи творення Шевченкового міфу, М. Драгоманов в цілому негативно ставився до народницького культу «апостола й пророка Божого Тараса», проте змушений був констатувати: «Так завше з пророками» [9, с. 327].

Безумовний інтерес у контексті Шевченкових образних модифікацій являють 1920-ті рр., коли здійснювалися перші кроки до наукового дослідження та усвідомлення масштабності українського генія. Але спроби деконструювати попередній міф супроводжувалися створенням нового, який послідовно впроваджувалися у життя. Вже тоді намітилися тенденції щодо нової стереотипізації, конструювання іміджевих ознак, які дозволяли імплементувати Шевченка в ідеологічні схеми радянської влади. Відбулося своєрідне «переозначення» Шевченкового міфу. Попередній міф, витворений у 70-х рр. XIX ст., було відкинуто і за безпосередньої участі нового покоління українських інтелектуалів сконструйовано інший.

У відповідності до ідеології, яка претендувала на радикальне перетворення світу, образ Тараса Шевченка мав стати одним із символів радянської України, зайняти одне з провідних місць у пантеоні національних героїв. До того

² «Конфлікт міфологій» — термінологія, яку використовує О. Забужко [12].

³ Дехто з сучасних дослідників вважає, що М. Драгоманов припустився хибних оцінок творчості українського генія, обмеживши його світогляд «біблейством та гайдамачиною» на доведення тези про те, що творчість Шевченка, начебто, не придатна для революційної та соціалістичної пропаганди [20, с. 8].

ж, національна ідентичність на тому історичному етапі виявилась актуальною завдяки українізації, за рахунок якої влада намагалась утверджувати свої позиції. Тогочасна епоха в Україні, що позначалася складною конфігурацією соціокультурних процесів, потребувала конструювання власної системи символів. Національно-культурні традиції мали узгоджуватися з ідеями, завданнями, стратегічними планами побудови соціалізму. Постаті, біографія і творчість яких були органічно співзвучними контексту суспільно-політичних та культурних трансформацій, активно вмонтовувалися в український культурний простір.

Серед поширених на початок 1920-х рр. різних модифікацій образу Тараса Шевченка більшість продовжувала перебувати у площині його народницького культу, принципово не відрізняючись одна від одної. Попри те, що доба романтизму минула, ідеалізований образ митця, витворений ХІХ ст., виявився закріплений мільйонами повторів у пам'яті суспільства. Постать національного героя продовжувала репрезентуватися згідно романтичних канонів, хоча жоден з них не відповідав новим суспільно-політичним запитам. Навіть видана у 1923 р. книга А. Річицького «Тарас Шевченко в світлі епохи», яка представлялась «першою марксистською монографією про Шевченка», тільки дещо модернізувала концепцію, так званого, «мужицтва» Т. Шевченка. А. Річицький запропонував до розгляду «мужицьку кріпацько-наймитівську, *передпролетарську* (курсив — Л. Б.)» модель суспільної ідеології Т. Шевченка як «борця за визволення соціальної верстви — матері сучасного робітничого класу, тієї верстви, що визволення своє здобуває лише в боротьбі цього класу проти капіталізму» [19, с. 225]. Цей образ, попри його зовнішню нову оболонку, не міг задовольнити офіційну ідеологію, не відповідав її стратегії, у якій центральне місце відводилося пролетаріату. Спроба А. Річицького сконструювати образ Т. Шевченка у контексті вимог часу була розкритикована і праця, не зважаючи на те, що була вдруге перевидана у 1925 р., так і не стала ключовою у конструюванні образу Кобзаря.

Водночас коло дослідників, яке сформувалось у 1920-х рр., прагнуло до наукового осмислення феномена Шевченка, усвідомлюючи необхідність критичного ставлення до його

творчої спадщини та неможливості «задовольнятися короткими ювілейними замітками, наївно-патріотичними промовами та всякого роду публіцистичними препаратами» [14, с. 173]. На хвилі нових зацікавлень шевченкіаною з'явилась низка видань, зокрема «Тарас Шевченко» (1921), «Шевченківський збірник» (1924), двотомник «Шевченко і його доба» (1925, 1926), готувалось «Повне зібрання творів Т. Шевченка».

Стверджуючи, що справжнє студювання життя й творчості поета лише починається, П. Филипович у вступі до «Шевченківського збірника» зауважував, що про жодного українського письменника не написано так багато, як про Т. Шевченка. Особливо наголошувалося на необхідності ґрунтовного дослідження біографії Т. Шевченка, яка потребує, позбавлення прикрас і легенд, а його спадщина — соціологічного, психологічного, історично-порівняльного аналізу [25, с. 3].

Різноманітні за тематикою статті відображали нові погляди на творчість Т. Шевченка і свідчили про спроби комплексного підходу до її вивчення. У фокусі досліджень опинились передусім невідомі факти з життя Шевченка, його світоглядні позиції та психологія творчості. В основу образної конструкції було покладено нерозривну єдність поетичної та художньої спадщини Шевченка.

Автори «Шевченківського збірника», звертаючись до гострих і контраверсійних проблем творчості Т. Шевченка, тим самим відображали її багатовимірність. Розвідка О. Новицького присвячувалася відомим і водночас загадковим автопортретам Шевченка, що, як будь-які інші автопортрети, промовисто могли розповісти про їхнього автора. Висвітлюючи біографію Т. Шевченка, стаття М. Новицького порушувала не менш дражливу тему — поетове трактування діви Марії як «божої мати-покритки», на якій, аналізуючи творчість поета, у свій час акцентували увагу І. Франко і М. Драгоманов [10, с. 98; 15, с. 58].

Ще одна суперечлива проблема — двомовність літературної спадщини Т. Шевченка, що по суті мала б розкривати підґрунтя його самоідентичності — загострювалася у статті А. Лободи «Між двох стихій (До психології творчості Шевченка)». Вказуючи на те, що свій «журнал» і повісті

Шевченко написав російською мовою, А. Лобода одним із перших висунув гіпотезу трагічної роздвоєності, «трагедії боротьби двох стихій» — української та російської, неначебто притаманної Кобзареві, як Гоголю або Кулішу.

Іншої точки зору стосовно цієї складної проблеми дотримувався М. Зеров, стверджуючи, що у Шевченка ніколи не було «інтимної внутрішньої спорідненості з російською мовною стихією в тій мірі, як у Гоголя або Куліша» [14, с. 175]. М. Зеров пояснював двомовність Шевченкової творчості переважно зовнішніми чинниками, зокрема тогочасною невиробленістю «журнального стилю» в українській мові, а також певною амбітністю генія, його прагненням довести вміння маніпулювати російською мовою з не меншою майстерністю, аніж українською⁴.

Закономірною особливістю наукового дискурсу 1920-х рр. було те, що деконструкція попереднього міфу Шевченка, спроби позбавлення його міфічних нашарувань, відбувалось водночас з конструюванням нової міфологеми. У «Шевченківському збірнику» пріоритетність надавалася революційному значенню творчості Шевченка, про що свідчили статті С. Єфремова «На нерівних позвах (Шевченко і самодержавіє)», П. Филиповича «Шевченко і декабристи», О. Дорошкевича «Шевченко в соціалістичнім оточенні». У статті С. Єфремова з вишуканою майстерністю лише окреслювались контури нової образної конструкції Кобзаря: «... Навіки лишається в нашій історії поруч тісно злutowані дві великих дати, два народних свята — Шевченкові роковини й визволення од царизму, — як символ нерозривного зв'язку справжньої культури з дійсно високими формами політичного побуту» [11, с. 17].

Два інших автори вже значно поглиблювали тему революційності Шевченківської творчості. О. Дорошкевич підводив під неї низку обґрунтувань, домінантою яких було

⁴ Вивчення Шевченкової самоідентичності під кутом зору його літературної і художньої творчості набувають нової актуальності у незалежній Україні, зокрема у дослідженнях О. Забужко. Вчена-письменниця висуває припущення, що «автор» російськомовних повістей Кобзар Дармограй — це придбана Шевченком і водночас відчужена ним од себе «маска». У цьому прийомі вбачається елемент гри, змагальності. По-справжньому грає Кобзар. Його російськомовний alter-ego *дармо-грає*, виглядає тінню, «несправжнім» [13, с. 84–85].

знайомство поета з «могутніми шуканнями соціалістичного світогляду перед-марксової доби» [7]. У свою чергу П. Филипович послідовно вписував Т. Шевченка у контекст історії декабристського руху. На кшталт того, як «декабристи розбудили Герцена», К. Рилєєв «надихав» Т. Шевченка. Стаття П. Филиповича, надрукована у «Шевченківському збірнику», скоро після цього була майже вдвічі розширена і вийшла вже окремою книжкою, на цей раз у державному видавництві, чим ще більше підкреслювалось її значення. «Шевченко — центральна постать українського письменства ХІХ віку, — стверджував автор, — зазнав чимало різних ідейних та літературних впливів, але серед його провідників декабристи займають особливо почесне місце і, до того ж, майже на протязі всієї діяльності автора “Кобзаря”» [22, с. 9]. Вивчення Шевченкового ставлення до декабристів, на переконання П. Филиповича, відкривало шлях до розуміння «громадського обличчя поета-революціонера», а також до «історії грудневої спадщини, визвольної думки, бунтарських настроїв».

Важлива роль у творенні тогочасного пантеону національних героїв, до якого одним з перших було зараховано Т. Шевченка, належала М. Грушевському. Образи видатних діячів національно-культурного відродження, що з'являлися на сторінках часопису «Україна», редагованого академіком по його поверненню в Україну, цілеспрямовано були орієнтовані на формування нової ідентичності та мали стати органічною складовою колективної свідомості. За ініціативою та безпосередньою участю М. Грушевського з 1924 р. по 1930 р. було підготовлено декілька ювілейних випусків «України». Спеціальні числа часопису присвячувались 64-й та 69-й річницям смерті Тарас Шевченко. Це були своєрідні меморіальні наративно-візуальні комплекси з відповідними назвами «В шістдесят четверті Шевченкові роковини» (1925 р.) та «В 69 роковини Т. Шевченка» (1930 р.). Особливо промовистим був перший з них, хоча сама по собі дата — шістдесят четверта річниця від дня смерті Кобзаря не могла сприйматися як ювілейна та знакова. Але акцент було зроблено на те значення, яке надавалося Т. Шевченку у національному пантеоні, що й зумовило підготовку спеціального випуску «України». Він відкривався редакторською

статтею, яка претендувала на роль концептуальної та системоутворюючої у моделюванні образу Т. Шевченка. Інші публікації — аналітичні статті, спогади, епістолярії, репродукції мистецьких творів — різні за жанром, доповнювали загальний образ, розкриваючи його багатогранність.

М. Грушевський не позбавляв образ Тараса Шевченка усталеного у колективній свідомості біблійного ореолу, впроваджуючи метафору «велика всеукраїнська трійця» та вписуючи у цю сакральну конструкцію образи інших двох інтелектуальних провідників нації — кирило-мефодіївців М. Костомарова та П. Куліша [4, с. 9]. Лексика М. Грушевського, хоча й модернізована відповідно до суспільно-політичних процесів, тим не менш, узгоджувалася з тією, що лишалася вживаною у дискурсі шевченкіани. Зокрема, до п'ятдесятої річниці смерті Т. Шевченка у 1911 р. була опублікована стаття С. Єфремова, де презентація Шевченка — «радикального демократа» та «мужицького поета» здійснена під загальною назвою «Апостол правди». У подібному ракурсі конструювався образ Кобзаря у збірці київської губнаросвіти «Пам'яті Шевченка» (1920 р.), де було надруковано статтю П. Любченка з красномовною назвою «Червоний Христос». Із Христом порівнював Шевченка Микита Шаповал у брошурі «Шевченко і самостійна Україна» [6, с. 7].

Публікації ювілейного випуску «України» демонстрували й утверджували академічні основи, що мали виступати підґрунтям у процесі конструювання образу «Великого Кобзаря». Синтезований образ Т. Шевченка відображав щонайменше чотири його іпостасі, а саме, поета, художника, революціонера, людину. При дотриманні збалансованості у конструюванні образу Кобзаря, вже очевидними ставали певні тенденції щодо гіперболізації його революційної складової. За каноном, впроваджуваним М. Грушевським, Т. Шевченко виступав «нашим гаслом», «нашим прапором», «пророком і вождем Нової України».

З метафоричністю, пафосом і патетикою М. Грушевський наголошував на ролі Т. Шевченка у тому, аби настало «свято розбудження нового колективу — Робочого Народу України» [2, с. 3]. Називаючи Т. Шевченка «наш Революційний Вістун», оминаючи словосполучення «мужицький поет», М. Грушевський створював портретний ескіз, який мав осо-

бливе значення для класу, проголошеного «гегемоном революції». У фокусі Стаття актуалізувала ідею нерозривної єдності двох знакових подій — річниці революції та вшанування пам'яті Кобзаря. Натхненна ода Т. Шевченкові водночас прозвучала закликом М. Грушевського до визнання революції, порив якої, на його переконання, «дійсно скропив землю ворожою кров'ю, — виорав глибокі борозни в ній і вивернув нові родючі верстви (курсив — Л. Б.)» [2, с. 4].

Образ Т. Шевченка, конструйований М. Грушевським, сягав апогею глорифікації. Піднесеність підсилювалась різноманітними прийомами, включаючи прописування з великої літери «Слова Поетові», «Він / Його», «Його Слово», «Великий Кобзар», як і «Революція», «Народ» тощо. Розрахунок був на те, аби масовий читач мав неодмінно відчутти велич постаті, не відокремлюючи її від революційних змін, що відбулися.

Образ Т. Шевченка дореволюційної доби, за версією М. Грушевського, асоціювався з образом Єремії. Це — «співець нездійснених мрій, розбитих надій, безповоротно упущених можливостей», «проповідник братання з ворогами», «ідеолог всепробачення». Він мав відійти у небуття і поступитися місцем іншому, який виступав «суворим пророком безоглядного визволення, руйнування насильства і неправди, вождем поневоленого люду проти класового гніту» [2, с. 5]. На переконання М. Грушевського, від сентиментального, заглибленого у сум Т. Шевченка, слід було відмовитися, оскільки він втратив свою актуальність, не відповідав загальним настроям суспільства на новому етапі його розвитку та завданням влади, яка воліла би бачити у ньому передусім революціонера.

Підґрунтям творення образу, співзвучного революційним процесам, виступала безмежна у своєму розмаїтті творча спадщина Т. Шевченка. Пояснюючи цей феномен, М. Грушевський підкреслював, що «слово» Шевченка постійно еволюціонує у своєму змісті, залишаючись незмінним за формою. «Верстви і покоління, як скрізь, так і у нас, зі змінами соціальних умов життя, еволюціонують в своїй національній ідеології і в соціально-політичних завданнях, як у всім іншим, і відповідно до того інакше підходили і підходять до Поетового Слова. — писав М. Грушевський. — По

іншому його розуміють, знаходять у нім наказ собі і науку, і його рокове свято дає їм все нові гасла, все нові провідні гадки» [2, с. 3].

Відносна лібералізація суспільно-політичного життя 1920-х рр. в Україні дозволяла ще деякий експериментувати з творенням образів Тараса Шевченка. Попри те, що конструювався радянський міф Шевченка, в образних модифікаціях можна було ще віднайти риси живої людини, котра, окрім свого невичерпного таланту, була наділена і звичайними людськими емоціями.

Відносна демократичність тогочасного культурного простору зумовила присутність гуманістичної концепції образу Т. Шевченка. На тлі революційного забарвлення певним контрастом виглядала модифікація Шевченкового образу, репрезентована у статті І. Франка [23]. У ній Кобзар поставав глибоким філософом, послідовним пошанувачем внутрішньої свободи людини. Це була одна з останніх праць І. Франка, яка мала незвичну історію, про що повідомлялось у короткому інформаційному супроводі К. Грушевської. Підготовлена на замовлення одного з англійських професорів у 1914 р. з нагоди столітнього ювілею Т. Шевченка, вона виявилась надрукованою у часопису «The Slavonic Review» лише десять років потому, тобто у 1924 р.

Серед публікацій, присвячених поетичній творчості Кобзаря, у ювілейному числі «України» була низка наукових досліджень С. Єфремова («Спадщина Кобзаря Дармограя»), П. Филиповича («Шевченко і Гребінка»), М. Новицького («Шевченко у процесі 1847 р. і його папери»), В. Петрова («Шевченко, Куліш, В. Білозерський — їх перші зустрічі») тощо. Образ Шевченка-художника репрезентувався у розвідках В. Щавинського «Шевченко як маляр» та О. Новицького «Шевченко та Рембрандт». Характерно, що обидві статті на момент їхнього подання до редакції мали однакову назву «Шевченко та Рембрандт» — ще одне яскраве свідчення поширеного стереотипу у сприйнятті художньої творчості Т. Шевченка. У відповідності до запитів часу О. Новицький наголошував на соціальних ознаках схожості художньої манери українського та голландського митців: «Головна спільність між Шевченком і Рембрандтом полягає у соціальних умовах. Рембрандт є виразник у мистецтві ідеалів робітни-

чого голландського народу за того часу, коли той тільки що одержав перевагу над своїми ворогами; Шевченко є виразник такого ж українського народу за тих часів, коли почався його національний рух» [17, с. 125].

Багатогранний портрет Т. Шевченка, який вимальовувався у ювілейному збірнику, при всій своїй величності не був позбавлений спроб олюднення. Це цілком відповідало концептуальним засадам М. Грушевського, який вважав, що життя видатних людей, їхні дії та вчинки не потребують авторського ретушування. «Ми не іконописці, а історики» — наголошував М. Грушевський, визначаючи підходи щодо творення наративних образів ідейних провідників українства [3, с. 20]. Приватне життя Т. Шевченка, з огляду на його драматизм, продовжувало привертати увагу як науковців, так і широкої громадськості⁵. Розвідка «Шевченко і К. Б. Піунова», вміщена в ювілейному числі «України», демістифікуючи українського генія, репрезентувала його в інтер'єрі приватного життя, зокрема стосунків з жіночим оточенням. Упродовж 1920-х рр. ця тема неодноразово заявляла про себе, дещо пом'якшуючи новий «забронзовілий» образ Кобзаря [24].

Попри поодинокі зусилля дотримуватися збалансованості у відтворенні образної конструкції Кобзаря як духовного провідника, її контури ставали все більш революційно виразнішими. Надалі образ Тараса Шевченка послідовно конструювався та тиражувався у революційній площині відповідно до радянської ідеологічної схеми, опановуючи колективну свідомість. У 1926 р. О. Дорошкевич відверто зізнався, що «ми старанно вишукували в Шевченкових творах, навіть геть пізніших, окремі слова (як “комунізм”, “соціалізм”, “промисловість” і т. д.), що довели б нам наочно за революційну лектуру нашого великого поета» [8, с. 24].

⁵ Своєю часу з'явилась праця відомого шевченкознавця П. Зайцева «Перше кохання Шевченка», надрукована 1914 р. у столичному часопису «Вестник Европы». Через деякий час вона вийшла окремим виданням (Зайцев П. Перше кохання Шевченка – К. : Друкар, 1918. – 31 с.). Автор розглядав маловідомий твір Т. Шевченка — поему «Черниця-Мар'яна» у контексті біографії поета. Після трагедії, що сталась з Оксаною — першим коханням Т. Шевченка, доля кожної дівчини, як вважав П. Зайцев, лякала поета, і це відбилосся на всьому подальшому його житті й творчості.

Опонуючи М. Драгоманову з приводу того, що той не розгледів зв'язків Т. Шевченка з європейськими соціалістами, критикуючи А. Річицького за «мужицький світогляд» Кобзаря, закидаючи П. Филиповичу обережність оцінок стосовно Шевченкових зв'язків з «передовою інтелігенцією того часу», М. Новицькому — відсутність конкретизації щодо «генези революційного світогляду Шевченка», О. Дорошкевич висував гіпотезу про впливи на Шевченка російських «фур'єристів-петрашевців». При цьому, розуміючи очевидну штучність власної гіпотези, вчений зізнавався у «певній парадоксальності», хоча й стверджував: «...та сьогодні я її все ж таки ставлю, обґрунтовуючи поки-що трохи гіпотетично» [8, с. 24]. Із часом образ Т. Шевченка — революціонера-демократа став одним із ідеологічних символів радянської ідентичності і влада доклала максимум зусиль для його остаточної канонізації.

Конструювання образу Шевченка за спрощеною схемою з метою адаптації до домінуючих ідеологічних схем здійснювалось тривалий час, з приводу чого І. Дзюба узагальнював: «символічна глибина образу Кобзаря не всіма сприймається», хоча «корисливо-політичних наліпок» ніколи не бракувало [6, с. 7]. Різні ідеологічні табори посилено конструювали образи Шевченка.

Після здобуття Україною незалежності у соціокультурний простір почав прориватися «інший» Шевченко. Абсолютно новий за формою і концепцією монумент було зведено у Чернігові. Скульптор В. Чепелик відтворив образ молодого Шевченка, зумівши вдало передати не лише «шевченкову задуму» у хвилини творчого самозаглиблення, внутрішнього зосередження, але і його артистичну натуру. «Молодий поет, здається, присів на мить перед довгою дорогою. Ось збереться він з думками і зараз встане» [21, с. 190].

Підтвердженням подальшої трансформації образу стала емісія 100-гривневих купюр із зображенням Шевченка у молодому віці. «Але, — як зауважує А. Макаров, — зміна мудрого старця-Мойсея з рустикальним антуражем на життєрадісно-мрійливого плейбоя в якості загальноживаної міфологеми була лише зовнішнім проявом болючих пошуків ідентичності для нової генерації українців» [16, с. 24]. Розпочинаючи Інтернет-проект «200 років НЕкано-

нічному Шевченку» у ювілейний рік, газета «День» наголошувала на тому, що «дідусь у кожусі», так само як і «франт-аристократ у фракку» ганебно збіднюють образ поета.

Зусиллями українських інтелектуалів Ю. Барабаша, І. Дзюби, О. Забужко образ Шевченка конструюється у парадигмі осягнення його творчої геніальності та месійного пророцтва. Проте, попри спроби наблизитися до розкриття феномену Шевченка, на думку Т. Гундорової, він «не відкривається нашому часу», оскільки все ще не знайдено той ключ, який би його відкрив [5]. Отже, ідентифікація Шевченка триває.

1. *Грабович Г.* Шевченко, якого не знаємо [Текст] / Г. Грабович. – К. : Критика, 2000. – 305 с.
2. *Грушевський М.* В шістдесят четверті Шевченкові роковини [Текст] / М. Грушевський // Україна. – 1925. – Кн. 1–2 (11). – С. 3–5.
3. *Грушевський М.* Костомаров і Новітня Україна [Текст] / М. Грушевський // Там само. – 1925. – Кн. 3 (12). – С. 3–20.
4. *Грушевський М.* Соціально-традиційні підоснови Кулішевої творчості [Текст] / М. Грушевський // Там само. – 1927. – Кн. 1–2 (21). – С. 9–38.
5. *Гундорова Т.* Кобзар Дармограй і Шевченко в масці [Електронний ресурс] / Т. Гундорова // Укр. правда. – Режим доступу : www.istpravda.com.ua/articles/2014/03/8/141809/. – Назва з екрану.
6. *Дзюба І.* Тарас Шевченко. Життя і творчість [Текст] / І. Дзюба. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 720 с.
7. *Дорошкевич О.* Шевченко в соціалістичному оточенні [Текст] / О. Дорошкевич // Шевченківський збірник / під ред. П. Филиповича. – К. : Сорабоп, 1924. – Т. 1. – С. 42–57.
8. *Дорошкевич О.* Шевченко й петрашевці в 40-х рр. [Текст] / О. Дорошкевич // Шевченко та його доба / під ред. С. Єфремова, М. Новицького і П. Филиповича. – К. : Книгоспілка, 1926. – С. 23–43.
9. *Драгоманов М. П.* Шевченко, українофіли й соціалізм [Текст] / М. П. Драгоманов // Драгоманов М. П. Избранное. – К. : Либідь, 1991. – С. 327–430.
10. *Драгоманов М.* Уваги впорядника [Текст] / М. Драгоманов // Громада. Українська збірка. – Женева, 1879. – № 4. – 98 с.
11. *Єфремов С.* На нерівних позвах (Шевченко і самодержавіє) [Текст] / С. Єфремов // Шевченківський збірник / під ред. П. Филиповича. – К. : Сорабоп, 1924. – Т. 1. – С. 9–17.
12. *Забужко О.* Notre Dame d'Ukraine: Українка у конфлікті міфологій [Текст] / О. Забужко. – 2-е вид., випр. – К.: Факт, 2007. – 640 с.
13. *Забужко О. С.* Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу [Текст] / О. Забужко. – К. : Абрис, 1997. – 144 с.
14. *Зеров М.* Шевченківський збірник [Текст] / М. Зеров // Україна. – 1924. – Кн. 3. – С. 173–175. – (Відгук на публікації в «Шевченківському збірнику» (К. 1924)).

15. *Листування* І. Франка і М. Драгоманова [Текст] / І. Франко, М. Драгоманов. – К. : ВУАН, 1928. – Т. 1. – 508 с. – (Матеріали для культурної й громадської історії Західної України. Вид. коміс. Західної України ВУАН).
16. *Макаров Ю.* Інший Шевченко [Текст] / Юрій Макаров // Українська культура. – 2013. – № 8. – С. 22–29.
17. *Новицький О.* Шевченко та Рембрандт (з ілюстраціями) [Текст] / О. Новицький // Україна. – 1925. – Кн. 1 – 2 (11). – С. 122–125.
18. *Овсійчук В.* Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури [Текст] / В. Овсійчук. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2008. – 415 с.
19. *Річицький А.* Шевченко в світлі епохи: публіцистична розвідка [Текст] / А. Річицький. – Х. : Держ. вид-во України, 1925. – 228 с.
20. *Смілянська В.* Біограф та його хроніка [Текст] / В. Смілянська // Кониський О. Я. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя. – К. : Дніпро, 1991. – С. 3–23.
21. *Федорук О. К.* Перетин знаку: вибрані мистецтвознавчі статті у 3-х кн. / Ін-т проблем суч. мистецтва України. Кн. I : Історія та теорія мистецтва. Постаті. Народна творчість. [Текст] / О. К. Федорук. – К. : Видавничий дім А + С, 2006. – 260 с.
22. *Филипович П.* Шевченко і декабристи [Текст] / П. Филипович. – К. : Держвидав, 1926. – 106 с.
23. *Франко І.* Остання стаття про Шевченка. Подала Катерина Грушевська [Текст] / І. Франко // Україна. – 1925. – Кн. 1 – 2 (11). – С. 5–9.
24. *Чубський П.* [Могилянський М.] Кохання в житті Шевченка та Куліща [Текст] / Петро Чубський // Записки историко-филологического відділу. – 1928. – Кн. XXI–XXII. – С. 101–118.
25. *Шевченківський збірник* / під ред. П. Филиповича. – К. : Сорабкоп, 1924. – Т. 1. – 151 с.
26. *Шедеври українського живопису: альбом* / Авт.-упоряд. Д. Горбачев. – К. : Мистецтво, 2008. – 608 с.

Тарас Шевченко: варіативність образів у контексті історичних трансформацій.

Буряк Л. І., доктор історичних наук, професор, завідувач відділу Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» (Київ).

Українська біографістика = *Biographistica ukrainica*. – К., 2014. – Вип. 11. – С. 118–133.

У статті розглядається зміна образів Тараса Шевченка у науковому дискурсі другої половини XIX – початку XXI ст. На окремих прикладах аналізуються зміст та тенденції творення образних конструкцій Шевченка у відповідності до культурно-історичних епох. Особлива увага приділяється науковим практикам руйнування та творення шевченкової міфологеми. Наголошується, що, на відміну від попередніх образів Шевченка, сучасний характеризується багатоманітністю модифікацій. Обґрунтовується висновок щодо незавершеності остаточної ідентифікації

образу Кобзаря, попри інтелектуальні намагання сучасників розглядати його як феномен геніальності та месійного пророцтва.

Ключові слова: образ Тараса Шевченка, українська наукова шевченкіана, трансформація образів.

Taras Shevchenko: variety of images in the context of historical transformation.

Buryak L., Professor, Head of the department of State Scientific Institution «Encyclopedic Publishing», PhD of Historical Sciences (Kyiv).

Українська біографістика = *Biographistica ukrainica*. – К., 2014. – Vol. 11. – P. 118–133.

The article discusses the changing of Taras Shevchenko images in the scientific discourse of the second half of XIX – early XX centuries. By examples the content and trends of creating of imaginative Shevchenko designs according to the the particular cultural and historical eras are analysing. Close attention is paid to scientific practices of deconstruction and creation Shevchenko myths. It's emphasized that, unlike the previous Shevchenko images, the current model is characterized by its variety of modifications. The conclusion concerning the incompleteness of the identification of Kobzar image, despite the intellectual effort of contemporaries to analyze him as a phenomenon of genius and Messiah's prophecy is justified.

Keywords: image of Taras Shevchenko, Ukrainian scientific Shevchenko studies, transformation of images.

Тарас Шевченко: вариативность образов в контексте исторических трансформаций.

Буряк Л. И., профессор, заведующий отделом Государственного научного учреждения «Энциклопедическое издательство», доктор исторических наук (Киев).

Українська біографістика = *Biographistica ukrainica*. – К., 2014. – Вып. 11. – С. 118–133.

В статье рассматривается вариативность образов Тараса Шевченка в научном дискурсе второй половины XIX – начала XX вв. На отдельных примерах анализируется содержание и тенденции создания образных конструкций Шевченко в зависимости от особенностей культурно-исторических эпох. Пристальное внимание уделяется научным практикам деконструкции и создания шевченковской мифологемы. Подчеркивается, что, в отличие от предыдущих образов Шевченко, его современная модель характеризуется многообразием модификаций. Обосновывается вывод относительно незавершенности идентификации образа Кобзаря, не смотря на интеллектуальные усилия современников анализировать его как феномен гениальности и месийного пророчества.

Ключевые слова: образ Тараса Шевченко, украинская научная шевченкіана, трансформация образов.

*Таїсія Іванівна КІВШАР,
доктор історичних наук, професор,
стариший науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ)*

ЮВІЛЕЙНИЙ ПРАЗЬКИЙ «КОБЗАРЬ» 1840–1940 Т. ШЕВЧЕНКА: ДО ІСТОРІЇ ВИДАННЯ

Висвітлено участь С. Сірополка (молодшого) доктора природничих наук, географа, антрополога та громадського діяча, у підготовці та виданні «Кобзаря» 1840–1940 рр. Т. Шевченка (Прага, 1941), з'ясовано його роль у написанні історіографії шевченкіани, укладанні приміток і коментарів, підготовці науково-допоміжного апарату книжки, організації видавничо-поліграфічного забезпечення видання. Відзначено його внесок у розвиток шевченкознавства, книговидавничої справи та книжкової культури.

Ключові слова: С. Сірополко (молодший), ювілейний «Кобзарь», празький «Кобзарь», шевченкознавство, книжкова культура, українська еміграція, книжка, видання.

The participation of Seropolko S. (junior) Doctor of Natural Sciences, geographer, anthropologist and social activist in the preparation and publication of «Poet» 1840–1940 T. Shevchenko (Prague, 1941) was defined, his role in writing Shevchenko historiography compiling notes and comments, the organization of publishing and printing software, filed with biographical information was clarified. His contribution to the development of study of Shevchenko, book publishing and book culture was noted.

Key words: C. Seropolko (Jr.), Anniversary Edition «Poet» Prague «Kobzar» by Shevchenko, book culture, Ukrainian, book edition, emigration.

Выявлено участие С. Серополко (младшего) доктора естественных наук, географа, антрополога и общественного деятеля в подготовке и издании «Кобзаря» 1840–1940 гг. Т. Шевченко (Прага, 1941), уточнена его роль при написании историографии шевченкианы, составлении примечаний и комментариев, подготовке научно-вспомогательного аппарата книги, организации издательско-полиграфического обеспечения издания. Отмечено его вклад в развитие шевченковедения, книгоиздательского дела и книжной культуры.

Ключевые слова: С. Серополко (младший), юбилейный «Кобзарь», пражский «Кобзарь», шевченковедение, книжная культура, украинская эмиграция, книга, издание.

Дослідження історії видання творів Тараса Шевченка, виявлення та вивчення біографічної інформації про упорядників, авторів передмов, коментарів і приміток, меценатів, спонсорів, видавців і друкарів праць Визначного Українця є важливою проблемою шевченкознавства та біографістики. Серед найпоширеніших видань Шевченківських поетичних творів найпомітнішою є збірка «Кобзарь», із виходом якої почався новий етап у розвитку українознавства. Цю книгу називають «українське національне евангеліє», «найволелюбніша книга усіх часів», «найвизначніша книжка в історії української літератури», «найвизначніший твір нової української літератури», «феномен української культури», її видають і перевидають у багатьох країнах світу різними мовами, вона була, є і буде у кожній українській оселі. Із великої пошани до Кобзаря в Україні на честь 175-річчя від дня його народження (1989) був заснований єдиний у світі музей однієї книги — «Кобзаря» Т. Г. Шевченка, відкритий у Черкасах у меморіальному будинку, де поет перебував із 18 по 22 липня 1859 р.

Історія вивчення видання «Кобзаря» Т. Шевченка розпочалася відразу після його виходу друком і з того часу до сьогодні утворилася ґрунтовна історіографія, виокремилася коло дослідників цієї проблеми, підготовлена бібліографія їхніх праць, зосереджених переважно у «Шевченківському словнику» та «Шевченківській енциклопедії», що становлять своєрідний підсумок розвитку радянського та пострадянського шевченкознавства в Україні¹.

Водночас інформація про ювілейне празьке видання «Кобзаря» 1840–1940 рр. Т. Шевченка (1941 р.), на жаль, у цих джерелах відсутня. Якщо в радянському «Шевчен-

¹ Див.: Сарана Ф. К. «Кобзарь» // Шевченк. словник : у 2-х тт. – Т. 1. – К., 1976. – С. 302–304; Бородін В. Видання літературних творів Т. Г. Шевченка // Шевченк. словник : у 2 т. – Т. 1. – К., 1976. – С. 115–119; його ж. «Кобзарь» // Шевченк. енциклопедія : в 6-ти т. – Т. 3. – К., 2013. – С. 413–415; його ж. Видання літературних творів Шевченка // Шевченк. енциклопедія : в 6-ти т. – Т. 1. – К., 2012. – С. 634–643.

ківському словнику», попри існуючу ідеологічну цензуру, про це видання можна було хоча б здогадатися завдяки згадці імені Д. Дорошенка у колі «зарубіжних буржуазно-націоналістичних фальсифікаторів» творчості Т. Г. Шевченка², то у розділі «Видання літературних творів Шевченка» новітньої «Шевченківської енциклопедії», написаному відомим шевченкознавцем В. Бородіним, будь-які відомості щодо празького видання відсутні (ймовірно, через обмежений обсяг енциклопедичної статті) [3].

Провідним дослідником ювілейного празького «Кобзаря» 1941 р. є неперевершений знавець української еміграції у Чехо-Словаччині вельмишановний академік Микола Мушинка, якому щиро завдячую знайомству та незабутнім зустрічам і спілкуванню з Олександром Сірополком, сестрою Степана Степановича Сірополка та донькою Степана Онисимовича Сірополка. У виступах і наукових статтях М. Мушинки докладно висвітлено історію створення видання, подано відомості про укладачів і жертводавців, уведено до наукового обігу значні за своїм історико-культурним значенням документи з приватного архіву Є. Вирового, що дали змогу уточнити та доповнити події та факти, пов'язані зі збором коштів, підготовчою та редакційною роботою укладачів, цензурними перешкодами у ході видання ювілейного празького «Кобзаря» Т. Шевченка (1941) [7–11].

Цікавою є оцінка цієї книжки Р. Лубківським, який назвав її «протестним» празьким «Кобзарем» Т. Шевченка, виданим українською еміграцією з нагоди 100-ліття від виходу в світ першого видання аби **актуалізувати** Т. Шевченка, дати Пророкові нації можливість звернутися до своїх («народжених») читачів, так би мовити, понад час і простір [6, с. 442]. Зважаючи, що видання готувалося у роки Другої світової війни, коли «чиновники з чеського протекторату були пильними не менш аніж царські або радянські «блюстителі», воно стало, на думку публіциста, не лише поліграфічним фактом, а й подією протестною, спрямованою проти україножерних режимів — царського, більшовицького, фашистського [6, с. 443]. Сьогодні це видання становить букіністичну рідкість, його поодинокі примірники зберігають-

² Див.: *Дубина М. І.* Буржуазно-націоналістичні фальсифікації творчості Т. Г. Шевченка // Шевченк. словник : у 2-х тт. Т. 1. – К., 1976. – С. 93.

ся у музеях, приватних книжкових колекціях та у фондах кількох найбільших вітчизняних бібліотек³. Тому помітним явищем у сучасній книжковій культурі стало репринтне відтворення празького ювілейного «Кобзаря» 1840–1940 рр. Т. Шевченка (1941 р.) в Україні у серії «Скарби Тарасової Гори»⁴, що сприяло ознайомленню українських науковців і широкого кола читачів із особливостями авторського тексту та коментарів, із впливом цензурної політики німецького окупаційного режиму у Чехо-Словаччині на еміграційні видання літературних творів Т. Шевченка в Європі періоду Другої світової війни.

У даній статті основну увагу зосереджено на персоналіях, які брали безпосередню участь у зборі коштів, підготовці та виданні ювілейного празького «Кобзаря», головним чином йдеться про уточнення внеску С. Сірополка (молодшого), доктора природничих наук, географа, антрополога та громадського діяча. Аналіз змісту підготовлених ним у співавторстві з Д. Дорошенком коментарів і приміток та історіографії шевченкіани свідомо нами опускається, оскільки має стати предметом окремого дослідження. Степан Степанович Сірополко⁵ був наймолодшим сином професо-

³ Примірники ювілейного празького «Кобзаря» зберігаються, зокрема, у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Публічної бібліотеки імені Лесі Українки міста Києва, Відділу рідкісної книги Національної парламентської бібліотеки України, Національного музею Тараса Шевченка у Києві та Шевченківського національного заповідника у Каневі (з якого 2006 р. виконане репринтне видання) тощо.

⁴ Репринтне відтворення в Україні видання «Кобзаря» 1840–1940 рр. (Прага, 1941) було підготовлене Шевченківським національним заповідником (м. Канев) спільно з видавництвом «Криниця» (Київ) та здійснене у серії «Скарби Тарасової Гори» (Черкаси, 2006). Ініціював його Павло Лимаренко, українець, громадянин США, який передав оригінал книги Шевченківському національному заповіднику на постійне зберігання. Репринтне видання було присвячене 65-річчю із дня виходу празького «Кобзаря» 1840–1940 рр. (1941) та його видавцям, які в умовах Другої світової війни випустили друком книгу. Автори післямови — академік НАН України М. Мушинка, письменник, державний і громадський діяч, Надзвичайний і Повноважний Посол України Р. Лубківський, заступник Генерального директора Шевченківського національного заповідника О. Солопченко.

⁵ **Сірополко Степан Степанович** — (08(21). 01. 1908, м. Нижній Новгород, РФ – 01.05.1982, м. Прага, Чехо-Словаччина) — географ і антрополог, громадський діяч, доктор природничих наук. Із 1920 — на еміграції. Активний учасник Українського еміграційного пластового руху —

ра С. О. Сірополка, визначного історика освіти, педагога, бібліотекознавця, книгознавця, культуролога, краєзнавця, музеєзнавця, бібліографа, перекладача, журналіста, редактора, біографіста, громадського та політичного діяча, та брав діяльну участь у роботі Спільки українських пластунів-емігрантів і збиранні та збереженні фондів Товариства «Музей визвольної боротьби України у Празі».

На жаль, працю С. Сірополка (молодшого) по упорядкуванню видання, написанню та редагуванню приміток і коментарів, а також аналізу літератури про життя та творчість Т. Шевченка у науковій літературі⁶ та спеціальній історіографії віднесено на рахунок його батька [7–11]. Виняток становить лише рецензія В. Сімовича на ювілейне празьке видання «Кобзаря» 1840–1940 рр. (1941 р.) Т. Шевченка, де його ім'я значиться серед укладачів [4].

Так, на думку академіка М. Мушинки [7–11], написання приміток і коментарів до Шевченківського тексту, а також історіографії шевченкіани у «Кобзарі» 1840–1940 рр. Т. Шевченка (1941 р.) здійснено не доктором природничих наук Степаном Степановичем Сірополком, а його батьком — професором Степаном Онисимовичем Сірополком. Це, ймовірно, пов'язано з тим, що С. О. Сірополко справді впродовж усього життя досліджував окремі аспекти творчості Т. Шевченка, брав активну участь у заходах української громади в Москві по відзначенню 50-літніх роковин від дня смерті Т. Шевченка (березень, 1911 р.), працював у Комітеті з шанування пам'яті Шевченка та в редакційній комісії з підготовки до видання збірника «На спомин 50-х

брав участь у роботі Спільки українських пластунів емігрантів, був членом Товариства «Музей визвольної боротьби України у Празі». 1939 отримав ступінь доктора природничих наук у Празькому університеті. Мав творчі зв'язки з Олегом Кандибою, який у вірші «Дон Кіхот» (1930) написав: «Я Санчо-Пансом вперто бачу Стеця», присвятив С. С. Сірополку вірш «Антропологія» (1933), що засвідчує посвята «Ст. С.». Тісно спілкувався з Михайлом Антоновичем, Володимиром Кубійовичем та іншими українськими вченими та прогресивними діячами. Підтримував родинні сторунки з Ольгою та Лесею Петлюрами. Був одружений із Алісою Гнатишак, донькою українського літературознавця М. Гнатишака (1902–1940). Помер у Празі, похований на Ольшанському цвинтарі поряд із батьками. Доньки Лариса та Олена мешкають у Празі.

⁶ Див.: Головата Л. Український легальний видавничий рух Центрально-Східної Європи, 1939–1945. – К. ; Львів, 2013. – С. 120.

роковин смерті Шевченка» (М., 1911)⁷. До 50-річчя смерті поета та згодом до століття від дня його народження опублікував кілька популярних статей у російських педагогічних часописах, де наголошував на антикріпосницькій спрямованості Шевченкової творчості та її світовому значенні, протестував проти планованої заборони царською владою у 1914 р. святкування в Україні 100-річчя від дня народження «апостола національного відродження»⁸. Відгукувався рецензіями на твори Т. Шевченка, що виходили друком у російських перекладах у Москві, вшановував їх перекладачів⁹. Після поразки української революції 1917–1923 рр., у якій він брав активну участь, перебуваючи у політичній еміграції, був серед організаторів шевченківських свят у Тарнові (Польща) в березні 1922 р. та 1923 р. Упродовж 1924–1937 рр. неодноразово публікував розвідки про педагогічні та етичні погляди Т. Шевченка, його лектуру, рецензії на видання творів поета, виступав із критикою намагань радянських партійних діячів, зокрема В. Затонського, представити Т. Шевченка як революціонера тощо¹⁰.

⁷ Див.: Сборник посвященный памяти Тараса Григорьевича Шевченко / ред. комісія : Ф. Е. Корш, О. П. Новіцький, С. М. Хвостов, С. О. Сірополько, І. А. Білоусов. – М. : Вид. «Комітету по упорядкуванню шевченк. свят в Москві» ; Тип. К. П. Меньшова, 1912. – 217 с., [5] с. : іл., 4 арк. іл. – Назва на обкл. : На спомин 50-х роковин смерті Тараса Шевченка. 1861–1911. – Обкл. у фарбах виконано Берлін. фірмою. Намалював Т. Максименко. – Текст. укр., рос.

⁸ Див. до прикладу: Серополько С. Т. Г. Шевченко и его песни-слезы о крепостной неволе // Пед. листок. – 1911. – № 2. – С. 84–91; *його ж.* Т. Г. Шевченко : (к столетию со дня рождения) // Для народного учителя. – 1914. – № 5. – С. 3–5. *його ж.* Памяти Т. Г. Шевченко як педагог // Учитель. – 1924. – № 5 – С.145–142.

⁹ Див.: С. С-ко. [Рецензия] // Пед. листок. – 1911. – № 4. – С. 306–307. – Рец. на кн. : Шевченко Т. Г. Кобзарь в переводе русских писателей (М., 1911); *його ж.* [Рецензия] // Пед. листок. – 1911. – № 4. – С. 307. – Рец. на кн. : Песни Т. Шевченко / ред. В. В. Вересаев (М., 1911); *його ж.* [Рецензия] // Пед. листок. – 1911. – № 4. – С. 307. – Рец. на кн. : Ветринский Ч. Т. Г. Шевченко (М., 1911); *його ж.* К юбилею И.[вана] А.[лексеевича] Белоусова [поэт, переводчик произведений Т. Г. Шевченко] // Пед. листок. 1911. – № 5. – С. 383.

¹⁰ Див. до прикладу: Сірополько С. Книжка в життю Т. Шевченка: з нагоди шевченківських роковин // Народня Просвіта. – 1925. – № 3. – С. 34–35; *його ж.* Культ Шевченка в школі сов. України // Тризуб. – 1928. – № 11. – С. 7–9; *його ж.* Дещо про етику Шевченка // Тризуб. – 1931. – № 11. – С. 11–13; *його ж.* Т. Шевченко в освітленні В. Затонського // Новий час. – 1934. – 4 лип. (№ 147). – С. 5; *його ж.* Розп'ятий Шевчен-

У статті «Шевченків „Букварь южнорусский”» (1935 р.), підготовленій для 6-го тому «Повного видання творів Т. Шевченка» у 16 т. за ред. П. Зайцева, що виходило упродовж 1935–1939 рр. у Варшаві, він висвітлив історію видання та поширення «Букваря южнорусского», його зміст, особливості правопису, ступінь впливу «Граматки» П. Куліша, звернув також увагу на окремі методичні й дидактичні хиби букваря, вбачаючи водночас його цінність у тому, що це одна з останніх Шевченкових спроб поширення національної освіти в народі [15]. Особливим рівнем майстерності відзначалися перекладені ним для видання П. Зайцева російські повісті Т. Шевченка «Нещасний», котра, на думку більшості дослідників прози визначного митця, належить до найбільш вдалих із художнього погляду його творів повістєвого жанру, та менш відомої широкому загалу «Капітанша»¹¹.

Незважаючи на певний внесок С. О. Сірополка у розвиток шевченкознавства, примітки, упорядкування й історіографію шевченкіани до ювілейного празького видання «Кобзаря» готував не він, а його син С. С. Сірополко (молодший). На це вказують відомості, вміщені у тексті самого видання, документи Особового архіву С. О. Сірополка та фонду Національного музею Тараса Шевченка у Києві.

Творча доля С. С. Сірополка (молодшого) цікава ще й тому, що його портретне зображення помилково вміщене у виданні «Історія освіти в Україні» (К., 2001) [15], яке тиражується у сірополкознавчих дослідженнях, замість портрета справжнього автора тексту С. О. Сірополка. Парадоксальність ситуації у тому, що С. С. Сірополку (молодшому) фактично приписується авторство монографії, яку він не писав, а насправді виконана ним праця по підготовці ювілейного празького видання шевченківського «Кобзаря» (Прага, 1941 р.) не визнається сучасними дослідниками попри його ім'я, зазначене на сторінках самої книжки, та позитивну оцінку зробленого рецензентами.

ко // Тризуб. – 1935. – № 10. – С. 4–6; його ж. Невідомі два листи Т. Шевченка // Тризуб. – 1936. – № 12. – С. 2–3 та ін.

¹¹ Див.: Шевченко Т. Г. Нещасний / Т. Г. Шевченко ; пер. з рос. С. Сірополка // Шевченко Т. Повне видання творів : у 16 т. / ред. П. Зайцев. – Варшава ; Л. : Укр. Наук. Ін-т у Варшаві. – 1936. – Т. 8. – С. 131–198; його ж. Т. Г. Капітанша / Т. Г. Шевченко ; пер. з рос. С. Сірополка // Там само. – С. 199–274.

В історії видань літературних творів Т. Шевченка поза межами України саме Празі належить провідна роль, адже саме тут 1876 р. видали перший безцензурний двотомний «Кобзар» Т. Шевченка, упорядкований Ф. Вовком та О. Русовим та опублікований коштом «Старої громади». Згодом текст цього празького видання було взято за основу для видань «Кобзаря», які здійснив М. Драгоманов у Женеві.

У 20-30-х рр. ХХ ст. Прага стала одним із найбільших європейських українських еміграційних інтелектуальних центрів, де, вимушено залишивши свою батьківщину, осіла вітчизняна політична еміграція. Підтримуючи існування національного інформаційного середовища завдяки так званій «російській акції допомоги» чехо-словацького уряду, українці змогли утворити вищі навчальні заклади, наукові товариства та культурно-освітні осередки, професійні спілки, розвинути видавничу та бібліотечну інфраструктуру.

Особливе шанобливе ставлення у празьких українців було до Т. Г. Шевченка. Окрім святкування обов'язкових щорічних березневих днів вшанування його пам'яті кожна родина намагалася зібрати власну «шевченкіану», до якої зазвичай належали видані у різні часи, у різних країнах і різними мовами «Кобзарі». Постійне перебування у колі знавців і шнувальників української культури, спілкування з політичними та культурно-освітніми діячами, для яких Т. Шевченко був «апостолом національного відродження», сприяло формуванню національної свідомості у дітей і молоді, які поряд із батьками потрапили до вимушеної еміграції. Користування національними за змістом приватними книжковими зібраннями з переважаючими україномовними книгами, серед яких найпочесніше місце посідали літературні та мистецькі твори Т. Шевченка, зокрема й «Кобзар», а також література про його творчість, мало суттєвий вплив на самоідентифікацію молодих людей, серед яких виростав і Степан Сірополко (молодший). У бібліотеці його родини зберігалася багато творів Т. Шевченка, зокрема два видання «Щоденника» Тараса Шевченка (К., 1925; К., 1954), окремі його твори, більше десятка різних видань «Кобзаря» з належним науково-довідковим апаратом, кілька видань «Малого Кобзаря», повне зібрання творів Т. Шевченка за редакцією П. Зайцева тощо [5, с. 150–154].

Окрім приватних зібрань частина празької шевченкіани зосередилася у Музеї визвольної боротьби України, де з утворенням окремого Шевченківського відділу збиралися від жертводавців із різних континентів і зберігалися прижиттєві та пізніші видання творів Кобзаря, а також друковані праці про Т. Шевченка, видані різними мовами, архівні документи про діяльність шевченківських комітетів, матеріали про окремі видання, іконографія, портретні зображення, філателія, погруддя, медалі, документи про святкування Шевченківських роковин у багатьох державах світу. Осердя відділу складала бібліотека видань творів Т. Шевченка та праць про нього, репродукції його малюнків і гравюр [1]. На основі цієї колекції у Музеї Визвольної боротьби в Празі на відзначення століття появи «Кобзаря» Т. Шевченка влаштували спеціальну Шевченківську виставку, що діяла у листопаді-грудні 1940 р. і містила найбільше експонатів, порівняно з подібними закордонними виставками. Зокрема широко були представлені видання творів Т. Шевченка різними мовами, в тому числі й «Кобзар», україномовні та чужомовні публікації про Т. Шевченка, його малярські твори, репродукції автографів, відображення постаті й творів Т. Шевченка в музиці, скульптурі, малярстві, філателії, листівки з шевченківськими сюжетами, програми, афіші та плакати, матеріали про святкування подій, пов'язаних із вшануванням пам'яті Великого українця¹².

Зрозумілим було бажання українців у Празі підготувати сучасне видання «Кобзаря» Т. Шевченка для відзначення столітнього ювілею від року виходу з друку «української національної евангелії». Для цього було створено спеціальний комітет, до складу якого ввійшли відомі українські вчені та громадські діячі, котрі перебували на еміграції: Степан Смаль-Стоцький (голова), Дмитро Антонович (заступник голови), Степан Сірополко (секретар), Євген Вировий (касір), Дмитро Дорошенко та інші, які вирішили підготувати «якомога повнішого і якнайяскравіше прокоментованого подарункового видання «Кобзаря» Т. Шевченка» [8, с. 421].

¹² Докладно див.: *Наріжний С.* Шевченкова вистава // Укр. книга ІV: у століття Шевченкового «Кобзаря» 1840–1940. – Л. ; Краків, 1942. – С. 196.

В основу ювілейного празького видання вирішено було покласти так зване «народне» видання «Кобзаря» Т. Шевченка, видане у Лепцізі 1921 р. коштом Є. Вирового з ґрунтовною вступною статтею та коментарями В. Сімовича, який зазначав у передмові: «За основу цього видання взято видання Доманицького в 1907 р., але ж використано всі відмінні (варіанти) та видання (редакції), що їх зазначив у своєму великому виданню творів Шевченка д. Богдан Лепкий. А вибрав я такі слова «Кобзаря» (текст) до цього видання, які, на мою думку, найкращі. Я так собі думав, що, коли ще вчені люди й дослідники Шевченка не устаткували тексту...то я мав ще право це зробити»¹³. Та за характеристикою В. Бородіна книга «Шевченко Т. «Кобзарь»: народне видання з поясненнями і примітками Д-ра Василя Сімовича» (Катеринослав; Кам'янець; Лейпциг, 1921) є одним із варіантів контамінованого тексту, тобто змішаного, поєднаного на основі попередніх публікацій, не перевіреного за автографами, оскільки у ХХ ст. зарубіжні видавці творів Т. Шевченка не мали змоги опертися на автентичну джерельну базу [З, с. 642].

Проте українці зарубіжжя згодом перевидавали саме цей «Кобзар» Т. Шевченка, як ось, Інститут шевченкознавства Української вільної Академії наук у Канаді та Клуб приятелів української книжки, котрі випустили його друком за редакцією Я. Рудницького (1960), що зазнала гострої критики¹⁴. Зокрема один із дослідників цього видання С. Савчук вважав, що видавці переіначили текст пояснень і приміток В. Сімовича, здійснивши своерідну цензуру в перевиданні, навів численні приклади з тексту, а також висловив застереження щодо редагування вже виданих раніше текстів: «...ніхто не має права робити такий т. зв. «передрук» праці якого б не було автора, і при тому вносити в тексті такі

¹³ Див.: Сімович В. Передмова [до народного видання «Кобзаря» Т. Шевченка. – Катеринослав ; Кам'янець ; Лейпциг : Укр. видав. в Катеринославі, 1921] – С. VIII. Докладно історія цього видання висвітлена у роботі М. Мушинки «Історія празького перевидання «Кобзаря» Тараса Шевченка 1941» [8].

¹⁴ Йдеться про видання: Шевченко Т. Г. Кобзар : з поясн. і прим. Василя Сімовича / Т. Г. Шевченко ; ред. Я. Рудницький ; Укр. віл. Акад. Наук, Ін-т Шевченкознавства. – 2-ге вид., справ. й пошир. – Вінніпег : Клуб приятелів укр. книжки, 1960. – 446 с.

зміни, які в основному фальшують чи викривляють думки автора, а до того навіть не зазначувати місць у тексті, де такі зміни в оригіналі пороблено... [Я. Рудницький] за жодних передумов не мав права робити різні «зміни», «доповнення» і «скорочення» в поясненнях д-ра Сімовича, і тим чином основно, але **скрито** викривляти його думки й погляди на обговорювані ним справи» [12, с. 23] Зважаючи на цей редакційно-видавничий досвід, ймовірно тому згодом Комітет українців Канади здійснив уже репринтне відтворення «Кобзаря» Т. Шевченка з поясненнями та примітками В. Сімовича (Лейпциг, 1921) (Вінніпег, 1971)¹⁵.

Український мовознавець, філолог і діяч культури, дійсний член Наукового товариства імені Т. Шевченка В. Сімович, автор ґрунтовних приміток і коментарів до лейпцизького «Кобзаря» Т. Шевченка не міг взяти участь у роботі над празьким виданням з політичних міркувань¹⁶, тому підготовчий комітет доручив Д. Дорошенку написати вступну статтю, а в співавторстві з С. Сірополком (молодшим) — примітки, коментарі й історіографію шевченкіани з урахуванням нових досягнень шевченкознавства 30-х рр. ХХ ст. Є. Вирового зобов'язали вирішувати фінансові проблеми видання.

Отже, безпосередньо до підготовки ювілейного празького видання «Кобзаря» Т. Шевченка були залучені: політичний діяч, дипломат, історик, публіцист, літературознавець, бібліограф, професор Українського вільного університету Д. Дорошенко та громадський, культурно-освітній і педагогічний діяч, відомий видавець Є. Вировий, які вже мали сукупність знань, навичок і досвіду випуску друком творів Кобзаря, а також С. Сірополка (молодшого), який відзначався широкою обізнаністю в галузі українознавства та зо-

¹⁵ Йдеться про видання: *Шевченко Т. Кобзар / з пояснен. і прим. В. Сімовича ; Ком. українців Канади. – [Репр. вид.]. – Вінніпег, 1971. – XXXIII, 431 с. : ртр.*

¹⁶ Після приєднання західних українських земель до УРСР у Львівському університеті створили один із найбільших у закладі філологічний факультет (1939), першим деканом якого став професор В. Сімович, одночасно очоливши кафедру українського мовознавства. У непростий період становлення української радянської науки цього регіону новопризначеному деканові та завідувачу кафедри була протипоказана співпраця з українською політичною еміграцією.

всім недавно, у липні 1939 р., отримав ступінь доктора природничих наук у Празькому університеті.

Д. Дорошенко набував досвід підготовки шевченківських друків, будучи редактором та автором вступної статті до ювілейного видання з нагоди 100-річчя від дня народження Т. Шевченка «Повного збірника творів Т. Г. Шевченка», куди ввійшли поетичні, прозові, драматичні твори й «Автобіографія», а також малюнки художника Б. Смірнова, та яке вийшло друком у видавництві Л. М. Ротенберга за сприяння Є. Вирового (Катеринослав, 1914)¹⁷. У період Української революції (1917–1923) Є. Вировий у своєму Українському видавництві в Катеринославі за підтримки Д. Дорошенка здійснив два видання «Кобзаря» Т. Шевченка з передмовою П. Щукіна (Катеринослав, 1919; 1920), а також видав інші поезії Тараса Григоровича, що їх потребувала українська спільнота¹⁸.

Збирання коштів на видання празького ювілейного видання ймовірно розпочалося із письмового звернення Є. Вирового до потенційних жертводавців. Зокрема у листі від 23 липня 1940 р. до інженера М. Захарченка він зазначав, що «...тепер повний, вільний від цензури «Кобзарь» можна видати на чужині. Виникла думка зробити друге празьке

¹⁷ Йдеться про видання: *Тарас Шевченко*. Повний збірник творів : з портретом поета, його біографією, критичною статтею і 50 малюнками художника Б. Смирнова / під ред. Д. Дорошенка. – 1-е вид. – Катеринослав : Вид. Л. М. Ротенберга. Тип. «Переплет.-Футляр. Пр-во Исаак Коган», 1914. – XXIII, 701, II с., 47 арк. іл. : ртр. *Зміст*: Од редакції = *Дорошенко Д. І.* / Д. Д. [Д. І. Дорошенко]; Тарас Григорович Шевченко = *Дорошенко Д. І.* / Д. Д. [Д. І. Дорошенко]; Кобзарь: [229 поетичних творів]; Назар Стодоля; Слепая; Безталанний; Повісті / в пер. з рос. О. Кониського, С. Єфремова, С. Буди, Д. Дорошенка; Уривок з драми «Никита Гайдай»; Передмова до другого видання Кобзаря; Автобіографическая заметка Т. Шевченко; Автобіографическое письмо Т. Шевченко к редактору «Народного Чтения» / [ред. П. Куліша]; Примітки до поезій Шевченка.

¹⁸ Йдеться про видання: *Шевченко Т.* Кобзарь / [передм. П. Щукіна; худож. обкл. М. Погрібняк]. – 2-е вид. – [Катеринослав] : Укр. Вид-во: Друкарь. Друк. Запорож. залізн., 1919 (с. 4 обкл. липень 1920). – XV, 528 с. : ртр., іл. – (Укр. вид-во в Січеславі; № 33); *Тарас Шевченко*. Сон («У всякого своя доля»). – Катеринослав : Укр. вид-во. Друк. б[увшого] Братства Св. Володимира, 1917. – 22 с. – (Укр. вид-во у Катеринославі; № 23); *його ж.* «Заборонені» поезії. – Катеринослав: [Укр. вид-во. Друк. б[увшого] Братства Св. Володимира] 1917. – 95 с. – (Укр. вид-во в Катеринославі. Правобережна філія; № 22).

видання не приватним, а теж громадським, колективним виданням, тим більше, що виходить воно в століття першого «Кобзаря». Таке друге празьке видання було б достойнішим відзначенням століття першого «Кобзаря», ніж цілком приватне.... Імена учасників-видавців будуть зазначені на книжці¹⁹. М. Захарченко не відгукнувся, оскільки його прізвище відсутнє серед реальних жертводавців, поіменованих на першій сторінці ювілейного видання «Кобзаря» 1840–1940 рр. Т. Шевченка (Прага, 1941), але з листа відкривається головний задум цього еміграційного видання — підготувати в роки Другої світової війни силами української празької інтелігенції безцензурне видання «Кобзаря» Т. Шевченка, «друге празьке видання», як зазначив Є. Вировий, цим самим прагнучи ніби продовжити важливий літературний проект «Старої громади», що актуалізувався в нових історичних реаліях.

У «Особовому архіві С. О. Сірополка» збереглися підготовчі матеріали до ювілейного видання «Кобзаря», зокрема рукопис, на якому хоч і відсутня дата укладання, але, зважаючи на мінімальні правки, його можна вважати одним із останніх варіантів тексту приміток. Він складається з 320 паперових аркушів розміром 17 x 10,5 см., до яких додано такого самого розміру окремий листок із власноручним записом С. Сірополка (молодшого) та автографом його підпису у вигляді криптоніму: «Рукопис приміток без моїх поправок і доповнень. Зредаговані примітки див. у «Кобзарі» Прага 1941. С. С.»²⁰.

Збереглися також два недатовані машинописні примірники останнього розділу тексту видання — «Важніша література про життя і творчість Шевченка». На першому з них зазначено: «Примірник без моїх поправок і доповнень. С. С.», а на другому — «Примірник з моїми поправками і доповненнями. С. С.», тут є суттєві редакційні виправлення С. Сірополка (молодшого), одночасно з якими він значно розширив загальну історіографію шевченкіани, збагативши її новими працями В. Дорошенка, Д. Дорошенка, П. Бо-

¹⁹ Див.: Лист до інж. М. Захарченка в справі другого празького видання «Кобзаря» Т. Шевченка. – Режим доступу : <http://www.archives.gov.ua/Sections/Persons/Shevchenko/index.php?5>.

²⁰ Рукопис зберігається в особовому архіві автора статті.

гацького, Б. Навроцького, А. Козаченка, О. Дорошкевича, М. Русанівського, В. Якубовського, С. Савченка, П. Попова, Г. Левченка, присвяченими вивченню різних аспектів творчості Т. Шевченка. Поповнено розділі також у тій частині, де йдеться про дослідження мистецької спадщини, зокрема до останнього абзацу додані відомості про дослідження П. Зайцева з питань різьбярської творчості та архітектурних проектів Т. Шевченка, О. Новицького, присвячених вивченню його малярської спадщини та книгу-альбом М. Бурачка з репродукціями Шевченкових художніх творів²¹. У ході редагування та завершення тексту останнього розділу книги С. Сірополко (молодший) засвідчив знання мовознавства та лінгвістики, виявив глибокі всебічні знання новітніх досягнень різних напрямів шевченкознавства, а його широка ерудиція сприяла ознайомленню зарубіжних українців із іменами дослідників Шевченкової творчості

Доповнюють інформацію про участь С. Сірополка (молодшого) у підготовці до друку празького ювілейного «Кобзаря» 1840–1940 рр. Т. Шевченка (1941 р.) документи, передані на постійне зберігання до Національного музею Тараса Шевченка у Києві М. Мушинкою, зокрема, діловодна документація С. Сірополка (молодшого) щодо окремих етапів видавничо-поліграфічних підготовчих робіт. Зокрема, є відомості про забезпечення С. Сірополком (молодшим) організації видавничого процесу та поліграфічного виконання «Кобзаря». Так, складений ним письмовий звіт про роботу від липня 1940 р. до липня 1941 р.²² засвідчує, що впродовж всього періоду праці над виданням «Кобзаря» вчений відстежував різні види видавничо-поліграфічних підготовчих робіт, а проведений самохронометраж робочого часу розкриває їхні різновиди: «потратив за цей період 867 годин 30 хвилин праці на те, щоб 177 разів відвідати друкарню Андреска, 20 разів — палітурню Шинделяржа, 19 разів — графічний заклад Штенца [та інш]. Грошові витрати склали: на трамвай — 677 20 чеських корон, на пошту, телефон та інші дрібні трати — 137 30 корон. [Підпис] СС» [2].

²¹ Рукописи зберігаються в особовому архіві автора статті.

²² Зважаючи, що лист Є. Вирового щодо збору коштів на видання «Кобзаря», датовано 24 липня 1940 р., а видання вийшло друком у червні 1941 р., видавничо-поліграфічні роботи тривали майже впродовж року.

Отже, С. Сірополко вирішував організаційні проблеми, пов'язані з друкарнею, а також фірмами, що готували оправу для книжки та здійснювали механічне виготовлення металевого кліше для друку портретів. Автограф іншого його звіту засвідчує його розрахунки з виконавцями: «Дня 26 травня 1941 дав Д. Касяненкові К.[орон] 100 — Ф. Сухопарникові К.[орон] 50 — як «могорича» за дбайливе видруккування портрету Т. Шевченка — разом К.[орон] 150 — (сто п'ятдесят)» [2]. У наступному звіті також міститься сумлінний підрахунок, можливо, остаточних фінансових виплат наборщикам тексту та друкарям, здійснених С. Сірополком уже після виходу книжки: «Дня 15 липня 1941 на закінчення друку «Кобзаря» [вийшов друком у червні 1941] дав «могорича» Ф. Лисенкові К.[орон] 50, П. Галактіонову К.[орон] 50, Д. Касяненкові (як додаток до того, що дав йому 26.V. 1941) — 30 К.[орон], І. Єгоровій — за видруккування портрету Т. Ш. на обгортці — 30 К.[орон]. Разом К.[орон] — 160 (сто шістдесят корон). [Підпис] СС.». [2, А.1171а]²³. Ці документи переконливо засвідчують ретельний контроль С. Сірополка (молодшого) за проходженням друкарського циклу робіт і його найсумлінніше ставлення до відтворення портретного зображення Кобзаря (йдеться, насамперед, про використання гравірування, що забезпечило найвищу точність відтворення знаменитого олійного «Автопортрета», вміщеного на фронтисписі, та про окреме фінансово-«могоричеве» забезпечення друку світлини з портрета Т. Шевченка кисті російського художника І.-М. Досс, поданого на суперобкладинці та форзаці. Також Степан Степанович брав участь у розробці дизайну книги, що потребувало поєднання уяви

²³ М. Мушинка у своїй праці «Тарас Григорович Шевченко і цензура німецького протекторату Чехії і Моравії» (Пряшів, 1991) називав автором цих текстів С. Вирового, в архіві якого вченим були виявлені документи, мотивуючи свою версію відсутністю на них підпису [10]. Згодом М. Мушинка писав, що порівняв рукописи звітів без підпису з автографами С. Сірополка і це дало підстави вважати саме його автором текстів [8, с. 439]. Тут варто зауважити, що на звітах стоїть криптонім «СС.», який належав С. Сірополку (молодшому). Після передачі М. Мушинкою документів із історії підготовки та видання ювілейного «Кобзаря» 1840–1940 рр. Т. Шевченка (Прага, 1941) на постійне зберігання до Національного музею Тараса Шевченка у Києві та вивчення документів «Особового архіву С. Сірополка», зважаючи на почерк і криптоніми «С.С.» і «СС.» вдалося встановити, що автором текстів був саме С. Сірополко (молодший).

та сприйняття друкованого слова як засобу комунікації, а також знання особливостей поліграфічного оформлення обкладинки та суперобкладинки, текстів віршів, знання інших поліграфічних процесів.

Тільки завдячуючи сумлінності С. Сірополка (молодшого) прізвища осіб та установи, зазначені у його звітах, які брали участь у виданні «Кобзаря», були відображені безпосередньо у випускних даних книжки: «Український відділ С. Туркота друкарні Ян Андреска. Складали²⁴: Д. Касяненко, П. Галактіонов, Ф. Лисенко і В. Алтинський. Друкували: С. Лукеш, Ф. Сухопарек і Й. Егер. Кліше автопортрету Шевченка з р.1840 та фотографії, роботи Доссо з р. 1859²⁵, зробив Й. Штенц... Оправи фірми Й. Шінделярж...» [17, с. [369]]. Ці імена становлять інтерес не лише як причетні до конкретної важливої події, а й уможливають вивчення персоніфікованої історії видавничої справи періоду окупації чеських земель нацистською Німеччиною.

Виявлені архівні джерела дають змогу відтворити окремі фрагменти підготовки видання до друку, а також виявити прізвища безпосередніх виконавців поліграфічних робіт. На основі фактографічної інформації з історії ювілейного празького «Кобзаря» стає очевидною участь С. Сірополка (молодшого) у підготовці видання, що, до речі, зазначено на звороті титульного аркушу книжки: «Текст поезій Т. Шевченка за критичними виданнями перевірів і за виданням книги доглядав др. Ст. Сірополко. Примітки до «Кобзаря» і огляд літератури склав проф. Д. Дорошенко в співпраці з др. Ст. Сірополком» [17]. М. Мушинка вважає, що ці наукові примітки та коментарі за обсягом становлять майже третину видання та порівняно з лепшигзьким виданням (1921), взятим за його основу, ширше подають біографічну інформацію, глибше розкривають географічні назви та ґрунтовніше коментують історичні події [8, с. 424].

Ювілейний празький «Кобзарь» має чітку структуру та містить: вступну статтю «Тарас Шевченко. Його життя і твори», написану Д. Дорошенком; 230 поетичних творів,

²⁴ Йдеться про складальників тексту в друкарні.

²⁵ Йдеться про фотографію російського художника Івана (Миколи) Досс, зроблену у 1858 р. Він мав власний фотографічний салон у Петербурзі.

тексти яких «за критичними виданнями перевірів» С. Сірополко (молодший)²⁶; підрядкові коментарі та примітки, а також окремий додаток із коментарем, що містив варіанти (відмінні редакції) окремих поезій та огляд найважливішої літератури про життя і творчість Т. Шевченка, підготовлені Д. Дорошенком у співавторстві з С. Сірополком (молодшим). На окрему увагу заслуговує (як складова частина видання) нетрадиційно укладений «Зміст», у якому поетичні твори Т. Шевченка подані за абеткою із зазначенням номерів сторінок початку кожного вірша. Таким новаторським чином укладений зміст, чому без сумніву сприяв С. Сірополко (молодший), можна вважати абетковим покажчиком праці Т. Шевченка до цього видання, що дало змогу скоротити його загальний обсяг і створити можливість для якнайкращого орієнтування читачів у тексті книжки.

До цього слід додати грошові внески на видання «Кобзаря», які С. Сірополко зробив разом із іншими членами родини. Серед жертводавців, зазначених у виданні, значиться уся родина Сірополків — проф.[есор] Ст.[тепан] Сірополко, др.[доктор] Ст.[тепан] Сірополко та інж.[енер] Л.[еонід] Сірополко, отже, кожний із них — батько, професор С. Сірополко, та його двоє синів — інженер Л. Сірополко та доктор С. Сірополко наданням своїх коштів, разом із іншими свідомими українцями, уможливили ювілейне видання празького «Кобзаря», що більш як півстоліття дбайливо зберігався в родинній бібліотеці. Кілька примірників видання вже за часів незалежності України Олександра Сірополко як найдорожчий скарб передала у дар вітчизняним музеям і приватним колекціонерам²⁷.

²⁶ Цензурним комітетом (відділом преси) Президії міністерської Ради Протекторату було викреслено з віршів рядки виразно «антинімецького» та «вільнодумного» характеру, видалені місця зазначено крапками [7; 10].

²⁷ Зокрема, колишній посол України в ЧСФР, а згодом у Чеській та Словацькій республіці, Надзвичайний і Повноважний Посол України Р. Лубківський, якого Олександра Сірополко обожнювала у наших із нею дискусіях, міг отримати від неї «Кобзарь» 1840–1940 рр. Т. Шевченка (Прага, 1941), примірники якого передав до Національного музею Тараса Шевченка у Києві та Шевченківського національного заповідника у Каневі [6, с. 443–445]. Із рук О. Сірополко отримала у подарунок це видання «Кобзаря» і вдячна авторка цієї статті.

Після виходу друком ювілейного празького видання «Кобзаря» Т. Шевченка відомий шевченкознавець В. Сімович відгукнувся на книжку рецензією. Думки відомого літературознавця та шевченкознавця цікаві самі по собі, але ще більший інтерес вони становлять у контексті кількох його рецензій на попередні видання «Кобзаря». Так, роботу укладачів і редакційної колегії «Повної збірки поезій Т. Шевченка «Кобзар», підготовленої з нагоди 125-річчя від дня народження поета Академією наук УРСР та Інститутом української літератури ім. Т. Шевченка, відповідальним редактором якої був академік О. Білецький, В. Сімович загалом оцінив позитивно, зазначаючи, що вони доклали чимало праці та уважно добирали тексти, беручи за основу автографи поета, а при їх відсутності — першодруки, поправлені рукою Т. Шевченка, але, оскільки не подали варіантів, вірити їм «на слово» не слід [14]. Рецензент, зокрема, зазначив, що: «.. редактори вибрали той текст до друку, що, мовляв “найближчий до волі автора”...але прийнятий текст редакторів підходить не так до волі Шевченка, як більш до волі редакторів, чи — краще сказати — до світогляду, яким ”підтушковують” Шевченка. Такий підхід створює контамінований текст...тому, це видання не наукове, а загально-доступне, популярне» [14]. Проте в рецензії на інший «Кобзар» Т. Шевченка (Відень, 1941) він оцінював попереднє видання вже як академічне, зазначаючи: «Видавати «Кобзаря» на еміграції, не маючи нових текстів під рукою — важко, а давні видання тепер уже, після того, як маємо академічні київські видання з 1925 чи 1939²⁸ — пе-

²⁸ Ймовірно йдеться про видання «Тарас Шевченко. Поезії «Кобзар»» (зред. та прим. додали І. Айзеншток та М. Плевако ; обкл. та заставки худож. О. Судомори. — Х. : ДВУ, 1925. — 443 с. ; портр.), яке вважалося першим радянським «канонічним» виданням, та «Тарас Шевченко. Твори : повний збірник в 2 т.» (за ред. В. Гадзінського та К. Буревія ; худож. обкл. А. Петрицького. — М. : Центр. вид-во Союзу укр. пролетар. і селян. письменників (Село і місто) «СІМ», 1925. [Т. 1] : «Кобзар» в текстах В. Доманицького / ред. В. М. Доманицький. Драматичні твори, проза та щоденник в перекладах на українську мову. — XXVI, 352 с. : іл. Видання ілюстровано мал. Т. Шевченка, І. Репіна, С. Васильківського, М. Самокиша [та ін.]), а також про «Тарас Шевченко. Кобзар : повна збірка поезій» (редкол. О. І. Білецький (відп. ред.), О. Є. Корнійчук, П. Г. Тичина, М. Т. Рильський, Ф. А. Редько, Д. Д. Копиця; прим. : П. М. Попов, С. І. Маслов, Д. Д. Кошиця, М. В. Гешперен, Ф. О. Ястребов,

редруковувати на слід» [4]. Рецензуючи віденське видання «Кобзарь» Т. Шевченка з життєписом і передмовою Б. Лепкого С. Сімович висловив багато зауважень на адресу видавця Т. Саули, наголосивши, що не досить «дати синьо-жовту окладинку... та сховатися за заслуженого редактора-поета, треба мати трохи...такту, беручися за видання «Кобзаря», хоча в той же час відзначив, що єдина вартість цього видання «в теперішньому часі хіба в тому, що «Кобзар», видання п. Савули п о в н и й без пропусків, хоч з технічного боку міг би бути трохи чепурніший» [4].

Оцінюючи празьке ювілейне видання «Кобзаря» 1840–1940 рр. Т. Шевченка (1941) рецензент відзначив його актуальність, зворушливий «...пієтизм, із яким забралася празька еміграція. А далі — так і видко скрізь повну підготованість до видання, так і видко, що видавці не полювали на заробіток, а з власних мізерних емігрантських грошей видали дві тисячі примірників «Кобзаря», бажаючи у століття появи першої збірки Шевченкових поетичних творів дати в руки земляків на еміграції гарну, чепурну, гідну пам'яті такої важної в житті нашого народу дати» [4].

Особливо важливою була висока оцінка В. Сімовичем роботи упорядників, які «...попрацювали і над текстом «Кобзаря»; хоч і не мали під рукою найповніших видань, та проте використали все, що могло найтися 1940 р. на еміграції, додали до видання тепло написану гарну біографію поета, у тексті, де це на їх погляд, було потрібне, подавали наголоси (маючи на оці головно західно-українського читача!), і найважливіше — додали річеві, гарні й добрі коментарі до цілого «Кобзаря» [4].

Не менш вагомою була висока оцінка відомим шевченкознавцем авторських коментарів, адже досвід укладання подібних він мав особисто і саме книжка з його коментарями була покладена в основу цього видання. Визнавши, що тексти нових коментарів фахові значною мірою завдячуючи С. Сірополку (молодшому), В. Сімович писав: «Коментар

М. Н. Петровський ; худож. оформ. В. Кричевського ; АН УРСР, Ін-т укр. літератури ім. Т. Г. Шевченка. – К. : Держлітвидав, 1939. – XXVII, [2], 741, [7] с., 32 арк. іл. : ртр. – (Видання ювілейне, 1814-1939) (До 125-річчя з дня народження). Портрет Т. Г. Шевченка роботи І. Ю. Рєпіна. Видання ілюстровано мал. І. С. Іжакевича).

зладив д-р Степан Сірополко (молодший), що як видно, і зазнайомлений із давнішими коментованими виданнями «Кобзаря», і знає всі інтерпретації Шевченкових поетичних творів, і сам багато напружувався над тим, щоб якнайкраще схопити не все таку легку для зрозуміння Шевченкову думку» [4]. Одночасно з цим рецензент вказав також на недоліки видання «Кобзаря», зазначивши що «він, із деяких причин, вийшов подекуди неповний... правопис не дотримано до загально прийнятого, академічного...» [4], проте, ці зауваження не впливали суттєво на загалом позитивний відгук рецензента.

Отже, С. Сімович відразу після виходу друком ювілейного празького видання «Кобзаря» характеризував С. С. Сірополка (молодшого) як сумлінного дослідника текстів і знавця поетичних творів Шевченка та їх інтерпретацій, а також відзначив його обізнаність із шевченкознавчими дослідженнями. Найбільшим здобутком С. С. Сірополка (молодшого) як дослідника стала оцінка рецензента, котрий наголосив, що йому вдалося зрозуміти «Шевченкову думку», певною мірою завдячуючи коментарям і примітам. Водночас, належно пошановуючи С. Сірополка (молодшого), рецензент не згадав про Д. Дорошенка, з яким у співавторстві готувалися примітки та коментарі, про що зазначено на звороті титульного аркуша згаданого видання. Така позиція рецензента могла бути пов'язана з тим, що Д. Дорошенко вже був визнаним шевченкознавцем і мав значний досвід підготовки та видання творів Т. Шевченка, він навіть міг впливати на С. С. Сірополка (молодшого), зважаючи на свою обізнаність і, ймовірно, не потребував такої підтримки, яка була необхідною здібному початківцю.

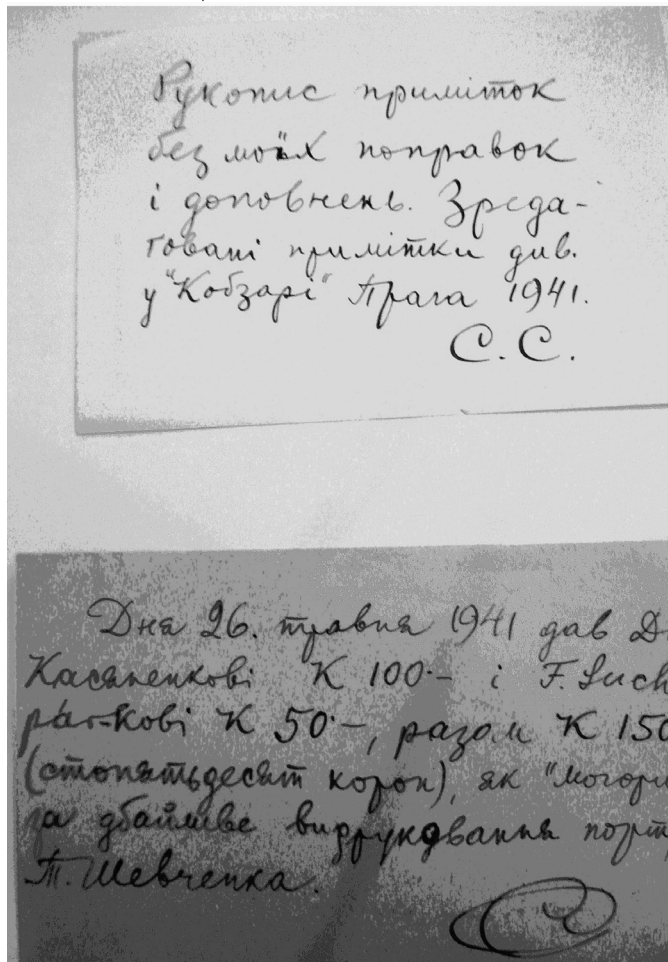
Отже, сучасники С. С. Сірополка (молодшого) визнавали його внесок у підготовку ювілейного празького «Кобзаря» у рецензіях, відзначали ступінь його участі на сторінках самого видання. Але вона була значно більшою в тому сенсі, що його самовіддана праця дала змогу видати подарункове святкове справді ювілейне видання: дві суперобкладинки, одна з яких із цигаркового паперу, що захищала другу — світло жовтого кольору з портретом Т. Г. Шевченка хорошої друкарської якості та факсиміле його підпису (з розчерком), у тон суперобкладинці зроблена оправа книжки, в нижній

частині якої золотом відтиснуто факсиміле його підпису (з розчерком), на фронтиспісі — чорно-біла репродукція відомого «Автопортрета 1840 р.» високого поліграфічного виконання; на звороті титульного аркуша — прізвища професора Д. Дорошенка та доктора С. Сірополка (молодшого) та інформація про їхній внесок у підготовку та друкування видання. На першій сторінці під заголовком «На пошану століття першого «Кобзаря» подано прізвища жертводавців, розміщені за абеткою, а наступну сторінку прикрашає портретне зображення Т. Шевченка та факсиміле його підпису (з розчерком), перед поетичними творами вміщено шмуцтитул із написом «Кобзарь». Хороший дизайн тексту книги, використання різних розмірів літер наборного шрифту сприяє легкості та зручності читання, а підрядкові коментарі та примітки полегшують сприйняття основного тексту. Комфортне використання книги забезпечується також двома окремими вузькими — жовтою та синьою — шовковими закладками ляссе. Деталі поліграфічного оформлення видання підкреслюють широку загальну ерудицію та високу культуру, благоговіння перед національною книжковою святинєю, а також позитивну власну енергетику С. Сірополка (молодшого), яка відчувається і через десятки років та у сукупності робить ювілейне празьке видання «Кобзаря» справді неповторним²⁹.

Спільним коштом 64 празьких українців-патріотів здійснили випуск друком «Кобзаря» Т. Шевченка, «найволелюбнішої книги усіх часів» двотисячним накладом, засвідчуючи своє громадянське сумління та забезпечуючи збереження історичної тяглості національних книжкових традицій. Найсвідоміші представники української інтелігенції у Празі надали свої (не зайві в еміграції в роки Другої світової війни!) кошти, щоб за волею долі у червні 1941 р., саме на початку військових дій в Україні, за її межами було здійснене видання Шевченкового «Кобзаря», який у найтяжчі часи випробування підтримував національний дух українців.

²⁹ Беляева Л. В. і Войченко І. Д. у праці ««Кобзар» Т. Г. Шевченко у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: бібліографічне дослідження» (К., 2014) встановили, що частина накладу «Кобзаря» 1840–1940 рр. Т. Г. Шевченка (Прага, 1941) вийшла без сторінок ХХІ–ХХХІV і шмуцтитулу з написом «Кобзарь», а також в оправі двох видів і з двома видами закладок ляссе.

Кожний жертводавець, причетний до виходу друком празького ювілейного «Кобзаря» 1840–1940 рр. Т. Шевченка, залишиться у пам'яті теперішніх і прийдешніх поколінь, де ім'я Степана Сірополка (молодшого), який використав усе свій інтелект, організаторські здібності та уміння для виходу друком «найвизначнішої книжки в історії української літератури», посяде належне місце серед шевченкознавців та української інтелігенції.

Тексти документів С. Сірополка (молодшого), пов'язані з підготовкою ювілейного видання «Кобзаря» 1840–1940 рр. Т. Шевченка (Прага, 1941).

14.V. 1945
С. С.

ВАЖЛИВА ЛІТЕРАТУРА ПРО ЖИТТЯ
І ТВОРЧІСТЬ ШЕВЧЕНКА.

Дослідження життя Шевченка зробило за останнє чверть століття ^{всім} помітний поступ: видано чимало дуже важних матеріалів до історії Кирило-Мефодіївського братства, що з ним так тісно звязана була доля Шевченка; докладно з'ясовано взаємини Шевченка з цілим рядом визначних осіб, що або приятелювали з ним, або мали вплив на нього, взаємини з Кулішем, Костомаровим, Гвіткаєм, Гребінкою, В. Репнінов та іншими, ^{*)} опубліковано багато причинків до висвітлення окремих моментів з життя поета. Але весь цей матеріал ще не зведено до купи, не використано для повної біографії Шевченка, ^{що} ~~але~~ ще кде свого автора, а тому досі зберігає своє значіння давня вже праця Ол. Ко-
ниського: видана українською мовою в двох томах у Львові 1898-1901
~~Тарас Шевченко-Грушівський, хроніка його життя~~ і в
одному томі (російською мовою): "Жизнь украинскаго поэта Т. Г. Шев-
ченка", Одесса, 1898. Ця праця, хоч де в чому застаріла, є досі най-
повнішою біографією Шевченка. Та, на жаль, вона вже давно зробилася
великою бібліографічною рідкістю, і знайти її можна хіба що по
бібліотеках у Празі, Берліні, Відні та інших великих містах. Той,
хто хотів би хоч у загальних рисах познайомитися з життям Шевчен-
ка в його цілому, мусить звертатися або до вступних статей при
виданнях творів Шевченка, наприклад до біографії, ^{що її написав Б. Лепкий} в I-х томі
(^{творів Тараса Шевченка} ^{видавання Української Наказної Кни-}
видавня ^{Б. Лепкого, Київ, 1919}) під редакцією Б. Лепкого, ^{Літисіг, 1919}
або до популярних брошур: В. Верниволя; Т. Шевченко, його життя і
творчість, (Київ, 1940); ^{чи} в чужих мовах: в німецькій -
D. Doroschenko; Schewtschenko der grosse ukrainische Nationaldichter. Verlag E. Wyr-
nnyj, Berlin 1929; у французькій - D. Doroschenko; Chevtchenko, le poete natio-
nal de l'Ukraine. Edition E. Wyrnnyj, Prague 1931; в англійській - D. Do-
shenko; Taras Shevchenko, bard of Ukraine, New York City, 1936;
в італійській - Taras Scvchenko poeta nazionale dell'Ucraina. Edizione
Praga 1939; в чеській - Oldřich Lomak; Taras Scvchenko, Brno, 1933.

Докладніший огляд давньої літератури про Шевченка дає стара

Один із варіантів першої сторінки історіографії шевченкіани до ювілейного видання «Кобзаря» 1840–1940 Т. Шевченка (Прага, 1941 р.) із правками С. Сірополка (молодшого).

1. Антонович Д. Шевченківський відділ в Музеї визвольної боротьби України [Текст] Д. Антонович // Вісті МВБУ. – 1936. – С. 2–4.
2. Архів Національного музею Т. Шевченка в Києві. – А.1171.
3. Бородін В. Видання літературних творів Шевченка [Текст] / Василь Бородін // Шевченківська енциклопедія : в 6-ти т. ; Т. : А–В // Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка ; редкол. : М. Жулинський (гол.) [та інш.]. – К., 2012. – С. 634–643.
4. Вв. [Сімович В. І.]. [Рецензії] [Текст] / В. І. Сімович // Наші дні. (Львів). – 1942. – квітень, Ч. 5, – С. 14. – Рец. на кн. : Тарас Шевченко. Кобзар: повний ілюстр. зб. віршованих творів поета з життешисом та передмовою Богдана Лепкого. – Відень : накладом Укр. книгарні Т. Савули. XV, [1], 309, [3] с. ; Шевченко Т. Кобзарь 1840–1940 : (на пошану століття першого «Кобзаря» спільним коштом видали Д. Антонович і 64 інших громадян) / за ред. Д. Дорошенка при співпраці С. Сірополка. – Прага : Друк. Я. Андреска, Укр. відділ С. Туркога, 1941. — XXXVI, [2], 367, [1] с.
5. Колекція Степана Сірополка [Текст] : каталог книг українською і російською мовами / уклад. Л. І. Ніколенко. – К., 2007. – 247 с.
6. Лубківський М. Протестний «Кобзар» 1941 року [Текст] / Роман Лубківський // Тарас Шевченко. Кобзар 1840–1940. – Перевидання в Україні. Авт. післямови О. Солопченко, М. Мушинка, Р. Лубківський. – Черкаси : Брама-Україна, 2006. – С. 443–445. – Репринтне відтворення видання 1941 р.
7. Мушинка М. До історії празького видання «Кобзаря» Т. Г. Шевченка 1941 [Текст] / М. Мушинка // Тарас Шевченко: національно-визвольні змагання українського народу : зб. матер. міжнар. наук. конф. (доп., тези, повідомлення) 20–21 трав. 1996 р. / відповід. ред. Л. Красицька. – К.: Київ. ун-т, 1998. – С. 81–90.
8. Мушинка М. Історія празького перевидання «Кобзаря» Тараса Шевченка 1941 [Текст] / М. Мушинка // Тарас Шевченко. Кобзар 1840–1940. – Перевидання в Україні; авт. післямови О. Солопченко, М. Мушинка, Р. Лубківський. – Черкаси : Брама-Україна, 2006. – С. 417–440. – Репринтне відтворення видання 1941.
9. Мушинка М. Празьке видання «Кобзаря» Т. Г. Шевченка 1941 року і його відтворення 2006 року в Україні [Текст] / М. Мушинка // Тарас Шевченко та кобзарство : зб. матер. міжнар. наук. конф. (Львів, 2010). – Л., 2010. – С. 75–81.
10. Мушинка М. Тарас Григорович Шевченко і цензура німецького протекторату Чехії і Моравії [Текст] / М. Мушинка // Наук. записки Союзу русинів-українців Чехо-Словащини. – Пряшів, 1991. – Ч. 17. – С. 167–181.
11. Мушинка М. Чотири празькі видання творів Тараса Шевченка періоду Другої світової війни [Текст] / М. Мушинка // Народна творчість та етнологія. – 2003. – № 3. – С. 7–14.
12. Савчук С. В. Цензуроване перевидання «Кобзаря» з поясненнями і примітками д-ра Василя Сімовича з 1921 року : видавці переіначити текст пояснень д-ра Сімовича [Текст] / С. В. Савчук // Відбитка з «Нового Літопису» ч. 1 (2), січень-березень 1962. – Вінніпег, Ман., 1962. – 25 с.
13. Сборник посвященный памяти Тараса Григорьевича Шевченко [Текст] / ред. комісія : Ф. Е. Корш, О. П. Новіцький, С. М. Хвостов,

- С. О. Сірополко, І. А. Білоусов. – М. : Вид. «Комітету по упорядкуванню шевченківських свят в Москві» ; Тип. К. П. Меньшова, 1912. – 217 с., [5] с. : іл., 4 арк. іл. – Назва на обкл. : На спомин 50-х роковин смерті Тараса Шевченка. 1861–1911. – Обкл. у фарбах виконано Берлін. фірмою. Намалював Т. Максименко.
14. *Сімович В.* [Рецензія] [Текст] / В. Сімович // Укр. книга IV : у століття Шевченкового «Кобзаря» 1840–1940. – Л. – Краків : Укр. видавництво 1942. – С. 182. – Рец на кн. : Тарас Шевченко. Кобзар: повна збірка поезій / редкол. О. І. Білецький (відп. ред.), О. Є. Корнійчук, П. Г. Тичина, М. Т. Рильський, Ф. А. Редько, Д. Д. Копиця ; прим. : П. М. Попов, С. І. Маслов, Д. Д. Копиця, М. В. Гешенер, Ф. О. Ястребов, М. Н. Петровський ; худож. оформ. В. Кричевського ; АН УРСР, Ін-т укр. літератури ім. Т. Г. Шевченка. – К. : Держлітвидав, 1939. – XXVII, [2], 741, [7] с., 32 арк. іл. : ртр. – (Видання ювілейне, 1814–1939) (До 125-річчя з дня народження). Портрет Т. Г. Шевченка роботи І. Ю. Репіна. Видання ілюстровано мал. І. С. Іжакевича.
15. *Сірополко С.* Історія освіти в Україні [Текст] / Степан Сірополко // Ред. Ю. Вільчинський, Л. Масенко. – Укр. вільний ун-т, Друзі т-ва ім. Г. Ващенко. – К. : Наук. думка, 2001. – 912 с. – Вид. здійснено за заповітом світлої пам'яті Михайла Галандюка.
16. *Сірополко С.* Шевченків «Букварь южнорусский» [Текст] / Степан Сірополко // Шевченко Т. Повне видання творів : у 16 т. / ред. П. Зайцев. – Варшава ; Л. : Укр. наук. ін-т у Варшаві, 1935. – Т. 6. – С. 245–255.
17. *Шевченко Т.* Кобзарь 1840–1940 : (на пошану століття першого «Кобзаря» спільним коштом видали Д. Антонович і 64 інших громадян) [Текст] Тарас Шевченко / за ред. Д. Дорошенка при співпраці С. Сірополка. – Прага : Друк. Я. Андреска, Укр. відділ С. Туркота, 1941. — 368 с.

Ювілейний празький «Кобзарь» 1840–1940 Т. Шевченка: до історії видання.

Ківшар Т. І., професор, старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, доктор історичних наук (Київ).

Українська біографістика = *Biographistica ukrainica*. – К., 2014. – Вип. 11. – С. 134–159.

На основі вивчення архівних джерел та аналізу літератури висвітлено участь С. Сірополка (молодшого) доктора природничих наук, географа, антрополога та громадського діяча, у підготовці та виданні «Кобзаря» 1840–1940 рр. Т. Шевченка (Прага, 1941), уточнено його роль при написанні історіографії шевченкіани, підготовці приміток і коментарів, організації видавничо-поліграфічного забезпечення, подано біографічну інформацію. Оpubліковано документи, що підтверджують участь С. Сірополка (молодшого) у підготовці науково-допоміжного апарату книжки. Відзначено його внесок у розвиток шевченкознавства, книговидавничої справи й книжкової культури.

Ключові слова: С. Сірополко (молодший), ювілейний «Кобзар», празький «Кобзар» шевченкознавство, книжкова культура, українська еміграція, книжка, видання.

Prague Anniversary Edition of «Kobzar» by Shevchenko 1840–1940: from the history of publication.

Taisia Kivshar, professor, Senior Research Fellow of the Institute of biographical studies V. Vernadsky National Library of Ukraine, PhD of Historical Sciences (Kyiv).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Vol. 11. – P. 134–159.

Based on the study of archival sources and literature analysis it was proven that S. Seropolko (junior) Doctor of Natural Sciences, geographer, anthropologist and social activist participated in the preparation and publication of «Poet» 1840–1940 by Shevchenko (Prague, 1941), his role in writing Shevchenko historiography compiling notes and comments, the organization of publishing and printing software, filed with biographical information was clarified. The documents that confirm participation of S.Seropolko (junior) in the preparation of reference apparatus. His contribution to the development of study of Shevchenko, book publishing and book culture was noted.

Key words: C. Seropolko (Jr.), Anniversary Edition «Poet», Prague «Kobzar» by Shevchenko, book culture, Ukrainian book edition, emigration.

Юбилейный пражский «Кобзарь» 1840–1940 Т. Шевченко: из истории издания.

Кившарь Т. И., профессор, старший научный сотрудник Института Биографических исследований Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского, доктор исторических наук (Киев).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Вып. 11. – С. 134–159.

На основании изучения архивных источников и анализа литературы выявлено участие С. Серополко (младшего) доктора естественных наук, географа, антрополога и общественного деятеля в подготовке и издании «Кобзаря» 1840–1940 гг. Т. Шевченко (Прага, 1941), уточнена его роль при написании историографии шевченкианы, составлении примечаний и комментариев, организации издательско-полиграфического обеспечения, подана биографическая информация. Опубликовано документы, подтверждающие участие С. Серополко (младшего) в подготовке научно-вспомогательного аппарата книги. Отмечено его вклад в развитие шевченкознавства, книгоиздательского дела и книжной культуры.

Ключевые слова: С. Серополко (младший), юбилейный «Кобзарь», пражский «Кобзарь» шевченковедение, книжная культура, украинская эмиграция, книга, издание.

*Віктор Степанович ПРОКОПЧУК,
директор наукової бібліотеки,
професор кафедри архівознавства
та спеціальних історичних дисциплін
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка,
доктор історичних наук, професор
(м. Кам'янець-Подільський)*

ПОДІЛЬСЬКІ СТОРІНКИ В БІОГРАФІЇ І ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Проаналізовані документальні факти й наукові публікації, що стосуються відрядження Тараса Шевченка, співробітника Тимчасової комісії з розгляду давніх актів (Київської археографічної комісії), художника, автора «Кобзаря», на Поділля, його контакти, вплив історії й УНТ краю на творчість письменника.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Кобзар, Поділля, Кам'янець-Подільський, фольклор.

The article analyses documentary facts and scientific publications which refer to the mission of Taras Shevchenko, an employee of the Temporary Commission, of investigation of ancient acts (Kyiv archeographic commission), a painter, an author, of «Kobzar», to Podillia; his contacts, the influence of history and UNT on the creative work of the writer.

Key words: Taras Shevchenko, Kobzar, Podillia, Kamianets-Podilskyi, folklore.

Проанализированы документальные факты и научные публикации, касающиеся поездки Тараса Шевченко, сотрудника Временной комиссии по рассмотрению древних актов (Киевской археографической комиссии), художника, автора «Кобзаря», на Подолье, его контакты, влияние истории и УНТ края на творчество писателя.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, Кобзарь, Подолье, Каменец-Подольский, фольклор.

Яскрава особистість Т. Г. Шевченка, його життя і творчість були предметом дослідження не одного покоління подолян і знайшли різнопланове відзеркалення у думках і

почуттях, щоденникових записах, листах, офіційних документах, працях істориків, літературознавців, художників, письменників. Сьогодні, завдячуючи літературознавчим пошукам багатьох подвижників, стали відомі імена подолян — сучасників Тараса Григоровича, їх роль і місце в житті та творчості Кобзаря. А також факт його перебування на Поділлі восени 1846 р.

Ще 1894 р. цієї події торкнувся О. І. Левицький, опублікувавши в «Киевской старине» низку документів: розпорядження київського, подільського та волинського генерал-губернатора Д. Г. Бібікова, його листи до подільського губернатора Афанасія Радіщева та глави Подільської єпархії архієпископа Арсенія тощо, котрі стали джерельною базою подальших досліджень у цій царині [10]. Згодом творчість Кобзаря досліджував ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету професор Іван Огієнко (митрополит Іларіон), подоляни Павло Богацький і Кость Широцький.

Тема завжди була небезпечною, хоча у радянські часи могла бути «прохідною» за умови представлення особи Тараса Шевченка як революціонера-демократа та наголошення в його творчості антикріпосницьких, класових чи атеїстичних аспектів. Саме під цим кутом зору зафіксувала факт перебування Т. Г. Шевченка у губернському Кам'янці-Подільському «Історія міст сіл Української РСР. Хмельницька область», відмітивши: «Видатні представники російської та української культури цікавилися багатоміліонною історією Поділля, сповненою драматичними подіями народної боротьби проти гнобителів. Так, поет революціонер Т. Г. Шевченко, який 1846 року побував у Кам'янці, розпитував про виступи селян проти поміщиків під проводом Кармалюка. Це знайшло відбиток у його «Щоденнику» та повісті «Варнак» [7].

Після смерті Й. Сталіна Я. Крочек і М. Карпович вмістили статтю про перебування Т. Шевченка на Поділлі до кам'янецької міськрайонної газети «Прапор Жовтня» [8]. Однак, не володіючи достатньою документальною базою, не змогли розкрити питання всесторонньо. Досить помітними історико-літературознавчими ретроспекціями стали публікації Л. Баженова, О. Будзея, В. Вінюкової, І. Вино-

кура, О. Відоменка, О. Завальнюка, В. Мацька, Є. Назаренка, А. Паравійчука, В. Прокопчука, І. Рибак, П. Свідера, Є. Сохацької, Л. Третяк, С. Федоренка та ін. [1; 3; 4–6; 12; 13–17].

Але, на наш погляд, найвагомішим внеском в осмислення епізодів життя та творчості Т. Г. Шевченка, пов'язаних із Поділлям, є публікації літературознавця Анатолія Сваричевського. Ще 1969 р. у статті «Земля, яку сходив Тарас» на архівних матеріалах він достовірно окреслив тижневе перебування Кобзаря в Кам'янці-Подільському [19]. 1973 р. його статтю з цього самого питання оприлюднив журнал «Народна творчість та етнографія» [18]. Загалом вказаній темі А. В. Сваричевський присвятив більше 30 публікацій — статей, повідомлень, рецензій. Найбільш вагомими є окремі видання «Шевченко і Поділля», «На прекрасній Подолії», «Проскурів літературний» та «Зустрічі далекі і близькі» [20–23]. Невипадково «Шевченківський словник», підготовлений Інститутом літератури імені Т. Г. Шевченка, посилається на єдиного з Хмельниччини шевченкознавця А. В. Сваричевського та його статтю «Археографічна подорож Т. Г. Шевченка на Поділля» [24].

Мета цієї статті — узагальнити відомі факти, представити документальну базу та хроніку перебування Тараса Шевченка на Поділлі, у краї, визнаному Лесею Українкою окрасою України, простежити вплив Поділля на творчість поета, а його відвідин Кам'янця-Подільського — на науковий, літературознавчий і поетичний пошук подолян.

Відомо, що 21 вересня 1846 р. (за старим стилем) київський, подільський і волинський генерал-губернатор Дмитро Гаврилович Бібіков підписав розпорядження про відрядження Тараса Шевченка в експедицію для збору фольклорно-етнографічного та документального матеріалу для Київської археографічної комісії, що діяла під його патронатом: «Поручаю Вам отправиться в разные места Киевской, Подольской и Волынской губерний и постараться собрать следующие сведения:

1-е. О народных преданиях, местных повестях и сказаниях и песнях, и всему, что Вы узнаете, составит описание, а песни, рассказы и предания сколько можно списать в том виде, как они есть.

2-е. О Замечательных курганах и урочищах, где и в каком месте они есть и какие на счет собственно их существуют на месте предания и рассказы, а также и исторические сведения. С этих курганов снять эскиз на счет их формы и величины и списать каждый по собранным сведениям.

3-е. Осмотреть замечательные монументальные памятники и древние здания и составить им описание, чтобы можно было распорядиться снять с них в будущем году рисунки. Если бы где Вы имели возможность достать какие-либо древности, письменные грамоты и бумаги, то таковые доставить ко мне, или, узнав, где они находятся, о том довести.

4-е. Кроме сего отправитесь в Почаевскую Лавру и там снимите: а) общий наружный вид Лавры, б) внутренность храма и в) вид на окрестность с террась».

Все собранные Вами сведения, описания и рисунки, по возвращении Вашем в Киев представить ко мне.

Подорожную и примерно на прогоны и кормовые 150 руб. серебром при расходной тетради вы получите из моей канцелярии» [10, с. 240].

Того самого дня підписав генерал-губернатор і лист на ім'я подільського цивільного губернатора генерал-майора Афанасія Радіщева з проханням надати всляке сприяння Т. Шевченкові у виконанні доручення:

«Сотруднику учрежденной при мне Временной комиссии для разбора древних актов, свободному художнику Шевченке поручено мною собрать в управляемой Вами губернии разные сведения о народных преданиях, рассказах, о курганах, замечательных памятниках древности и т. п.

Сообщая о сем вашему превосходительству, имею честь покорнейше просить не оставить распоряжением вашим, чтобы г. Шевченке при исполнении сего поручения было оказываемо надлежащее законное содействие» [10, с. 240].

Аналогічного листа задресував Подільському архієрею архієпископу Арсенію:

«Высокопреосвященный владыко, милостивый архипастыр!

Сотруднику учрежденной при мне Временной комиссии для разбора древних актов свободному художнику Шевченке поручено мною собрать в управляемой Вами губернии

разные сведения о народных преданиях, рассказах, о курганах, замечательных памятниках древности и т.п.

Сообщая о сем вашему высокопреосвященству, имею честь всепокорнейше просить не оставить распоряжением Вашим, чтобы г. Шевченке оказываемо было со стороны духовных лиц надлежащее содействие в отношении поручения, в случае осмотра им каких церквей и монастырей» [3].

Водночас отримав Тарас Григорович «Открытое предписание», своєрідне посвідчення з вимогою до міської та земської поліції сприяти відрядженому у виконанні покладених на нього завдань:

«Предъявителю сего, сотруднику высочайше учрежденной при мне Временной комиссии для разбора древних актов свободному художнику Шевченке поручено собрать в Киевской, Подольской и Волынской губерниях разные сведения о народных преданиях, рассказах, о курганах, древних памятниках, а также древние акты, бумаги и т.п. Почему предписывается градским и земским полициям Киевской, Подольской и Волынской губерний оказывать господину Шевченке при исполнении сего поручения самое деятельное законное содействие. Киев, октября ... дня 1846 года» [3].

Зі свого боку Т. Шевченко дав розписку про отримання документів і 150 рублів на витрати (до речі, сума на той час була у два рази більшою річної заробітної плати бібліотекаря фундаментальної книгозбірні Подільської духовної семінарії. — *Авт.*).

Коли ж саме виїхав на Поділля тридцятидворічний співробітник Тимчасової комісії для розгляду давніх актів «вільний художник Шевченко», так представлений у листах самим генерал-губернатором?

Уже в цьому питанні думки дослідників розбіглися. Відомий шевченкознавець Петро Жур твердить, що Тарас Григорович відбув у середу 25 вересня 1846 р., а прибув під кінець дня у п'ятницю 27 вересня, оскільки поштові екіпажі з Києва до Кам'янця-Подільського відправлялися двічі на тиждень — у середу та суботу.

Натомість Євген Назаренко у нарисі «Тарас Шевченко і подоляни» доводить, що міг він виїхати з Києва лише у суботу 28 вересня, а прибути до Кам'янця в понеділок 30-го.

Аргументує він свою версію тим, що Д. Г. Бібіков 26 вересня своєю резолюцією дозволив скарбникові прийняти від Т. Шевченка, який повернувся з відрядження на Полтавщину, залишки невитрачених грошей. Мовляв, не давши звіт за попередню поїздку, Тарас Григорович не міг отримати наступну суму [13].

А Валентин Бендог висунув свою недостатньо аргументовану версію про те, що Т. Шевченко взагалі міг не бути у Кам'янці–Подільському, бо в «Подольских губернских ведомостях», які, як правило, вміщали повідомлення про приїзд посадовців із Києва, про нього не згадано. Наявність наведених нами документів, а також листа-відповіді подільського архієрея на адресу Д. Бібікова про те, що він дав розпорядження духовним установам і особам «о надлежащем содействии по собранию художником Т. Шевченко разных сведений о народных преданиях, древностях и о прочем», листа подільського губернатора аналогічного змісту, а також рапорту Т. Шевченка від 31 грудня 1846 р. на ім'я генерал-губернатора та повернення залишку 34 руб. 69 коп. із відпущених йому 150 руб., автором газетної статті «То чи ж відвідав Кам'янець Великий Кобзар» до уваги не були взяті. Або ж ці документи не були йому відомі. Однак стаття викликала помітний резонанс [2].

Петро Жур, вивчивши розклад руху поштових екіпажів, встановив маршрут Т. Г. Шевченка на Поділля: Київ — Біла Церква — Серби — Могилів — Подільський — Курилівці — Літнівці (так тоді називалася Нова Ушиця, нині — райцентр Хмельницької області) — Миньківці — Сцібори — Рахнівка — Кам'янець–Подільський.

У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» (1858 р.) Тарас Григорович згадує: «Нужно мне было съездить в Каменец-Подольский, я и Трофима взял с собой, а чтобы занять его чем-нибудь в дороге, я дал ему чистую тетрадку и велел записывать все, что случилось во время дороги, начиная с названия почтовых станций, сел, городов и рек» [27, с. 253]. Звичайно, якби зберігся такий зошит, він би допоміг розставити крапки над багатьма дискусіями та версіями.

Кожен із згаданих нами авторів зробив більший чи менший внесок у мозаїку фактів і подій, із якої історики та літе-

ратурознавці вимальовували картину перебування Тараса Григоровича на Поділлі, його контактів із тогочасниками, природно-географічним та історико-культурним середовищем, палітру взаємовпливів краю на Кобзаря, а його творчості — на наукове та літературно-мистецьке життя подільян. Історики відтворили мозаїчну картину семиденного перебування поета у Кам'янці-Подільському, а літератори — олюднили її.

Документально доведено, що київський гість відвідав канцелярію губернатора та консисторію Подільської православної єпархії, можливо, був прийнятий найвищими особами — губернатором генерал-майором А. Радіщевим і архієпископом Арсенієм (Ф. П. Москвіним), отримав від них поради. Як не як, а представник самого генерал-губернатора Д. Бібікова приїхав!

Побував він і в чоловічій гімназії, мав зустрічі з її директором М. І. Воциніним і викладачем географії П. О. Чуйкевичем. Згодом, 1992 р. на приміщенні колишньої гімназії (нині — історичний факультет Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка) з'явилася меморіальна дошка: «У цьому будинку 1846 року перебував великий український поет, художник, революційний демократ Т. Г. Шевченко».

Найбільше часу Тарас Григорович провів у товаристві Петра Омеляновича Чуйкевича, з яким познайомився ще у Києві. Дворянин із Глухівського повіту Чернігівської губернії Петро Чуйкевич був одним із кращих вихованців Михайла Максимовича, ще студентом Київського університету Св. Володимира збирав фольклор, любив і майстерно виконував народні пісні. Познайомив їх П. Куліш. Не раз спілкувалися у колі людей, які згодом були притягнуті до відповідальності в справі Кирило-Мефодіївського братства. Заарештований, але згодом відпущений Петро Омелянович на допиті підтвердив, що мав із Тарасом Григоровичем щонайменше три зустрічі [29]. Але це було згодом.

А у Кам'янці-Подільському їм було про що поговорити. Одного цікавили київські новини, іншого — історія та об'єкти культурної спадщини Кам'янця. Прогулянки містом, зустрічі зі знайомими та друзями П. Чуйкевича, відвідини фортеці, розповіді про Устима Кармалюка наповнили

їхнє спілкування цікавим змістом і приємними емоціями. А на прощання в альбомі Тарас Григорович записав три пісні: «Ой, Кармалюче, по світу ходиш», «Зійшла зоря ізвечора», «Пливе щука з Кременчука» [23, с. 11–13].

Міг бути Т. Шевченко і в Подільській духовній семінарії, що знаходилася неподалік гімназії, поруч із Іоано-Предтеченським кафедральним собором. Збирач фольклору Тарас Шевченко, а це було одне із завдань, визначених розпорядженням Д. Т. Бібікова, не міг обійти Павла Глищинського, викладача та бібліотекаря семінарської фундаментальної книгозбірні, який збирав матеріали про історію церков і парафій Подільської єпархії.

Ймовірно, побував він і на Кармалюковій горі неподалік Кам'янця, щоб більше дізнатися про легендарного подільського месника. Ця поїздка майстерно описана Миколою Магєрою у повісті «Кам'янецькими стежками» [11].

Найбільше вабило Т. Г. Шевченка саме місто з багатовіковою історією та чисельними пам'ятками. Можливо скористався послугами міського архітектора Корчевського, який досконало знав історію архітектурних об'єктів. Зокрема Миколаївської церкви XIV ст., домініканського, тринітарського соборів тощо.

Не менший інтерес для Т. Г. Шевченка міг скласти Антон Коціпінський, музикант, педагог, збирач подільського пісенного фольклору — укладач збірки «Пісні, думки і шумки руського народу на Поділлі, Україні і Малоросії», композитор, аранжувальник, автор відомої «Гандзі». Саме у цей час під його педагогічним керівництвом опанував основами музичної грамоти дунаївчанин Владислав Заремба (1833–1902) — майбутній композитор і музикант, автор романсів «Дивлюсь я на небо», «Повій, вітре, на Україну», музичних обробок «Де грім за горами, де сонечко сяє», «Ой зійди, зійди ти, зіронько та вечірняя», «Чи я в лузі не калина була», «Ой, місяцю, місяченьку! Не світи нікому», «Сонце низенько, вечір близенько», «Козак від'їжджає, дівчинонька плаче», які ввійшли у золотий фонд фортепіанної музики. Під впливом творчості, а можливо й зустрічі в Кам'янці-Подільському, згодом написав він біля 30 творів на слова Т. Шевченка. Серед них «Якби мені, мамо, намисто», «Утоптала стежечку», «Якби мені черевички», «Калина» та ін. [15].

Дорога з Поділля на Волинь у жовтні 1846 р. простелилася у напрямку Ніжина. У далині залишилися Гуменці, Кармалюкова гора, потім Тинна, Ярмолинці, Проскурів. Запамяталася вражаюча своїми багатометровими мурами Меджибізька фортеця, дещо менша — Летичівська. Неподалік неї, десь за приватною загорожею, покоїлося тіло підступно вбитого Устима Кармалюка. Так закінчувалася подорож Поділлям.

Усе це потім, на засланні, Т. Г. Шевченко згадає у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали», міркуючи над причинами існування в Подніпров'ї безлічі курганів, а на Поділлі — фортець і замків: «Они говорят о рабстве и свободе. Бедная, малосильная Волинь и Подолия, они охраняли своих распинателей в неприступных замках и роскошных палатах. А моя прекрасная, могучая, вольнолюбивая Украина туго начинала своим вольным и вражьим трупом неисчислимые огромные курганы. Она славы на поталу не давала, ворога-деспота под ноги топтала и, свободная, нерастленная, умирала. Вот что значат могилы и руины. Не напрасно грустны и унылы наши песни, задумчивые земляки мои. Их сложила свобода, а пела тяжкая одинокая неволя» [27, с. 292].

А риси Устима Кармалюка проглядають в образі Варнака — таврованого каторжника в однойменних поемі та повісті [25–26]. І хоч сивий дід — герой поеми «Варнак», як і Кирило (Ян, Ясь) у повісті «Варнак», — волинянини, все ж долею вони дуже схожі на подолянина Устима Кармалюка. Як і він наділені гострим розумом. Кожному випало служити при дворі сільських поміщиків і бачити їх розбещеність зсередини. Помстившись кривдникам, обрали вони «зелену хату і кімнату у гаю темному», стали керівниками ватаг і «... різали все, що паном звалось, без милосердя і зла...» [26, с. 67]. Та й методи, і регіон дій нагадують все того ж Устима. «Рыцарскими подвигами я снискал любовь крестьян на Подолии и Волини», — свідчив старий каторжник Кирило з повісті «Варнак» [26, с. 144]. Він «немилосердно грабував багатих» і бідним роздавав. Саме про такого Кармалюка розповідають десятки переказів і пісень.

Образ подільського ватага Устима Кармалюка супроводжував Тараса Шевченка і після заслання. 20 травня

1858 р. у своєму «Щоденнику» він записав відомі рядки з пісні:

*Зовуть мене розбійником,
Кажуть, що вбиваю, —
Я нікого не вбив іще,
Бо сам душу маю.
Возьму гроші в багатого,
Убогому даю,
І, так людей поділивши,
Сам гріха не маю.*

Ще й приписав: «Сочинение этой весьма немудрой песни приписывают самому Кармелюку. Клеветают на славного рыцаря. Это рукоделье мизерного Падурь» [28, с. 215].

Не забув Тарас Григорович і записані Петром Чуйкевичем народні пісні. У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» у російськомовній транскрипції наводить слова з пісні:

*Зийшла зоря извечора,
не назорилася,
Прийшов мильй из походу,
я не надывылася* [27, с. 351].

Згадує також і фінал свого відрядження: «Измеривши вдоль и поперек Волынь и Подолию и дождавшись в Житомире осенней грязи, мы возвратились благополучно в Киев» [27, с. 353].

Життя та творчість Великого Кобзаря знайшла благодатний відгук у краї, який він відвідав майже 170 років тому. У назвах населених пунктів, площ і вулиць, у пам'ятках. Його ім'я присвоєно багатьом закладам, так 1994 р. встановлена обласна премія його імені. Серед 32 лауреатів — письменники Микола Магера, Микола Федунець, Григорій Храпач, директор Дунаєвецької районної бібліотеки Тамара Прокочук, літературознавець Анатолій Сваричевський, актор Леонід Диса і десятки інших митців Хмельниччини [9].

Шевеченка вивчають, досліджують історики, літературознавці, краєзнавці. Колектив упорядників — працівників наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, підготувавши до 200-річчя Великого Кобзаря бібліографічний покажчик «Шевченкіана Хмельниччини», зафіксував у ньому більше 1000

публікацій, присвячених Т. Г. Шевченку та його перебуванню в краї.

У «Слові про Тараса» хмельничанин Петро Карась так охарактеризував силу діянь і слова поета:

*Щоб викресать божественні слова,
Себе палив він, як свічу воскову,
Його життя — вмістилище любові,
Воно людей і досі зігрива!*

1. *Баженов Л. В.* Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст. [Текст] / Л. В. Баженов Л. В. – Кам'янець-Поділ., 1993. – 480 с.
2. *Бендюг В.* То чи ж відвідував Кам'янець Великий Кобзар [Текст] / Валентин Бендюг // Подільські вісті. – 2006. – 21 лип. (№ 102) ; 25 лип. (№ 103). – С. 4.
3. *Будзей О.* Кобзар і Кам'янець. Документи [Текст] / Олег Будзей // Подолянин. – 2014. – 28 лют. (№9). – С. 8.
4. *Відоменко О.* Оплаканий і зраджений : нариси і статті [Текст] / О. Відоменко. – Хмельницький : Поділля, 2000. – 152 с.
5. *Відоменко О.* Сумна та радісна шевченкіана [Текст] / О. Відоменко. Хмельницький : Поділля, 1996. – 54 с. : іл.
6. *Відоменко О.* Чи варто знімати кіно про нерозділене кохання Т. Шевченка? [Текст] / О. Відоменко // Подільський кур'єр. – 1999. – 5 берез. (№ 9). – С. 4.
7. *Історія міст і сіл Української РСР.* Хмельницька область. – К., 1971. – С. 303.
8. *Крочек Я. Т. Г.* Шевченко і Поділля [Текст] / Я. Крочек, М. Карпович // Прапор Жовтня. – 1960. – 23 листоп. – С. 3.
9. *Кульбовський М.* Подільська шевченкіана. Лауреати обласної премії імені Тараса Шевченка [Текст] / М. Кульбовський. 1993–2000. – Хмельницький : Поділля, 2001. – 96 с.
10. *Левицкий О.* Археологические экскурсии Т. Г. Шевченка в 1845–1846 гг. [Текст] / О. Левицкий // Киевская старина. – 1894. – Т. XLIV. – С. 231–244.
11. *Магера М. М.* Кам'янецькими стежками : повість [Текст] / М. М. Магера. – Хмельницький, 1989. – 158 с.
12. *Мацько В. П.* Шевченко у серці моім [Текст] / В. П. Мацько. – Хмельницький : Поділля, 1996. – 60 с.
13. *Назаренко Є. Д.* Тарас Шевченко і подоляни [Текст] / Є. Д. Назаренко. – Хмельницький : НВП «Евріка» ТОВ, 2003. – 32 с.
14. *Прокопчук В. С.* З народних глибин. Славетні подоляни [Текст] / В. С. Прокопчук. – Хмельницький : Облполіграфвидав, 1991. – С. 12.
15. *Прокопчук В. С.* З Шевченком у серці [Текст] / В. С. Прокопчук // Спащина Т. Г. Шевченка в контексті гуманізації сучасної освіти : зб. наук. статей. – Хмельницький, 2001. – С. 98–102.
16. *Прокопчук В. С.* Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність [Текст] / В. С. Прокопчук. – К. : Рідний край, 1995. – С. 42–43.

17. *Прокопчук В. С.* Т. Г. Шевченко в долі Дунаєвеччини [Текст] / В. С. Прокопчук // Тарас Шевченко і сучасність : зб. матер. і тез міжнар. наук.-теор. конф. 21 травня 1996 р. – Рівне, 1996. – С. 225–227.
18. *Сваричевський А. В.* Археографічна подорож Т. Г. Шевченка на Поділля [Текст] / А. В. Сваричевський // Народна творчість та етнографія. – 1973. – № 2. – С. 15–19.
19. *Сваричевський А. В.* Земля, яку сходив Тарас [Текст] / А. В. Сваричевський // Радянське Поділля. – 1969. – 9 берез.
20. *Сваричевський А. В.* Зустрічі далекі і близькі [Текст] / А. В. Сваричевський. – Хмельницький : НВП «Евріка» ТОВ, 2003. – 44 с.
21. *Сваричевський А. В.* На прекрасній Подоллі. Сторінки подільської шевченкіани [Текст] / А. В. Сваричевський. – Хмельницький : НВП «Евріка» ТОВ, 2001. – 55 с.
22. *Сваричевський А. В.* Проскурів літературний від давнини до сучасності : нариси [Текст] / А. В. Сваричевський. – Хмельницький : НВП «Евріка» ТОВ, 1998. – 156 с.
23. *Сваричевський А. В.* Шевченко і Поділля. Земля, яку сходив Тарас [Текст] / А. В. Сваричевський. – Хмельницький, 1994. – 62 с.
24. *Шевченківський словник.* – К., 1978. – Т. 2. – С. 268.
25. *Шевченко Т. Г.* Варнак [Текст] / Тарас Шевченко // Твори : в 5 т. – К. : Дніпро, 1984. – Т. 2 : Поетичні твори (1847–1861). – С. 63–68.
26. *Шевченко Т. Г.* Варнак [Текст] / Тарас Шевченко // Твори : в 5 т. – К. : Дніпро, 1985. – Т. 3 : Драматичні твори. Повісті. – С. 122–154.
27. *Шевченко Т. Г.* Прогулка с удовольствием и не без морали [Текст] / Т. Г. Шевченко // Шевченко Т. Г. Твори : в 5 т. – Т. 4 : Повісті. – К. : Дніпро, 1985. – С. 226–358.
28. *Шевченко Т. Г.* Щоденник [Текст] / Тарас Шевченко // Твори : в 5 тт. – К. : Дніпро, 1985. – Т. 5 : Автобіографія. Щоденник. Вибрані листи. – С. 215.
29. *Шевчук С.* Петро Чуйкевич: учитель, етнограф, фольклорист [Текст] / Степан Шевчук // Діячі науки і мистецтва рідного краю у розвитку української національної культури : зб. матер. і тез наук. конф., 29–30 вересня 1998 р. – Рівне, 1998. – С. 205–210.

Подільські сторінки в біографії і творчості Тараса Шевченка.

Прокопчук В. С. директор наукової бібліотеки, професор кафедри архівознавства та спеціальних історичних дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, доктор історичних наук, професор (м. Кам'янець-Подільський).

Українська біографістика = *Biographistica ukrainica.* – К., 2014. – Вип. 11. – С. 160–173.

Проаналізовані документальні факти та наукові публікації, щоденник, поетичні та прозові твори Тараса Шевченка, що стосуються його відрядження восени 1846 р., за розпорядженням генерал-губернатора

Д. Г. Бібікова на Поділлія для збору документальних матеріалів, виявлення оригінальних пам'яток минулого, легенд і переказів про них.

Доведено, що Тарас Григорович, тридцятидволітній співробітник Комісії з розгляду давніх актів (Київської археографічної комісії), наприкінці вересня – початку жовтня 1846 р. протягом тижня перебував у Кам'янці-Подільському, губернському центрі Поділлія, відвідав міську чоловічу гімназію, Подільську духовну семінарію, Кам'янецьку фортецю, вивчав пам'ятки історії і культури, фольклор, особливо про ватажка повсталих Устима Кармалюка, контактував із багатьма відомими кам'янчанами — Антоном Коціпінським, Павлом Гліщинським, Петром Чуйкевичем, який записав у Тарасовому альбомі три народні пісні «Пливе шука з Кременчука», «Зійшла зоря ізвечора», «Ой, Кармалюче, по світі ходиш».

Показано, як подільські мотиви відображені в творчості Кобзаря, зокрема в поемі «Варнак» та однойменній повісті, у його «Щоденнику».

Ключові слова: Тарас Шевченко, Кобзар, Поділлія, Кам'янець-Подільський, фольклор.

Podillia pages in the biography and creative work of Taras Shevchenko.

Prokopchuk V. S., director of the library, professor of archival and special historical disciplines Kamianets-Podolskyi National University named after Ivan Ogienko, PhD of Historical Sciences, professor (Kamianets-Podolskyi).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – K., 2014. – Vol. 11. – P. 160–173.

The article analyses the documents, scientific publications, diary, poetry and prose of Taras Shevchenko which refer to his mission to Podillia in the autumn of 1846 which was made according to the order of general-governor D. G. Bibikov for the collection of documents, revelation of original monuments of the past, legends and narrations which are connected with them.

It was proved that Taras Shevchenko, a thirty-two year old employee of the Commission of investigation of ancient acts (Kyiv archeographic commission) spent a week in Kamianets – Podilskyi, a government centre in Podillia, at the end of September – Beginning of October 1846, visited a town male gymnasium Podillia ecclesiastical seminary, Kamianets-Podilska fortress, researched the monuments of the history of culture, folklore, especially the kind of folklore telling about the leader of rebels Ustym Karmaliuk; with a lot of famens residents of Kamianets-Podilskyi: Anton Kotsipinskyi, Pavlo Hlishcynskyi and Petro Chuikevych, who wrote down three folk songs: «A pike swims to Kremenhub», «A star has risen in the evening», «You are going around the world, Karmaliuk» into Shevchenko's album.

Key words: Taras Shevchenko, Kobzar, Podillia, Kamianets-Podilskyi, folklore.

Подольские страницы в биографии и творчестве Тараса Шевченка

Прокопчук В. С., директор научной библиотеки, профессор кафедры архивоведения и специальных исторических дисциплин Каменец-Подольского национального университета имени Ивана Огиенка, доктор исторических наук, профессор (г. Каменец-Подольский).

Українська біографістика = *Biographistica ukrainica*. – К., 2014. – Вып. 11. – С. 160–173.

Проанализированы документальные факты и научные публикации, дневник, поэтические и прозаические произведения Тараса Шевченко, касающиеся его поездки осенью 1846 г. по распоряжению генерал-губернатора Д. Г. Бибикова на Подолье для сбора документальных материалов, выявление оригинальных памятников прошлого, легенд и преданий, касающихся их.

Доказано, что Тарас Григорьевич, тридцатидвухлетний сотрудник Комиссии по рассмотрению древних актов (Киевской археографической комиссии) в конце сентября – начале октября 1846 г. в течение недели находился в Каменце-Подольском, губернском центре Подолья, посетил городскую мужскую гимназию, Подольскую духовную семинарию, Каменецкую крепость, изучал памятники истории и культуры, фольклор, особенно о предводителях восставших Устима Кармалюка, контактировал со многими известными каменчанами — Антоном Коципинським, Павлом Глищинским, Петром Чуйкевичем, записавшим в Тарасовом альбоме три песни «Плывет щука з Кременчука», «Зийшла зоря извечора», «Ой, Кармалюче, по свету ходыш».

Показано, как подольские мотивы отражены в творчестве Кобзаря. В частности в поэме «Варнак» и одноименной повести, в его «Дневнике».

Ключевые слова: Тарас Шевченко, Кобзарь, Подолье, Каменец-Подольский, фольклор.

*Тамара Павлівна ДЕМЧЕНКО,
доцент кафедри історії та археології України
Інституту історії, етнології та правознавства
імені О. М. Лазаревського
Чернігівського національного педагогічного
університету імені Т. Г. Шевченка,
кандидат історичних наук (м. Чернігів)*

100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА НА СТОРІНКАХ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ПРЕСИ

У статті проаналізовано зміст дотичних до вшанування 100-річного ювілею Т. Шевченка публікацій, що з'явилися на шпальтах чернігівської земської періодики у першому кварталі 1914 р.

Ключові слова: Т. Шевченко, 100-річний ювілей, Чернігівська губернія, місцева періодика, заходи місцевого самовпорядкування, заборонна політика владних інстанцій.

The article deals with the contents of dedicated Taras Shevchenko's one hundred anniversaries publications, which appeared in local periodicals during the first quarter of 1914.

Keywords: Taras Shevchenko, one hundred anniversaries, Chernihiv province, local periodicals, self-government's steps, state authority's prohibitions.

В статье проанализировано содержание публикаций, посвященных 100-летию юбилею Т. Шевченко, которые появились на страницах черниговской периодики в первом квартале 1914 г.

Ключевые слова: Т. Шевченко, 100-летний юбилей, Черниговская губерния, местная пресса, мероприятия местного самоуправления, запрещение высших органов власти.

Події, пов'язані зі святкуванням 100-річного ювілею великого українського поета 1914 р. напрочуд вдало вкладаються в один із напрямів Десятих біографічних читань 2014 р. Бо саме під таким кутом зору сто років тому український загал дивився на Кобзаря! Нині, гадаємо, актуально звучала б тема.: «Образ Шевченка як знамено Національ-

ного відродження», «Шевченко живий і Шевченко «забронзовілий»: рецепція образу поета за радянської доби».

Тепер, на наших очах, народжується ще одна іпостась Великого українця. І не тільки на Майдані та барикадах на Грушевського, де, за влучним висловом академіка М. Жулинського: «портрет Тараса Шевченка — головна ікона» [7], а й у високій науці. Академік Д. Наливайко в інавгураційній лекції, якою розпочався нинішній навчальний рік у національному університеті «Києво-Могилянська академія», зазначив: «Шевченко був поетом, який увібрав у свою творчість народнопісенну стихію, мелос українського народного епосу. Водночас він передусім — поет-лірик, якому було близьке романтичне світосприйняття (хоча в малярстві він залишався прибічником класицизму)». Поет «був зосереджений на справі визволення від національного поневолення, а «ця ідея наявна у творчості поетів недержавних націй, які боролися за свою свободу в ХІХ ст.». «Ці тенденції з особливою повнотою втілилися в тогочасній літературі Британських островів — в аналогічних літературах кельтських народів (ірландській і шотландській). «Пісні Оссіана» Дж. Макферсона, творчість Р. Бернза, «Ірландські мелодії» Т. Мура постали на ґрунті національно-визвольних рухів і типологічно споріднені з «Кобзарем» Шевченка. Творчість поетів кельтського відродження чи не найближче суголосна творам українського поета» [6, с. 216–217].

Отже, читаймо батька української літератури та нації. Мудро зауважив Є. Сверстюк: «У кожную епоху деякі Шевченкові рядки здавалися застарілими. А потім знову “в людській душі возобновлялись”» [26].

Метою даної розвідки є аналіз публікацій у місцевій пресі, присвячених заходам по святкуванню 100-літнього ювілею Т. Шевченка як на Чернігівщині, так і в Російській імперії загалом. Настільки нам відомо, досі є лише одна публікація, де розглядаються події довкола знакової дати у Чернігові [44]. Значний інтерес викликають також спроби осмислити значення 100-річчя Кобзаря у контексті історії України початку ХХ ст. [3; 8; 16; 19; 22; 23].

Подивимося, як відчували та сприймали волелюбні аспекти творчості Т. Шевченка, а також події його життя (особливо пов'язані з перебуванням у краї) представники чер-

нігівської інтелігенції (насамперед, земської) за 100 років до сьогодні. Завдячуючи публікаціям у «Черниговской земской неделе» (далі — ЧЗН) — тижневику Чернігівської губернської земської управи, що почав виходити у 1913 р., можна скласти досить повне уявлення про регіональний зріз проблеми вшанування Кобзаря. Головним редактором видання вважався голова губернської управи. На час публікації матеріалів, що торкалися відзначення 100-річного ювілею та заборони святкування, цю посаду обіймав відомий громадсько-політичний діяч Микола Петрович Савицький (1867–1941)¹. Обов'язки секретаря редакції виконував Іван Омелянович Коновал (1875–1925; псевдонім Вороньківський) — український поет, громадський і земський діяч. У Чернігові він мешкав у 1901–1918 рр., був активним громадівцем і просвітянином².

Чернігівське земство за п'ятдесят років існування здобуло собі стійку репутацію одного з найбільш поступових у Російській імперії [1, с. 316; 29, с. 492]. Природно, що і його друкований орган дотримувався ліберально-демократичних поглядів. Ставлення земських діячів до постаті та творчості Т. Шевченка загалом було позитивним. Багато хто навіть із представників місцевої влади мав у домашній бібліотеці празьке (нецензуроване) видання творів поета. Про це писав у своїх спогадах М. Могилянський, котрий ще у дитячому віці познайомився з «Кобзарем»: «...а в 10–11 років я вже крадькома витяг празького «Кобзаря» з батьківської шафи і від першої до останньої сторінки прочитав його...» [17, с. 135]. Не зайвим буде зазначити, що батько юного читача Михайло Якович Могилянський обіймав у Чернігові посаду товариша голови окружного суду.

Усього за період з 17 січня до 14 березня 1914 р. (це 9 номерів) на шпальтах газети, за нашими підрахунками, було вміщено 38 різнорідних «шевченківських» текстів, окрім того, два дотичні повідомлення, надруковані у ЧЗН за 18 квітня і 9 травня. Типологічно весь цей масив можна розподілити на декілька груп: а) статті, присвячені ювілею; б) виклад ініціатив Чернігівського губернського та повітового

¹ Див. докладніше: *Рахно О.* Чернігівські земці [21, с. 283–298].

² Див.: *Самойленко Г. В.* Літературне життя на Чернігівщині в XII–XX ст. [25, с. 131–133].

земств і Миської думи Чернігова щодо вшанування пам'яті поета; в) інформація про ювілейні заходи громадськості України та Росії; г) повідомлення про протидію Св. Синода, керівництва Київського учбового округу та місцевого губернатора в організації урочистостей.

Губернська управа, у віданні якої перебувала газета, прекрасно розуміла, що чернігівське «начальство» не буде у захваті від цих публікацій, але пішла на цей крок, очевидно, усвідомлюючи глибину популярності творчості та самого імені Кобзаря у народних масах і віддаючи данину побожному ставленню до «знамена Українського відродження», яке культивувалося в середовищі інтелігенції упродовж другої половини ХІХ та на початку ХХ ст. Так, у повітовому місті Борзна жив Ілля Петрович Дуб'янський (1870–1934?), людина без вищої освіти, але різнобічних інтелектуальних захоплень, щирий український патріот [28, с. 19]. У фондах Інституту рукопису НБУВ зберігається автограф його статті «Питання у справі видання повного «Кобзаря», яка, ймовірно, призначалася для «Ради». Автор продемонстрував непогану обізнаність із історією видання творів Т. Шевченка і вважав за необхідне до 100-річчя поета видати два томи творів, куди включити не лише поезію, а й «Дневник», листування, портрети, малюнки, та, головне, «ціну кожного тому позначить доступну» [9, арк. 3]. Окрім того, в рукописі йшлося про потребу видання повного зібрання творів поета, випуску сучасною мовою його докладної наукової біографії. Привертають увагу заключні рядки тексту: «Приводячи сі погляди і бажання, гадаю, що воно буде підтримане нашими читачами українського слова[,] і що видавництво цілком порозуміється в потребі також видання в пам'ять столітнього ювілею дорогого[,] навіть незабутнього ідеала України Т. Шевченка, замість забороненого по ньому святкування» [9, арк. 5]. Таким чином, у губернії були люди, які могли належним чином оцінити зусилля редакції, спрямовані на висвітлення подій і заходів щодо гідного вшанування 100-ої річниці від дня народження «незабутнього ідеала» України.

До кола чернігівських земців належали діячі, що залишили певний слід у шевченкознавстві. Так, М. Могилянський став одним із співтворців Шевченківського коменора-

ційного канону³. З-поміж його праць, присвячених Т. Шевченку, виокремимо невелику статтю, видрукувану в ЧЗН [18]. Автор публікації — на тоді гласний Городнянського повітового земства і щойно обраний мировим суддею у цьому самому повіті — так визначив головні особливості творчості «відзначеного перстом божим» поета: «Українська природа й історія, не вбиті історичними негодами, віра в краще майбутнє, мрійливість, поєднана з твердістю в дні випробувань і негод, високий ліризм, просвітлення молитвою — все це втілено в творах Шевченка у живі яскраві образи, що іскряться й виблискують усіма кольорами веселки. Ці образи закарбовані незгладимо в душі кожного грамотного українця, і «Кобзар» є притулком і втіхою в дні невдач і легкодушних сумнівів» [18, с. 11–12]. М. Могилянський впевнено ставить Кобзаря поруч із найвидатнішими слов'янськими поетами: «Росіяни мають Пушкіна, поляки — Міцкевича, українці мають Тараса Шевченка. Прекрасно цю думку висловив відомий польський поет, визначаючи значення Адама Міцкевича. Він сказав: «Міцкевич таке ж божество, як Пушкін, але воно живе на своєму окремому сонці». На «своєму окремому сонці» живе й український поет Тарас Шевченко» [18, с. 12]. До речі, це порівняння, навіть якщо воно й не належить М. Могилянському, а запозичене, знайшло свій поетичний розвиток у знаменитих рядках Є. Маланюка: «Як в нації вождя нема / Тоді вожді її — поети: / Міцкевич, Пушкін не дарма / Творили вічні міти й мети — / Давали форму почуттям, / Ростили й пестили події, / І стало вічністю життя / Їх в формі Польщі і Росії» [14, с. 470]. Тут впадає в око відсутність імені Т. Шевченка. Це не випадковість. Є. Маланюк болісно переживав утрату Україною своєї державності. У нотатниках нью-йоркського періоду (1964 р.) поет зафіксував: «Все ж і Т. Ш[евченко] залишається недовершеним [підкреслення — Т. Д.] як і його нарід (тому-то він і «національний» як ніхто). Аналіз цієї недовершеності дав би дуже багато. І час на той аналіз вже давно надійшов» [15, с. 198]. Цю лінію Є. Маланюка продовжила Ліна Костенко у вкрай політично загостреному есе «Ніч державності», яке з'явилося на шпальтах газети «День» у

³ Див. докладніше: *Іваницька С.* Михайло Могилянський як співтворець Шевченківського комемораційного канону [8].

2012 р. напередодні Дня незалежності. Поетеса звертала-ся до «загиблих поетів і героїв», що з небес спостерігають за неподобствами, що чинились і чиняться «на нашій, не своїй землі»: «Це за таку Україну ви гинули, поети і герої. Чи, може, нація спить і їй під ранок сняться кошмари? То розбудіть її з темних небес, щоб не було так, як попереджав Шевченко: «І в огні її, окраденую, збудять». Бо тоді вже буде запізно» [13, с. 75]. Відтак, як бачимо, міркування М. Могилянського не втратили актуальності й через сотню років, хоча набули дещо несподіваного звучання в устах майбутніх поетів і мислителів.

У цьому ж «ювілейному» номері ЧЗН вміщено статтю Н. Степаненка «Перебування Т. Г. Шевченка в Чернігові». Це значною мірою компілятивна праця. Автор, посилаючись в основному на вже тоді популярну книгу О. Кониського, стверджує, що до Т. Шевченка місцеві жителі ставилися гостинно і «з великим розумінням». Особливо він вирізняє братів Лизогубів [27]. Цікаво, що дописувач використав навіть таку суттєву подробицю, як згадку О. Кониського про те, «що й мені доводилося чути від старих людей: Шевченка вітали чернігівці щиро, приязно: скрізь він був бажаним гостем». Водночас подальші оцінки автора одного з найвідомішого дослідження про Кобзаря до статті не увійшли: «Слава Шевченка яко українського поета була дорогою для чернігівців, що свідомо почували себе українцями. «Шмат гнилої ковбаси» тоді ще між чернігівцями не пановав. Люде освічені, тримаючись поступу, не бігли за вітром в якусь «шир та глук», не лякалися прилюдно своєї рідної мови і не відрікалися від своєї національності» [12, с. 188]. Звичайно, в умовах прямої заборони ці похвальні для чернігівської громадськості слова не могли бути надруковані у підцензурному виданні, а без них текст справляє враження незавершеності та поверховості. У статті, крім прямого поклику на О. Кониського, згадано також відомі спомини О. Афанасьєва-Чужбинського. Однак навіть у такому вигляді це свідчення впливу Кобзаря на формування національної ідентичності в краї. О. Моргун свого часу писав: «Українські почуття українського дворянства природне, неминуче явище, що виникало з голосу крові, — з походження від української старишини, від українського козацтва, з

оточення національною стихією, з історичних традицій. Незгубні впливи залишив наш геніяльний поет Т. Шевченко по всіх тих повітах і шляхетських родинах, де гостював» [20, с. 57]. Конкретне уявлення про масштаб цього впливу дає сучасний покажчик про населені пункти Чернігівської губернії, в яких побував Т. Шевченко під час трьох подорожей Чернігівщиною [45].

На особливу увагу заслуговує досить велика за обсягом стаття, присвячена ювілею, що побачила світ у часописі «Селянин». Його видавало Чернігівське товариство сільського господарства. Відповідальним редактором видання був член ради товариства Е. Гарлицький. Це єдина, не пов'язана з аграрною чи кооперативною тематикою публікація за 1914 р., не беручи до уваги поезій місцевих авторів. Її автор, що приховав своє ім'я за криптонімом І. К. (ймовірно, Іван Коновал), прозоро натякнув на урядову заборону відзначати 100-річчя національного українського поета в Росії, тим самим висловивши обурення, бо всі «слов'янські народи за кордоном відгукнулися» на подію. «Українська і загальноросійська періодика все ж таки докладно вияснила значення Т. Шевченка як апостола правди, вчителя гуманізму, співця народної скорботи і жаху кріпосної неволі» [10, с. 129]. Далі автор стисло та доступно виклав головні віхи біографії поета. Досить актуально звучать його висновки: «Шевченко так страждав від безправ'я, що його оточувало, що ледве не кожний його великий твір містить у собі вказівку на важку долю підневільної людини і заклик до звільнення її від кайданів цього зла, щоби всі люди отримали, нарешті, людські права, бо «Всі ми на сім світі / Адамові діти» [10, с. 133]. Значно радикальніше, але загалом суголосно писав до 100-річного ювілею І. Луценко (його стаття була надрукована на шпальтах газети «Южная мысль», що виходила в Одесі 25 лютого 1914 р.): «Прошло більше півстоліття з часу його смерті, його апостольське слово пройшло далеко за межі України, а переслідування його з боку сильних світу цього не припинилося і до сих пір. Три роки тому святкувати його піввіковий день смерті не дозволили. Тепер, у віковий день його народження, заходів проти апостольського його значення ще більше, але боротьба з ним стає все важчою і робиться для гнобителів його уже майже

неможливою [2, с. 199]. Однак і в публікації чернігівця вразно спостерігається вказівка на вільнолюбивий напрямок поезії Кобзаря, наголошується загальнолюдський характер його творчості.

Інформаційний цикл про заходи з вшанування пам'яті ювіляра на Чернігівщині відкривається повідомленням про резолюцію губернських земських зборів на доповідь голови музейної комісії відомого громадського та культурно-освітнього діяча П. Я. Дорошенка (1857–1919). Збори ухвалили відкрити управі кредит (до 2 500 руб.) для видання альбому, присвяченого пам'яті поета. Альбом мав складатися переважно зі світлин експонатів шевченківської колекції, що зберігалися в Чернігівському музеї В. В. Тарновського [33, с. 6].

Значно розлогіше виглядають ініціативи мешканців Чернігова. Останні подали до Міської думи заяву з численними підписами, щоб дума взяла на себе організацію вшанування пам'яті Т. Шевченка — «одного з кращих синів українського народу, одного з найбільших поетів слов'янства». З нагоди 100-річчя пропонувалося: 1) відслужити панахиду; 2) в міській громадській бібліотеці заснувати відділ української літератури імені Т. Шевченка; 3) Шосейну вулицю перейменувати в Шевченківську; 4) присвоїти одній із міських шкіл ім'я поета; 5) роздати учням міських шкіл твори Т. Шевченка; 6) направити делегацію від Чернігова для участі у церемонії закладання пам'ятника і участі в урочистостях 25 і 26 лютого, про що оповістила Київська міська дума [36, с. 9]. На жаль, цим намірам не судилося збутися. На черговому засіданні думи, що припало на 26 лютого 1914 р., чернігівський міський голова, відомий громадсько-освітній діяч А. В. Верзілов (1867–1931), звертаючись до гласних, наголосив, що «ім'я поета для нас дороге ще й тому, що за свого життя він знаходився у близьких стосунках з місцевими фаміліями — Лизогубів, Тарновськими, Білозерськими», а в Музеї українських старожитностей зберігаються його речі, рукописи, твори. Міський голова назвав і число жителів Чернігова, котрі звернулися в управу з вищезазначеними пропозиціями — 200 осіб, прізвища тих, хто першим підписав петицію — О. К. Рачинського (предводитель губернського дворянства) та П. Я. Дорошенка. Він ще раз

озвучив окремі з пропозицій, вказавши, що училищна комісія схвалила намір відкрити у бібліотеці шевченківський відділ, назвати міський театр ім'ям Поета і встановити його бюст перед входом, а також заснувати дві іменні стипендії для здібних дітей незаможних чернігівців. Панахиду місцевого духовенство відмовилося служити [39, с. 7]. Не всі гласні схвалили цей намір, дехто вказав на нездійсненність заходів, бо на цей час уже знали про заборону; інші відзначили ворожість Т. Шевченка до можновладців, якої не могли йому простити і через десятки років по смерті [39, с. 7]. Та вирішальне значення мала пряма заборона влади. Намір назвати вулицю міста на честь Шевченка висловила і Конопська міська дума [40, с. 4], але з таким самим успіхом... Природно, що всі подібні ініціативи були приречені на невдачу, однак чернігівські земці та міські гласні продемонстрували свою повагу до пам'яті Великого українця і водночас задекларували свою поступовість й опозиційність.

Неабияке значення, на нашу думку, має й інформація про наміри святкування 100-го ювілею у Російській імперії (насамперед, у містах України), реакція громадськості на заборону. На шпальтах ЧЗН були опубліковані стислі, але змістовні повідомлення про заходи колег — земців і міських гласних із Катеринослава, Полтави, Кам'янця-Подільського [34, с. 13; 35, с. 13; 36, с. 14]. Привертають увагу також дані про святкування ювілею у містах власне Росії. Особливе враження справляє повідомлення про панахиду, відправлену в Іркутську: протоіерей місцевого собору назвав Т. Шевченка «мучеником і борцем за справедливість, право і свободу» [36, с. 11]. Очевидно, це передрук із столичних газет, але, ймовірно, що для чернігівських шанувальників Т. Шевченка було важливо наголосити на поширеності поваги до світоча українства: і в «Сибірі неісходимій» його знали та шанували.

Аж надто стисло поінформували чернігівську громадськість про виступи харківських, одеських і київських студентів. Поза тим, в історичній столиці України відбулися події, багато у чому суголосні минулорічним. 25 лютого студенти багатьох вищих навчальних закладів Києва не прийшли на лекції. Звичайно, це не інформація ЧЗН. Картину святкування в Києві 100-річчя Т. Шевченка на основі

щойно оприлюдненого рапорту начальника місцевого ГЖУ відтворено в сучасній пресі. Основні події розгорнулися в приміщенні Комерційного інституту. Близько 1800 студентів зійшлося туди. Згодом відбулися демонстрації біля Володимирського та Софійського соборів. Протестувальники вимагали відправити панахиду по Шевченкові. Їм у цьому відмовили. Мали місце сутички з поліцією. До поліцейських дільниць було доправлено 27 осіб [3]. З'явився і тодішній «антимайдан» — київська чорносотенна організація «Двоголовий орел». 26 лютого на вулицях Києва студентів і чорносотенців розбороняла поліція. Демонстранти вирвали у чорносотенців прапор і подерли його. Останні спалили портрет Т. Шевченка [3]. «До цього варто додати, що 9 лютого В. Голубев (керівник «Двоголового орла» — *Т. Д.*) у статті, опублікованій у друкованому органі «Двоголового орла», звинуватив київського губернатора Суковкіна в пособництві сепаратистам, назвавши виступи студентської молоді на вшанування Шевченка «изменнической демонстрацией жидо-мазепинцев» [16].

Можна припустити, що про ці драматичні події у Чернігові знали, але повідомити у газеті не посміли, бо затаврувати студентів, означало зганьбити себе в очах прогресивних кіл, а висловити до них симпатію — наразити видання на неприємності, а то й заборону з боку влади.

Важливою проблемою в розумінні редакції ЧЗН була реалізація ідеї встановлення пам'ятника Т. Шевченку в Києві. Невдала історія вибору кращого з численних проєктів, всебічно та переконливо висвітлена в статті в журналі «Пам'ятки України» [19], розпочалася в 1904 р., коли з огляду на перспективу 100-літнього ювілею з ініціативи Золотоніського повітового та Полтавського губернського земств було створено комісію для збирання коштів на пам'ятник [19, с. 49]. До речі, головою Полтавського губернського комітету, членом Об'єднаного Полтавсько-Київського комітету, а згодом і членом журі з присудження премій за кращі проєкти пам'ятника був наш земляк, молодший син вже згадуваного седнівського приятеля Т. Шевченка, Федір Андрійович Лизогуб (1851–1928) [24, с. 31]. Влада поспішила обмежити коло осіб, які могли робити пожертви, Полтавською та Київською губерніями, бо Київська міська дума

уже в 1905 р. заявила про бажаність встановити постамент саме у Києві. Так, у документі, який, ймовірно, є чернеткою відповідей на анкету журналу «Украинская жизнь» (текст не датовано, але зі змісту випливає, що це 1913 р.) І. Шраг зазначив, що «духовенству Чернігівської Єпархії заборонено збирати пожертви на пам'ятник Т. Г. Шевченку в Києві; про такі заборони неодноразово повідомлялось в «Раді» [4]. Однак ця перешкода не була, та й навряд чи могла бути такою вже нездоланною, бо той же І. Шраг став одним із тих чернігівців, котрі збирали кошти на спорудження пам'ятника. Збереглися його записи з іменами жертвувачів і загальною сумою пожертв — 83 руб. 31 коп., яку він, ймовірно, у січні 1914 р. надіслав до Полтавської губернської управи [32]. На 1 січня 1914 р. загальна сума пожертвувань складала 127 тис. 117 руб. [38, с. 11]. У середині квітня ЧЗН поінформувала читачів, що на пам'ятник зібрано у Росії 132 тис. руб. [42, с. 10]. Однак монумент так і не був зведений, бо й IV-й, іменний, конкурс на кращий проект пам'ятника Кобзареві завершився безрезультатно, а проведенню наступного завадила Перша світова війна [19, с. 73].

Помітне місце в інформаційному блоці ЧЗН посідає матеріал про реакцію депутатів IV Державної думи Росії на заборону святкувати ювілей. Крайні праві (націоналісти), що значною мірою і спровокували низку відповідних заходів, вітали заборонні акції. Так, депутат Думи від Київської губернії «малоросс» і «русский националист» А. Савенко лякав колег: «В ряду окраинных вопросов, терзающих Россию и, быть может, роковых для жизни империи, украинский вопрос является самым страшным» [Цит. за: 5, с. 253]. Однак Дума ухвалила запит щодо «заборони публічного вшанування пам'яті Т. Шевченка». Цей крок був високо оцінений «групою української інтелігенції». ЧЗН оприлюднила зміст відповідної телеграми: «Українська громадськість палко вітає запит щодо заборони вшанувати нашого великого поета Шевченка і прохає народних представників пам'ятати, що вона буде пильно прислухатися до кожного слова, сказаного їми на захист гідності українського народу» [36, с. 12–13]. У газеті також знайшлося місце для інформації про позачерговий виступ на вечірньому засіданні IV Державної думи 25 лютого депутата від Київської губернії П. Мерція із за-

явою: «Український народ далекий від сепаратизму, однак він має рідну мову, багату літературу й віковічну культуру, від яких не бажає відмовлятися і ніколи не відмовиться. Він вимагає рідної школи й непереслідування українських просвітницьких організацій» [37, с. 11]. Цікаво зазначити, що 37-річний селянин, волосний писар, повітовий земський гласний Петро Пилипович Мерщій теж належав до фракції націоналістів [11, с. 415], однак, як бачимо, його розуміння проблеми суттєво відрізнялося від позиції шовіністів. Це означає, що для українських селян Т. Шевченко завжди був своїм, незалежно від партійної, можливо, і формальної приналежності останніх.

Сухо, без будь-яких коментарів, ЧЗН повідомляла про заборонні акти з боку владних інстанцій на організацію святкування. Їх було три: з боку Міністерства внутрішніх справ, Св. Синоду та керівництва учбових округів. (Чернігівщина підпорядковувалася Київському) [40, с. 12; 38, с. 10–11]. Отож, міністерство, діючи через губернаторів, синодальне начальство — духовенство, а освітні очільники — директорів та інспекторів різнотипних шкіл, намагалися протидіяти святковим заходам. Як уже зазначалося, особливий ентузіазм виявляли чорносотенці різних мастей. 25 лютого 1914 р. у Києві «відбулися скликані кількома місцевими монархічними партіями збори, присвячені вшануванню пам'яті «борців за возз'єднання Малоросії з єдиною і неділимою Росією». На зборах лунали заклики до «російських людей розпочати боротьбу з українцями» [3].

Особливо ретельно «оберігали» учнівську та студентську молодь. Чернігівський губернатор І. Стерлігов, по суті, наклав вето на всі вищеназвані плани земської управи [44]. Статський радник Ілля Іванович Стерлігов (1870–?) походив із дворян Тамбовської губернії, керував Чернігівською губернією з лютого 1913 до листопада 1914 р. [31, с. 122–126]. Природно, що жодного інтересу до культурно-просвітницького життя мешканців краю, тим паче, українського, очільник губернії не мав. Те саме можна сказати і про віце-губернатора Дмитра Миколайовича Матвеева (1877–1925), який походив із дворян Орловської губернії та, отримавши призначення на посаду у 1913 р., перебував на Чернігівщині до Лютневої революції 1917 р. [31, с. 176].

«Заборона майже в останній момент [...] на декілька місяців поставила Шевченкове та “українське питання” у центр громадсько-політичного життя імперії до запеклих на засіданнях Державної думи включно» [23, с. 8]. Через деякий час режим заборон був послаблений: Київська судова палата зняла арешт з 10-тисячного накладу «Кобзаря», «видрукованого за редакцією В. Доманицького українською мовою в друкарні Гросмана» і конфіскованого напередодні ювілею [3]. Про це повідомила й ЧЗН [42, с. 12]. Тоді само полтавський губернатор дозволив два ювілейні Шевченківські вечори, де навіть були допущені «промови українською мовою» [42, с. 12]. Привертає увагу також своєрідне оголошення, вміщене у ЧЗН на початку травня 1914 р.: «Київському громадському зібранню «Родина» не дозволено влаштування 25 травня пароплавної поїздки на могилу Т. Г. Шевченка» [43, с. 14]. Та згодом дозвіл був отриманий: учасники цієї традиційної подорожі до Канева залишили свої відгуки на шести сторінках книги вражень [44, с. 150–151].

Таким чином, важко не погодитися з висновком, озвученим Л. Масенко: «всі зусилля царського уряду, всі заборонні заходи, спрямовані на створення «великого триєдиного російського народу», не досягли мети. На початок ХХ століття український рух до національного суверенітету і демократичних свобод уже перетворився на потужну суспільну силу. На біду, подальшому його розгортанню перешкодила Перша світова війна» [16]. Аналіз почерпнутої із підцензурної земської газети інформації дає підстави для твердження, що вже 100 років тому в кожному куточку української землі (й Чернігівщина не стала винятком) шанували пам'ять про Тараса Шевченка, знали його твори, усвідомлювали його значення для національного відродження, й будь-які заборони не могли перешкодити цьому процесові.

1. *Веселовский Б.* История земства за сорок лет [Текст] / Б. Веселовский. – СПб. : Изд. О. Н. Поповой, 1911. – Т. 4. – 696+104+29 с.
2. *Вінцковський Т.* Іван Митрофанович Луценко (1863–1919): український націєтворець [Текст] / Т. Вінцковський, О. Музичко. – К. : Гамазин, 2013. – 352 с.
3. *Галайба В.* А шовіністи завжди проти [Текст] / В. Галайба // Слово Просвіти. – 2014. – 6–12 березня. – Ч. 9. – С. 10.
4. *Держархів* Чернігівської області, ф. 1081, оп. 1, спр. 34, арк. 25.
5. *Дзюба І. М.* Нагнітання мороку : від чорносотенців початку ХХ

- століття до українофобів початку століття ХХІ [Текст] / І. М. Дзюба. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 503 с.
6. *Дроздовський Д.* Тарас Шевченко – європейський романтик [Текст] / Д. Дроздовський // *Всесвіт.* – 2013. – № 12. – С. 215–218.
 7. *Жулинський М.* «За що я Вкраїну люблю?» : Тарас Шевченко та Євромайдан [Текст] / М. Жулинський // *День.* – 2014. – 7–8 лютого. – № 22–23. – С. 8.
 8. *Іваницька С.* Михайло Могилянський як співтворець Шевченківського комеморативного канону [Текст] / С. Іваницька, С. Ляшко // *Пам'ятки України.* – 2014. – № 1. – С. 18–23.
 9. *Інститут Рукопису Національної Бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, ф. І, од. зб. 33852.*
 10. *К. І.* Тарас Шевченко. К столетию со дня его рождения [Текст] / *И. К.* // *Селянин.* – 1914. – № 5-6 (1–15 марта). – С. 129–134.
 11. *Коник О. О.* Депутати Державної думи Російської імперії від губернії Наддніпрянської України (1906–1917 рр.) [Текст] / *О. О. Коник* ; наук. ред. С. І. Світленко. – Дніпропетровськ : Герда, 2013. – 454 с.
 12. *Кониський О. Я.* Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя [Текст] / *О. Я. Кониський* ; упоряд. В. Л. Смілянська. – К. : Дніпро, 1991. – 702 с.
 13. *Костенко Л.* Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала [Текст] / *Л. Костенко* ; за заг. ред. Л. Івшиної – К. : ПрАТ «Українська прес-група», 2013. – 80 с. – (Серія «Підrivна література»).
 14. *Маланюк Є.* Книга спостережень [Текст] / *Є. Маланюк.* – Торонто : Вид-во «Гомін України», 1966. – Т. II : Проза. – 480 с.
 15. *Маланюк Є.* Нотатники (1936–1968) [Текст] / *Є. Маланюк* ; упоряд. Л. Куценка. – К. : Темпора, 2008. – 336 с.
 16. *Масенко Л.* Непереборна пам'ять народу : 100-річний ювілей Шевченка в Києві : демонстрації, співи і бійки [Текст] / *Л. Масенко* // *День.* – 2014. – 17–18 січня. – № 7–8. – С. 11.
 17. *Могилянський М.* В девяностые годы [Текст] / *М. Могилянський* // *Былое.* – 1924. – № 23. – С. 132–161.
 18. *Могилянський М.* Т. Г. Шевченко (родился 25 февраля 1814 года) [Текст] / *М. Могилянський* // *ЧЗН.* – 1914. – № 9 (28 февраля). – С. 11–12.
 19. *Мокроусова О.* Нездійснена мрія: до історії пам'ятника Тарасу Шевченку в Києві [Текст] / *О. Мокроусова* // *Пам'ятки України.* – 2012. – № 7. – С. 48–77.
 20. *Моргун О.* Українські діячі в земствах [Текст] / *О. Моргун* // *Укр. історик.* – 1969. – № 1–3 (21–23). – С. 56–64.
 21. *Рахно О.* Чернігівські земці (історико-біографічні нариси) [Текст] / *О. Рахно.* – Чернігів : КП «Видавництво «Чернігівські береги», 2009. – 352 с.
 22. *Реєнт О.* Пророцтво і покута Шевченка : Великий Кобзар як творець Української мрії [Текст] / *О. Реєнт* // *День.* – 2014. – 18–19 квітня. – № 71–72. – С. 11.
 23. *Реєнт О.* Сім Шевченкових ювілеїв [Текст] / *О. Реєнт, Н. Мех* // *Краєзнавство.* – 2014. – № 1. – С. 5–9.
 24. *Ротач П. П.* Полтавська Шевченкіана : спроба обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії : у 2-х кн. [Текст] / *П. П. Ротач.* – Полтава : Дивосвіт, 2009. – Кн. 2. – 532 с.

25. *Самойленко Г. В.* Літературне життя на Чернігівщині в ХІІ–ХХ ст. [Текст] / Г. В. Самойленко. – 2-ге вид., доп. і переробл. – Чернігів : Видавець Лозовий В. М., 2011. – 328 с.
26. *Сверстюк Є. А* що, якби Шевченко.. : Люди схильні переоцінювати вплив обставин і недооцінювати опір обставинам [Текст] / Є. Сверстюк // День. – 2014. – 10–11 січня. – № 2–3. – С. 15.
27. *Степаненко Н.* Пребывание Т. Г. Шевченка в Чернигове [Текст] / Н. Степаненко // ЧЗН. – 1914. – № 9 (28 февраля). – С. 13.
28. *Стрижак А. В.* Слід на землі : історія Борзнянщини в особах [Текст] / А. В. Стрижак. – К. : СП «Інтертехнодрук», 2004. – 72 с.
29. *Танана Р.* І заборони не зупинили людський потік до Канева [Текст] / Р. Танана // Дзвін. – 2014. – Ч. 3. – С. 149–153.
30. *Ткаченко М.* З нової історіографії Чернігівщини [Текст] / М. Ткаченко // Чернігів і Північне Лівобережжя : огляди, розвідки, матеріали / під. ред. М. Грушевського. – К. : ДВУ, 1928. – С. 488–500.
31. *Черниговские губернаторы и вице-губернаторы* : биобиблиограф. справочник [Текст] / сост. Морозова А. В., Полетун Н. М.; предисл., прилож. Морозовой А. В. – Чернигов : РИК «Деснянська правда», 2006. – 200 с.
32. *Чернігівський історичний музей ім. В. Тарновського*, ф. Ал 603, оп. 59, од. зб. 239, арк. 18–19.
33. *ЧЗН.* – 1914. – № 3 (17 января).
34. *ЧЗН.* – 1914. – № 4 (24 января).
35. *ЧЗН.* – 1914. – № 5 (31 января).
36. *ЧЗН.* – 1914. – № 6 (7 февраля).
37. *ЧЗН.* – 1914. – № 7 (14 февраля).
38. *ЧЗН.* – 1914. – № 8 (21 февраля).
39. *ЧЗН.* – 1914. – № 9 (28 февраля).
40. *ЧЗН.* – 1914. – № 10 (7 марта).
41. *ЧЗН.* – 1914. – № 11 (14 марта).
42. *ЧЗН.* – 1914. – № 16 (18 апреля).
43. *ЧЗН.* – 1914. – № 19 (9 мая).
44. *Шерстюк І.* Шевченківський ювілей в дореволюційному Чернігові [Текст] / І. Шерстюк // Носівські вісті (м. Носівка Чернігівської обл.). – 2001. – 7 березня. – С. 3.
45. *Шляхами Тараса Шевченка. Чернігівщина : путівник* [Текст] / авт. тексту : С. А. Лаєвський [та інші]. – К. : Богдана, 2012. – 276 с. : іл.

100-річчя від дня народження Тараса Шевченка на сторінках чернігівської преси.

Демченко Т. П. доцент кафедри історії та археології України Інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, кандидат історичних наук (м. Чернігів).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Вип. 11. – С. 174–189.

У статті проаналізовано зміст дотичних до вшанування 100-річного ювілею Т. Шевченка публікацій, що з'явилися на шпальтах чернігівської земської періодики у першому кварталі 1914 р. У цих матеріалах знай-

шов своє відображення процес усвідомлення ролі національного поета та його творчості для українського відродження, значний інтерес викликають також спроби охарактеризувати ставлення різних політичних сил до визначної події.

Ключові слова: Т. Шевченко, 100-річний ювілей, Чернігівська губернія, місцева періодика, заходи місцевого самовпорядкування, заборонна політика владних інстанцій.

The Taras Shevchenko's one hundred anniversaries on the pages of Chernihiv periodicals.

Demchenko T., Associate Professor, Institute of History, Ethnology and Law named after O. M. Lazarevskiy, Chernihiv National Pedagogical University named after T.G. Shevchenko, Ph. D. (Chernihiv).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Vol. 11. – P. 174–189.

The article deals with the contents of dedicated Taras Shevchenko's one hundred anniversaries publications, which appeared in local periodicals during the first quarter of 1914. The texts reflect the process of realization by public opinion of Taras Shevchenko's role for the Ukrainian regeneration; also characterize the various political forces attitude to this prominent event.

Keywords: Taras Shevchenko, one hundred anniversaries, Chernihiv province, local periodicals, self-government's steps, state authority's prohibitions.

100-летие со дня рождения Тараса Шевченко на страницах черниговской прессы.

Демченко Т. П., доцент кафедры истории и археологии Украины Института истории, этнологии и правоведения имени О. Н. Лазаревского Черниговского национального педагогического университета имени Т. Г. Шевченка, кандидат исторических наук (г. Чернигов).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Вып. 11. – С. 174–189.

В статье проанализировано содержание публикаций, посвященных 100-летию Т. Шевченко, которые появились на страницах черниговской периодики в первом квартале 1914 г. В этих материалах отобразился процесс осознания роли поэта и его творчества для украинского возрождения, сделаны интересные попытки показать отношение разных политических сил к выдающемуся событию.

Ключевые слова: Т. Шевченко, 100-летний юбилей, Черниговская губерния, местная пресса, мероприятия местного самоуправления, запрещение высших органов власти.

Олександр Якович РАХНО,
завідувач кафедри історії та археології України
Чернігівського національного педагогічного
університету імені Т. Г. Шевченка,
кандидат історичних наук, доцент (м. Чернігів)

ЧЕРНІГІВСЬКЕ ГУБЕРНСЬКЕ ЗЕМСТВО ТА ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

У статті аналізується діяльність Чернігівського губерньського земства у справі збереження творчої спадщини та вшанування пам'яті геніального українського поета і художника, громадського діяча Т. Г. Шевченка (1814–1861).

Ключові слова: Чернігів, Т. Г. Шевченко, губерньське земство, гласний, спадщина, пам'ять.

The activity of Chernihiv provincial zemstvo in the matter of creative inheritance's preservation and memory celebration of the greatest Ukrainian poet and artist, the public figure T.H. Shevchenko (1814–1861) is analyzed in the article.

Key words: Chernihiv, T. H. Shevchenko, provincial zemstvo, member of the city дума, inheritance, memory.

В статье дан анализ деятельности Черниговского губерньского земства в деле сохранения творческого наследия и чествования памяти выдающегося украинского поэта и художника, общественного деятеля Т. Г. Шевченко (1814–1861).

Ключевые слова: Чернигов, Т. Г. Шевченко, губерньское земство, гласный, наследие, память.

Прогресивний характер діяльності Чернігівського губерньського земства відзначали у своїх працях історики радянської доби А. К. Волощенко [1], Л. Я. Корнійчук [15], Н. М. Пирумова [19–20]. На це звертають увагу також дослідники незалежної України Г. В. Касьянов [13] та С. Г. Іваницька [10]. Водночас Чернігівське земство відіграло помітну роль у збереженні спадщини та вшануванні пам'яті геніального українського поета і художника, громадського діяча Т. Г. Шевченка (1814–1861). Втім, цей

напрямок діяльності чернігівських земців не знайшов відображення в історичній літературі. У даній статті зроблено спробу висвітлити саме цей аспект проблеми.

Зазначимо, що ще на початку 80-х рр. XIX ст. чернігівські земці долучилися до впорядкування могили Кобзаря у Каневі. 23 вересня 1883 р. голова Чернігівської губернської земської управи П. І. Богинський отримав від мешканця Києва С. М. Кулябка листа, у якому останній прохав порушити перед губернським земським зібранням питання «о прийнятті пред правительством ходатайства о разрешении открытия подписки на устройство памятника народному поэту Украины Тарасу Григорьевичу Шевченку». До листа була додана виписка з журналу засідань Полтавського губернського земського зібрання від 6 грудня 1882 р., «коим собрание, в виду заявления Кулябки о разрушении могилы поэта, ассигновало на поправку оной 500 руб. и постановило ходатайствовать пред правительством о разрешении открыть в Полтавской губернии подписку на устройство фонда для организации надзора за сохранением могиль» [6, с. 261–262]. Губернська земська управа, подаючи на розгляд губернського земського зібрання 1883 р. це питання, зі свого боку, підтримала пропозицію С. М. Кулябка та закликала гласних «из уважения к памяти нашего знаменитого малороссийского поэта Шевченка, следовало бы и Черниговскому земству присоединиться к ходатайству Полтавского земства и просить правительство разрешить открыть подписку в Черниговской губернии, для сбора добровольных пожертвований на устройство памятника на могиле Шевченка» [6, с. 262].

На засіданні зібрання 10 грудня 1883 р. губернські земські гласні підтримали управу та рішення, підготовлене відповідною комісією: «просить разрешение на открытие при уездных земских управах подписки на устройство памятника поэта Шевченко, с тем, чтобы полученные по подписке деньги отсылались в Полтавскую губернскую управу для приобщения к суммам, собранным по инициативе Полтавского земства» [6, с. 22, 262].

Того самого дня, після ухвалення цього рішення відомий земський гласний О. Ф. Ліндфорс, напевно, під впливом чоловіка сестри Софії О. О. Русова, який усе життя присвятив збереженню спадщини геніального українського поета та

художника, запропонував зібранню виділити незначну суму коштів (приблизно 100 руб.) для друку та розповсюдження в Чернігівській губернії брошури про Т. Г. Шевченка. Дана пропозиція викликала жваве обговорення, участь у якому взяли гласні «Рачинский, Сребдольский, Дорошко, Карачевский-Волк, Солонина, Червинский, Рогович, Линдфорс, Силаков и Максимовский». Внаслідок обговорення, згідно пропозиції гласного Максимовського, зібрання постановило: «предложение гл. Линдфорса передать в комиссию проектов» [6, с. 22].

На жаль, ця пропозиція, як і багато інших, не була реалізована через протидію влади. Однак оприлюднення на зібранні цієї інформації сприяло тому, що шанувальники поета Чернігівщини, зокрема й земці, самотужки зібрали певну суму коштів і зробили свій внесок у те, щоб влітку 1884 р. на Тарасовій горі у Каневі було впорядковано могилу, на якій встановлено монументальний чавунний пам'ятник-хрест та відкрито перший народний музей Кобзаря.

Значну роль у збереженні та збиранні творчої спадщини Т. Г. Шевченка відіграв Музей українських старожитностей, заснований на базі колекцій видатного громадського діяча, колекціонера і мецената В. В. Тарновського (1838–1899), переданих, згідно його заповіту, Чернігівському губернському земству.

Питання про передачу колекцій Чернігівському губернському земству В. В. Тарновський порушив перед головою Чернігівської губернської земської управи, відомим істориком Ф. М. Уманцем (1841–1917) ще у 1896 р., але аж до смерті мецената у червні 1899 р. управа не могла визначитися щодо приміщення для майбутнього музею, а у середовищі гласних не було єдності навіть щодо необхідності створювати музей.

Врешті-решт, губернське земське зібрання ухвалило позитивне рішення щодо прийняття дару В. В. Тарновського та створення музею. Статистик Чернігівського губернського земства у 1876–1878 та 1894–1899 рр., губернський земський гласний від Борзнянського повіту у 1898–1901 рр. О. О. Русов (1847–1915) 2 лютого 1899 р. занотував у щоденнику: «Вечером много речей произнесено было за и против принятия пожертвования Тарновским музея. В конце концов, 37-ью голосами против 15-ти пожертвование его

принято и собрание отпустило 20 тысяч на постройку дома для музея, отказавшись от покупки у Министерства старого дома над Десною, называемого домом Мазепы» [17, арк. 8].

Незважаючи на ухвалені рішення, на засіданні Чернігівського губернського земського зібрання 5 лютого 1899 р. гласний Ф. А. Лизогуб «внес особое мнение по вопросу об учреждении в г. Чернигове исторического музея имени В. В. Тарновского», підписане 26 гласними. Вони не визнали можливим «подать голос за учреждение сказанного музея», вважаючи, що ніде у законах немає вказівок на право земства «учреждать исторические музеи». На їхню думку, «эта область всецело относится к заботам государства», а будівництво за 20 000 руб. будинку для музею та 1 500 руб. на щорічне його утримання — «непосильный платеж» [5, с. 378]. «Горячо протестуя против нежелательного в земской жизни Черниговской губернии направления», — наголошував Ф. А. Лизогуб, — «мы считаем открытие сказанного музея на средства губернского земства непросительным увлечением» [5, с. 379]. Згідно з його пропозицією, зібрання ухвалило «означенное особое мнение приложить к журналу сегодняшнего заседания» [5, с. 380].

11 грудня 1899 р. Чернігівське губернське земське зібрання заслухало заповіт В. В. Тарновського, в якому зазначалося: «Коллекцию мою малороссийских древностей, состоящую из оригинальных портретов и копий, древних картин, оружия, старопечатных книг, архива, библиотеки книг, относящихся к Малороссии и прочих старинных вещей, а также собрание вещей, бумаг, книг и всего касающегося памяти поэта Шевченко, я завещаю в собственность Черниговскому Губернскому Земству без права отчуждения и перемещения их из Чернигова, с тем, чтобы музей назывался моим именем, а также, если не встретится со стороны Правительства препятствия, с утверждением наследственного попечителя этого музея, каковое звание должно переходить всегда к старшему в моем роде» [9, с. 22].

Незабаром колекції В. В. Тарновського було перевезено з Києва до Чернігова і в 1902 р. відкрито музей. Значну роль на початковому етапі створення Музею відіграло подружжя громадських діячів і письменників М. М. та Б. Д. Грінченків, які наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. мешкали у Чернігові. За дорученням Ф. М. Уманця секретар Чернігівської губер-

ської земської управи Б. Д. Грінченко (1863–1910) здійснив перевірку та опис колекції. Для Музею було перебудоване приміщення ремісничого класу чоловічого Сирітського будинку, яке обійшлося губернському земству на 1 січня 1901 р. у 9 109 руб. 98 ½ коп. [18, с. 346].

Оскільки виданий В. В. Тарновським «Каталог українських древностей» не містив переліку всіх експонатів, переданих ним музеєві, 22 грудня 1899 р. Ф. М. Уманець запропонував Б. Д. Грінченку скласти повний каталог музею. Останній погодився взяти на себе цю роботу, але «только с тем непременно условием, чтобы она была произведена им, г. Гринченко, безвозмездно». Протягом січня – травня 1900 р. Б. Д. Грінченко за допомогою дружини Марії Миколаївни склав «отделы каталога рисунков (оригинальных и воспроизведенной печатных и фотографических) более 1 500 номеров и Шевченко — 757 номеров (рисунков, рукописей и других предметов), всего около 2 300 номеров (не считая дубликатов)», розпочав опис відділу рукописів і передав підготовлені розділи до друку [14, с. 12]. 9 серпня 1900 р. каталог був видрукуваний [18, с. 350].

Таким чином, створений Чернігівським губернським земством «Музей українських старожитностей В. В. Тарновського» перетворився також на центр збереження, поповнення та реставрації спадщини, пов'язаної з життям і творчістю Т. Г. Шевченка.

Суттєво поповнилися фонди Музею, пов'язані з життям і творчістю Кобзаря, у 1907 р., завдяки О. О. Русову, який на той час працював у Петербурзі. Після смерті письменника та громадського діяча Д. Л. Мордовця (1830–1905) його онука Н. О. Пальчикова за порадою О. О. Русова погодилася передати Музеєві українських старожитностей частину спадщини небіжчика, що мала стосунок до України. О. О. Русов разом із відомим українським громадським діячем П. Я. Стебницьким ретельно переглянули спадок Д. Л. Мордовця у петербурзькій квартирі та відібрали багато цінних історичних речей, картин, книг, листування тощо. У листі до відомого чернігівського земця І. Л. Шрага від 1 квітня 1907 р. О. О. Русов просив останнього, щоб до Петербурга був відряджений завідувач музею, який би відібрав цінні речі для музею [16, с. 144]. Щодо наявних у спадкоємців культурних цінностей він писав: «Є багато дуже ці-

кавого і цінного: патрет великий [Т. Г.] Шевченка у убранні кобзаря з кобзою; фотографічні патрети [Т. Г.] Шевченка, його малюнки, з яких він потім робив офорти, які видав [В. В.] Тарновський, листи [Т. Г.] Шевченка, [П. О.] Куліша, вірші самого Діда [Д. Л. Мордовця], [М. І.] Костомарова, [Т. Г.] Шевченка і др[угих] у гарних перельотах, писані дуже старанно, багато книжок різних авторів (книжок першої половини ХІХ віку українських багато таких, що ми й не знали про їх) і т. д. Одібрана велика переписка Діда з українськими діячами» [16, с. 144].

Спеціаліста музейної справи Чернігівська губернська земська управа у Петербург так і не відрядила, натомість, надіславши О. О. Русову листом від 7 квітня 1907 р. за № 3324 подяку за «сприяння у придбанні для Музею українських старожитностей цінних для нього предметів», доручила йому самому прийняти «від Н. О. Пальчикової пожертвувані нею предмети і відправити їх згідно опису, за рахунок земства у Чернігів» [12, арк. 1]. Виконуючи доручення Чернігівської губернської земської управи О. О. Русов разом із П. Я. Стебницьким та Н. О. Пальчиковою, переглянувши всі речі, склав опис і відправив експонати до Чернігова. Про це він сповіщав М. М. Коцюбинського у листах від 17 і 26 квітня 1907 р. [7, с. 76–78]. У листі до Чернігівської губернської земської управи від 1 травня 1907 р. О. О. Русов повідомляв, що предмети, рукописи та книги у чотирьох ящиках разом із описом відправлені страховим транспортом до Чернігова. Деякі книги та речі він обіцяв надіслати згодом [11, арк. 1]. Наприкінці листа О. О. Русов додав: «Прилагаю при сем квитанции кампании «Надежда» за № А6513, считаю необходимым передать Управе убедительную просьбу жертвовательницы и другого ее деда, брата покойного Данила Лукича, чтобы все посылаемое составило в музее особый отдел имени Д. Л. Мордовцева, и не было бы разрознено по предметам (книги, брошюры, рукописи)» [11, арк. 1]. На жаль, це прохання родичів небіжчика не було виконане і багато експонатів опинилися в інших музеях та архівах України.

На початку ХХ ст. Чернігівське губернське земство долучилося також до збору коштів на впорядкування могили у Каневі та спорудження пам'ятника Т. Г. Шевченкові у Києві. На засіданні губернського земського зібрання 19 січ-

ня 1905 р. губернська управа доповідала, що Полтавське губернське та Золотоніське повітове земства асигнували кошти на поправку та утримання могили Т. Г. Шевченка, а також має наміри спорудити пам'ятник поетові у Києві. Оскільки міністр внутрішніх справ не дозволив загальноросійської підписки на збір коштів для спорудження пам'ятника, то Золотоніське повітове земство звернулося за допомогою до земств України.

Чернігівське губернське земське зібрання, згідно доповіді управи, постановило: «1. ассигновать на образование фонда 1 000 руб., внося в смету в течение 5 лет по 200 руб.; 2. разрешить на открытие в Черниговской губернии подписки для сбора пожертвованных на памятник; 3. просить уездные земства Черниговской губернии сделать ассигновки на образование фонда и принять на себя сбор пожертвованных в уездах; 4. собранные в губернии средства сосредоточить в губернской управе, с тем, чтобы они, по мере поступления, обращались в % бумаги и 5. поручить губернской управе войти в сношение с Золотоношским уездным земством как по вопросу о времени сооружения памятника, так и о составе комиссии, а равно и по другим вопросам, связанным с сооружением памятника, с целью более успешного сбора средств и направления всего этого дела» [21, с. 364].

На засіданні наступного губернського земського зібрання 4 грудня 1906 р. губернська управа доповідала, що на спорудження пам'ятника Т. Г. Шевченкові Новгород-Сіверське повітове земство асигнувало 30 руб., а Чернігівське та Козелецьке — по 100 руб. Загалом Чернігівське губернське земство протягом 1905–1909 рр. асигнувало на цю справу понад 1 200 руб. Того самого дня було повідомлено про створення комісії з представників земств, які беруть участь у справі спорудження пам'ятника, та про необхідність обрання до неї представника Чернігівського губернського земства. До складу названої комісії було обрано відомого громадського діяча, предводителя дворянства Чернігівського повіту Г. М. Глібова [21, с. 362], який декілька років представляв губернське земство у комісії, а згодом — у Комітеті зі спорудження пам'ятника Т. Г. Шевченкові у Києві [3, с. 157]. Чернігівське губернське земство мало наміри належним чином відзначити 100-літній ювілей від дня народження Т. Г. Шевченка. На засіданні губернського зем-

ського зібрання 21 січня 1914 р. голова музейної комісії П. Я. Дорошенко оприлюднив журнал її засідання від 20 січня того ж таки року з приводу вшанування пам'яті геніального українського поета. Зібрання схвалило намічені заходи «ознаменования столетия со дня рождения великого украинского поэта Т. Г. Шевченка и постановило открыть управе кредит из ссудного капитала до 2 500 руб. на издание посвященного памяти Т. Г. Шевченко альбома, который содержал бы в себе, главным образом, репродукции предметов, находящихся в музее Тарновского и имеющих отношение к великому поэту, а также наиболее выдающихся по своему интересу сокровищ этого музея» [4, с. 43].

На засіданні того самого зібрання 27 січня 1914 р. відбулися вибори представника губернського земства до Комітету по спорудженню пам'ятника Т. Г. Шевченку. Закритим балотуванням на дану громадську посаду переважною більшістю голосів (44 проти 3) був обраний відомий художник і громадський діяч, «хранитель» музею І. Г. Рашевський [4, с. 145].

Однак влада знову не дозволила вшанувати Т. Г. Шевченка. Уже наприкінці лютого 1914 р. чернігівський губернатор І. І. Стерлігов повідомив губернській земській управі, що «к приведению в исполнение сметы доходов и расходов губернского земства на текущий 1914 год препятствий с его стороны не встречается, за исключением расходов по опротестованным постановлениям земского собрания: на ознаменование столетия со дня рождения Т. Г. Шевченко и на совместное издание земством учебников и других книг для земских школ» [8, с. 6]. За таких умов, 23 грудня 1914 р. на засіданні Музейної комісії Чернігівського губернського земства під головуванням П. Я. Дорошенка у присутності членів комісії І. І. Товстоліса, М. В. Котляревського, члена управи П. М. Солонини та хранителя Музею українських старожитностей В. В. Тарновського І. Г. Рашевського поряд із розглядом поточних питань життєдіяльності Музею зазначалося, що видатки у 2 500 руб. на публікацію альбому до 100-літнього ювілею Т. Г. Шевченка не були затверджені губернською адміністрацією та вирішено видати звичайний каталог за 500 руб. [2, с. 1–3].

Отже, незважаючи на протидію губернської адміністрації, Чернігівське губернське земство відіграло помітну роль у збереженні спадщини та вшануванні пам'яті гені-

ального українського поета і художника, громадського діяча Т. Г. Шевченка, а заснований губернським земством на основі колекцій В. В. Тарновського перший в Україні Музей українських старожитностей став центром збору та збереження творчої спадщини та предметів, пов'язаних із життям і творчістю поета.

1. Волощенко А. К. Нариси з історії суспільно-політичного руху на Україні в 70-х – на початку 80-х років XIX ст. [Текст] / А. К. Волощенко. – К. : Вид-во «Наук. думка», 1974. – 222 с.
2. Журнал заседания музейной комиссии 23 декабря 1914 года // Журналы заседаний Черниговского губернского земского собрания 50-й очередной сессии 1914 года, состоявшейся 20 февраля – 3 марта 1915 года (с приложениями) [Текст]. – Чернигов : Типография Губернского Земства, 1915. – 2, 28, 152 с. – Приложения. – С. 1–3.
3. Журналы заседаний Черниговского губернского земского собрания 43-й очередной сессии 1907 года с приложениями (26 ноября – 11 декабря) [Текст]. – Чернигов : Типография Губернского Земства, 1908. – 56, 179 с.
4. Журналы заседаний Черниговского губернского земского собрания очередной сессии 1913 года, состоявшейся 17–29 января 1914 г. (С приложениями) [Текст]. – Чернигов : Типография Губернского Земства, 1914. – 37, 173 с.
5. Журналы заседаний Черниговского губернского земского собрания XXXIV очередной сессии 1898 г. С 17-го января по 6-е февраля 1899 г. [Текст] – Чернигов : Типография Губернского Земства, 1899. – XXIII, 436, 21 с.
6. Журналы Черниговского губернского земского собрания XIX очередной сессии (с 7-го по 24-е декабря 1883 года) [Текст]. – Чернигов : Земская Типография, 1884. – 592, XXIV с.
7. Зайченко І. В. Листи Олександра та Софії Русових до Михайла і Віри Коцюбинських [Текст] / І. В. Зайченко, О. Я. Рахно // Київ. старовина. – 1999. – № 5. – С. 70–81.
8. Земская и городская хроника Черниговской губернии [Текст] // Черниг. земская неделя. – 1914. – № 9, 28 февраля. – С. 6.
9. Земские известия [Текст] // Земский сборник Чернигов. губернии. – 1900. – № 1. – С. 22.
10. Іваницька С. Г. Українська ліберально-демократична партійна еліта : «колективний портрет» (кінець XIX – початок XX століття) [Текст] / С. Г. Іваницька. – Запоріжжя : Просвіта, 2011. – 452 с.
11. ІР НБУВ, ф. І, спр.10980, арк.1¹.

¹ В Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігається «Список предметів, жертвуваних г-жею Н. О. Пальчиковою в Черниговський музей із наследства Д. Л. Мордовцева» на семи аркушах, підготовлених і написаних О. О. Русовим. Він дає змогу з'ясувати, які історичні та культурні цінності були передані ним Чернігівському музеєві українських старожитностей, в тому числі й пов'язані з життям та творчістю Т. Г. Шевченка (ф. І, спр. 10979).

12. *ІР НБУВ*, ф. І, спр.10978, арк.1.
13. *Касьянов Г. В.* Українська інтелігенція на рубежі ХІХ–ХХ століть : соціально-політичний портрет [Текст] / Г. В. Касьянов. – К. : Либідь, 1993. – 176 с.
14. *Каталог* Музея В. Тарновського [Текст] // Земский сборник Черниговской губернии. – 1900. – № 5. – С. 11–12.
15. *Корнійчук Л. Я.* Суспільно-економічна думка на Україні в 70-х роках ХІХ ст. [Текст] / Л. Я. Корнійчук. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1971. – 253 с.
16. *Листи* Олександра Русова до Іллі Шрага (підготовка до друку Рахна О.) [Текст] // Сіверянський літопис. – 1999. – № 2. – С. 142–147.
17. *Науковий архів* Інституту археології НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 453/1, 49 арк.
18. *О Музее* Тарновского // Отчет Черниговской губернской земской управы за 1900 год [Текст]. – Чернигов : Типография Губернского Земства, 1901. – С. 346–354.
19. *Пирумова Н. М.* Земская интеллигенция и ее роль в общественной борьбе до начала XX в. [Текст] / Н. М. Пирумова. – М. : Наука, 1986. – 270 с.
20. *Пирумова Н. М.* Земское либеральное движение : Социальные корни и эволюция до начала XX в. [Текст] / Н. М. Пирумова. – М. : Наука, 1977. – 288 с.
21. *Свод постановлений* Черниговского губернского земского собрания XXXVI–XLVI сессий 1900–1909 годов / [Составил по поручению губернской земской управы В. М. Хижняков] [Текст]. – Чернигов : Типография Губернского Земства, 1912. – Т. 1. – VII, 567 с.

Чернігівське губернське земство і вшанування пам'яті

Т. Г. Шевченка.

Рахно О. Я., завідувач кафедри історії та археології України Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, кандидат історичних наук, доцент (м. Чернігів).

Українська біографістика = *Biographistica ukrainica*. – К., 2014. – Вип. 11. – С. 190–200.

На основі аналізу широкого кола джерел з'ясовано, що, незважаючи на протидію влади, Чернігівське губернське земство відіграло помітну роль у справі збереження творчої спадщини та вшанування пам'яті геніального українського поета і художника, громадського діяча Т. Г. Шевченка (1814–1861). Показано, що чернігівські земці не лише брали участь у зборі коштів на впорядкування могили Кобзаря в Каневі та будівництво пам'ятника йому у Києві, але й намагалися видавати брошуру про Т. Г. Шевченка та його творчість. Зазначено, що заснований у 1902 р. на основі колекцій В. В. Тарновського перший в Україні Музей українських старожитностей став центром збору, збереження та популяризації творчої спадщини Великого Кобзаря.

Ключові слова: Чернігів, Т. Г. Шевченко, губернське земство, гласний, спадщина, пам'ять.

Chernihiv provincial zemstvo and memorable celebration of T. H. Shevchenko.

Rakhno O. Chair Manager the department of history and archeology of Ukraine Chernihiv T. Shevchenko National Teachers' Training University, Ph. D., Associate Professor (Chernihiv).

Українська біографістика = *Biographistica ukrainica*. – К., 2014. – Vol. 11. – P. 190–200.

Basing on the wide circle of sources' analysis, in spite of the authority counteraction, Chernihiv province zemstvo had played a noticeable role in the matter of preservation the creative legacy and memory celebration of genius Ukrainian poet and artist, the public figure T. H. Shevchenko (1814–1861) is found out. It is demonstrated that the members of Chernihiv zemstvo not only took part in gathering money to put in good order the Kobzar grave in Kaniv and building the monument to him in Kyiv but also tried to publish the brochure about T. H. Shevchenko and his works. The first Museum of Ukrainian antiquities in Ukraine which was founded in 1902 on the basis of V. V. Tarnovskyi collections had become the center of collection, preservation and popularization the creative inheritance of Great Kobzar is marked.

Key words: Chernihiv, T. H. Shevchenko, «provincial zemstvo», member of the city дума, inheritance, memory.

Черниговское губернское земство и чествование памяти Т. Г. Шевченко.

Рахно А. Я., заведующий кафедры истории и археологии Украины Черниговского национального педагогического университета имени Т. Г. Шевченко, кандидат исторических наук, доцент (г. Чернигов).

Українська біографістика = *Biographistica ukrainica*. – К., 2014. – Вып. 11. – С. 190–200.

На основании анализа широкого круга источников выяснено, что, несмотря на противодействие властей, Черниговское губернское земство сыграло значительную роль в деле сохранения творческого наследия и чествования памяти гениального украинского поэта и художника, общественного деятеля Т. Г. Шевченко (1814–1861). Показано, что черниговские земцы не только участвовали в сборе средств на приведение в порядок могилы Кобзаря в Каневе и строительство памятника ему в Киеве, но и делали попытки издать брошюру о Т. Г. Шевченко и его творчестве. Отмечено, что созданный в 1902 г. на основе коллекций В. В. Тарновского первый в Украине Музей украинских древностей стал центром сбора, хранения и популяризации творческого наследия Великого Кобзаря.

Ключевые слова: Чернигов, Т. Г. Шевченко, губернское земство, гласный, наследие, память.

*Людмила Василівна ЯСНОВСЬКА,
доцент кафедри історії та археології України
Чернігівського національного педагогічного
університету імені Т. Г. Шевченка,
кандидат історичних наук (м. Чернігів)*

ДАВНЬОРУСЬКІ СТАРОЖИТНОСТІ ЧЕРНІГІВЩИНИ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

У статті розглянуто історико-археологічну діяльність Т. Г. Шевченка на Чернігівщині під час другого відрядження на Лівобережну Україну (грудень 1845 – квітень 1846 рр.). Кобзарем було описано давньоруські старожитності Чернігова, зроблені замальовки Седневських курганів.

Ключові слова: Т. Г. Шевченко, Археографічна комісія, археологія, Чернігів, Листвен, городище, курган.

Article deals with T.G.Shevchenko historical and archaeological activity in Chernigiv region during the second business trip to the Left-Bank Ukraine (December 1845 – April 1846). Kobzar described Old Russian antiquities in Chernihiv. He did sketches of Sedniv's barrows.

Key words: T. G. Shevchenko, Archeografichna commission, archaeology, Chernihiv, Lystven, ancient settlement, barrow.

В статье анализируется историко-археологическая деятельность Т. Г. Шевченко на Черниговщине во время второй командировки на Левобережную Украину (декабрь 1845 – апрель 1846 г.). Кобзарем было описано древнерусские древности Чернигова, сделаны зарисовки Седневских курганов.

Ключевые слова: Т. Г. Шевченко, Археографическая комиссия, археология, Чернигов, Листвен, городище, курган.

Історико-археологічна діяльність Т. Г. Шевченка тісно пов'язана з його літературно-художньою спадщиною та припадає переважно на період його служби у Тимчасовій комісії для розгляду давніх актів у Києві. Цьому сприяла зацікавленість поета рідною історією, прагнення «розговорити» німих свідків давнини: могили, кургани, руїни храмів, монастирів, рештки укріплень, оборонних валів тощо.

Глибокий інтерес до минувшини посприяв долученню Кобзаря до дослідження археологічної спадщини України, зокрема й давньоруських старожитностей Чернігівщини.

Говорячи про археологію того часу, слід визнати, що вона ще не володіла науковими методами досліджень, а мала переважно антикварний характер. Так сам Т. Г. Шевченко у «Щоденнику» назвав себе людиною з «антикварскою любознателістю», яка цікавиться старожитностями [15, с. 81]. Основною метою розкопок, яку ставили перед собою численні ентузіасти, був пошук «скарбів». Особливо постраждали від такого «дослідження» стародавні кургани, в яких, за народними легендами, ховалися незліченні багатства.

У 40–50-х рр. ХІХ ст. дослідники не мали у своєму розпорядженні навіть приблизних еталонів для вивчення археологічних старожитностей [2, с. 3; 3, с. 38].

Стародавні кургани, розкидані практично по всій території України, залишки оборонних споруд-городищ, майдани, так звані Змієві вали не могли не привернути увагу небайдужої до старовини людини, але сказати щось певне про їх походження на тоді не міг ніхто. Відчувалася нагальна потреба у зіставленні археологічного матеріалу з даними писемних джерел. Відтак, у 1840 р. була здійснена спроба об'єднати Тимчасовий комітет по розшуку старожитностей Києва з Археографічною комісією у Петербурзі. Проте столичні археографи з різних причин відхилили пропозицію киян [5, с. 36].

За часів Миколи І давньоруські старожитності стали об'єктом і знаряддям політики. Їм було відведене важливе місце в ідеологічному обґрунтуванні офіційної доктрини державної влади, що втілювала в собі «самодержавство, православ'я, народність» [3, с. 39; 4, с. 24]. Відтак, історичні студії опиняються у полі зору місцевих урядовців.

У 1843 р. при канцелярії Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора Д. Г. Бібікова з дозволу Миколи І була створена Тимчасова комісія для розгляду давніх актів [5, с. 37]. Нова наукова установа сприймалася владою як офіційна структура у системі Міністерства внутрішніх справ, своєрідний ідеологічний придаток апарату управління Південно-Західного краю Російської імперії. Хоча головне завдання комісії полягало у збиранні, опра-

цюванні, систематизації та підготовці до видання архівних матеріалів, її співробітники досліджували також пам'ятки історії та археології [5, с. 38].

Перебуваючи в Києві, Тарас Шевченко потрапив до атмосфери посиленої зацікавленості історією та археологією в середовищі місцевої інтелігенції. Про дух пошуку, що панував у місті, один із сучасників зазначав: «...історія та археологія справді були модними науками в Києві... Всі кинулись навипередки шукати в краї пам'яток старовини» [13, с. 54]. Інтерес до пам'яток старовини підсилювала діяльність Археографічної комісії, що займалася збиранням старовинних рукописів, актів, предметів старовини, нумізматичного та сфрагістичного матеріалу.

У травні 1845 р. Д. Г. Бібіков домігся ліквідації Тимчасового комітету для розшуків старожитностей і передачі його функцій Тимчасовій комісії для розгляду давніх актів [3, с. 40]. Для проведення розкопок було залучено професора Київського університету Св. Володимира М. Д. Іванишева, якого М. О. Максимович називав «генералом від археології» [5, с. 58]. Йшлося передусім про реєстрацію та систематизацію археологічних старожитностей, що своїми наземними ознаками (земляними спорудами або залишками будівель) привертали увагу фахівців та аматорів.

Саме у цей час із Тимчасовою комісією для розгляду давніх актів починає співробітничати Т. Г. Шевченко. Старожитностями він зацікавився ще в Петербурзькій Академії мистецтв під керівництвом одного з фундаторів російської археології О. М. Оленіна [9, с. 24]. Працюючи над серією офортів «Живописная Украина», Т. Г. Шевченко у 1843–1844 рр. створив низку малюнків, на яких були зображені краєвиди історичних місць, старовинні храми, замки й археологічні об'єкти. Тимчасова комісія для розгляду давніх актів потребувала співробітника, здатного за відсутності фотографічного обладнання — замалювати їх. Протягом 1845–1846 рр. Т. Г. Шевченко здійснив три досить тривалі поїздки до різних регіонів України [3, с. 40].

Другу наукову подорож на Полтавщину та Чернігівщину Т. Г. Шевченко здійснив у грудні 1845 – квітні 1846 р. [3, с. 43; 6, с. 95]. Від Київської археографічної комісії він 28 листопада 1845 р. одержав подорожну та гроші на витрати

(150 крб.) на час поїздки з метою опису пам'яток старовини та збирання пам'яток народної творчості [13, с. 72]. Тарас Григорович виїхав із Києва після зарахування його штатним співробітником і першим пунктом огляду були старожитності Переяслава та його околиць. Перебуваючи на Полтавщині, поет захворів і лише на початку січня 1846 р. зміг продовжити подорож. 12 січня він завітав у с. Мойсівку Пирятинського повіту на Полтавщині на іменини поміщиці Т. Г. Волховської і там зустрівся зі своїми давніми друзями: поетом-романтиком В. М. Забілою, істориком, письменником і етнографом М. А. Маркевичем, братами В. О. та П. О. Закревськими та ін.

У другій половині січня 1846 р. Т. Г. Шевченко приїхав у с. Ісківці Лубенського повіту на Полтавщині до знайомого письменника О. С. Афанасьєва-Чужбинського. «Якось несподівано, — згадував останній, — заїхав він до мене перед масляною — блідий і з поголеною головою після недавньої пропасниці. Тоді він постійно носив чорну оксамитову шапочку. Я й не знав, що він лежав хворий за кілька верст у Переяславському повіті. Під час хвороби Шевченко написав багато віршів. Цього й останнього разу він заїхав до мене в Ісківці з метою запросити мене супроводжувати його по Малоросії: він мав намір перемальовувати старовинні речі по церквах та монастирях, а для мене будь-яке подорожування стало необхідністю. Цього разу ми збиралися їхати ненадовго в Чернігів, а звідти у Київ» [1, с. 95]. Незабаром Т. Г. Шевченко та О. С. Афанасьєв-Чужбинський виїхали через Лубни, Прилуки та Ніжин до Чернігова.

Тривалий час єдиним свідченням археологічних досліджень Т. Г. Шевченка були замальовки пам'яток архітектури й окремих речей, а також згадки у літературних творах, аж поки автограф археологічних нотатків («Археологічних записок») не був виявлений у архіві Департаменту поліції у Петербурзі [10, с. 89].

Історичні пам'ятки Чернігова давно привертала увагу Т. Г. Шевченка. У першій половині лютого 1846 р. він зі своїм попутником прибув до міста над зачарованою Десною. Від місцевого духовенства поет отримав дозвіл на змалювання церков, огляд старожитностей монастирів. У Чернігові він затримався на досить тривалий час. «Треба ж було такому

трапитись, — писав О. С. Афанасьєв-Чужбинський, — що в Чернігові, по-перше, знайшлося досить пам'яток старовини, які треба було змалювати, по-друге, Т. Г. Шевченка попросили зробити кілька портретів» [1, с. 98]. Він користувався повагою серед місцевої інтелігенції та зустрічався з нею на літературних вечорах.

Увагу Т. Г. Шевченка привернули передусім стародавні укріплення та пам'ятки давньоруської архітектури. Одержавши дозвіл чернігівського архієпископа Павла на обстеження храмів, він детально описав їх, а також церковне начиння в історико-археологічних нотатках під назвою «Археологические заметки» [15, с. 217–219].

Відвідавши найдавнішу укріплену частину Чернігова — дитинець, Т. Г. Шевченко зазначив: «В цитадели древней крепости без лафетов лежат три больших крепостных пушки, довольно грубой работы, без украшений и надписей, к которому времени они относятся — неизвестно, — такие же пушки есть и в Городне» [15, с. 217]. Зауважимо, що на тоді залишків давньоруських укріплень Чернігова вже не існувало — на початку XIX ст., у процесі перепланування міста, вали та рови були знівельовані та перетворилися у бульвари.

Особливий інтерес у Т. Г. Шевченка викликала найдавніша архітектурна пам'ятка Чернігова — Спаський собор: «Храм Спаса заложен Мстиславом Удалым, между 1026 и 1036 годами достроен племянником его Святославом Ярославичем в 1060 году. После разорения Батыем 1240, простоял в запустении 436 лет, то есть до 1675 года, и возобновлен генеральным обозным Василием Дунин-Борковским; внутри храма ничего не осталось, кроме двух букв Q и I, вероятно, была надпись, которая во время обновления заложена кирпичом» [15, с. 217]. Слід зазначити, що Т. Г. Шевченко припустився окремих помилок, зокрема, назвав засновника Спаського собору Мстислава Хороброго Удалим і датував руйнацію міста 1240 р. Насправді монголо-татари захопили Чернігів у 1239 р.

Т. Г. Шевченко навів інформацію про те, що «при копани фундамента для колокольни, в нескольких шагах от храма Спаса, найдены два серебряных идола, из которых, по воле гетьмана Мазепы, сделаны царские врата, с над-

писью внизу 1702 года оные врата наданы в теплую Борисо-Глебскую церковь» [15, с. 217]. Остання, на думку Т. Г. Шевченка, була «построена в 1123 году Черниговским князем Давидом Святославичем». Як свідчать сучасні дослідники, Борисоглібський собор справді був зведений між 1115 та 1123 рр. й уособлював кращі традиції чернігівської архітектурної школи XII–XIII ст. [11, с. 41]. Т. Г. Шевченко також одним із перших звернув увагу на збереженість давньоруських конструкцій цієї пам'ятки, що буде підтверджено дослідженнями М. М. Говденко та В. М. Холостенка протягом 50–60-х рр. XX ст. [14]. Окрім того, він зазначив, що «архиепископ Лазарь Баранович обновил и освятил церковь и в 1693 погребен в ней. Феодосий Углицкий, почитаемый святым тоже, архиерей Черниговский, погребен 1695, в той же церкви» [15, с. 217].

Спираючись на фольклорну традицію, Т. Г. Шевченко зазначив, що Успенський собор Єлецького монастиря був побудований «в 1060 году князем Святославом Ярославичем». Згодом «церковь и монастырь были розорены Батыем, а за владычества поляков обращены в кляштор. В 1671 году церковь и монастырь возобновлены: кроме стен, ничего не осталось от первобытного величия этого монастыря» [15, с. 218].

Не залишився без уваги «против означеного монастыря в саду курган», а «предание говорит, что еще до христианства там погребена княжна Чорна — или Цорна» [15, с. 218], від імені якої, за однією з легенд, виводять назву міста. Слід відзначити, що на той час на території Чернігова було багато давньоруських курганів кінця I тис. н. е., найбільші насипи яких легенди пов'язують із похованнями князів і княгинь. Саме до них належить Чорна могила та курган княжни Чорни. Можливо, ці кургани, що розташовувалися поруч, входили до складу одного з давньоруських могильників на території міста. Скоріше за все, Т. Г. Шевченко описав саме курган Чорна могила, який справді знаходиться поблизу Єлецького монастиря. Такої думки, зокрема, дотримувалися М. Ю. Брайчевський, Г. М. Шовкопляс та І. Г. Шовкопляс [3, с. 44; 18, с. 48].

Т. Г. Шевченко не побачив у значно перебудованій П'ятницькій церкві ознак пам'ятки давньоруської архітектури. Він зазначив, що «церковь Св. Праскевы, име-

нуемой Пятницею, коей построение относят ко временам владычества поляков. Кем и когда построена — неизвестно» [15, с. 218]. Принагідно Т. Г. Шевченко згадав про Іллінську церкву XII ст. та Антонієві печери: «При Иллинской церкви около Троицкого монастыря есть пещера, вырыта святым Антонием, где он скрывался от киевского князя Изяслава» [15, с. 218].

У своїх «Археологических заметках» Т. Г. Шевченко навів також окремі відомості про події та пам'ятки XVII ст. (будинок П. Полуботка, Троїцький собор, захоплення Чернігова Горностаєм у 1611 р. та ін.) [15, с. 219]. Цікаво, що церковне начиння він замалював із усіма деталями та окремо занотував написи на ньому (потир із церкви у с. Мохнатин, енколпійон і трапезна чаша Густинського монастиря) [15, с. 94].

Окрім того, у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали», Т. Г. Шевченко, описуючи городище біля Лисянки, порівнює його з городищем на Чернігівщині, згадавши про «небольшое земляное четырехугольное укрепление. Точно такой формы и величины, как на поле около Листвена, близ Чернигова, где Мстислав Удалой резался с единоутробным братом своим Ярославом — с тою разницею, что лиственское укрепление засеваается хлебом, а в этом забытом историей бастионе догадливый хозяин сложил в скирды собранный с поля хлеб» [16, с. 265–266]. Це порівняння спало авторові на думку, коли він пригадав свої враження від старожитностей Чернігівщини. Городище біля с. Великий Листвен (нині — Городнянського району Чернігівської області), про яке йдеться у цьому фрагменті, довгий час вважалося літописним Лиственом. Такої думки дотримувались історики й археологи протягом XIX – першої половини XX ст. Лише на початку 80-х рр. XX ст. В. П. Коваленко та О. В. Шекун, провівши розкопки археологічних комплексів біля сіл Великий Листвен Городнянського р-ну та Малий Листвен Ріпкинського району, змінили локалізацію літописного Листвена [8]. Крім того, Т. Г. Шевченко згадав також кургани поблизу села: «...за двумя большими курганами открылось еще несколько могил меньшего размера» [16, с. 265].

У мистецькій спадщині Т. Г. Шевченка, наявні також малюнки археологічних пам'яток Седнева — акварелі «Коло Седнева» з високим курганом на передньому плані

й «Чумаки серед могил» [17, №№ 135–136]. Завдяки цим малюнкам Т. Г. Шевченка можна скласти уявлення про вигляд курганного некрополя давньоруського Сновська до розкопок Д. Я. Самоквасова у 70-х рр. XIX ст.

Археологічні, етнографічні та фольклористичні дослідження Т. Г. Шевченка збагатили історичну спадщину України, сприяли посиленню інтересу до пам'яток історії та культури. На жаль, значна частина наукової спадщини Кобзаря не дійшла до нашого часу: вона була втрачена під час його арешту та заслання [12, с. 54]. Скоріш за все, саме серед паперів, що плили деснянськими водами, були і замальовки давньоруських старожитностей Чернігова.

Тарас Шевченко зробив неабиякий внесок у дослідження старожитностей і вивчення української історії. Під час експедицій Кобзар робив нотатки та замальовки, що згодом стали джерелами для дослідження істориків. У «Щоденнику» він визначив своє ставлення до археології, де записав: «Я люблю археологію, я уважаю людей, посвятивших себя этой таинственной матери истории. Я вполне сознаю пользу этих раскапываний» [15, с. 84].

1. *Афанасьев-Чужбинский О. С.* Спомини про Т. Г. Шевченка [Текст] / О. С. Афанасьев-Чужбинский // Спогади про Тараса Шевченка / [Упоряд. і приміт. В. С. Бородіна і М. М. Павлюка ; передм. В. С. Шубравського. – К. : Дніпро, 1982. – С. 89–107.
2. *Брайчевская А. Т.* Шевченко и археологическая наука [Текст] / А. Т. Брайчевская // СА. – 1964. – № 3. – С. 3–7.
3. *Брайчевський М. Ю.* Шевченко та археологія [Текст] / М. Ю. Брайчевський // Історичні погляди Т. Г. Шевченка. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 39–45.
4. *Грицак Я.* Нарис історії України : формування модерної української нації XIX–XX століття [Текст] / Ярослав Грицак. – К. : Генеза, 1996. – 345 с.
5. *Журба О. І.* Київська археографічна комісія 1843–1921 : нарис історії і діяльності [Текст] / О. І. Журба. – К. : Наук. думка, 1993. – 186 с.
6. *Иванцов И. Т. Г.* Шевченко – историк-археолог [Текст] / И. Иванцов // Истор. журнал. – 1939. – № 4. – С. 95–101.
7. *Иванцов И. О.* Т. Г. Шевченко і археологія [Текст] / І. О. Иванцов // Пам'яті Т. Г. Шевченка : зб. ст. до 125-ліття з дня народ. 1814–1939. – К. : Академія наук УРСР, 1939. – С. 551–582.
8. *Коваленко В. П.* Летописный Листвен (к вопросу о локализации) [Текст] / В. П. Коваленко, А. В. Шекун // Совет. археология. – 1984. – № 4. – С. 62–74.
9. *Курінний П.* Історія археологічного знання про Україну [Текст] / П. Курінний. – Полтава : Криниця, 1994. – 140 с.

10. *Новицький М.* Шевченко в процесі 1847 р. і його папери [Текст] / М. Новицький // Україна. – 1925. – Кн. 1–2. – С. 89.
11. *Раппопорт П. А.* Чернигово-Северская земля [Текст] / П. А. Раппопорт // Свод археологических источников / [под ред. акад. Б. А. Рыбакова]. Е1–47 : Русская архитектура X – XIII вв. : каталог памятников. – Л. : Наука, 1982. – С. 39–48.
12. *Сергієнко Г. Я.* Діяльність Т. Г. Шевченка у Київській археографічній комісії (1845–1847 рр.) [Текст] / Г. Я. Сергієнко // Укр. істор. журнал. – 1991. – № 3. – С. 43–54.
13. *Тарас Шевченко:* Документи та матеріали до біографії. 1814–1861 [Текст] / [За ред. Є. П. Кирилюка. – К., 1982. – 432 с.
14. *Холостенко Н. В.* Исследования Борисоглебского собора в Чернигове [Текст] / Н. В. Холостенко // Совет. археология. – 1967. – № 2. – С. 189–212.
15. *Шевченко Т. Г.* Повне зібрання творів : у 12 т. [Текст] / [редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 5 : Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Буквар Южнорусский». Записи народної творчості. – 2003. – 496 с.
16. *Шевченко Т. Г.* Повне зібрання творів : у 12 т. [Текст] / [редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 4 : Повісті. – 600 с.
17. *Шевченко Т. Г.* Повне зібрання творів : у 10 т. / [відп. ред. В. І. Касіян]. – К. : В-во Академії наук УРСР, 1961. – Т. 7 : Живопис, графіка. 1830–1847. – Кн. 1. – XVI с. + 153 іл. + 64 с.
18. *Шовкопляс Г. М.* За покликом серця [Текст] : пам'ятки історії та культури в житті та творчості Т. Г. Шевченка / Г. М. Шовкопляс, І. Г. Шовкопляс. – К., 1990. – 167 с.

Давньоруські старожитності Чернігівщини у творчій спадщині Т. Г. Шевченка.

Яснівська Л. В., доцент кафедри історії та археології України Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, кандидат історичних наук (м. Чернігів).

Українська біографістика = *Biographistica ukrainica*. – К., 2014. – Вип. 11. – С. 201–210.

У статті розглянуто історико-археологічну діяльність Т. Г. Шевченка на Чернігівщині під час другого відрядження на Лівобережну Україну (грудень 1845 – квітень 1846 рр.). Кобзарем було описано давньоруські старожитності Чернігова, зроблені замальовки Седневських курганів. Дослідження історико-археологічної діяльності та художньої творчості Т. Г. Шевченка показало, що він все своє життя цікавився пам'ятками давнини, брав участь у їх науковому вивченні. Зроблені письменником описи історичних пам'яток в «Археологічних замітках», «Щоденнику» та багатьох художніх творах становлять значну цінність для огляду давньоруської спадщини Чернігівщини і ще далеко не повністю використані в історичній та археологічній науках.

Ключові слова: Т. Г. Шевченко, археологія, Археографічна комісія, Чернігів, Листвен, городище, курган.

Old Russian antiquities of Chernihiv region in T.G.Shevchenko's heritage.

Jasnovskaja L. Associate Professor of History and Archaeology Ukraine Chernihiv National Pedagogical University named after Taras Shevchenko, Ph.D. (Chernigov).

Українська біографістика = *Biographistica ukrainica*. – К., 2014. – Vol. 11. – P. 201–210.

Article deals with T.G.Shevchenko historical and archaeological activity in Chernihiv region during the second business trip to the Left-Bank Ukraine (December 1845 – April 1846). Kobzar described Old Russian antiquities in Chernihiv. He did sketches of Sedniv's barrows. Research of T. G. Shevchenko's historical, archaeological and art activity showed that all his life he was interested in ancient monuments and took part in their scientific studying. Writer's descriptions of historical monuments in "Archaeological notes", "Diary" and in a lot of compositions make great importance for presentation of Old Russian antiquities of Chernihiv region. And still they aren't completely used in historical and archaeological literature.

Key words: T. G. Shevchenko, Archeografichna commission, archaeology, Chernihiv, Lystven, ancient settlement, barrow.

Древнерусские древности Черниговщины в творческом наследии Т.Г. Шевченко.

Ясновская Л. В. доцент кафедры истории и археологии Украины Черниговского национального педагогического университета имени Т. Г. Шевченко, кандидат исторических наук (г. Чернигов).

Українська біографістика = *Biographistica ukrainica*. – К., 2014. – Вып. 11. – С. 201–210.

В статье анализируется историко-археологическая деятельность Т. Г. Шевченко на Черниговщине во время второй командировки на Левобережную Украину (декабрь 1845 – апрель 1846). Кобзарем были описаны древнерусские древности Чернигова, сделаны зарисовки Седневских курганов. Исследование историко-археологической деятельности и художественного творчества Т. Г. Шевченко показало, что он всю жизнь интересовался памятниками старины, участвовал в их научном изучении. Созданные писателем описания исторических памятников в «Археологических заметках», «Дневнике» и многих художественных произведениях составляют значительную ценность для рассмотрения древнерусского наследия Черниговщины и еще далеко не полностью использованы в исторической и археологической науках.

Ключевые слова: Т. Г. Шевченко, Археографическая комиссия, археология, Чернигов, Листвен, городище, курган.

*Олена Василівна ЗАЄЦЬ,
науковий співробітник
відділу бібліотечних зібрань
та історичних колекцій НБУВ,
кандидат історичних наук (Київ)*

ТАРАС ГРИГОРОВИЧ ШЕВЧЕНКО І КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКА ЛАВРА

Досліджується період роботи Т. Г. Шевченка в Києво-Печерській лаврі як художника Київської тимчасової комісії з розбору давніх актів на основі його вражень, відображених у повістях, спогадів друзів поета та архіву Духовного собору Києво-Печерської лаври.

Ключові слова: Т. Г. Шевченко, митрополит Філарет, архімандрит Лаврентій, О. С. Афанасьєв-Чужбинський, Києво-Печерська лавра.

We study the period of T. Shevchenko Kyiv Pechersk Lavra as an artist Kievan Temporary Commission parsing ancient acts based on his experiences as reflected in novels, memoirs of his friends and Archives Spiritual Cathedral of Kiev Pechersk Lavra.

Keywords: T. H. Shevchenko, Metropolitan Filaret, Archimandrite Lawrence, A. S. Afanasyev-Chuzhbynsky, Kyiv-Pechersk Lavra.

Исследуется период работы Т. Г. Шевченко в Киево-Печерской лавре в качестве художника Киевской временной комиссии для разбора древних актов на основе его впечатлений, отраженных в повестях, воспоминаний друзей поэта и архива Духовного собора Киево-Печерской лавры.

Ключевые слова: Т. Г. Шевченко, митрополит Філарет, архімандрит Лаврентій, А. С. Афанасьєв-Чужбинський, Києво-Печерська лавра.

Проходять роки та століття, а постать Т. Г. Шевченка актуальна завдяки його непримиренності до будь-якого зла та прагненню боротися з ним, загостреному почуттю справедливості. Водночас Шевченків нонконформізм не заважає йому бути щирим романтиком і глибоко віруючою людиною.

Біографія Т. Г. Шевченка досліджена уже в багатьох аспектах: життєпису, політичній, літературній та мистець-

кої спадщини. Першими його біографами були сучасники: М. К. Чалий, А. К. Кониський, Б. С. Лепкий, М. І. Костомаров. Згодом, у 1963 р. Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР видав колективну працю «Т. Г. Шевченко. Повне зібрання творів у 6 т.». Ця праця лягла в основу дослідження «Т. Г. Шевченко. Біографія» 1984 р. Однак ці роботи не вичерпують усіх сторін життя митця.

Перебування Т. Г. Шевченка в Києво-Печерській лаврі пов'язане з його роботою у Київській археографічній комісії навесні та влітку 1846 р. Тимчасова комісія для розбору давніх актів була заснована 31 травня 1843 р. при Київському військовому, Подільському та Волинському генерал-губернаторі у складі барона С. І. Шодуара та професорів Університету святого Володимира М. Д. Іванишева, М. О. Максимовича та В. Ф. Домбровського. Їхньою метою було впорядкування, розбір, систематизація та видання актів XV–XVIII ст. із архівів громадських установ і монастирів Київської, Подільської та Волинської губерній. Накази щодо організації комісії йшли до католицьких духовних консисторій, архієпископів і митрополитів особисто від генерал-губернатора Д. Г. Бібікова. Документи й акти міських і земських архівів, православних і католицьких монастирів доставлялися в Київ поштою, а відбиралися на місцях професором В. Ф. Домбровським, який мав для цього клопотання Київського губернатора Д. Г. Бібікова і його ж запевнення, що після розгляду всі книги та документи будуть повернуті назад. Зазначалося, зокрема, що Київську археографічну комісію цікавлять документи, що стосуються історії місцевого краю [12, арк. 69]. Головою комісії було призначено М. Е. Писарева, помічником — барона С. І. Шодуара, редактором юридичних пам'яток — М. Д. Іванишева, редактором пам'яток словесності та народної освіти — М. О. Максимовича, а історичних пам'яток — В. Ф. Домбровського [2, с. 142].

На своєму засіданні 8 грудня 1843 р. комісія вирішила надіслати клопотання генерал-губернатору Д. Г. Бібікову з проханням призначити на посаду співробітника Київської археографічної комісії вчителя російської мови Києво-Подільського повітового училища П. О. Куліша з платнею 150 руб. за рік [2, с. 142–143]. Після вдалого виходу першого

тому «Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов» Київська археографічна комісія розширилася [5]. Книга-альбом під назвою «Древности, изданные временною Комиссиею для разбора древних актов» вийшла російською та французькою мовами двома виданнями: у Петербурзі та Києві. Малюнки до першого видання готував О. Ф. Сенчилло-Стефановський, але вони виявилися неякісними. Тоді за наказом генерал-губернатора терміново почали готувати друге видання, для чого залучили ще двох художників — Т. Г. Шевченка та П. І. Шлейфера (викладача малювання з Інституту шляхетних дівчат), який був одночасно й архітектором [6, с. 147–149].

У 1845 р. Київська духовна консисторія, після клопотання Київського військового, Волинського та Подільського генерал-губернатора від 10 лютого 1845 р. за № 1447, просила в архімандрита Києво-Печерської лаври наступне: «Київська тимчасова комісія для розбору давніх актів хоче доручити дійсному члену професору М. Д. Іванишеву, співробітнику С. С. Гогоцькому, учителям П. І. Коробкіну і П. О. Кулішу, колезькому асесору А. Н. Крижановському розгляд і опис книг і рукописів, що зберігаються в бібліотеці й архіві Києво-Печерської лаври, Софійського собору, Микільського монастиря, духовної академії і семінарії. І книги, і рукописи, які будуть потрібні їм, треба надати під розписку професору М. Д. Іванишеву, і повернуті вони будуть у такому самому стані, як і були взяті». Резолюція архімандрита Києво-Печерської лаври Лаврентія була такою: «Допустити професора Іванишева до огляду бібліотеки й архіву Лаври».

Комісія мала таке високе покровительство, що Духовний собор Києво-Печерської лаври навіть змушений був порушити правила користування бібліотекою Лаври, затверджені Духовним собором 7 серпня 1822 р. за № 1025 про те, що книги дозволяється видавати братії під розписку в невеликій кількості не більше, ніж на півроку, а видача стороннім, особливо рукописів, заборонена зовсім [11, арк. 215].

Щоб дотримуватися правил, архімандрит Лаврентій брав книги для себе, а віддавав під розписку колезькому асесору А. Н. Крижановському. Щоправда, всі книги були повернуті [11, арк. 195].

10 грудня 1845 р. Т. Г. Шевченко отримав атестат Імператорської художньої академії і в той самий день на своєму засіданні Київська тимчасова комісія для розбору давніх актів, «разсуждая о средствах к успешному ходу занятий и находя необходимым сделать для этого некоторые изменения в своем составе, полагает высокопочтеннейше просить г. Киевского военного, Подольского, Волынского генерал-губернатора о приглашении художника Академии Тараса Шевченка в звание сотрудника комиссии для снимков с предметных памятников. Просить генерал-губернатора разрешить сотруднику комиссии Сенчилло-Стефановскому продолжать платить 150 руб. серебром в год жалованья и такое же жалованье назначить художнику Академии Шевченку». Генерал-губернатор дав згоду, залишивши коротку резолюцію «Согласен» [7, с. 72]. Але ще 28 листопада Т. Г. Шевченко одержав подорожну та 15 руб. грошей для роз'їздів із метою опису пам'яток старовини. Для цього він поїхав до Переяслава, Яготина, В'юнища, Лубен, Прилук, Ніжина, Чернігова, Седнева. Усюди він зустрічав шанувальників своєї поезії, його добре приймали і в Чернігівському дворянському зібранні, і серед поміщиків, і серед різночинців. У товаристві Шевченка було завжди цікаво. У спогадах М. І. Костомарова йдеться: «Беседа с Шевченко никогда не могла навести скуку и была необыкновенно приятна: он умел кстати шутить, острить, потешать собеседников веселыми рассказами и никогда почти в обществе знакомых не проявлял того меланхолического свойства, которым проникнуты многие из его стихотворений» [8, с. 159].

О. С. Афанасьев-Чужбинський розповідав, що на початку лютого 1846 р. Тарас Григорович абсолютно несподівано заїхав до нього в с. Ісківці (Переяславський повіт) і запросив подорожувати разом з ним, бо йому дали завдання зробити замальовки стародавнього начиння в церках і монастирях Чернігівської губернії. Разом вони відвідали Ніжин, де приїзд Кобзаря викликав загальне захоплення, і звідти вирушили до Чернігова. Тут вони знайшли багато старожитностей, із яких необхідно було зробити замальовки. Крім того, Т. Г. Шевченко отримав декілька замовлень, переважно портрети. З міста поет часто їздив у Седнів, де із задоволенням проводив час у знайомого сімейства Лизогубів.

Навесні обидва приятелі разом повернулися до Києва й оселилися на Козиному болоті. У цей саме час (березень 1846 р.) Комісія розробила широку програму своєї археологічної діяльності. Паралельно з вивченням старожитностей, що пояснюють доісторичне існування народів, було вирішено почати збирати матеріали з наукового та художнього опису монументальних пам'яток у Південній Русі: давніх храмів, замків тощо. Планувалося також видання збірки видів Києва та інших чудових місць Південно-Західного краю.

Тому 17 травня 1846 р., як видно з документів Докладного реєстру резолюцій Духовного собору Києво-Печерської лаври за 1846 р., після клопотання генерал-губернатора Д. Г. Бібікова до митрополита Київського та Галицького Філарета допустити художника Т. Г. Шевченка для змалювання видів Києво-Печерської лаври була накладена резолюція митрополита: «Прийняти послушника Григорія Червинського (так тимчасово вирішили назвати Т. Г. Шевченка для безперешкодного виконання доручення Археографічної комісії) на послух до начальника лаврських іконописців» [10, арк. 182].

Його товариша О. С. Чужбинського також зарахували до послушників за особливою резолюцією митрополита: «Зарахувати в послушники з дозволом потрудитися на винограднику» [10, арк. 182]. Отже, авторитет Т. Г. Шевченка та захоплення ним на Україні були такими великими, а покровительство Археографічній комісії було таке значне, що Т. Г. Шевченкові створювалися умови, найбільш сприятливі для роботи.

Із цього стає зрозумілим свідчення О. С. Афанасьєва-Чужбинського про те, що Т. Г. Шевченко після повернення з Чернігова «задумав змалювати найважливіші пам'ятки матері міст руських, а також деякі мальовничі околиці». Він розшукав свого давнього товариша по академії М. М. Сажина, який погодився допомагати йому, взявши на себе обробку деталей у малюнках. Обидва художники щодня з ранку пропадали на замальовках.

Т. Г. Шевченко в «Близнецах» описує свої враження від тогочасної Києво-Печерської лаври: «Однажды я давно когда-то, отслушав раннюю обедню в Лавре, вышел по обыкновению на типографское крыльцо. Утро было тихое,

ясное, а перед глазами вся Черниговская губерния и часть Полтавской. Я хотя был тогда и не меланхолик, но перед такой величественной картиной невольно предался меланхолии. И только было начал сравнивать линии и тоны пейзажа с могущественными аккордами Гайдна, как услышал тихо произнесенное слово “Мамо! Мне, мамо, всегда кажется, что я на этом крыльце слушаю продолжение обедни”».

Через особливий душевний стан і турботливе ставлення ченців Лаври, де Т. Г. Шевченко харчувався та ні про що не турбувався, крім роботи, сам поет описує ті часи позитивно і з теплотою. Його товариш О. С. Афанасьєв-Чужбинський також згадував: «Нічого не було приємніше наших вечорів, коли, повертаючись втомлені додому, ми відчиняли вікно, сідали за чай і передавали свої денні пригоди».

Малюючи коридори, що ведуть до печер, Т. Г. Шевченко між безліччю жебраків зустрічав і таких осіб, які були цінними для пензля художника. Багато було, за словами О. С. Афанасьєва-Чужбинського, накидано ним у той час мальовничих фігур, хоча невідомо, куди ці малюнки поділися згодом [4, с. 237].

Т. Г. Шевченку було тоді 32 роки — час, коли людина осмислює своє призначення у цьому світі, підбиває деякі підсумки. Саме на цей час припадають найбільш пророчі його вірші. Цікавий із цього погляду лист П. О. Куліша до М. І. Костомарова від 27 червня 1846 р.: «Ви говорите, що можна писати цією мовою тільки мужицькі повісті. Але у Вас перед очима Шевченко, який висловлює думки і псалми Давида, і почуття, варті будь-якого благородного товариства. Свою Україну він порівнює із сиротою:

Обідрана, сиротою понад Дніпром плаче;

Тяжко-важко сиротині, а ніхто не бачить».

У цей час Т. Г. Шевченко дарує П. О. Кулішу два Євангелія. На одному з них написано:

Не погасай, мое светило,

Туман душевний разгоняй,

Живи меня своею силой

И путь тернистый, путь унылый

Небесным светом озаряй.

Пошли на ум твою святыню,

Я провещаю благостыню,

Что заповедана Тобой!

А на другому Євангелії поезія, котрій дивувався П. О. Куліш, що людина без освіти написала таку річ, під якою і О. С. Пушкін не стидався б підписатися:

*Без малодушной укоризны
Пройти мытарства трудной жизни,
Измерять пропасти страстей,
Понять на деле жизнь людей,
Прочесть все черные страницы,
Все беззаконные дела —
И сохранить полет орла
И сердце чистой голубицы* [1, с. 52].

Таким чином, Т. Г. Шевченко працював у Києво-Печерській лаврі лише кілька тижнів, але враження від перебування там наклали відбиток на всю його творчість. Той самий П. О. Куліш у листі до О. М. Бодяньського від 23 травня 1846 р. зазначав: «Він [Шевченко] тепер у Києві. Служить при Археографічній комісії. Цьому треба радіти, тому що комісія посилає його безперестанно в різні місця Південної Росії для зняття старовинних пам'яток, а це повинно з часом дати йому шекспірівське знання людей і звичаїв» [7, с. 201].

У статті О. І. Левицького «Археологічні екскурсії Т. Г. Шевченка в 1845–1846 рр.» простежена вся діяльність Шевченка-художника як співробітника Київської археографічної комісії. Там зазначено, що було це в період головування в комісії М. Е. Писарева, з яким художник вів усі офіційні справи. Зокрема, Т. Г. Шевченкові довелося, ймовірно, одного разу залишити в М. Е. Писарева якісь свої речі, серед яких були портрет і малюнки з краєвидами Києва [4, с.238].

В одному з листів до свого приятеля Лизогуба, написаному в Орській фортеці у жовтні 1847 р., він говорить: «Шкода, що я не покинув у вас малюнок київського саду, бо він і всі, що були в мене, пропали у І. І. Фундуклея». Однак існує лист Т. Г. Шевченка невідомо до кого, хоча міг бути адресований І. І. Фундуклею:

«Ваше превосходительство!

Оставленные вами у себя мои вещи прошу вас покорнейше переслать мне через почту в Оренбургскую губернию в крепость Орскую, на имя Тараса Григорьевича Шевченка, или передайте моему приятелю сотруднику Археографической комиссии Алексею Сенчиллу для отправки ко мне. В портфеле между рисунками есть

оригинальный рисунок известного французского живописца Вато. Ежели угодно будет вашему превосходительству приобрести его, то я охотно уступаю за цену, какую вы назначите. Предложил бы вам виды Киева, но они не окончены, а во-вторых, хотя не ясно, но мне будут здесь напоминать наши прекрасный Киев.

Вашего превосходительства покорнейший слуга.

*Т. Шевченко. 16 июля 1847 г.
Крепость Орская» [7, с. 320–321].*

У музеї Т. Г. Шевченка у Києві зберігаються його малюнки того часу, зокрема зроблені навесні 1846 р.: «Костьол у Києві», «Церква всіх святих у Києво-Печерській лаврі», «Аскольдова могила», «Васильківський форт у Києві», «Синагога», «У Києві» [9, с. 407–408].

Після арешту Т. Г. Шевченка вийшла така постанова комісії: «1 березня 1847 р. Тимчасова комісія для розбору давніх актів, беручи до уваги, що співробітник комісії Шевченко без жодної згоди комісії відлучився з Києва та завданнями комісії не займається, постановили: виключити його з числа співробітників з припиненням виплати йому платні по 12 руб. 50 коп. сріблом на місяць». Підписи: Писарев М. (голова), Чеховський В., Ставровський А., Селін А. [3].

Загалом служба Т. Г. Шевченка у Київській археографічній комісії мала неабияке значення: він зробив чимало історичних записів, малюнків пам'яток історії та пейзажів, зібрав багато народних пісень, переказів і легенд, спостерігав життя українського народу. Серед паперів поета знаходилися зібрані ним історичні документи: витяги з оригінальних актів про землеволодіння поміщиків і становище кріпаків, скарги, прохання тощо. Частина цих документів використана Т. Г. Шевченком у його «Щоденнику» та повістях російською мовою: «Варнак», «Прогулка с удовольствием и не без морали» та ін. А час перебування Т. Г. Шевченка у Києво-Печерській лаврі у травні–червні 1846 р. наклав відбиток на всю його творчість, додав привабливої меланхолійної релігійності.

Таким чином, у травні 1846 р. за вказівкою митрополита Філарета художника Т. Г. Шевченка було зараховано на послух до начальника лаврських іконописців для змалю-

вання краєвидів Києва. Пробувши в Лаврі кілька тижнів, Т. Г. Шевченко створив відомі картини міста та багато замальовок Лаври, які після арешту поета зникли. Завдяки інтересу до історії, археології, етнографії, фольклору та старожитностей України під час служби в Київській археографічній комісії, зокрема роботі в Києві, Великий Кобзар заклав основи української культурології.

1. *Евангелия* Т. Г. Шевченка [Текст] // Літ.-наук. вісник НТШ у Львові. – 1900. – Кн. 1–4. – С. 52.
2. *Журба О. І.* Київська археографічна комісія 1843–1921 [Текст] / О. І. Журба. – К. : Наук. думка, 1993. – 185 с.
3. Исключение Т. Г. Шевченка за самовольную отлучку // Киев. старина. – 1882. – Январь. – Т. 1. – С. 608–609.
4. *Левицкий О.* Археологические экскурсии Т. Г. Шевченка в 1845–1846 гг. [Текст] / О. Левицкий // Там само. – 1894. – Февраль. – Т. 44. – С. 231–254.
5. Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1845. – Т. 1. – 990 с.
6. *Попов П. М.* До питання про Шевченка як художника-літографа [Текст] / П. М. Попов // Зб. праць 11-ї наук. Шевченківської конф. – К., 1963. – С. 140–157.
7. Тарас Шевченко: документи та матеріали до біографії. – К. : Вища шк., 1982. – 433 с.
8. Т. Г. Шевченко : Біографія. – К. : Наук. думка, 1984. – 557 с.
9. Т. Шевченко : життя і творчість у портретах, ілюстраціях, документах. – К. : Рад. шк., 1964. – 504 с.
10. ЦДІАУК, ф. 128, оп. 1, спр. 367.
11. ЦДІАУК, ф. 128, оп. 1, спр. 406.
12. ЦДІАУК, ф. 442, оп. 152, спр. 232, ч. 1, арк. 69–69 зв.

Тарас Григорович Шевченко і Києво-Печерська лавра.

Заєць О. В., науковий співробітник відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ, кандидат історичних наук (Київ).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Вип. 11. – С. 211–220.

Досліджується період роботи Т. Г. Шевченка в Києво-Печерській лаврі як художника Київської тимчасової комісії для розбору давніх актів на основі його вражень, відображених у повістях, спогадів друзів поета та архіву Духовного собору Києво-Печерської лаври. У травні 1846 р., згідно з вказівкою митрополита Філарета, художника Т. Г. Шевченка було зараховано на послух до начальника лаврських іконописців для змалювання видів Києва. Пробувши в Лаврі кілька тижнів, Т. Г. Шевченко

створив відомі картини міста та багато замальовок Лаври, які після арешту поета зникли.

Ключові слова: Т. Г. Шевченко, митрополит Філарет, архімандрит Лаврентій, О. С. Афанасьєв-Чужбинський, Києво-Печерська лавра.

Taras Shevchenko and Kyiv-Pechersk Lavra.

Zaets Y. V., researcher of library collections and historical collections NLUV, Ph.D. (Kyiv).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Vol. 11. – P. 211–220.

We study the period of T. Shevchenko in Kyiv-Pechersk Lavra as an artist Kiev's Temporary Commission parsing ancient acts based on his experiences as reflected in novels, memoirs of his friends and Archives Spiritual Cathedral of Kiev-Pechersk Lavra. In May 1846, with the guidance of Metropolitan Filaret artist T. Shevchenko was enrolled in obedience to the head of the monastery for the depiction of landscape painters in Kyiv. After spending a few weeks in Lavra, T. Shevchenko made the famous paintings of the city and many sketches Lavra, which disappeared after poet has being arrested.

Keywords: T. G. Shevchenko, Metropolitan Filaret, Archimandrite Lawrence, A. S. Afanasyev-Chuzhbynsky, Kyiv-Pechersk Lavra.

Тарас Григорьевич Шевченко и Киево-Печерская лавра.

Заец Е. В., научный сотрудник отдела библиотечных собраний и исторических коллекций НБУВ, кандидат исторических наук (Киев).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Вып. 11. – С. 211–220.

Исследуется период работы Т. Г. Шевченко в Киево-Печерской лавре в качестве художника Киевской временной комиссии для разбора древних актов на основе его впечатлений, отраженных в повестях, воспоминаний друзей поэта и архива Духовного собора Киево-Печерской лавры. В мае 1846 г., согласно резолюции митрополита Филарета, художник Т. Г. Шевченко был зачислен на послушание к начальнику лаврских иконописцев для зарисовки видов Киева. Пробыв в Лавре несколько недель, Т. Г. Шевченко создал известные картины города и много зарисовок Лавры, которые после ареста поэта исчезли.

Ключевые слова: Т. Г. Шевченко, митрополит Филарет, архимандрит Лаврентий, А. С. Афанасьев-Чужбинский, Киево-Печерская лавра.

УДК 82(477)

Надія Романівна ГАЛЯРНИК,
головний бібліотекар
Фонду професора В. Т. Полека
Наукової бібліотеки
Прикарпатського національного
університету імені В. Стефаніка,
(м. Івано-Франківськ)

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ГАЛИЦЬКИМ СТУДЕНТСТВОМ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ЯК БОРОТЬБА ЗА СВОЄ НАЦІОНАЛЬНЕ САМОВИРАЖЕННЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОНДУ ПРОФЕСОРА В. Т. ПОЛЕКА)

У статті розкриваються способи та методи популяризації творчості Т. Шевченка галицьким студентством і молодю інтелігенцією у другій половині XIX – початку XX ст.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Володимир Полек, Галичина, студентство, гімназисти, вечорниці, ювілейні вечори, страйк, демонстрація.

The article describes the methods and techniques popularization of Taras Shevchenko of Galician Students and young intellectuals in the late nineteenth – early twentieth century.

Keywords: Taras Shevchenko, Volodymyr Polyek, Galicia, the students, the high school students, evenings, anniversary parties, strike, demonstration.

В статье раскрываются способы и методы популяризации творчества Т. Шевченко галицким студенчеством и молодой интеллигенцией во второй половине XIX – начале XX в.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, Владимир Полек, Галичина, студенчество, гимназисты, вечерницы, юбилейные вечера, забастовка, демонстрация.

«Т. Шевченко вічно живий і вічно сучасний. У найпекучіші, у найтрагічніші і найгероїчніші часи зверталися ми до нього, і він ішов попереду не в сіряку і постолах, як дехто намагається подати нам Шевченка, а з відкритим чо-

лом генія, з освіченістю академіка, з серцем, яке ніколи не зупинялося і не завмирало від страху. Краса і гордість нації», — писав письменник-однофамілець Михайло Шевченко [4, арк. 44].

Його ім'я вже давно стало символом усього українського народу. Воно поєднало Лівобережну та Правобережну Україну, а для Галичини ХІХ–ХХ ст. було прапором боротьби за національне самовизначення. Студентська молодь, котра йшла завжди в авангарді прогресивного суспільства, це добре розуміла, тому несла полум'яні твори Кобзаря у широкі маси трудящого люду. Шевченко став рідним кожній галицькій родині: його портрети — вишиті на рушнику чи різьблені по дереву — є майже в кожній оселі. А «Кобзар» Шевченка був колись підручником, по якому батьки вчили дітей рідної мови.

Шевченкознавство почало активно розвиватися на теренах Галичини ще у другій половині 60-х рр. ХІХ ст. Особливо цінні для нас дослідження у цій галузі І. Франка, М. Павлика, В. Стефаніка, М. Черемшини, Я. Федорчука, О. Кузьми, К. Климковича та інших письменників і літературознавців.

Наша робота базується на архівних матеріалах професора Прикарпатського університету В. Т. Полека (1924–1999 рр.). Питанню шевченкознавства фондоутворювач присвятив 20 папок власного архіву та численні авторські статті, що охоплюють різнопланову друковану та рукописну інформацію про роль і місце Т. Шевченка у світі, літературі, мистецтві тощо. Володимир Теодорович опублікував чимало статей про зв'язок Т. Шевченка з Прикарпаттям. Проблематика його досліджень така: поширення творів Шевченка на Прикарпатті; місце поета у слов'янському світі; Шевченко німецькою мовою та мовою есперанто; І. Франко про творчість Шевченка; вшанування пам'яті поета на Прикарпатті та історія спорудження пам'ятників Кобзарю.

Тема нашої роботи актуальна та своєчасна, адже нещодавні трагічні події та Революція Гідності засвідчили, що студентська молодь нині як і наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. — рушій прогресу в Україні.

Як писав М. Павлик, слово Шевченка «зробило в Галичині цілу революцію межі русинами, особливо молодши-

ми» [4, арк. 103]. Твори Шевченка розповсюджувалися шляхом переписування. Ідучи на канікули, учні та студенти у провінції популяризували ці рукописні «Кобзарі».

У своїх спогадах західноукраїнський публіцист О. Терлецький нотував: «Новий нечуваний світ отворився нам із «Кобзаря» і молоде свіже не зіпсоване серце відразу полюбило його... Хто з нас не пам'ятає тих часів, коли тільки що пораз перший почувися Шевченкові поезії... Якимсь одним великанським подивом гарячого серця, якимсь одним героїчним ділом ми хотіли на шматочки пірвати ті кайдани, які всасалися в народне тіло; хотіли перемінити всі ті відносини, що таким тяжким каменем лежать на руках і ногах просто-хлопа» [1, с. 14–15].

Прогресивна молодь дуже захоплювалася творами Шевченка, особливо «Гайдамаками». Поема переписувалася у тисячах екземплярах, читалася та вивчалася напам'ять. Про враження, яке справили твори Шевченка на гімназистів колишнього Станіслава, можна судити зі спогадів того ж Терлецького. Він писав: «Коли з'явився 1863 чи 1864 році в Станіславі один екземпляр «Гайдамаків»..., то його за пару день майже на шматки рознесли. Всім годі було нараз дати прочитати і за властителем тягнувся все по школі цілий рій хлопців, яким наголос мусів читати цілу поему, поки не охрип. Потому виривав йому другий книжку з рук і на коридорі в гімназії, або на вулиці, або де-небудь зачинав читати далі. Всіх голосна Муза великого поета, як кліщами, тягла до себе і всі ми тоді поробилися гарячими хлопоманами» [4, арк. 103].

Починаючи з 1862 р. прогресивна громадськість Західної України щороку вшановувала пам'ять Т. Шевченка, що стало за словами І. Франка «правдивим народним святом» [4, арк. 69]. Одним із перших організаторів Шевченківських свят був Ксенофонт Климкович — поет і перекладач, уродженець села Хотимира. Молодий галичанин так зачарувався поезією Шевченка, що став її активним пропагандистом і публікатором. У редактованих ним громадських літературних журналах «Вечерниці» (1862–1863 рр.) та «Мета» (1863–1865 рр.) він опублікував найбільш революційні твори Кобзаря — «Неофіти», «І мертвим, і живим...», «Кавказ». Саме К. Климкович був також одним із перших дослідни-

ків творчості Шевченка в регіоні. У зверненні «До громади» (1862 р.) він назвав поета «першим нашим пророком..., котрого слово надало нам повагу межи народами», висловив (уперше в українському шевченкознавстві) думку про всеслов'янське та світове значення творчості Т. Шевченка. Із петербурзького журналу «Основа» переклав «Спогади про Тараса Шевченка, його смерть і похорон» Л. Жемчужникова та опублікував у «Вечерницях» під назвою «Згадка за Шевченка, его смерть і похорони» [1, с. 13].

Вибір саме цих спогадів, очевидно, не випадковий. К. Климковича вразило, з якою любов'ю та повагою розповідав російський і український художник про Кобзаря як людину та письменника, про його літературне оточення в Петербурзі, похорон. «Життя Шевченка, від початку й до кінця — це сумна, високохудожня пісня. Вирваний із народу», — писав Л. Жемчужников, — «він являє собою найпоетичніший його відгомін. Добрий до наївності, простодушний, люблячий, він водночас твердий, сильний духом — як ідеал його — народ» [1, с. 13].

Уже в лютому 1862 р. до перших роковин смерті Кобзаря Климкович був одним з ініціаторів панахиди по Шевченкові у Львові. Він розповсюдив у місті так звані «клепсидри», порозсилав запрошення на панахиду.

У 1865 р. із нагоди четвертих роковин смерті поета Климкович писав у «Меті»: «Наша галицька Русь, іменно її молодше, щиронародне покоління, оцінюючи належито велике значення безсмертного генія для будущини всього руського народу, постановила щоразу празнувати один день у пам'ять его, і призначила до того день, в котрий припадають роковини Тарасової смерті. Цілий край колись празнуватиме се сумовите свято, а поки що празнується воно тільки в деяких центрах нашої Русі, в которих зосереджується надія народу — молоде покоління руської інтелігенції» [1, с. 13]. Далі йде дуже докладний опис Шевченківського свята у Львові, що його, на нашу думку, теж виклав К. Климкович.

Серед численних квітів — портрет Кобзаря, трохи нижче — ліра, оповита лавровим вінком і два написи-гасла: «Во вік тобі слава за твою пісню! Доки Дніпро гудітиме, доки Карпати зеленітимуть, не забудуть тебе, батьку, рідні діти

України!» та «Во вік тобі слава за твою надію! І онуки розкажуть онукам, чим ти для нас був, Тарасе, орле сизий». Під час урочистостей продавали або роздавали літографічний портрет Кобзаря роботи молодого художника В. Гутовського та листівку з віршем «Вспоминка смерті Шевченка», передрукованим того самого року у «Вечерницях».

Того самого 1865 р. К. Климкович написав ще один вірш «На вічну пам'ять Тарасові», який у Перемишлі натхненно прочитав А. Кобилянський (1837–1910 рр.), родом із Переросля (нині — Надвірнянський район). Із усіх присвят Кобзареві найціннішою є поезія Климковича «Тарасові: у п'яті роковини його смерті», у якій автор стверджував, що з моменту, коли «вмер великий наш Тарас... стало в нас неначе мертво». Проте «тепер не сліз, а сили духа треба», тому слід постійно звертатися до «води живої» його безсмертних творів. Щоб поліпшити життя українського народу, слід у своїх серцях запалити вогонь, що горітиме доти, поки «пани загребущі кривдити нас будуть!». Як і Т. Шевченко, К. Климкович закликав усі слов'янські народи до єднання та братерства, сподіваючись, що діждеться тої хвилини, коли «обіймуться всі слов'яни» [1, с. 14].

1867 р. із ініціативи О. Терлецького у коломийській друкарні М. Білоуса та «коштом руських гімназистів в Станіславі» анонімно була видана листівка з чотирьох сторінок «На пам'ятку шестих роковин смерті славного нашого Батька Кобзаря Тараса Шевченка». То був вірш учня VIII класу Остапа Щавинського, померлого 1866 р.

Молодий поет писав:

Ми вже серця поорали,

Тепер правду сієм.

Сієм правду, Твоє слово

Ворогам на диво.

Молимоь, ожидаєм

Осени і жнива.

Звертаючись до Т. Шевченка, О. Щавинський говорить:

А тепер ще спи в могилі,

Доки жнива будуть,

А як женці посходяться,

Ми Тебе розбудим! [4, арк. 40].

Однак М. Білоус, будучи москвофілом, самовільно зняв чотири рядки, у яких поет засуджував царизм як винуватця поневірянь і передчасної смерті Т. Шевченка.

Із донесень поліції довідуємося про студента Гіляра Гарасимовича, який поширював на Гуцульщині серед селян твори Т. Шевченка та думки про те, що «незабаром не буде ні цісаря, ані урядів, ані податків» [4, арк. 64].

У 1873 р. молодь Станіслава готувала до друку «Альбом на честь Шевченка», але за браком коштів він не побачив світу. Матеріали про геніального поета є також на сторінках рукописної газети «Зірка», що її видавали тутешні гімназисти.

Станіславські гімназисти вшановували роковини смерті Т. Шевченка спершу панахидами, а в 1869–1870-х рр. — вечорницями, урочистими вечорами. Перші такі вечорниці провели 1869 р. у готелі на вулиці Бельведерській. Участь у них взяли 40 гімназистів. У програму входила декламація віршів Шевченка та власних поетичних спроб, присвячених його пам'яті. У 1871–1877 рр., боячись переслідувань австрійської влади та дирекції гімназії, такі заходи проводили таємно, найчастіше на квартирах надійних гімназистів. Відомо, що Шевченківські вечорниці відбувались у будинку К. Заклинської на вулиці Галицькій, 77 (її сини Леонід і Корнило тоді навчалися у гімназії) та на квартирі М. Бучинського на Малій Заболотівській (нині — І. Франка, 33). У 1871 р. станіславські гімназисти надіслали на адресу львівської громади телеграму: «І ми его в сім'ї, хоч не великій, не забули пом'янути незлим, тихим словом», підтвердивши проведення того року Шевченківських вечорниць [1, с. 15].

Коломийська молодь збиралася на околиці міста. Хата святково прибрана, на стіні — портрет Шевченка, прикрашений рушниками. Серед 30 гімназистів був і В. Стефаник.

Будучи студентом медицини Краківського університету, В. Стефаник брав активну участь у підготовці концерту на честь 80-річчя з дня народження Шевченка. Його вступне слово полонило публіку. Постава молодого промовця, оригінальний підхід до Шевченка, короткі, уривані речення, тяжкі, як олово, слова породили настрої, якого ще не переживала краківська громада. З того часу на просьбу громадськості Стефаник часто виступав із промовами в концертах

на честь Шевченка у Снятині, Коломиї та у рідному Русові [4, арк. 70].

Одинадцятого березня 1877 р. вперше у Станіславі відбулося публічне вшанування пам'яті Кобзаря. Катехит вчительської гімназії москвофіл М. Огоновський заборонив своїм вихованцям іти на це свято, бо не міг допустити, «щоб молодіж брала участь у вечорі, де Шевченко ставляється, «ідеалом всякого совершенства», «первим громадянином», де «заохотчаються ... до читання і із виучування творів великого поета», в яких багато «нігілістичної гнилі» [1, с. 16].

На захист спадщини поета стали шанувальники його творчості. У статті «Сказав, що знав» М. Павлик писав, що декотрі «в усім свіжим і правдивим бачать... деморалізацію й погибель руського народу». «Шевченко іменно тому й дорогий, що підхопив думки самого люду» і «се високо поставило Шевченка в очах ученої Європи...». М. Павлик постійно захищав Великого Кобзаря, опублікував про нього праці «Тарас Шевченко й Галицька Русь» (1866 р. — польською, 1911 р. — українською), «Поминки Шевченка в Кракові» (1890 р.) та «Шевченко й радикали перед угодовцями» (1891 р.), у яких розглядав «суспільний бік Шевченкового світогляду» [1, с. 16].

У подібному дусі виступив і вчитель Станіславської гімназії, автор «Українсько-німецького словника», творець українського правопису (желехівки) Євген Желехівський. Він писав, що «Шевченко, палаючи гарячою любов'ю ко своему народові, вступався за його вопіющою кривдою і виливав свій жаль в чудно красних думках і піснях, указуючи в них: «що ми? чиї сини? яких батьків? ким і за що закуті?» Тому ми можемо «сміло ним величатися і називати його нашим народним пророком», «первим руским громадянином», «батьком». Значення сего рідкого чоловіка єсть в розвою нашої літератури і народності дуже великим» [4, арк. 195].

Значну роль у популяризації творчості Кобзаря відіграв також Марко Черемшина. Під час навчання у Коломийській гімназії зачитувався творами Т. Шевченка, популяризував їх серед гімназистів. 25 квітня 1896 р. він, учень VIII класу, виступив із доповіддю «Гуманно-просвітний світогляд в поезіях Шевченка», що, як писала газета «Діло», опрацьована «старанно», а що важніше — зовсім самостійно, чистою

мовою». Будучи студентом Віденського університету, Марко Черемшина виступив перед українськими робітниками австрійської столиці. 20 травня 1900 р. він прочитав доповідь «Тарас Шевченко і його значення для української суспільності». «Так прошибаючих слів і знаменитих думок ми вже давно не чули і ми хотіли б сей відчит мати напечатаним особною брошурою», — так оцінив її слухач, який сховався під псевдонімом «Робітник» [1, с. 17].

Згодом (1908, 1911 рр.) Марко Черемшина часто виступав із промовами про життя та творчість Т. Шевченка, поєднуючи його літературну діяльність із боротьбою рідного народу за волю та щастя. «Довголітня, вели канська мартирологів українського народу вступила в нову добу боротьби — в добу ясного, дзвінкого протесту проти своїх гнобителів — в добу творення історії. Ввесь світ дивиться тепер на неустрашимість, самопосяту і ідейність борців і дивується, що у народу, гнобленого через сотки літ, у народу, окраденого із усього земного добра, ще не завмерла ідея волі, рівності та воскресіння, що народний дух грімким голосом відзивається до всього культурного світу», — писав митець [3].

Свою доповідь на ювілейному вечорі, присвяченому 100-річчю від дня народження Кобзаря (1914 р.), Марко Черемшина закінчив такими пророчими словами: «Коли поширяться твої (Шевченкові) ідеї ще більше, коли великі твори твоїх товаришів-геніїв серед прочих народів здемократизують суспільну і політичну гадку і погляди, і обновляться всі народи, — тоді надійде заплата і тим, що бояться твого слова і духа, і Україна забере серед народів місце, яке їй по заслугі належиться» [2, с. 270].

Поява творів Шевченка викликала переляк власті імущих на Західній Україні. Повністю заперечити чи заборонити їх влада не могла, тому, за словами Франка, задумала опублікувати «Шевченка обкраєного» або сполучити «середньовічну схоластику й новочасну думку», тобто, фальсифікувати творчість поета. Австрійські та польські шовіністи, а також «рідні» москвофіли намагалися хоча б применшити та обмежити вплив національно-визвольної музи Кобзаря на молодь, вкласти святкування у прокрустове ложе офіційної програми. Крайова шкільна рада у Львові своїм циркуляром № 259/IV від 28 лютого 1911 р. постановила:

«Крайова шкільна рада дозволяє влаштувати шкільні ранки на честь Тараса Шевченка з тією умовою, що ці ранки відбуватимуться в шкільних стінах у першу половину дня. Керівники закладів несуть особисту відповідальність за поведінку молоді під час святкування» [1, с. 18].

У відповідь на це розпорядження 10 березня учні Станіславської академічної гімназії влаштували демонстрацію. Вінніпезьке видання «Українське слово» за 12 липня 1961 р. опублікувало спогад про демонстрацію українських гімназистів Галичини в день 50-річчя з дня смерті поета 10 березня 1911 р. Учасник подій (Є. Савицький) розповів, що розслідування злочину — участі у святкуванні почалося відразу після святкування річниці. Активних учасників було виключено з навчального закладу без права навчання у всіх галицьких гімназіях. Але ті переїхали на Буковину до Кіцманя, у двомовну українсько-німецьку гімназію, де їх дуже радо прийняв справжній друг української молоді та щирий український патріот, директор гімназії доктор Артимович [4, арк. 67–68].

Газета «Діло» 14 березня 1911 р. опублікувала такі матеріали під назвою «Шевченківський страйк української молодіжи»: «Молодіж Коломиї тутешньої української гімназії особливо зістала діткнена становищем Краєвої Ради Шкільної супроти Шевченківського ювілею. Бо тутешня гімназіальна молодіж від довгого ряду літ устроювала щороку на Шевченківські роковини публічні вечерниці, а тут в ювілейний рік приходять розпорядження, що вона має вдовольнитися поранком, замкненим в шкільних мурах. Се викликало в молодечих серцях таку реакцію, що в день Шевченкових роковин в цілій гімназії вибухнув страйк. Молодіж явилася святочно одягнена в шкільнім будинку, звідки кілька хвилин перед початком наук всі класи греміяльно вийшли. День був прегарний. Молодіж рушила в похід, співаючи національні пісні... Похід тривав цілих дві години. Народ з вікон дивився на нього як на небувале видовище. Під «Народним домом» по відспіванню народного гімна всі з вікон били браво» [4, арк. 160–161].

Декого з гімназистів було звільнено, тому молодь Тернополя надіслала австрійському міністрові культів та освіти свій протест, у якому читаємо: «...Причини обурення моло-

діжі львівської, перемишлянської, коломийської розуміємо і приєднуємося до її оправданого протесту та сподіваємося, що високе міністерство вплине на Крайову шкільну раду...» [4, арк. 40].

Після дисциплінарного розслідування багато гімназистів були виключені без права навчання у будь-якій іншій гімназії. Деякі з них змушені були емігрувати за океан.

У молодіжному журналі «Жите» за 1914 р. у замітці зі Станіслава повідомлялося про бунт у жіночій семінарії василіянок: «11 березня десь коло 10 години ранку запанував на коридорах семінарії небувалий рух. То тут, то там збирались гуртками семінаристки і розмовляли про щось дуже енергійно... Вони купили собі вчора портрети Шевченка і наліпили їх на вікнах. А ось нині, прийшовши до школи, побачили, що їх і слід пропав...» (сестра-ігуменя наказала їх здерти). На знак протесту семінаристи оголосили одноденний страйк і покинули семінарію. Коментуючи цей факт, журнал «Жите» писав, що «Шевченко справді вільнодумець», «а національні святощі повинні належати до нації, а не до клеру, школа — до суспільності...» [4, арк. 54].

Вшановуючи Т. Шевченка, мешканці сіл Прикарпаття висипали так звані Шевченкові могили. Про спорудження однієї з таких могил зворушливо писав В. Стефаник: «Сипали другі села на пам'ятку — та і ми. Клопіт такий був, бо старі не пускали вдень сипати, бо робота в полі, а ми змовилися і сипали ночами: одні кіньми, другі тачками, інші лиш рискалями. Таку могилу висипали, як дзвіниця... Як ми її досипали, то світало... А старший син Маріїн виліз на сам вершечок тай так ладно говорив до нас, що з цієї нашої могили будемо дивитися на велику могилу на Україні (у Каневі), щоби були всі одної мислі. Дивився так дивно, начеб поправді на зорях бачив Україну. Потім ми повставали і співали ...пісні» [4, арк. 197].

Підсумовуючи сказане, можна стверджувати, що творчість Шевченка у Галичині другої половині ХІХ – початку ХХ ст. стала зв'язуючим елементом боротьби студентства за своє національне самовираження. Прогресивна молодь, борючись проти соціального та національного гніту, домагалася права вільно вшановувати пам'ять великого Кобзаря, нести його слово в маси.

Виявом великої народної любові та поваги до геніального творця стали щорічні вечорниці, публічні концерти, до яких долучилися письменники, митці, громадські діячі.

1. *Полек В.* Тарас Шевченко і Прикарпаття [Текст] / В. Полек. – Івано-Франківськ : Облполіграфвидав, 1991. – 40 с.
2. *Черемшина М.* Відчит в 49-ї роковини смерті Тараса Шевченка [Текст] / М. Черемшина // Зб. праць П'ятої Шевченк. конференції. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – С. 264–270.
3. *Черемшина М.* Твори в 2-х т. [Текст] / М. Черемшина. – К. : Наук. думка, 1974. – Т. 2. – С. 158.
4. *Ювілей творчості Т. Шевченка.* – Наук. б-ка Прикарпат. нац. ун-ту імені В. Стефаника, Фонд професора В. Т. Полека, папка № 590. – 230 с.

Популяризація галицьким студентством творчості Тараса Шевченка як боротьба за своє національне самовираження (за матеріалами Фонду професора В. Т. Полека).

Галярник Н. Р., головний бібліотекар Фонду професора В. Т. Полека Наукової бібліотеки Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника (м. Івано-Франківськ).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Вип. 11. – С. 221–232.

У статті розкриваються способи та методи популяризації творчості Т. Шевченка галицьким студентством і молодією інтелігенцією у другій половині XIX – початку XX ст. Документи та спогади очевидців, опубліковані у пресі, дають змогу зрозуміти реалії того часу, показати боротьбу українства за добре ім'я поета. Використано місцевий фактичний матеріал про популяризацію творчості та особи Тараса Шевченка галицькими письменниками та відомими громадсько-культурними діячами. Фондоутворювач професор В. Полек систематизував і узагальнив зібрану інформацію стосовно поширення творів Тараса Шевченка на Прикарпатті, місця поета у слов'янському світі, а також вшанування пам'яті Кобзаря.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Володимир Полек, Галичина, студентство, гімназисти, вечорниці, ювілейні вечори, страйк, демонстрація.

Popularized of Galician students of Taras Shevchenko as a struggle for their national self-expression (Information from the Dr. W. T. Polyek).

Galyarnyk N. , Head Librarian of Found of Professor V. T. Polyek of Scientific Library of The Precarpathian National University of V. Stefanyk (Ivano-Frankivsk).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Vol. 11. – P. 221–232.

The article describes the methods and techniques popularization of Taras Shevchenko of Galician Students and young intellectuals in the late nineteenth – early twentieth century. Documents and memories of witnesses have been published in the press, helping to understand the realities of the time, show fight for the good name of the Ukrainian poet. Used topically facts about the person and the popularization of Taras Shevchenko of Galician writers and prominent social and cultural figures. Fund's creators professor V. Polyek systematized and summarized the information gathered concerning the spread of Taras Shevchenko in the Carpathian Mountains, the place of the poet in the Slavic world, as well as commemorating the poet.

Keywords: Taras Shevchenko, Volodymyr Polyek, Galicia, the students, the high school students, evenings, anniversary parties, strike, demonstration.

Популяризация галицким студенчеством творчества Тараса Шевченко как борьба за свое национальное самовыражение (по материалам Фонда профессора В. Т. Полека).

Галярник Н. Г., главный библиотекарь Фонда профессора В. Т. Полека Научной библиотеки Прикарпатского национального университета имени В. Стефаника (г. Ивано-Франковск).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Вып. 11. – С. 221–232.

В статье раскрываются способы и методы популяризации творчества Т. Шевченко галицийским студенчеством и молодой интеллигенцией во второй половине XIX – начале XX в. Документы и воспоминания очевидцев, опубликованные в прессе, помогают понять реалии того времени, показать борьбу украинцев за доброе имя поэта. Использованы местный фактический материал о популяризации творчества и личности Тараса Шевченко галицийскими писателями и известными общественно-культурными деятелями. Создатель фонда профессор В. Полек систематизировал и обобщил собранную информацию относительно распространения сочинений Тараса Шевченко на Прикарпатье, место поэта в славянском мире, а также почитания памяти Кобзаря.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, Владимир Полек, Галичина, студенчество, гимназисты, вечерницы, юбилейные вечера, забастовка, демонстрация.

*Тетяна Юріївна ГРАНЧАК,
старший науковий співробітник, завідувач відділу
політологічного аналізу СІАЗ НБУ
імені В. І. Вернадського,
доктор наук із соціальних комунікацій (Київ)*

ТАРАС ШЕВЧЕНКО У СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ВИМІРАХ МАЙДАНУ

У статті розкривається значення меморіального образу Тараса Шевченка як символу української ідентичності в умовах сучасної суспільно-політичної кризи, обґрунтовується актуальність звернення до меморіального образу Тараса Шевченка як до узгодженої і компромісної частини національної пам'яті у контексті вибудовування українською нацією сценарію спільного консолідованого майбутнього.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Кобзар, Майдан, українська самоідентичність, національна свобода, незалежність.

The article deals with values of Shevchenko memorial image as a symbol of Ukrainian identity in modern social and political crisis, urgency to address to Shevchenko memorial image as a coherent and compromise part of national memory in the context of nation building Ukrainian scenario of common consolidated future.

Keywords: Taras Shevchenko, Kobzar, Maidan, Ukrainian self-identity, national freedom, independence.

В статье раскрывается значение мемориального образа Тараса Шевченко как символа украинской идентичности в условиях современного общественно-политического кризиса, обосновывается актуальность обращения к мемориальному образу Тараса Шевченко как к согласованной и компромиссной части национальной памяти в контексте выстраивания украинской нацией сценария общего консолидированного будущего.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, Кобзарь, Майдан, украинская самоидентичность, национальная свобода, независимость.

Кожна нація, як і кожна людина, переживає у своєму розвитку певні моменти, які є визначальними для її подальшої долі, проходить, так звані, «точки неповернення»,

за якими вибудовується принципово відмінна від попередньої багатоманітність сценаріїв майбутнього. Рішення, що приймаються в такі переломні часи, вимагають мобілізації всього духовного й інтелектуального потенціалу спільноти, актуалізують звернення до власних джерел і витоків, адже, перефразовуючи відомий вислів «Хто ми і куди йдемо?», для того, щоб визначити, куди йти, власне, спершу варто усвідомити, хто ти є. Відповідь на це питання дасть змогу збагнути власні потреби, окреслити цілі, обрати інструменти їх досягнення.

У цьому контексті природним є звернення до тих меморіальних образів, що стали складовою частиною національної пам'яті та однозначно сприймаються різними національними соціокультурними групами. Це ті «константи», навколо яких консолідується нація та ставлення до яких є індикатором відмінностей «своїх» від «чужих».

Саме до таких «констант» належить меморіальний образ Тараса Шевченка, якого, за словами І. Дзуби, по суті було ототожнено з нацією: «Мало кому із найбільших геніїв судилося стати символом своєї нації і своєї країни. (...) Тарас Шевченко — це Україна» [6, с. 8].

Образ Т. Шевченка на сьогодні виконує консолідуючу функцію для українського суспільства, він, як зазначає Я. Грицак: «...є одним із небагатьох “острівців загальнонаціонального консенсусу” в культурі пам'яті України» [5, с. 69].

На цьому самому аспекті акцентує увагу відома сучасна німецька шевченкознавець Є. Альварт, на переконання якої: «Тарас Шевченко — це одна з небагатьох історичних постатей України, яку хоча й сприймають та зображають по-різному, однак майже завжди та у всіх регіонах країни оцінюють як позитивну» [1].

Підставою для такого висновку дослідниці стали, зокрема, результати опитування у межах проекту «Україні потрібні герої» (вересень 2010 р.), згідно яких Т. Шевченко отримав 97,7 % голосів і став в Україні історичною особистістю, яку оцінюють найбільш позитивно.

Дослідженню значення постаті, творчої спадщини та впливу Т. Шевченка на процес становлення української нації приділялася наукова увага вчених різних галузей знань — філологів, істориків, літературознавців, культу-

рологів¹. Водночас, стрімкі зміни суспільно-політичних реалій сьогодення, обумовлена загостренням необхідності цивілізаційного вибору глибока суспільно-політична криза в Україні, революційні зрушення у суспільній свідомості, виявом чого став феномен Майдану, актуалізують вивчення трансформацій меморіального образу Тараса Шевченка, його адаптації до реалій сьогодення, інтеграції в загальний образ Майдану та специфіки інтерпретації в соціокультурних вимірах останнього.

Відтак метою даного огляду є висвітлення значення меморіального образу Тараса Шевченка як символу української ідентичності в умовах сучасної суспільно-політичної кризи, мотивів, інструментів і шляхів його адаптації до специфіки Майдану.

Переломні події, пов'язані з Майданом, символічно збіглися у часі з підготовкою до відзначення 200-річчя з дня народження Кобзаря, хоча, очевидно, активне звернення «майданного» соціуму до образу поета та його творчості пояснюється не лише цим. Більше того, слушною видається думка, висловлена відомим українським драматургом Н. Ворожбіт в інтерв'ю виданню «Лівий берег», про те, що Майдан став своєрідним подарунком українців до ювілею Т. Шевченка. «Він (Шевченко. — Авт.) його передчував. Усе життя він боровся за свою свободу, страждав від дій влади. Я думаю, Майдан — абсолютно шевченківська історія. Сьогодні не можна говорити про Шевченка і не говорити про Майдан. Пройдіться по Майдану — це найбільш цитований поет, який найбільше відповідає духу часу, живий не закаменілий герой» [12].

¹ Скажімо: Воспоминания о Тарасе Шевченко. — К. : Дніпро, 1988. — 605 с. ; Доманицький В. Тарас Шевченко / В. Доманицький. — Чикаго : Вид Спілка, 1961. — 116 с. ; Зайцев П. І. Життя Тараса Шевченка / П. І. Зайцев. — 2-ге вид. — К. : Обереги, 2004. — 480 с. ; Дзюба І. З криниці літ : у 3-х тт. — Т. 2. — К., 2006. — 976 с. ; Мельниченко В. Тарас Шевченко в Москві / В. Мельниченко. — К. : Либідь, 2009. — 737 с. ; Меншиков І. І. Поетичне слово Кобзаря : словник лексичних компонентів атрибутивних конструкцій / І. І. Меншиков, Н. В. Підмогильна. — 2-ге вид., доп. — К. : ДП Дирекція ФВД, 2008. — 211 с. ; Панасюк Б. Я. Український ренесанс у творах Тараса Шевченка : наук. дослідження / Б. Я. Панасюк. — 2-ге вид., доопрац. і доп. — К. : Просвіта, 2010. — 303 с. ; Чанін С. В. Великий рід великої людини : наук.-популяр. нарис про Т. Г. Шевченка та його родовід / С. В. Чанін. — Харків : Елбре, 2008. — 158 с. та ін.

Слова Т. Шевченка з поеми «Кавказ» «Борітеся — поборете! / Вам Бог помагає! / За вас правда, за вас слава. / І воля святая!» стали неофіційним гаслом Майдану. «Український Євромайдан вирує! На нашвидкуруч споруджених барикадах, на наметах, на залізних бочках, кучугурах почорнілого снігу, на дерев'яних конструкціях, обплетених колючим дротом, на польових кухнях, на рукавах і спинах протестувальників — повсюди біліють сотні прокламацій, звернень, лозунгів, гасел, епіграм, сатиричних малюнків, гумористичних звернень, віршованих інвектив на адресу влади. А над Майданом видніються півметрові літери поетичного звернення Тараса Шевченка: “Борітеся — поборете, Вам Бог помагає!”» — так описав свої враження від перебування на Майдані академік НАН України М. Жулинський [7].

Символічно, що саме цей уривок читав загиблий одним із перших активіст Майдану вірменин Сергій Нігоян для проекту «Наш Шевченко» (<http://nashshevchenko.in.ua/>) 22 грудня 2013 р., за місяць до своєї смерті. Згодом відео, на якому С. Нігоян читає Шевченка, було викладене у мережу You.Tube і станом на 3 травня 2014 р. його переглянули 1 179 199 разів [10].

Американський сенатор Д. Маккейн 15 грудня 2014 р. під час свого виступу на мітингу, що проходив на Майдані Незалежності у Києві на підтримку євроінтеграції України та проти дій силовиків, теж цитував слова Тараса Шевченка: «Свою Україну любіть, любіть її, ... во время люте, в останню тяжкую минуту за неї Господа моліть» [2].

А один із опозиційних лідерів, народний депутат України, голова Всеукраїнського об'єднання «Свобода» Олег Тягнибок на запитання мітингувальників, який план дій Євромайдану, відповів: «Коли хтось запитує про план — кажу: відкрий «Кобзар», там план» («Україна молода», 17–18 січня 2014 р.) [7].

Твори Тараса Шевченка, поряд із творами Василя Шкляра, Мирослава Дочинця, Григорія Сковороди, стали одними з найбільш запитуваних в бібліотеці Майдану, яку було відкрито в Українському домі. Про це кореспонденту видання «Gazeta.ua» розповіла одна з волонтерок, яка працювала в бібліотеці. «Свою діяльність бібліотека починала

із кількох ящиків із книгами. За кілька днів люди принесли не менше тисячі книжок і привезли кілька книжкових шаф. Діапазон книжок широкий. Є художня література, видання з історії, філософії та економіки. Найчастіше читачі запитують книжки Василя Шкляра, Мирослава Дочинця, Григорія Сковороди і Тараса Шевченка», — сказала вона [4].

Графіті із зображенням поета української свободи прикрасили вулиці протестного Києва. Столичний стрит-арт художник, який виступає під псевдонімом #Sociopath (соціопат. — *Авт.*), 10 лютого на барикадах вул. М. Грушевського розмістив триптих «Ікони революції» — півтораметрові зображення Тараса Шевченка, Лесі Українки й Івана Франка в стрит-арт інтерпретації, які, за задумом їх автора відповідно до його записів на сторінці у мережі Facebook (<https://www.facebook.com/therealSociopath>), мали підтримати волю та дух тих, хто стояв на передовій. Для кожного діяча #Sociopath також додав відповідне гасло, зокрема для Шевченка — «Вогонь запеклих не пече», Лесі Українки — «Хто визволиться сам, той буде вільний...», Франка — «Наше все життя — війна».

Напередодні 200-річчя Тараса Шевченка «майданівці» Кременчука на чолі з художником Сергієм Брілевім намалювали величезну графіті із зображенням Тараса Шевченка на тлі барикад на вул. М. Грушевського як подарунок Кобзареві. Місцем для художнього задуму вибрали стіну колишньої електростанції. Над портретом Кобзаря молодь і художник працювали більше п'яти годин, після чого накрили його прапором України, а відкрили 9 березня 2014 р. Малюнок супроводжується цитатою з поеми Тараса Шевченка «Борітеся — поборете!» [14].

Народну скульптуру Кобзаря у 2,5 м до 200-річчя поета було витесано на столичному Майдані Незалежності. За інформацією кореспондента видання «Gazeta.ua», до творчого процесу міг приєднатися кожен бажаючий. Майстерня зі скульптурою розташувалася безпосередньо на головній площі Києва — біля сцени Майдану [13]. Автором ідеї виступив скульптор Володимир Заєць. Він самостійно вирізав із осики найскладнішу частину дерев'яного твору — голову та обличчя Тараса Шевченка. «Кожен може стати співавто-

ром. Голову зробив я. А інше запрошую зробити всіх бажаючих», — цитує видання творчого діяча [13]. В. Заєць наголосив, що вже навіть є дипломи, які засвідчать кількість задіяних співавторів у виготовленні скульптури. За його словами, залишилося вписати тільки кількість учасників.

За словами майстра, дереву, з якого виготовлявся образ Шевченка, вже більше 200 років. Отже, воно, по суті, є ровесником великого Кобзаря.

У соціальних мережах активного поширення набули зображення Тараса Шевченка в будівельній касці, з шиною на плечі тощо, які за допомогою відповідних упізнаваних специфічних атрибутів — маска, каска, шина, бита — наближували образ Шевченка до протестувальників і навпаки. Фактично на майдані Тарас Шевченко підтвердив свій статус народного поета України. Образ поета-побратима, соратника свідчить про потужну міць шевченкового слова, яке сьогодні стає додатковим джерелом сил і насаги для нинішнього покоління борців. Саме цей образ відображає ставлення українських патріотів до Шевченка, як до «свого» близького та зрозумілого лідера, якого так потребує українське суспільство — надійного, який здатен підтримати та повести за собою, який не зрадить, якому можна вірити.

Натхненний революційними подіями Майдану, інший митець — бережанський художник Олег Шупляк створив чергову картину під назвою «Борімося — поборемо. Нам Бог помагає!». На ній зображені українці, які повстали проти провладного режиму. Довкола вогонь, шини, барикади та... образ Шевченка, який наче дух часу спрямовує народ у боротьбі за власне майбутнє. Картина вже облетіла інтернет-простір і викликала чимало захоплення у тих, хто досі не був знайомий з творчістю митця з Тернопільщини [3].

Сам художник, пояснюючи свій задум, зазначив: «Справа в тому, що Шевченко, він завжди присутній, а на Майдані і на барикадах — його дух. Це як писав Франко — “Той дух, що тіло рве до бою”» [9].

Свою першу роботу О. Шупляк написав 1991 р., коли Україна здобула Незалежність. За словами майстра, тоді йому вперше захотілося намалювати картину, де були б Дніпро, і кручі, і незримий, але присутній образ Шевченка.

Подібним чином — крізь особистості сучасних українців — «побачили» Шевченка автори колажу із зображенням Кобзаря, виготовленим із тисяч знімків осіб — живих фотосвідочтв подій Майдану. Унікальний фотоколаж розміром 3x6 м, присвячений 200-річчю Тараса Шевченка, було встановлено у фойє Палацу «Україна», другий — на Майдані Незалежності в Києві. Дивовижні, натхненні обличчя, серед яких кожен може знайти себе, своїх друзів і однодумців, ніби розповідають історію оновленої країни.

Виходячи з наведених прикладів, можна говорити про декілька різновидів сприйняття та відтворення образу Шевченка в творчості митців Майдану.

У першу чергу йдеться про «вписування» образу Шевченка у протестний контекст, що, по суті, в умовах, коли Майдан неодноразово був звинувачений у технологічній основі, опосередковано слугувало додатковій легітимізації Майдану в громадській думці — (Шевченко з Майданом!), — уособлювало ототожнення цінностей учасників протестів із ідеями Кобзаря, «освячувало» постаттю Шевченка боротьбу проти режиму Януковича як антиукраїнського за своєю суттю, сприяло осмисленню подій Майдану як української революційної війни за незалежність.

По-друге, це образ ідеолога Майдану, натхненника-пророка, який, власне, вибудував у своїй творчості актуальну й сьогодні систему цінностей — свобода, гідність, любов до матері-Батьківщини та її захист.

Уся доля Шевченка органічно інтегрована в цю систему цінностей і безпосередньо впливає на специфіку сучасного сприйняття образу Кобзаря.

Кріпак, який здобув особисту волю та все життя боровся з кріпацтвом, став символом прагнення до свободи. Виходець із соціальних низів, Шевченко і досі уособлює боротьбу за рівні можливості та гарантії забезпечення прав людини. Український Орфей, якого почув увесь світ, поет назавжди пов'язаний із боротьбою за українську самобутність і утвердження української ідентичності. Цей образ Шевченка вже не поряд, а над учасниками подій. Його постать здіймається над мітингувальниками, ніби спостерігаючи за їхньою боротьбою, надихаючи та одночасно захищаючи їх.

При цьому варто погодитися з М. Жулинським, за висновком якого, «чи не найголовнішою істиною в комплексі цінностей, що їх продукував Тарас Шевченко, було відродження української нації, набуття національної ідентичності, виборення свободи й незалежності: “В своїй хаті своя правда / І сила, і воля”».

Ось чому так емоційно чутливо сприймається й сьогодні творчість Тараса Шевченка, так органічно вона живе в етнонаціональному духовному просторі буття українського народу. Саме багато в чому завдяки Шевченкові такі всенародні протестні зрушення, як Помаранчева революція та Євромайдан, стали революціями духу. Духу національного, який поривається відродити й утвердити національну і людську гідність громадян України, добитися правди і справедливості ненасильницькими методами. А головне — консолідувати українське суспільство з метою активного державного самоздійснення на засадах нових, праведних законів, соціальної справедливості, рівноправності у відносинах між народами-сусідами, єднання в сім’ї європейських народів. Саме тому так сьогодні “запитуваний” Тарас Шевченко.

Його ідеї, образи, герої, його ціннісні установки, сама постать Шевченка — поета-пророка володіють потужним національно-смісловим потенціалом» [7].

Образ поета-пророка та віще значення змісту творчості Тараса Шевченка для нашого сьогодення акцентується різними діячами літератури та мистецтва, прихильними до ідей Майдану. Так, за словами відомого композитора Валентина Сильвестрова, «І мертвим, і живим, і ненародженим...» — це увертюра до наших подій.

«В історії це унікальний випадок, коли поет став символом не тільки боротьби за незалежність, а й символом України. Через слово. У нього навіть є рядок: “І на сторожі поставлю слово”. У Шевченка ставлення до слова — біблійне, його творчість взагалі тісно пов’язана з Біблією. Біблійне ставлення до слова — це важливо. У нього дуже дивна доля: він, в принципі, художник, але саме поезія була його бідою і долею. Якби він нею не займався, то прожив би нормальне життя, був би хорошим художником, у нього були б замов-

лення. А поети — вони мають справу зі словом. І вийшло так, що його поетичне слово не стало просто літературним, хоча начебто були всі передумови. А це ніби псалми, він псалмоспівець. Він — не поет у такому літературному відношенні, як Пушкін, скажімо, або Лермонтов. Він — інший. Він не прагнув до краси написання, у нього була зовсім інша задача.

У його поезії багато, можливо, недосконалості, але ось це якраз дало йому унікальність. Дві поеми його абсолютно унікальні — це “Кавказ” і “Сон”. Ось читаєш зараз “Кавказ” — так це ж те, що творив Путін ... Просто кожне слово на своєму місці. І це не тільки політична правда, Шевченко, коли говорить її, віщує якимось нещастям. І я хотів би, щоб “І мертвим, і живим ...” почитали всі: “Схаменіться! Будьте люди, / Бо лихо вам буде! / Розкуються незабаром / Заковані люди, / Настане суд, заговорять / І Дніпро і гори! / І потече сторіками / Кров у сине море / Дітей ваших... і не буде / Кому помагати. / Одцурається брат брата / І дитини мати. / І дим хмарою заступить / Сонце перед вами / І навіки прокленетесь...”.

Тобто ось це ставлення нинішнього уряду до народу. І от їм відповідь: “Схаменіться! Будьте люди...”, — наголошує митець [11].

Богдан Тихолоз, український літературознавець і викладач Львівського національного університету імені Івана Франка у свою чергу наголошує віщу суть шевченкових поезій: «Навряд чи ще якихось півроку тому хтось міг передбачити, за яких обставин і в якій країні відзначатимемо Шевченкові великі роковини — 200-річчя від дня народження. Утім, як на мене, магія круглих дат (нехай і з двома нулями!) блідне порівняно з разючою правдивістю Шевченкових пророцтв, що здійснюються на наших очах: “...Україну злії люде / Присплять, лукаві, і в огні / Її, окрадену, збудять...”; “А майдани / Кров почервонила”; “...Якби були / Одностайне стали... / Не плакала б Матер Божа / В Криму за Україну”... Цей ряд можна продовжувати й далі, бо віщі образи та перестороги зі сторінок “Кобзаря” немовби ожили у відблисках полум’я Майдану, а Шевченкове слово зазвучало з новою силою та переконливістю, неначе б очис-

тившись у революційному горнилі від численних ідеологічних нашарувань і тенденційних кривотлумачень» [15].

Те саме твердить письменник і видавець Віталій Капранов: «Вранці відкрив Шевченка на першій-ліпшій сторінці — як ворожіння по книжках. Натрапив на таку цитату: “Я так її, я так люблю, мою Україну убогу, що прокляну святого Бога, безсмертну душу прокляну”. Чи може бути це не актуально, а особливо зараз? Ми всі сьогодні заради України готові пожертвувати життям і навіть безсмертною душею. У “Кобзарі” Шевченка зашифрований генетичний код України. Ген — це наполовину біологічна, наполовину інформаційна одиниця. Тарас Григорович зумів зашифрувати інформацію, яка впливає на генетичному рівні на всіх українців. У нас був цікавий спір у Москві. Друзі там питають, чи дійсно це геніальні рядки: “Широкий Дніпр ревет и стонет, сердитый ветер листья рвет”? Ні, говоримо, але “Реве та стогне Дніпр широкий, сердитий вітер завива” — це геніальні. А в чому різниця? Ці рядки у нас відгукуються на хромосомному рівні» [8].

Останній образ «майданівського» Кобзаря — найскладніший. Його вибудовування відбувається крізь призму дій наших сучасників і нас самих. Такому сприйняттю образу Шевченка певною мірою сприяла міфологізація поета шляхом ототожнення його з анонімним народним співцем — Кобзарем, яка, як зазначив М. Жулинський, розпочалася «від появи першої поетичної книжечки, яка містила усього вісім творів, під назвою “Кобзар”. ... Поет свідомо “передає” свої функції оповідача центральному образіві — народному кобзареві, кобзареві-трубадуру, який виступає в ролі не тільки хранителя історичної пам’яті українського народу, а й своєрідного деміурга національного духовного космосу» [7].

Сьогодні «співцем» українського буття стає сам народ України, хранителями «духовного космосу» стають наші сучасники. Як слушно звертає увагу В. Капранов, говорячи про свою з братом творчість, кобзар — це і професія, і спосіб творення, який означає — іти до людей і доносити актуальну інформацію у художній формі. «Кобзарство — це процес. Наше — з маленької літери, Шевченка — з великої» [8], — резюмує письменник. Переносячи ці слова на

події Майдану, можна констатувати, що процес творення його учасників ідейно-ціннісно співпав із «кобзарством» Шевченка, що у підсумку спричинило ефект національного резонансу.

Таким чином, у діях учасників Майдану, в сукупності вчинків окремих особистостей, об'єднаних єдиним прагненням до перемоги ідеалів національної свободи, вибудувався ще один образ Шевченка як уособлення українського народу. Ми самі стаємо носіями шевченкових ідей, вбираючи їх у себе, продовжуючи лінію боротьби поета до сьогодні і відроджуючи його в цій боротьбі. «Здається, — сьогодні Шевченко нарешті повернувся. Утім, він нікуди й не йшов. Це швидше ми повертаємося до нього — як до себе», — не можна не погодитись із цими словами Б. Тихолоза [15]. І у цьому сенсі увесь Майдан як суспільно-політичне і соціокультурне явище став збірним образом Шевченка, його сучасним відродженням.

1. *Альварт С.* Тарас Шевченко у культурі пам'яті та політиці історії сучасної України [Електронний ресурс] / С. Альварт. – Режим доступу : <http://www.historians.in.ua/index.php/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/240-yenni-alvart-taras-shevchenko-u-kulturi-ramiati-ta-politytsi-istorii-suchasnoi-ukrainy>. – Назва з екрану.
2. *Беловол А.* Американский сенатор на Майдане цитировал Тараса Шевченко [Электронный ресурс] / А. Беловол // Сегодня. – 2013. – 14.12. – Режим доступа : <http://www.segodnya.ua/politics/pnews/amerikanskiy-senator-na-maydane-citiroval-tarasa-shevchenko-482903.html>. – Название с экрана.
3. *Борімося — поборемо.* Нам Бог помагає! [Електронний ресурс] // КроКус (Крок у світ культури Тернопілля). Блог відділу інформації Тернопільської ОУНБ. – 2014. – 24.03. – Режим доступу : <http://informtounb.blogspot.com/>. – Назва з екрану.
4. *Гончар О.* В бібліотеці Майдану найчастіше запитують книжки Василя Шкляра і Тараса Шевченка [Електронний ресурс] / О. Гончар // News Daily. – 2014. – 31.01. – Режим доступу : <http://newsdaily.com.ua/post/81352>. – Назва з екрану.
5. *Грицак Я.* Пам'ять [Текст] / Я. Грицак // Життя, смерть і інші неприємності. – К. : Грані-Т, 2008. – 232 с.
6. *Дзюба І.* Шевченко і Петефі [Текст] / І. Дзюба // З криниці літ : у 3-х тт. – Т. 2. – К., 2006. – 976 с.
7. *Жулинський М.* За що я Україну люблю? [Електронний ресурс] / М. Жулинський // День. – Режим доступу : <http://incognita.day.kiev.ua/taras-shevchenko-ta-yevromajdan.html>. – Назва з екрану.
8. *Киселева Е.* Майдан исполнил завещание Шевченко [Электронный ресурс] / Е. Киселева // Gazeta.ua. – 2014. – 7.03. –

- Режим доступа : http://gazeta.ua/ru/articles/ukraine-newspaper/_majdan-ispolnil-zaveschaniye-sevchenko/545950. – Название с экрана.
9. *Майдан* та Шевченко — в новій картині-ілюзії відомого уродженця Бережан [Електронний ресурс] // Погляд. – 2014. – 14.03. – Режим доступа : <http://poglyad.te.ua/podii/majdan-ta-shevchenko-v-novij-kartyni-ilyuziji-vidomoho-urodzhentsya-berezhan/>. – Назва з екрану.
 10. *Проскурня С.* Сергій Нігоян. Наш Шевченко [Електронний ресурс] / С. Проскурня. – 2014. – 22.01. – Режим доступа : <https://www.youtube.com/watch?v=CyFqqstK7e0>. – Назва з екрану.
 11. *Семенченко М.* Валентин Сильвестров: «Читайте Шевченко, пока не поздно...» [Электронный ресурс] / М. Семенченко // День. – 2013. – 29.12. – Режим доступа : <http://www.day.kiev.ua/ru/article/kultura/valentin-silvestrov-chitayte-shevchenko-poka-ne-pozdno>. – Название с экрана.
 12. *Слободяник Д.* Майдан — главный подарок украинцам к юбилею Шевченко [Электронный ресурс] / Д. Слободяник // LB.ua. – 2014. – 15.01. – Режим доступа : http://society.lb.ua/culture/2014/01/15/251670_maydan_glavniy_podarok_ukraintsam.html. – Название с экрана.
 13. *Тимошенко Д.* Шевченко своими руками: на Майдане Независимости скульптуру Кобзаря вытесывают все желающие [Электронный ресурс] / Тимошенко Д. // Gazeta.ua. – 2014. – 9.03. – Режим доступа : http://gazeta.ua/ru/articles/culture/_sevchenko-svoimi-rukami-na-majdane-nezavisimosti-skulpturu-kobzarya-vytesyayut-vse-zhelayuschie/546277. – Название с экрана.
 14. *Чорногор И.* В Кременчуге появилось граффити с портретом Кобзаря [Электронный ресурс] / И. Чорногор // Окраины Кременчуга. – 2014. – 10.03. – Режим доступа : <http://okrain.net.ua/news/read/V-Kremenchuge-pojavilos-graffiti-s-portretom-Kobzarja.html>. – Заглавие с экрана.
 15. *Шевченко* першим вийшов на Майдан, коли там нікого не було, — львівський літературознавець [Електронний ресурс] // 032.ua. – 2014. – 18.03. – Режим доступа : <http://www.032.ua/news/496875>. – Назва з екрану.

Тарас Шевченко у соціокультурних вимірах Майдану.

Гранчак Т. Ю., завідділом політологічного аналізу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, доктор наук із соціальних комунікацій (Київ).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Вип. 11. – С. 233–246.

У статті проаналізовано специфіку сприйняття та відтворення образу Тараса Шевченка в соціокультурному середовищі Майдану. Обґрунтовано три різновиди сприйняття та відтворення образу Шевченка в творчості митців Майдану. Перший — образ поета, інтегрований у контекст подій

на Майдані на рівні соратника-побратима, уособив ототожнення цінностей учасників протестів із ідеями Кобзаря, сприяв «освяченню» постагтю Шевченка боротьби проти режиму Януковича як антиукраїнського за своєю суттю, осмисленню подій Майдану як української революційної війни за незалежність. Другий — образ ідеолога Майдану, натхненника-пророка, який вибудував у своїй творчості актуальну і сьогодні систему цінностей — свобода, гідність, любов до матері-Батьківщини і її захист, утвердження української ідентичності. Третій образ Шевченка — у діях учасників Майдану, в сукупності вчинків окремих особистостей, об'єднаних єдиним прагненням до перемоги ідеалів національної свободи. У цьому сенсі увесь Майдан як суспільно-політичне і соціокультурне явище став збірним образом Шевченка, його сучасним відродженням.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Кобзар, Майдан, українська самоідентичність, національна свобода, незалежність.

Taras Shevchenko in the socio-cultural dimensions of Maidan.

Granchak T. Y., head of the department of political analysis of the V. Vernadsky National Library of Ukraine, PhD of Social Communications (Kiev).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Vol. 11. – P. 233–246.

It was analyzed the specificity of perception and image reproduction Shevchenko in Maidan's socio-cultural environment in article. It was grounded three kinds of perception and image reproduction of Shevchenko in the work of Maidan's artists. The first — the image of the poet, integrated into the context of events in Maidan at the level of comrade-in-arms, which personified the identification of values of protesters with poet's ideas, contributed «sanctification» with Shevchenko's figure the fight against Yanukovich regime as inherently anti-Ukrainian, understanding the events of Maidan as Ukrainian Revolutionary War for independence. Second — image of ideologue of Maidan, mastermind-prophet, who built in his work topical even now the system of values — freedom, dignity, love of mother and Motherland, their defense, strengthening of Ukrainian identity. The third image of Shevchenko — the actions of participants in the Maidan, in the aggregate behavior of individuals, united by a common desire to win the national ideals of freedom. In this sense, the entire Maidan as a socio-political and socio-cultural phenomenon has become a collective image of Shevchenko, its modern revival.

Keywords: Taras Shevchenko, Kobzar, Maidan, Ukrainian self-identity, national freedom, independence.

Тарас Шевченко в социокультурных измерениях Майдана.

Гранчак Т. Ю., заведомом политологического анализа Национальной библиотеки Украины имени В. І. Вернадского, доктор наук по социальным коммуникациям (Київ).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Вып. 11. – С. 233–246.

В статье проанализирована специфика восприятия и воспроизведения образа Тараса Шевченко в социокультурной среде Майдана. Обосновано три разновидности восприятия и воспроизведения образа Шевченко в творчестве художников Майдана. Первый — образ поэта, интегрированный в контекст событий на Майдане на уровне соратника-побратима, олицетворял отождествление ценностей участников протестов с идеями Кобзаря, способствовал «освящению» фигурой Шевченко борьбы против режима Януковича как антиукраинского по сути, осмыслению событий Майдана как украинской революционной войны за независимость. Второй — образ идеолога Майдана, вдохновителя-пророка, который выстроил в своем творчестве актуальную и сегодня систему ценностей — свобода, достоинство, любовь к матери — Родине и ее защита, утверждение украинской идентичности. Третий образ Шевченко — в действиях участников Майдана, в совокупности поступков отдельных личностей, объединенных единым стремлением к победе идеалов национальной свободы. В этом смысле весь Майдан как общественно-политическое и социокультурное явление стал собирательным образом Шевченко, его современным возрождением.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, Кобзарь, Майдан, украинская самоидентичность, национальная свобода, независимость.

*Надія Кузьмівна ГОНЧАРЕНКО,
старший науковий співробітник
Українського центру культурних досліджень (Київ)*

ШЕВЧЕНКО У ШКОЛІ: ОБРАЗ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У ПІДРУЧНИКАХ ІСТОРІЇ

У статті розглянуто образ Тараса Шевченка в сучасних українських підручниках історії. Для цього проаналізовано підручники й посібники з історії України періоду незалежності, в яких описано життя Тараса Шевченка, його вплив на український рух та суспільно-політичні процеси XIX ст.

Ключові слова: історична освіта, підручник історії, образ Тараса Шевченка, національна ідентичність.

The article deals with image of Taras Shevchenko as presented in contemporary Ukrainian history textbooks for schools. Textbooks on Ukrainian history from the period of independence (after 1991) have been reviewed and analyzed, particularly these fragments which depict Shevchenko's life, work, and his impact on social and political processes in Ukraine in XIX century.

Key words: historical education, history textbook, image of Taras Shevchenko, national identity.

В статье рассматривается образ Тараса Шевченко в современных украинских учебниках истории. С этой целью проанализированы учебники и учебные пособия по истории Украины периода независимости, в которых описана жизнь Тараса Шевченко, его влияние на украинское национальное движение и общественно-политические процессы XIX в.

Ключевые слова: историческое образование, учебник истории, образ Тараса Шевченко, национальная идентичность.

Одним із найважливіших чинників формування уявлень про минуле, значущі події та видатних осіб є шкільна історична освіта, зокрема — підручник історії. Сучасний підручник — це не просто джерело знання, а й істотний чинник формування світоглядних настанов і цінностей моло-

дої людини. Від знання про минуле, засвоєного школярами на уроках історії за допомогою підручника, великою мірою залежить колективна пам'ять і національна ідентичність спільноти: ставлення громадян до історичних подій, підтримка суспільно-політичних рухів, вшанування видатних осіб та участь у різноманітних культурних практиках.

У підручниках радянського періоду історія України була доважком до історії СРСР й інтерпретувалася у річизці про-російської радянської історіографії. У той час домінувала повна підпорядкованість історії ідеологічному замовленню, а підручники зводили до мінімуму самостійне мислення учнів, пропонуючи натомість заучування певного набору штампів та ідеологем, запам'ятовування єдино правильно-го знання.

Зважаючи на панування класової, «інтернаціональної» ідеології образ Тараса Шевченка у шкільних підручниках історії радянського періоду був позбавлений національного змісту. Як слушно вказує у книжці «Імперія пам'яті» Сергій Єкельчик: «Фактично радянські ідеологи й інтелектуали скористалися пантеоном класиків, що його сформувала українська дореволюційна інтелігенція. Пантеон увінчував Шевченко як “батько нації”» [4, с. 187]. Він вважався «революціонером-демократом», «атеїстом», «співцем дружби братніх російського та українського народів». Саме такий образ «народного поета» продукувався і поширювався всіма наявними тоді каналами суспільної комунікації (преса, книговидання, кінематограф, радіо та телебачення), охоплював сферу культури (святкування ювілеїв; встановлення пам'ятників; створення музеїв і музейних експозицій; іменування міст, вулиць, площ, навчальних закладів; видання книжок, плакатів, календарів; виробництво та показ фільмів) та освіти (підручники, учнівські конкурси, поетичні читання, обов'язкові екскурсії).

Із здобуттям незалежності перед українськими науковцями та педагогами постало завдання розробити для системи освіти власну схему історії — з висвітленням заборонених або замовчуваних раніше подій, із переосмисленням історичної ролі тих видатних осіб, які були пристосовані радянським історичним нарративом для своїх ідеологічних потреб.

Із 1992 р. розпочалося активне творення концепцій, програм, підручників, наповнення національним змістом освітнього та виховного процесу. Як вказує Валерій Бондар: «Новий національний наратив був впроваджений в офіційний дискурс і в підручники з історії. Відбувся перегляд освітніх програм, особливо в сфері гуманітарних і суспільних наук. Фактично середня школа і частково вищі навчальні заклади стали головними засобами просування національно-патріотичної історії, яка мала забезпечити виховання громадянської лояльності нових поколінь. Цьому сприяло й введення предмету «Історія України» в 5, 7–11 класах. Важливу роль відіграли саме шкільні підручники і посібники» [1, с. 381].

Нині українські історики вважають, що одним із основних завдань історичної освіти є формування критично мислячої, відповідальної особистості, яка тверезо оцінює минуле та сучасне, готова до діалогу, здатна робити свідомий вибір і протистояти маніпуляціям свідомістю [5]. А одним із головних компонентів сучасних українських підручників стало набуття навичок, пов'язаних із формуванням, висловленням та обстоюванням своїх поглядів [8].

Саме ці нові підходи значною мірою визначають образ Тараса Шевченка, змальований сучасними українськими підручниками.

Життя Тараса Шевченка, вплив його творчості на розвиток української культури та формування національної свідомості висвітлюються у підручниках і посібниках із історії України для 9 класу загальноосвітньої школи — у розділах, присвячених суспільно-політичному та культурному розвитку України першої половини XIX ст.

Автори українських підручників наголошують на ключовій ролі Тараса Шевченка в розвитку українського національного руху. На початку параграфу «Розвиток українського національного руху в Наддніпрянській Україні у першій половині XIX ст.» автори підручника О. Гісем та О. Мартинюк зазначають: «Наприкінці 30-х рр. в українському національному русі з'явився Тарас Шевченко. Значення його діяльності виходило далеко за межі літератури і творення нової української мови. Суспільні погляди Шевченка засвідчили, що він значно випередив свій час.

Вперше у XIX ст. він висловив прагнення бачити Україну незалежною державою з демократичним державним строєм» [3, с. 134].

Вплив Шевченка на культурно-політичні процеси в Україні висвітлюється у параграфі «Кирило-Мефодіївське братство», де заснування, діяльність та історичне значення Кирило-Мефодіївського братства проаналізовано у контексті суспільно-політичних рухів Наддніпрянщини кінця XVIII – першої половини XIX ст. — руху декабристів і польського визвольного руху. Автори Ф. Турченко та В. Мороко у своєму підручнику пишуть: «Учасники Кирило-Мефодіївського товариства зазнали сильного впливу поезії Тараса Шевченка (“Кобзарь”, поема “Гайдамаки” та інші твори), який рішуче виступав за визволення слов’янських народів від деспотизму, скасування кріпацтва, відродження вільної України [виділення — авторів підручника]. Його могли читати всі: і селяни, і дворяни. Кожна з верств українського суспільства знаходила в його поезії відображення своїх інтересів. Шевченків заклик до одночасного національного та соціального визволення і ліг в основу програмних документів кирило-мефодіївців» [9, с. 74–75].

Підручник О. Реєнта й О. Малій описує формування історичних уявлень самого Тараса Шевченка, актуалізуючи у такий спосіб знання учнів про ключові історичні події попередніх епох: «У 40-х рр. за дорученням Київської археографічної комісії він робив замальовки, ескізи пам’яток української історії та архітектури. Шукаючи насаги в героїчних сторінках нашого минулого, поет віддавав шану видатним історичним особам — Дорошенку, Полуботку, Гордієнку, Хмельницькому. Водночас він не ідеалізував історичне минуле, не схвалював Переяславську угоду з Росією, що разом із Полтавською битвою та ліквідацією Запорозької Січі призвела до занепаду України» [7, с. 90].

У посібнику О. Гісема та О. Мартинюк є окремий параграф під назвою «Місце Тараса Шевченка в українському національному русі», де охарактеризовано роль Тараса Шевченка в українській культурі: «Напрочуд яскрава особистість Тараса Шевченка (1814–1861) поєднувала геніального поета, автора всесвітньовідомого “Кобзаря”, талановитого художника та, без перебільшення, творця нової

української ідеології, яка відіграла важливу роль у становленні національної свідомості українців» [3, с. 143]. Ці самі автори звертають увагу, що: «...твори Шевченка з однаковим захопленням читали представники різних верств українського суспільства», а також наголошують: «Соціальне гноблення українського народу поет пов'язував з імперським пануванням над своєю Батьківщиною [...] Він неодноразово звертався у своїх поезіях до зображення героїчного минулого козацької України, [...] засуджував прояви “малоросійської ментальності”, [...] зміг побачити український національний рух як складову процесу визвольної боротьби всіх слов'янських народів» [3, с.143–144].

Усі підручники містять розділ «Українська культура в першій половині ХІХ ст.», де в окремих параграфах оповідається про розвиток освіти, науки, літератури, театрального мистецтва, музики, архітектури, живопису. Характеристику творчості Тараса Шевченка представлено у параграфах про літературу та живопис.

У параграфі «Фольклор і література» автори Ф. Турченко та В. Мороко відзначають ключову роль Тараса Шевченка в розвитку української мови та літератури: «Формування нової української літератури завершилось у творчості Тараса Шевченка. Вже в першій поетичній збірці “Кобзар” (1840) поет постав як неперевершений майстер поезії, здатний силою українського слова блискуче передати почуття, думи, прагнення й сподівання свого народу» [9, с. 109].

Детальніше змалювання образу Шевченка як видатного поета бачимо у підручнику О. Реєнта й О. Малій: «Уже перша поетична збірка обдарованого молодого митця “Кобзар” (Санкт-Петербург, 1840) — засвідчила появу на літературному небосхилі зірки першої величини. Нестримний потяг до правди й справедливості, полемічна гострота, пристрасний патріотизм та співчуття до знедолених у поєднанні з новаторським поетичним стилем перетворили Шевченка на поета-трибуна, поета-борця. [...] Водночас Шевченко був наділений відчуттям поетичної сили й барвистості слова. Був тонким ліриком...» [7, с. 114].

Автор опорних конспектів із історії України Г. Середницька звертає увагу на те, що «геній Т. Г. Шевченка випереджав епоху», стверджуючи, що «його “Кобзар” (1840),

“Гайдамаки” (1841), “Три літа” (1843–1845 рр.), “Сон” та інші знає кожний свідомий українець» [8, с. 120].

Про Шевченка-художника розповідається у параграфі, присвяченому розвитку живопису. Варто зазначити, що автори підручників загалом дають стисло характеристику розвитку українського живопису цього періоду, відтак — досить лаконічно висловлюються і про Тараса Шевченка. Так, Ф. Турченко і В. Мороко пишуть: «Але найвищим досягненням українського мистецтва першої половини ХІХ ст. стала творчість Шевченка. Вихованець Петербурзької академії мистецтв, Тарас Шевченко показав себе талановитим художником. Одним із провідних жанрів творчості Шевченка-художника став портрет: він написав їх понад 130. Шевченко був і відомим майстром графіки. Йому належала серія перших в українській графіці офортиів “Живописная Украина”» [9, с. 117].

У підручнику М. Виговського, І. Коляди та О. Куриленка бачимо детальніший опис образотворчої спадщини Шевченка: «Особливе місце у його малярському доробку посідають гравюри. [...] Однак високо стоять його малюнки олівцем, тушшю, аквареллю, олією, а також виконані у техніці офорту. Живописна творча спадщина митця складає понад 1000 робіт, з них 130 портретів» [2, с. 230].

Надзвичайно важливим для творення багатогранного образу Шевченка та розуміння його ролі в українській історії є використання авторами підручників історичних документів і супровідних запитань до них, що заохочують учнів до самостійного мислення та формування власних поглядів. Так, у підручнику О. Гісема і О. Мартинюк, спершу процитовано документ, де вміщено характеристику Шевченка, що її підготував ІІІ-й жандармський відділ для Миколи І: «Шевченко набув між друзями своїми славу значного малоросійського письменника, а тому вірші його подвійно шкідливі й небезпечні. З [...] віршами в Малоросії могли посягати і згодом укоренитися думки про уявне блаженство часів Гетьманщини [...] про можливість України існувати у вигляді окремої держави». Після цього учням пропонується відповісти на запитання: «Наскільки вірною, на ваш погляд, була оцінка захисниками імперії значення творчості Шевченка?» [3, с. 145].

У матеріалах для інтерактивного уроку Г. Лещенко пропонує широкий спектр цитат із різноманітних історичних документів: уривок із довідки III-го жандармського відділення про діяльність учасників Кирило-Мефодіївського товариства, уривок із доносу О. Петрова про існування в Києві таємного товариства, уривок зі Статуту Кирило-Мефодіївського братства, уривок із щоденника Шевченка, уривок із листа В. Рєпніної про Шевченка до графа Орлова, спогади С. Васильченка про заборону святкування 100-літнього ювілею Шевченка у Києві, а також фрагменти з поезій Шевченка. Опрацювання цих джерел має спонукати учнів до роздумів про вплив Шевченка та допомогти відповісти на питання: «Яке значення для розвитку українського національного руху мали творчість та діяльність Т. Г. Шевченка?», «Чому Т. Г. Шевченко дістав найсуворіше покарання серед кирило-мефодіївців?», «Які ідеї Т. Г. Шевченка справили вплив на українське суспільство?» [6, с. 27–31].

Ф. Турченко та В. Мороко розлого цитують сумнозвісний лист В. Белінського П. Анненкову: «Наводил я справки о Шевченке [...] мне не жаль его, будь я его судьей, я сделал би не меньше...», а також уривок із праці історика Романа Шпорлюка «Украина: от периферии империи к суверенному государству», з його оцінкою реакції Белінського, пропонуючи учням поміркувати над питанням: «Чому, на ваш погляд, творчість і громадсько-політична діяльність Шевченка, Куліша та їхніх однодумців викликала таку шалену, аж до непристойного, лють супротивників?» [9, с. 111].

Після цитати з цього самого документа у підручнику О. Реєнт та О. Малій пропонуються дещо інші запитання: «Які інші оцінки діяльності Шевченка ви знаєте? Яку поділяєте? Висловіть своє бачення творчості Шевченка?» [7, с. 132].

Підсумовуючи огляд підручників історії України, в яких висвітлюється життя і творчість Тараса Шевченка, можна зробити кілька висновків.

Загалом на сторінках підручників постає багатогранний образ непересічної особистості, обдарованого поета й художника, який драматичним перебігом свого життя та силою свого таланту ламає усталені соціальні та культурні рамки тогочасного суспільства.

У підручниках розповідається, що своїми творами Шевченко актуалізував питання національного, соціального та культурного визволення українського народу. Автори наголошують на творчому протистоянні Шевченка імперському режиму, засудження ним пристосуванства своїх співвітчизників, їхньої байдужості до страждань народу. Водночас, описуючи драматичні сторінки історії свого народу, він співчував трагедіям інших народів.

Окрім авторських текстів, у сучасних українських підручниках широко використовуються дидактично різноманітні матеріали: цитати з історичних джерел, фрагменти документів, запитання, уточнення, пояснення термінів. Усі ці матеріали спонукають до усебічного осмислення життя та творів Тараса Шевченка, його ролі у становленні української національної свідомості.

Тексти підручників налаштовують не лише на засвоєння потрібної інформації, а й на розвиток уміння критично оцінити її, висловлювати власне ставлення до подій минулого, формулювати власну оцінку життєвого шляху та творчості видатних осіб, зокрема — Тараса Шевченка.

1. *Бондар В.* Державна політика історичної пам'яті в Україні 1990-2000-х рр. : основні тенденції [Текст] / В. Бондар // Історіографічні дослідження в Україні [ред. кол. : В. А. Смолій (голова)]. – Вип. 23. – К. : Ін-т історії України, 2013. – С. 377–400.
2. *Виговський М.* Історія України : навч. посібник. Ч. I (з найдавніших часів до початку ХХ ст.) [Текст] / М. Виговський, І. Коляда, О. Куриленко. – К., 2007. – ??? с.
3. *Гісем О. В.* Історія України: кінець XVIII – початок XIX ст. : навч. посіб. 9 клас. [Текст] / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. – К. : Ніка-Центр, 2000. – ??? с.
4. *Скельчик С.* Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві [Текст] / С. Єкельчик. – К. : Критика, 2008. – 304 с.
5. *Історична освіта: європейський та український досвід.* Викладання національної історії в школах Центральної і Східної Європи [Текст] – К. : К.І.С., 2010 – 288 с.
6. *Лещенко Г. А.* Український національний рух кінця 40-х років XIX ст. Кирило-Мефодіївське братство. Місце Т. Г. Шевченка в українському національному відродженні [Текст] / Г. А. Лещенко // Інтерактивні уроки з історії України. 9 клас. – Х. : Видавнича група «Основа», 2005. – 112 с. – С. ? - ?

7. *Реєнт О. П.* Історія України : підручник для 9 кл. загальноосвіт. навч. закладів [Текст] / О. П. Реєнт, О. В. Малій. – 2-е вид. – К. : «Генеза», 2011. – ??? с.
8. *Середницька Г. В.* Історія України. 9 клас [Текст] : опорні конспекти / Г. В. Середницька. – К. : А.С.К., 2005. – 256 с.
9. *Сучасні підходи до підручника з історії в Україні* [Текст] : метод. додаток до навч. посіб. «Історія епохи очима людини. Україна і Європа в 1900 – 1939 рр.» / [укл. І. Костюк, П. Кендзьор]. – Л. : НВФ «Українські технології», 2004. – 128 с.
10. *Турченко Ф. Г.* Історія України. Друга половина XVIII – початок XX ст. [Текст] : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. закладів / Ф. Г. Турченко, В. М. Мороко. – К. : Генеза, 2007. – 352 с.

Шевченко у школі: образ Тараса Шевченка у підручниках історії.

Гончаренко Н. К., старший науковий співробітник Українського центру культурних досліджень (Київ).

Українська біографістика = *Biographistica ukrainica*. – К., 2014. – Вип. 11. – С. 247–256.

У статті розглянуто образ Тараса Шевченка в сучасних українських підручниках історії. Для цього проаналізовано підручники й посібники з історії України періоду незалежності, в яких описано життя Тараса Шевченка, його вплив на український рух та суспільно-політичні процеси XIX ст. На конкретних прикладах показано, що у підручниках представлено багатогранний образ великого поета й художника, який силою свого таланту подолав усталені соціальні й культурні рамки тогочасного суспільства. Зроблено висновок, що, при змалюванні образу Тараса Шевченка та висвітленні його впливу на українську національну ідентичність, в сучасних підручниках використовуються різноманітні історичні джерела, заохочується самостійне мислення учнів та формування власних оцінок подій минулого, пов'язаних із життям і творчістю Тараса Шевченка.

Ключові слова: історична освіта, підручник історії, образ Тараса Шевченка, національна ідентичність.

Shevchenko at school: the image of Taras Shevchenko in contemporary history textbooks.

Honcharenko N., Senior researcher in Ukrainian centre of cultural studies (Kyiv).

Українська біографістика = *Biographistica ukrainica*. – К., 2014. – Vol. 11. – P. 247–256.

The article deals with image of Taras Shevchenko as presented in contemporary Ukrainian history textbooks for schools. Textbooks on Ukrainian history from the period of independence (after 1991) have

been reviewed and analyzed, particularly these fragments which depict Shevchenko's life, work, and his impact on social and political processes in Ukraine in XIX century. Concrete examples show that school textbooks tend to present a multi-faceted image of the great poet and artist who overcame the social and cultural barriers of the society of the XIX century. Made conclusions that, so as to construct the image of Shevchenko, and to explain his impact on Ukrainian national identity, the textbooks use diverse historical sources, encourage pupils to engage in independent thinking and opinion-making over the events related to Shevchenko's life and work.

Key words: historical education, history textbook, image of Taras Shevchenko, national identity.

Шевченко в школе: образ Тараса Шевченко в учебниках истории.

Гончаренко Н. К., старший научный сотрудник Украинского центра культурных исследований (Киев).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Вып. 11. – С. 247–256.

В статье рассматривается образ Тараса Шевченко в современных украинских учебниках истории. С этой целью проанализированы учебники и учебные пособия по истории Украины периода независимости, в которых описана жизнь Тараса Шевченко, его влияние на украинское национальное движение и общественно-политические процессы XIX века. На конкретных примерах показано, что в учебниках представлен многогранный образ великого поэта и художника, который благодаря силе своего таланта вышел за социальные и культурные рамки современного ему общества. Сделан вывод, что для создания образа Тараса Шевченко и освещения его влияния на украинскую национальную идентичность, современные учебники используют разнообразные исторические источники, поощряют самостоятельное мышление учеников и составление ими собственных оценок событий прошлого, связанных с жизнью и творчеством Тараса Шевченко.

Ключевые слова: историческое образование, учебник истории, образ Тараса Шевченко, национальная идентичность.

Т. Г. ШЕВЧЕНКО В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ

УДК 02:929:004.65 Т. Шевченко

*Володимир Іванович ПОПИК,
генеральний директор НБУВ,
директор Інституту біографічних досліджень,
доктор історичних наук (Київ)*

ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ, ПРИСВЯЧЕНІ ТАРАСОВІ ШЕВЧЕНКУ, ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СУЧАСНОГО СТАНУ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО ВІРТУАЛЬНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

У статті розглядаються вітчизняні та зарубіжні електронні інформаційні ресурси, присвячені Тарасові Шевченку. На конкретних прикладах аналізуються позитивний досвід, здобутий у створенні електронної Шевченкіани, а також недоліки, притаманні існуючим ресурсам, їх причини та способи подолання.

Ключові слова: електронні біографічні інформаційні ресурси, Тарас Шевченко, віртуальний інформаційний простір.

The article deals with domestic and foreign electronic information resources dedicated to Taras Shevchenko. In the case studies analyzed the positive experience gained in the creation of electronic Shevchenkiany as well as the shortcomings inherent in the existing resources, their causes and ways to overcome.

Keywords: electronic biographical information resources, Taras Shevchenko, a virtual information space.

В статье рассматриваются отечественные и зарубежные электронные информационные ресурсы, посвященные Тарасу Шевченко. На конкретных примерах анализируются положительный опыт, полученный в создании электронной Шевченкианы, а также недостатки, присущие существующим ресурсам, их причины и способы преодоления.

Ключевые слова: электронные биографические информационные ресурсы, Тарас Шевченко, виртуальное информационное пространство.

Важливим показником якісного стану розвитку національного гуманітарного електронного інформаційного простору є повнота відображення у ньому ключових постатей вітчизняної історії та культури, з якими пов'язане самоствердження нації, державності та громадянського суспільства. При цьому йдеться не лише про присутність їх імен, творів, документальних матеріалів на порталах і веб-сайтах ширшого тематичного спрямування, а й про формування окремих самостійних історико-меморіальних ресурсів, спеціально присвячених персоналіям окремих діячів. Такі ресурси, на відміну від не завжди доступних звичайній людині друкованих видань, документів, мистецьких творів, відіграють особливу роль тим, що наближують достойників нації (їхні життєписи, ідеї, досвід, надбання тощо) до широкого загалу, відкривають можливість для інтенсивного духовного та інтелектуального діалогу наших сучасників із минулим. При цьому чи не найважливішою рисою електронних ресурсів виступає їх потенційна здатність інтегрувати всю напрацьовану раніше історико-біографічну інформацію у найрізноманітніших її видових іпостасях, органічно увібрати в себе надбання рукописної та друкарської культури минулого та вийти далеко за окреслені ними рубежі.

Формування подібних персональних історико-біографічних ресурсів ще від останнього десятиліття ХХ ст. стало загальноосвітовою тенденцією та відіграє помітну роль у справі презентації національного надбання, піднесення освіти і культури, утвердження національних традицій, створення знакових образів окремих країн і народів у сучасному глобалізованому світі. Розвинутою є практика створення персональних історико-біографічних ресурсів та електронних архівів великих співвітчизників у США, країнах Європи, Росії. Досвід, здобутий у процесі їх формування, має переважно емпіричний характер і нині лише частково відображений у працях фахівців. Проте, існують поодинокі публікації, де він став предметом серйозного наукового аналізу, пошуку нових перспективних рішень щодо принципів побудови та змістовного наповнення персональних історико-меморіальних ресурсів та їх системотехнічного забезпечення (скажімо, серія досліджень, присвячених створенню електронного архіву відомого радянського вченого

академіка А. П. Єршова, що вже давно став класичним зразком персонального історико-меморіального ресурсу [1, 2, 3]).

Зважаючи на все ще недостатній рівень розвитку інформаційного ринку та системної підтримки національного культурного інформаційного простору з боку держави та на переважання в українському культурологічному сегменті Інтернету інерції застарілих підходів і форм, давно вже перейдених у зарубіжному світі, вітчизняний доробок у цій важливій царині все ще не надто значний. Так, серед відкритих в Україні для широкого загалу персональних історико-меморіальних ресурсів можемо відзначити присвячені Іванові Котляревському [4], Тарасові Шевченку (про них докладно йтиметься далі), Лесі Українці [5, 6], Іванові Гончару [7]. Також у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського К. В. Лобузіню створена нова версія електронного архіву цього великого вченого ХХ ст. [8].

Наголосимо, що тут не йдеться про відображення постатей українських достойників у електронних ресурсах довідкового, словникового чи історико-краєзнавчого типу — таких справді є чимало, але обмежуються вони здебільшого поданням стислих біографічних нарисів та, іноді, бібліографії творів. Нас же цікавлять ресурси, спеціально присвячені окремим видатним українцям і такі, що репрезентують їх постаті комплексно, із залученням значного за обсягом, розмаїтого за змістом та належно фахово опрацьованого матеріалу.

Системне осмислення окреслених вище проблем у вітчизняній науковій думці теж є відчутно недостатнім. Досвід формування ресурсів, присвячених визначним співвітчизникам (зокрема, великих комплексних персональних електронних архівів), залишається майже виключно практично-прикладним і не артикулюється у працях їх упорядників. Як наслідок питання створення таких ресурсів почало розумітися як можливий предмет наукових зацікавлень лише впродовж останнього десятиліття (у плані загальної постановки цю проблему розглянуто у монографії автора цієї статті [9]).

Особливе місце у справі розвитку вітчизняних ресурсів біографічної інформації належить, поза сумнівом, розбудові тематичних сайтів та електронних архівів, присвячених

Тарасові Шевченку. Над ними фахівці в Україні та в діаспорі працюють давно. Ще у 2002 р. ТОВ «Кобзар» (Київ) започаткувало тематичний портал (адреса в Інтернеті: www.kobzar.info), покликаний, за творчим задумом, зібрати воедино всю творчу спадщину Шевченка та комплекс матеріалів про нього. Цей інтегративний ресурс мав розкрити не лише постать Великого Кобзаря, а й (крізь призму подій, думок та іноді досить контroversійних дискусій, пов'язаних із його ім'ям) широку панораму суспільно-політичного та культурного життя України в минулому та сучасному.

Претендуючи на комплексне охоплення Шевченкової проблематики, цей ресурс справді досить широко репрезентував літературну та малярську спадщину Кобзаря, представив як популярний біографічний нарис про Тараса Григоровича, так і низку статей, що розкривають розмаїті аспекти його життя і творчості та коло відомих осіб із оточення митця. Містить ресурс також розраховані на широкий загальні матеріали про музеї та пам'ятники, присвячені образу поета кінофільми та театральні постановки. Однак доводиться констатувати, що успішно виконуючи завдання популярного освітнього ресурсу, Інтернет-ресурс «Kobzar» не зазнав у подальшому належної системної розбудови, а тому до цього часу залишився камерним, відчутно обмеженим за своїм інформаційним потенціалом, а отже, так і не став помітною подією в інформаційному просторі, відповідною масштабам творчості та особистості великого сина України. Добір представлених на веб-сайті матеріалів значною мірою виглядав довільним, безсистемним, недовершеним.

Нині роботу цього ресурсу взагалі призупинено, хоча замість нього з'явився сайт «Тарас Григорович Шевченко» (адреса в Інтернеті : www.taras-shevchenko.in.ua), який у концептуальному плані та системотехнічному забезпеченні є повторенням уже згаданого Інтернет-ресурсу «Kobzar». Слід зазначити також, що вкрай нетактовним і неприпустимим із погляду на значення постаті Кобзаря для українського національного самоусвідомлення є обтяження Шевченківського сайту випадковою, банальною за змістом комерційною рекламою товарів і послуг, на штриб: «Как стать миллионером: получи бесплатные видеоуроки...».

Серед інших ресурсів, початок формування яких припав на перші роки ХХІ ст., типологічно подібною до вже названого «Кобзаря» стала «Електронна бібліотека творчості Тараса Шевченка», упорядкована вченими та спеціалістами Київського національного університету імені Тараса Шевченка до 190-річчя від дня народження Поета (адреса в Інтернеті : <http://kobzar.univ.kiev.ua>).

Для справи розвитку вітчизняної електронної Шевченкіани значний інтерес становлять і зарубіжні здобутки. Насамперед досить інформативним виглядає англomовний ресурс, започаткований у 2000 та оновлений у 2013 р. до 200-річчя Кобзаря на веб-сайті Музею Тараса Шевченка у Торонто (Канада) [10]. Звертає на себе увагу наявність у його структурі поряд із науково-популярним біографічним нарисом, докладними оглядами музейної експозиції та великою добіркою англomовних перекладів поезій електронного каталогу бібліотеки Музею, змістовних розділів бібліографії англomовної Шевченкіани та спеціальних рубрик відеосюжетів і музичних творів.

Серед інших електронних ресурсів, присвячених Тарасові Шевченку, досить відомою і фахівцям, і широкому загалу є створена талановитим дослідником-краєзнавцем і письменником, лауреатом Державної премії України імені Тараса Шевченка (1994) Леонідом Наумовичем Большаковим (1924–2004) «Оренбургская Шевченковская энциклопедия», що поряд із регіональними оренбурзькими «Биографической энциклопедией», «Пушкинской энциклопедией», «Толстовской энциклопедией» і «Казахской энциклопедией» складає змістовний, тематично взаємопов'язаний комплекс, представлений на веб-сайті «История Оренбуржья» [11]. Покладені в основу електронної версії енциклопедії ґрунтовні дослідження Л. Н. Большакова становлять особливий інтерес уведенням до наукового обігу дуже значної кількості персоналій як відомих, так і майже незнаних широкому загалові осіб, із якими зустрічався або підтримував контакти Шевченко на засланні. Тим самим був досягнутий високий науковий, без перебільшення, академічний рівень представлення шевченкіани у мережі Інтернет.

Останні роки, коли розгорнулася підготовка до відзначення 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка, в

самій Україні позначені усвідомленням необхідності формування ресурсів фундаментального наукового рівня. Про це свідчить, насамперед, задекларована Інститутом літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України концепція та структурна побудова електронної версії багатотомної «Шевченківської енциклопедії», а також високий науковий рівень її перших опублікованих статей, якими вже розпочато наповнення сайту [12].

Однак, реалізувати ідею розбудови фундаментального ресурсу, який би на загальнонаціональному рівні інтегрував усю творчу спадщину Шевченка та розкрив панораму здобутків вітчизняного і зарубіжного шевченкознавства до цього часу не вдавалося. На наш погляд, чи не найголовнішою причиною цього є відсутність у вітчизняного наукового та інформаційного співтовариства сучасних розвинутих концептуальних уявлень щодо призначення та ролі у національному інформаційному середовищі великих комплексних історико-меморіальних та біографічних ресурсів, самого способу їх функціонування. Відчутно бракує розуміння складності їх науково-інформаційних і культурно-освітніх завдань, потенційних соціокомунікаційних можливостей і, відповідно, засад, форм, методів побудови, наукових вимог до внутрішньої архітектури, змістового наповнення, використання новітніх засобів навігації та поєднання різних інформаційних компонентів у єдине ціле. Негативну роль відіграє також брак практичних навичок такої роботи, форм і методів консолідації у ній зусиль різних установ і спеціалістів, зокрема, вирішення організаційних і правових питань, пов'язаних із захистом національного надбання та прав інтелектуальної власності.

У комплексі все вище зазначене чимало посприяло прийняттю у 2013 р. доволі поспішного, як на наш погляд, недостатньо пропрацьованого рішення щодо розбудови до ювілею Кобзаря фундаментального «Шевченківського порталу». Воно було оприлюднене у вигляді найзагальніших, «розмитих» рекомендацій Гуманітарної ради при Президентові України стосовно «підтримки ініціативи», висунутої Національним центром «Мала академія наук». Відсутність попереднього концептуального відпрацювання проекту авторитетним науковим співтовариством, брак на-

лежного підкріплення його фінансовими та організаційними ресурсами, невідповідність запропонованих установам науки та культури моделей передачі упорядникам порталу документів, які є складовою національної спадщини та об'єктами, що за чинним законодавством охороняються правом інтелектуальної власності, на жаль, від самого початку обмежила потенційні можливості створення нового інформаційного продукту.

Як результат, Шевченківський портал «Погляд крізь час», сформований до 200-річчя від дня народження Кобзаря зусиллями «Малої академії наук» за підтримки установ НАН України, який було відкрито для вільного доступу 9 березня 2014 р. (адреса в Інтернеті : <http://kobzar.ua>), при всьому його позитивному значенні, виявився досить суперечливим за побудовою та змістовим наповненням. По-суті, попри всі заяви упорядників про інноваційний рівень їхнього інформаційного продукту [13], він став аматорським пристосуванням до завдань створення віртуального Шевченківського меморіалу певних наявних програмних засобів. Особливо це стосується того, що застосування упорядниками неоптимальних із погляду світового досвіду інформаційних і системотехнічних рішень призвело до появи цілої низки прикрих проблем із використанням контенту. На нашу думку, не вдалося зробити вповні «дружній» Інтерфейс, забезпечити ресурс зручними засобами інформаційно-методичної підтримки для користувачів. Він виявився «трудомістким» у використанні та на психологічному рівні не пов'язаним із інформаційними запитами.

Проте, навіть у такому, на жаль, не зовсім зручному для користувача вигляді, контент порталу, який вперше представляє в Інтернеті значний обсяг Шевченкових документів, рукописів, наукових видань із Шевченкознавства, становить значний інтерес. Інша справа — наскільки продуманим таке широке оприлюднення документів є з правового погляду, а також з огляду на завдання захисту національного історико-культурного надбання від несанкціонованого використання. Безперечно позитивним моментом є представлення на новому Шевченківському порталі у дещо більших, ніж на інших Шевченківських інтернет-ресурсах обсягах, аудіо- та відеоінформації про Кобзаря (за-

писів художніх і документальних фільмів, радіопрограм, пісень на слова поета).

Головним недоліком згаданих вище інтернет-ресурсів стала помітна вже застарілість їх системотехнічного забезпечення, недостатнє використання у побудові та наповненні інноваційних підходів, розрахованих на забезпечення продвинутих науково-інформаційних запитів, які виходять за межі простого ознайомлення з пізнавальною чи освітньою метою.

Напевно, не менш серйозними можуть бути і претензії з боку фахівців із педагогіки, психології, культурології, оскільки вітчизняні ресурси страждають слабкістю науково-методичних засад, спрямованих на реалізацію конкретних завдань у галузі освіти, виховання, задоволення пізнавальних інтересів різних груп населення.

На наш погляд, значно більш вдалим і концептуально, і у практично-інформаційному сенсі є модернізований до 200-річчя від дня народження Кобзаря веб-сайт Національного музею Т. Г. Шевченка у Києві (адреса в Інтернеті : www.shevchenkomuseum.com.ua). Найперше, він побудований у чіткій відповідності до функціональних завдань роботи Музею як культурно-просвітницької установи загальнонаціонального значення, цікаво та змістовно відображає його експозиції, фондіві колекції, повсякденну діяльність і, водночас, ґрунтовно розкриває широкий діапазон Шевченківської проблематики, є легким і приємним у використанні. Веб-сайт зручний і прийнятний для віртуальних відвідувачів Шевченкового музею саме завдяки тому, що ввібрав у себе величезний досвід культурно-просвітницької роботи, напрацьований колективом Музею.

Найбільший науково-інформаційний інтерес становить опублікований на веб-сайті Музею «Віртуальний архів Тараса Шевченка», у чотирнадцяти тематичних розділах якого для широкого науково-інформаційного використання опубліковані унікальні документи, що розкривають життєвий і творчий шлях Т. Г. Шевченка [14].

Власне, «Віртуальний архів» подає добірку електронних копій оригінальних документів із фондів самого Національного музею Тараса Шевченка, де знаходяться, зокрема, започаткована ще у 1795 р. метрична книга, що

містить запис про народження майбутнього поета, екзаменаційні списки з Академії мистецтв у Санкт-Петербурзі, книги з особистої бібліотеки Шевченка, прижиттєві видання з автографами автора, протоколи допитів, листування урядовців тощо.

Про намір створити колективними зусиллями Шевченківський портал оголосила також і україномовна Вікіпедія. Його загальна проблемно-тематична спрямованість на розкриття наукових досягнень старого та сучасного шевченкознавства і структурна організація (головні рубрики: «Творчість», «Філософія Шевченка», «Шевченкова мова», «Мистецька спадщина», «Анти- та контркультура», «Шевченкіана», «Український світ Шевченка», «Образ Шевченка», «Шевченко і УРСР/СРСР», «Шевченко і новопостала (незалежна) Україна», «Маскульт». «Шевченко і світ», «Шевченко і світові літератури») визначені опублікованим переліком заявок на статті [15]. Будучи до певної міри дискусійним, він спрямовує майбутній авторський колектив на формування ресурсу високого інтелектуального рівня. Зазначене створює передумови для можливого добровільного залучення до роботи кваліфікованих спеціалістів. Така ситуація ще не типова для справи розбудови персональних електронних історико-біографічних меморіалів, а тому є новим словом і становить значний інтерес для майбутніх фахових спостережень за процесом реалізації проекту.

Чимало електронних книжково-документальних виставок та інформаційних рубрик впорядковано до 200-річчя Шевченка спеціалістами великих і малих бібліотек України, що відповідає всенародному характерові святкування ювілею та високому покликанню бібліотечних установ як провідних центрів соціальної комунікації. Зокрема, змістовну та добре структуровану електронну колекцію «Тарас Шевченко» з майже 500 документів (книжок, періодичних видань, журнальних статей) розмістила на своєму порталі Національна парламентська бібліотека України — як складову започаткованої нею електронної бібліотеки «Культура України» [16].

Хоча далеко не всі з розгорнутих українськими бібліотеками електронних ресурсів Шевченкіани вирізняються оригінальністю матеріалів і новизною підходів (окремі по-

значені успадкованими з ХХ ст. стереотипами «культурно-масової роботи» та застарілими підходами до системотехнічної організації електронних ресурсів), це не провина бібліотекарів, які реалізують усе, що є реально можливим у нинішніх умовах, а швидше наслідок недостатнього науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення справи з боку фахівців, бібліотечних і споріднених із ними товариств і асоціацій, а також міністерств і відомств, яким підпорядковані бібліотечні установи (таких в Україні нараховується понад десяток).

Водночас, на особливу увагу заслуговують розробки, у яких реалізовані новітні тенденції розбудови електронного інформаційного простору. Йдеться, насамперед, про створену у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського зусиллями К. В. Лобузіню та науковців підрозділів фондоутворювачів електронну колекцію «Т. Г. Шевченко» (адреса на веб-порталі НБУВ : <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>), яка поряд із колекцією «В. І. Вернадський» є невід'ємною складовою започаткованої НБУВ фундаментальної Електронної бібліотеки «Україніка». Перевагою такого ресурсу є динамічна побудова, здатність постійно змінюватися, нарощувати інформаційний потенціал. Будучи частиною загального електронного ресурсу НБУВ, колекція «Т. Г. Шевченко» розбудована на системоорганізуючій основі бази електронної бібліографії, за допомогою новітніх засобів пошуку та систематизації оперативно надає читачам і віддаленим користувачам комунікаційних мереж доступ до електронних версій друкованих видань. Насамперед, у колекції широко представлені прижиттєві та рідкісні видання творів Кобзаря (зокрема, видання української діаспори), які з максимальною повнотою зібрані у фондах головної бібліотеки України, біографічна література про життя Т. Г. Шевченка, тексти наукових досліджень шевченкознавців. Складовими електронної колекції є також іконографічні документи, галерея фотоматеріалів, зокрема про пам'ятники та пам'ятні знаки Шевченкіани, меморіальні об'єкти, відеоматеріали (оцифровані документальні фільми та телесюжети), що також відповідає сучасним світовим тенденціям розвитку бібліотечних інформаційних ресурсів. Її автономними частинами стали також тематичні

електронні виставки, представлені на веб-порталі НБУВ, зокрема ті, що розкривають раритети Шевченкіани у фондах Інституту рукопису, відділів стародруків і рідкісних видань, зарубіжної україніки, газетних фондів, довідково-бібліографічного обслуговування та комплексного бібліотечного обслуговування. На перспективу упорядниками колекції передбачене також широке представлення архівних і рукописних матеріалів із фондів Інституту рукопису та Інституту архівознавства НБУВ, формування електронної меморіальної карти.

Поряд із зазначеним нові підходи до формування ресурсу реалізовані у тому, що електронна колекція забезпечує оперативний доступ до численних матеріалів зі словників і енциклопедій, а також текстових і бібліографічних документів із інших електронних ресурсів, зокрема — й тих, що містяться на порталах і сайтах провідних зарубіжних бібліотек (скажімо, Бібліотеки Конгресу США чи електронні бібліотеки на зразок «Світової цифрової бібліотеки», «Європейської бібліотеки», «Світового каталогу»), вітчизняних електронних бібліотек (та ж «Культура України» Національної парламентської бібліотеки України, «Diasporiana»), а також наукових установ (скажімо, Наукового Товариства імені Шевченка у США). Важливою інноваційною розробкою НБУВ є створена під керівництвом В. Ю. Омельчука та К. В. Лобузної електронна база бібліографії творів Тараса Григоровича Шевченка за 1840–2014 рр., виданих усіма мовами світу (понад 1800 записів), на основі якої підготовлене та опубліковане друковане видання та його повнотекстова електронна версія [17].

Приклад електронної Шевченкіани Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського переконливо свідчить, що саме великим бібліотекам із їх значними можливостями та багатими методичними і практичними традиціями інтеграції, систематизації та представлення документів і матеріалів на різних видах носіїв, по-праву може належати провідне місце у формуванні історико-меморіальних, біографічних інформаційних ресурсів.

Саме бібліотеки, як провідні центри соціальних комунікацій, найбільшою мірою можуть забезпечити відкритість, оперативну доступність і множинність, багатоваріантність

і креативний потенціал інформації, розрахованої на різні групи користувачів. Бібліотечні установи втілюють у життя той тип інформаційних ресурсів, який інтелектуально та психологічно є найзатребуванішим читацькою/користувацькою аудиторією.

Зазначене об'єктивно засвідчує значні можливості та навіть переваги бібліотечних (а так само і музейних) інформаційних ресурсів історико-меморіального плану, обумовлює необхідність подальшої їх інтенсивної розбудови, застосування найпродвинутіших засобів формування динамічних баз біографічної та біобібліографічної інформації, придатних до постійного розширення, доповнення та уточнення даних (причому, в режимі віртуальних творчих лабораторій). Отже, саме на це й необхідно орієнтуватися при прийнятті відповідальних рішень щодо розбудови національного інформаційного простору, зокрема, історико-меморіальних ресурсів, присвячених видатним співвітчизникам.

1. *Антюфеев С. В.* Электронный архив академика А. П. Ершова [Электронный ресурс] // Электрон. б-ки : Рос. науч. электрон. журн. / С. В. Антюфеев, А. Г. Марчук, А. Н. Немов, В. Э. Филиппов, М. А. Черемных. – 2004. – Т. 7, вып. 5. – Режим доступа : <http://www.elbib.ru/index.phtml?page=elbib/rus/journal/2004/part5/amnfc>, свободный. – Название с экрана.
2. *Крайнева И. А.* Архив академика А. П. Ершова (<http://ershov.iis.nsk.su>) как источник по социальной истории научного сообщества [Текст] / И. А. Крайнева // Документ в парадигме междисциплинарного подхода : матер. 2-й Всерос. науч.-практ. конф. (Томск, 27–28 октября 2005 г.). – Томск : ТГУ, 2006. – С. 146–149.
3. *Крайнева И. А.* Личный архив академика А. П. Ершова в Интернете [Текст] / И. А. Крайнева, Н. А. Черемных // Отечественные архивы. – 2001. – № 5. – С. 53–55.
4. *Полтавский* литературно-мемориальный музей и усадьба И. П. Котляревского [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ipkotlyarevsky.narod.ru/>, свободный. – Название с экрана.
5. *Музей Лесі Українки у Ялті* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lesiaukrainka.crimea.ua/vstup.html>, вільний. – Назва з екрана.
6. *«Я в серці маю те, що не вмирає»* [Електронний ресурс] : віртуальна енцикл. життя і творчості Лесі Українки // Мислене древо. – Режим доступу : <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/lesja/index.html>, вільний. – Назва з екрана.
7. *Музей Івана Гончара* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://honchar.org.ua/ukranian.htm>, вільний – Назва з екрана.
8. *В. І. Вернадський.* Електронна колекція : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_eav/

- cgiirbis_64.exe?C21COM=F&I21DBN=NAV&P21DBN=EAV&Z21D=, вільний. – Назва з екрана.
9. Попик В. І. Ресурси довідкової біографічної інформації : історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку : монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – С. 287, 293–295, 333–334, 339.
 10. Taras Shevchenko Museum [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.infoukes.com/shevchenkomuseum/museum.htm>, free. – The name of the screen.
 11. Оренбургская Шевченковская энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://kraeved.opck.org/biblioteka/enciklopedii/ose/a.php>, свободный. – Название с экрана.
 12. Шевченківська енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.shevchcycl.kiev.ua>, вільний. – Назва з екрану.
 13. Навесні запустять унікальний Шевченківський портал [Електронний ресурс] // Рідна країна: світоглядний портал. – Режим доступу : <http://ridna.ua/2014/01/navesni-zapustyat-unikalnyj-shevchenkivskij-portal/>, вільний. – Назва з екрану.
 14. Віртуальний архів [Електронний ресурс] // Національний музей Тарса Шевченка. – Режим доступу : <http://museumshevchenko.org.ua/page.php?id=107>, вільний. – Назва з екрану.
 15. Портал : Шевченко : [Електронний ресурс] // Матеріал із Вікіпедії — вільної енциклопедії. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D1%80%D1%82%D0%B0%D0%BB:%D0%A8%D0%B5%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE>, вільний. – Назва з екрану.
 16. Тарас Шевченко [Електронний ресурс] // Культура України : електронна бібліотека. – Режим доступу : <http://elib.nplu.org/collection.html?id=78>, вільний. – Назва з екрану.
 17. Тарас Григорович Шевченко [Електронний ресурс] : бібліографія видань творів, 1840–2014 / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського ; редкол. : О. С. Онищенко (голова), В. І. Попик (заст. голови) [та ін.] ; авт. кол. : В. Ю. Омельчук, Л. В. Беляєва, І. Д. Войченко, Т. Б. Корольова, Л. С. Новосолова, О. О. Фіклістова. – К., 2014. – 546 с. – ISBN 978-966-02-7165-4 (електронне видання). – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/E_lib/shev0000214/, вільний. – Назва з екрану.

Електронні ресурси, присвячені Тарасові Шевченку, як відображення сучасного стану розвитку вітчизняного віртуального інформаційного простору.

Попик В. І., генеральний директор Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, директор Інституту біографічних досліджень, доктор історичних наук (Київ).

Українська біографістика = *Biographistica ukrainica*. – К., 2014. – Вип. 11. – С. 257–271.

У статті розглядаються вітчизняні та зарубіжні електронні інформаційні ресурси, присвячені Тарасові Шевченку. Наголошено на особливому значенні створення персональних історико-меморіальних

порталів і сайтів, присвячених видатним діячам історії і культури для репрезентації України у світовому інформаційному просторі. На конкретних прикладах аналізуються позитивний досвід, здобутий у створенні електронної Шевченкіани (сайти «Оренбургская Шевченковская энциклопедия» Л. Н. Большакова (1994); «Тарас Григорович Шевченко», створений ООО «Кобзар» (2000); «Електронна бібліотека творчості Тараса Шевченка» — КНУ імені Тарса Шевченка (2004); веб-сайт Національного музею Т. Г. Шевченка у Києві з «Віртуальним архівом Тараса Шевченка» (модернізований 2013 р.); «Портал Шевченка : Погляд крізь час», створений до 200-річчя від дня народження Кобзаря зусиллями «Малої академії наук» (2014); електронна колекція «Т. Г. Шевченко», сформована на веб-порталі НБУВ (2014) та ін.), а також недоліки, притаманні існуючим ресурсам, їх причини та способи подолання. Звернуто увагу на необхідність досягнення відповідності структурної побудови та змістового наповнення ресурсів запитам різних категорій користувачів електронної інформації, важливість створення зручного інтерфейса. Зроблено висновок щодо особливої ефективності розгортання роботи з формування персональних історико-меморіальних ресурсів на базі бібліотечних і музейних установ, які володіють значним досвідом збирання, систематизації й оприлюднення інформаційних ресурсів.

Ключові слова: електронні біографічні інформаційні ресурси, Тарас Шевченко, віртуальний інформаційний простір.

E-resources dedicated to Taras Shevchenko as a reflection of the current state of development of the national virtual information space.

Popyk V. V. Vernadsky National Library of Ukraine, Director General, Director of Institute for Biographical Research, PhD of Historical Sciences (Kyiv).

Ukrainian biographical = Biographistica ukrainica – К., 2014. – Vol. 11. – P. 257–271.

The article deals with domestic and foreign electronic information resources dedicated to Taras Shevchenko. Among others, the creation of a special sense of personal historical and memorial sites and portals dedicated to prominent figures of history and culture for the representation of Ukraine in the global information space. In the case studies analyzed the positive experience gained in the creation of electronic Shevchenkiany (websites “Orenburg Shevchenkovskaya Encyclopedia” by L.N.Bolshakov (1994), “Taras Shevchenko”, created Ltd. “Kobzar” (2000), “Electronic Library of Taras Shevchenko” — KNU Tarsus Shevchenko (2004), web site of the National museum of Taras Shevchenko in Kyiv “virtual archive of Taras Shevchenko” (upgraded in 2013), “Shevchenko Portal: through the time” created by the 200 th anniversary birthday of poet efforts “Small Academy of Sciences” (2014) electronic collection of “Taras Shevchenko”, formed on the website of Vernadsky National Library (2014) and others) as well as

the shortcomings inherent in the existing resources, their causes and ways to overcome. Attention is paid to the need for compliance and structural construction of semantic content resource needs of different categories of users of electronic information, the importance of creating user-friendly interface. The conclusion about the effectiveness of particular deployment work to create personal historical and memorial resources at the library and museum institutions that have extensive experience collecting, organizing and publicizing information resources.

Keywords: electronic biographical information resources, Taras Shevchenko, a virtual information space.

Электронные ресурсы, посвященные Тарасу Шевченко, как отражение современного состояния развития отечественного виртуального информационного пространства.

Попик В.И., генеральный директор Национальной библиотеки Украины имени В.И. Вернадского, директор Института биографических исследований, доктор исторических наук (Киев).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Вып. 11. – С. 257–271.

В статье рассматриваются отечественные и зарубежные электронные информационные ресурсы, посвященные Тарасу Шевченко. Отмечено особое значение создания персональных историко-мемориальных порталов и сайтов, посвященных выдающимся деятелям истории и культуры для репрезентации Украины в мировом информационном пространстве. На конкретных примерах анализируются положительный опыт, полученный в создании электронной Шевченкианы (сайты «Оренбургская Шевченковская энциклопедия» Л. Н. Большакова (1994); «Тарас Григорьевич Шевченко», созданный ООО «Кобзарь» (2000); «Электронная библиотека творчества Тараса Шевченко» — КНУ имени Тарса Шевченко (2004); веб-сайт Национального музея Т.Г.Шевченко в Киеве с «Виртуальным архивом Тараса Шевченко» (модернизированный в 2013 г.); «Портал Шевченко: Взгляд сквозь время», созданный к 200-летию со дня рождения Кобзаря усилиями «Малой академии наук» (2014); электронная коллекция «Т. Г. Шевченко», сформированная на веб-портале НБУВ (2014) и др.), а также недостатки, присущие существующим ресурсам, их причины и способы преодоления. Обращено внимание на необходимость достижения соответствия структурного построения и содержательного наполнения ресурсов запросам различных категорий пользователей электронной информации, важность создания удобного интерфейса. Сделан вывод об особой эффективности развертывания работы по формированию персональных историко-мемориальных ресурсов на базе библиотечных и музейных учреждений, обладающих значительным опытом сбора, систематизации и обнародования информационных ресурсов.

Ключевые слова: электронные биографические информационные ресурсы, Тарас Шевченко, виртуальное информационное пространство.

Олег Миколайович ЯЦЕНКО,
завідувач відділу Інституту
біографічних досліджень НБУВ,
кандидат історичних наук
(Київ);

Надія Іванівна ЛЮБОВЕЦЬ,
завідувач відділу Інституту
біографічних досліджень НБУВ,
кандидат історичних наук
(Київ)

СПАДЩИНА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У ВІТЧИЗНЯНИХ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛАХ: НА МАТЕРІАЛАХ ПОСІБНИКА «УКРАЇНСЬКІ ПЕРСОНАЛЬНІ БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОКАЖЧИКИ (1856–2013)»

У статті розглядаються персональні бібліографічні покажчики, присвячені Тарасу Григоровичу Шевченку. Аналізуються основні фундаментальні праці, що є значущими для українського бібліографознавства, їх структура та особливості.

Ключові слова : Тарас Шевченко, бібліографія, персональні біо-бібліографічні покажчики, спадщина.

The article deals with personal bibliographies dedicated to Taras Shevchenko. The basic fundamental works that are significant for Ukrainian bibliography, structure and features.

Keywords: Taras Shevchenko, bibliography, personal bibliography indexes, heritage.

В статье рассматриваются персональные библиографические указатели, посвященные Тарасу Григорьевичу Шевченко. Анализируются основные фундаментальные труды, которые являются значимыми для украинского библиографоведения, их структура и особенности.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, библиография, персональные библиографические указатели, наследие.

Цьогоріч фахівцями Інституту біографічних досліджень завершується підготовка третього випуску серії «Джерела української біографістики» анотованого науково-допоміжного бібліографічного посібника «Українські персональні бібліографічні покажчики (1856–2013)», у якому зібрано, систематизовано та структуровано інформацію про окремі персональні бібліографічні покажчики, видані на території України та поза її межами в діаспорі за період 1856–2013 рр., що містять біобібліографічні матеріали про діячів із різних сфер життя та діяльності (науки, літератури, культури, освіти, суспільно-політичного та національно-визвольного руху тощо), пов'язаних із Україною.

Серед інших до покажчика ввійшла інформація про персональні бібліографічні покажчики, присвячені великому генію української землі Тарасу Григоровичу Шевченку. Зважаючи на те, що видань даного виду за вказаний період було випущено дуже багато, автори-укладачі відібрали основні фундаментальні праці, що є значущими для українського бібліографознавства. У запропонованому огляді представлена інформація про ці праці, їх авторів, структуру та особливості видань.

Життя і творчість Тараса Григоровича Шевченка, 200-річчя від дня народження якого ми відзначили цього року, завжди були предметом наукових досліджень, вагоме значення в яких виконує бібліографічна шевченкіана, що являє собою комплекс персональних бібліографічних покажчиків, підготовлених у різні часи.

Шевченкіана є однією з найрозробленіших ділянок української персональної бібліографії. Над бібліографуванням творів Т. Г. Шевченка та літератури про нього у різний час працювали вітчизняні бібліографи М. Ф. Комаров [4], М. Ф. Яшек [22], В. В. Дорошенко [1; 2; 10], І. З. Бойко [14; 17], Ф. К. Сарана [13; 15], Г. І. Гамалій [19; 20] та ін.

До кінця ХІХ ст. персональні бібліографічні покажчики про Т. Г. Шевченка публікувалися у періодичних і продовжуваних виданнях. Вони не вирізнялися повнотою та, в основному, були присвячені окремим фрагментам із життя та діяльності Кобзаря. Скажімо, бібліографічні видання В. Лукича (справжнє — Левинський Володимир Лукич,

1856–1938 pp.) [7–9; 11], критико-бібліографічний огляд Павла Арсеновича Грабовського (1864–1902) [3] та ін.

У 1886 р. у зв'язку з 25-річчям із дня смерті поета Михайло Федорович Комаров (1844–1913), який був одним із перших бібліографів творів Т. Г. Шевченка та праць про нього, опублікував у «Киевской старине» свій «Библиографический указатель материалов для изучения жизни и произведений Т. Г. Шевченко», а в наступному році, там само, вмістив доповнення до нього [5]. Це була перша спроба всебічного бібліографічного охоплення друкованих матеріалів, пов'язаних із Шевченком — видань із журнальних публікацій його творів, перекладів на інші мови, малюнків до творів і музики до них, переробок із «Кобзаря» та різних статей про поета і його спадщину — літературно-критичних, біографічних, спогадів тощо.

Ці публікації стали початком бібліографічної Шевченкіани автора, що згодом реалізувалася в 1903 р. у покажчику «Т. Шевченко в литературе и искусстве : библиографический указатель материалов для изучения жизни и произведений Т. Г. Шевченко» [4].

Покажчик складається зі статті від укладача, біографічного нарису та 12-ти розділів: «Собрание сочинений Т. Шевченка на малорусском языке и отдельные их издания»; «Малорусские произведения Т. Шевченка, помещенные в сборниках и журналах»; «Произведения Т. Шевченка на русском языке»; «Переписка Т. Г. Шевченка»; «Рисунки Т. Г. Шевченка»; «Переводы малорусских произведений Т. Шевченка» [розділ розбито на підрозділи в залежності від мови перекладу: російська, польська, чеська, болгарська, німецька та ін.]; «Переводы прозаических произведений Т. Шевченка, писанные им по русски, на язык малорусский»; «Музыка к произведениям Т. Шевченка и на память о нем»; «Рисунки и скульптурные изображения к произведениям Т. Шевченка или из жизни его и на память о нем»; «Драматические переделки произведений Т. Шевченка»; «Учреждения имени Т. Шевченка»; «Свод статей о Т. Шевченке и его произведениях (найбільший розділ посібника, записи якого подано за хронологією публікування з 1840 до 1886 р.). До видання вміщено «Алфавитный указатель авторов статей о Шевченко с указанием номера

статті». Згодом, високо оцінюючи дану працю, Іван Якович Франко все ж відзначав, що величезну літературу про Т. Шевченка годі охопити одній людині та ще й в умовах суворої царської цензури: «Його [М. Комарова] книжка, хоч і як ще далека від того, щоб могла бути повною і всюди докладною бібліографією Шевченка, все-таки важна тим, що показала нам перший раз літературу, належну до нашого поета в її повнім об'ємі, і zarazом вивела перед наші очі ті дезидерати, яких треба для її повного опанування» [21].

Після революції бібліограф Микола Федорович Яшек (1883–1966) уклав покажчик «Т. Шевченко: матеріали до бібліографії р. р. 1903–1921» [22], безсумнівною перевагою якого стало хронологічне межування з бібліографічним покажчиком шевченківської літератури Ф. М. Комарова. Видання має наскрізну нумерацію, містить чотирнадцять розділів і чотири допоміжні покажчики: 1) Життя Т. Г. Шевченка та його близькі; 2) Похорони Т. Г. Шевченка. Могила, подорожі до неї та поминки; 3) Шанування пам'яті Т. Г. Шевченка (лекції, концерти, виставки та ін.); 4) Інституції ім. Т. Г. Шевченка; 5) Пам'ятники Т. Г. Шевченкові; 6) Вірші та різні видання присвячені Т. Г. Шевченкові; 7) Видання творів Т. Шевченка та друкування окремих творів в пресі; 8) Переклади творів Т. Шевченка на чужі мови та література щодо цього; 9) Ілюстрування творів Т. Шевченка; 10) Історія «Кобзаря»; 11) Критика творів Шевченка та його світогляд; 12) Т. Г. Шевченко як маляр; 13) Бібліографія бібліографії; 14) Рецензії до літератури що уміщені в покажчику. До допоміжних покажчиків видання увійшли:

- 1) Хронологічний покажчик;
- 2) Покажчик періодичних видань;
- 3) Алфавітний покажчик скорочень назв періодичних видань з яких взято матеріали;

4) Алфавіт авторів, статті яких уміщено в покажчику.

У Західній Україні в 30-х рр. ХХ ст. Українським науковим інститутом у Львові проводилися роботи по підготовці та виданню творів Т. Г. Шевченка в 16-ти томах. Останній том містить бібліографію творів поета і бібліографію бібліографії шевченкознавства — фундаментальну працю, підготовлену бібліографом, літературознавцем, директором бібліотеки НТШ Володимиром Вікторовичем Дорошенком

(1879–1963). На той час це була найповніша бібліографія Кобзаря.

Покажчик вийшов у 2-х публікаціях: відбитка з 16-го тому «Повного видання творів Шевченка» з назвою «Бібліографічний покажчик творів Т. Шевченка» (Львів, 1938) [1] та окремий том 16 «Повного видання творів Тараса Шевченка» з назвою «Бібліографія. Покажчик видань Шевченкових творів та спис бібліографічних праць про Шевченка» (Варшава ; Львів : Укр. наук. ін-т, 1939) [2].

У повоєнні роки у світ здебільшого виходять методико-бібліографічні та біобібліографічні матеріали на допомогу вивчення життя та творчості Т. Г. Шевченка. Так, у 1955 р. фахівці Державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка підготували покажчик «Т. Г. Шевченко» [12]. Видання має рекомендаційний характер, тому до нього увійшла література про життя та творчість поета, видрукувана упродовж останніх років.

У 1961 р. Державна республіканська бібліотека імені КПРС видала покажчик «Тарас Григорович Шевченко. 1814–1861» [18], в якому представлена коротка біографічна довідка, бібліографія творів і літератури про життя та діяльність Т. Г. Шевченка. Значну частину становлять методичні поради бібліотекарям у сфері пропаганди творчої спадщини Т. Г. Шевченка та літератури про нього.

Низку важливих бібліографічних праць було підготовлено у зв'язку зі 100-річчям від дня смерті та 150-річчям від дня народження Т. Г. Шевченка. Так, бібліографи Державної публічної бібліотеки УРСР уклали бібліографію другого ступеню «Тарас Григорович Шевченко» [17]. Покажчик охоплює вибрану бібліографію шевченківської бібліографії, починаючи з перших повідомлень про вихід «Кобзаря» у 1840 р. Включено основні покажчики, списки, огляди, статті, видані окремо чи опубліковані у періодичних виданнях українською та російською мовами в межах СРСР за 1840–1960 рр. Надано матеріали, в яких є бібліографія творів поета та літератури про нього, а також путівники, каталоги, довідники та збірки, що є джерелом шевченківської бібліографії.

Видання складається з таких розділів: «Бібліографічні покажчики, списки, огляди творів Т. Г. Шевченка і літерату-

ра про нього»; «Загальні бібліографічні роботи і довідники»; «Каталоги та путівники». У кінці вміщені допоміжні покажчики: тематичний, алфавітний імен і матеріалів, описаних за назвою, та список використаних періодичних видань. Групування матеріалу за роками видань публікацій. До покажчика вміщена інформація про 287 праць. Розрахований він на наукових працівників, літературознавців, критиків і письменників, викладачів вищих навчальних закладів, які ґрунтовно вивчають літературу для дослідження біографії та творчої спадщини Шевченка.

У 1961 р. українською діаспорою підготовлене 2-е, значно доповнене видання «Повного зібрання творів Т. Шевченка», де 14 том містить «Покажчик видань Шевченкових творів: першодруки й окремі видання та спис літератури про них» [10]. Покажчик поповнений інформацією за 1939–1961 рр.

Над бібліографуванням матеріалів, присвячених Кобзареві у цей період успішно працюють: Іван Захарович Бойко (1908–1970) [14; 17], Ганна Марківна Гімelfарб (1906–1977) [14; 17], Федір Кузьмович Сарана (1921–1995) [13; 15], Євген Прохоровч Кирилюк (1902–1989) [14; 15; 17], більшість із яких були співробітниками нашої бібліотеки.

Знаменною подією у радянському шевченкознавстві та у культурному житті України став вихід із друку капітального двотомного бібліографічного покажчика «Т. Г. Шевченко : бібліографія літератури про життя і творчість» [14]. Кілька років над його створенням (за редакцією члена-кореспондента АН УРСР Є. П. Кирилюка) працював колектив бібліографів нашої бібліотеки (І. З. Бойко, Г. М. Гімelfарб, Л. В. Беляєва, К. Є. Скокан) і фахівців Львівської наукової бібліотеки (О. Д. Кізлик, Є. Є. Кравченко) під керівництвом І. З. Бойка. При укладанні цього покажчика яскраво виявилися професіоналізм і організаторські здібності Івана Бойка, котрий увів до видання вітчизняну літературу про життя і творчість Тараса Шевченка (рос., укр. і мовами народів СРСР), видану за період 1839–1916 рр. (т. 1) на території царської Росії, Галичини, Буковини, Закарпаття, та за 1917–1959 рр. (т. 2) — на території СРСР. Порядок розташування літератури в обох томах, як правило, хронологічний, а в межах років — за алфавітом прізвищ авторів або назв.

При складанні бібліографії були опрацьовані каталоги та фонди Державної публічної бібліотеки АН УРСР, Львівської бібліотеки АН УРСР, найбільших бібліотек Радянського Союзу, архівів і музеїв, використані наявні бібліографічні покажчики як присвячені Шевченкові, так і загальні бібліографічні огляди та замітки, «Літописи друку» УРСР та СРСР, що реєструють книги, журнальні та газетні статті, рецензії [6]. Також були суцільно переглянуті численні періодичні українські видання, літературно-мистецькі та громадсько-політичні журнали, збірники й альманахи, центральні та обласні газети УРСР, основні періодичні видання СРСР.

Матеріал першого тому розміщено у двох розділах: «В. І. Ленін і дожовтнева «Правда» про Т. Г. Шевченка», «Бібліографія літератури про життя і творчість Т. Г. Шевченка. 1839–1916».

У кожному році окремо виділені матеріали, що стосуються вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка. Тут представлені книги, статті, замітки та повідомлення у періодичних виданнях про шевченківські роковини та ювілеї, будівництво пам'ятників, впорядкування могили, про заборонні дії царської влади щодо вшанування та увічнення пам'яті поета.

Другий том складається з чотирьох розділів: «Постанови Комуністичної партії та Радянського уряду про вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка», «Література про життя і творчість Т. Г. Шевченка. 1917–1959», «Матеріали до бібліографії літератури про життя і творчість Т. Г. Шевченка мовами народів СРСР (за радянський і дореволюційний періоди)», «Бібліографія бібліографії видань творів Т. Г. Шевченка та літератури про нього. 1840–1959 рр.».

Двотомник, підготовлений під керівництвом І. З. Бойка, має хронологічне групування матеріалу, в межах років — за алфавітом авторів і назв, що сприяє історичному підходу до вивчення шевченкознавства більш як за 100 років. Література в покажчику анотована. Довідкові анотації подаються там, де за назвою публікації важко зрозуміти її зміст і стосунок до Тараса Шевченка. В анотаціях розкривається зміст збірників, наукових записок і журналів, повністю або частково присвячених Шевченкові, а також монографій, які мають назви розділів.

Усього в покажчику зафіксовано: у першому томі — 3689 записів, у другому — 5575 записів. Довідковий апарат кожного тому складено окремо: «Предметно-тематичний покажчик літератури про життя і творчість Т. Г. Шевченка», «Алфавітний покажчик імен та матеріалів, описаних за назвою», «Покажчик використаних періодичних видань».

Хронологічним продовженням цієї праці є видання «Т. Г. Шевченко : бібліограф. покажчик (1917–1963)» [15], укладене М. І. Багрич і присвячене 150-річчю з дня народження Т. Шевченка, що містить твори поета та їхні переклади на інші мови, що вийшли в Україні та в союзних республіках за роки радянської влади та ювілейна шевченкіана, підготовлена у 1968 р. Ф. К. Сараною до 100-річчя з дня смерті та 150-річчя від дня народження поета [13]. Покажчик охоплює літературу, що видавалася у СРСР протягом 1960–1964 рр. Представлені книжкові видання, матеріали з журналів, передруки раніше опублікованих праць і художніх творів. Газетні матеріали представлені лише частково. Матеріал розташований за предметно-систематичним принципом. Видання містить іменний покажчик.

У 80-ті та 90-ті рр. ХХ ст. виходять покажчики про життя та творчість Т. Г. Шевченка, але вже не так багато, як раніше. Роботу над їх укладанням здійснюють великі бібліотеки та окремі видавці. Серед цих видань варто згадати працю «Т. Г. Шевченко : бібліограф. покажчик (1965–1988)», підготовлену Л. В. Беляєвою та Н. М. Мислович (К., 1989) [16], що стала продовженням попередніх видань і підготовлена до 175-річчя від дня народження поета. У покажчику зібрано видання творів і літератури про життя та творчість Шевченка, видані в СРСР мовами народів союзних республік та іноземними мовами за вказаний період. Покажчик складається з розділів «Видання творів Т. Г. Шевченка» та «Життя і творчість Т. Г. Шевченка». Матеріал в них розміщено за хронологією. Із допоміжних покажчиків подано предметно-тематичний, алфавітний імен і матеріалів, описаних за назвою.

У 2004 р. Національною парламентською бібліотекою підготовлений покажчик «Тарас Шевченко (1989–2003)» [19], укладений Г. І. Гамалій, що є хронологічним продовженням попередніх видань і підготовлений до 190-річчя

від дня народження поета. Видання висвітлює життєвий і творчий шлях Кобзаря, а також його місце у світовій культурі, художній літературі. Подано покажчики літературних і живописних творів Т. Шевченка та літератури про нього, що вийшли друком протягом 1989–2003 рр.

У наступному році цієї само бібліотекою підготовлене видання «Тарас Шевченко. 1989–2004: матеріал до бібліографії» [20]. До покажчика увійшли книжки, статті зі збірників, періодичних і продовжуваних видань, твори Шевченка, як літературні, так і живописні, переклади на інші мови, література про життя та діяльність поета, надбання українського та світового шевченкознавства, матеріали про місце Кобзаря у світовій і вітчизняній історії, про шевченківські місця та вшанування його пам'яті.

Підсумовуючи, варто відзначити, що всі розглянуті персональні бібліографічні покажчики про Тараса Григоровича Шевченка та його творчість відіграють значну роль в історії та культурі нашої країни. Вони засвідчують те, що ім'я українського поета та його творчий набуток завжди були відомі та популярні серед широкого кола читачів. Розглянуті видання складають основу української персональної бібліографії.

1. *Бібліографічний* покажчик творів Т. Шевченка [Текст] / скл. В. Дорошенко. – Л. : З друк. НТШ, 1938. – 346 с.
2. *Бібліографія*. Покажчик видань Шевченкових творів та спис бібліографічних праць про Шевченка [Текст] / зібрав і впоряд. В. Дорошенко. – Варшава ; Л. : Укр. наук. ін-т, 1939. – 352 с. – (Повне видання творів Тараса Шевченка ; Т. 16).
3. *Граб П.* (псевдонім). Московські переклади творів Шевченкових [Текст] / П. А. Грабовський // *Зоря*. – 1896. – № 5. – С. 93–95 ; 1897. – № 14. – С. 276–278.
4. *Комаров М. Ф.* Шевченко в литературе и искусстве [Текст] : библиогр. указ. материалов для изучения жизни и произведений Т. Шевченко / М. Ф. Комаров. – О. : Тип. Е. И. Фесенко, 1903. – 144 с.
5. *Комаров М. Ф.* Библиографический указатель материалов для изучения жизни и произведения Т. Г. Шевченко [Текст] / М. Ф. Комаров // *Киев. старина*. – 1886. – Т. 14, № 3. – С. 570–582 ; № 4. – С. 778–786 ; 1887. – № 5. – С. 180–184.
6. *Королевич Н. Ф.* Бойко Іван Захарович [Текст] / Н. Ф. Королевич // *УЛЕ*. – 1968. – Т. 1. – С. 206–207.
7. *Лукич В.* (псевдонім). Нові переклади Т. Шевченка [Текст] / В. Л. Левинський // *Зоря*. – 1889. – № 6–7. – С. 116–117.

8. *Лукич В.* (псевдонім). Польські переклади поезій Т. Шевченка [Текст] / В. Л. Левинський // Там само. – 1891. – № 5. – С. 97.
9. *Лукич В.* (псевдонім). Музика до поезій Т. Шевченка [Текст] / В. Л. Левинський // Там само. – 1891. – № 5. – С. 96–97.
10. *Покажчик* видань Шевченкових творів: першодруки й окремі вид. та спис л-ри про них [Текст] / зібрав і впоряд. В. Дорошенко. – 2-е вид. перелг. й значно допов. – Чікаго : Вид-во М. Денисюка, 1961. – [VIII], 506 с. : іл. – (Шевченко Т. Повне видання творів ; Т. 14).
11. *Січовик В.* (псевдонім). Покажчик листів Тараса Шевченка [Текст] / В. Л. Левинський // Правда. – 1889. – Т. 2, вип. 5. – С. 371–372 ; Т. 3, вип. 7. – С. 78–83.
12. *Т. Г. Шевченко* (1814–1861) [Текст] : (бібліогр. матер. на допомогу вивченню життя і творчості) / скл. : І. С. Гончарова, Е. М. Шапіро, Т. Г. Шерстюк ; М-во культури УРСР, ДНБ ім. В. Г. Короленка. – Х. : Вид-во Кн. палати УРСР, 1955. – 59 с.
13. *Т. Г. Шевченко* [Текст] : бібліогр. ювіл. л-ри (1960–1964) / уклад. Ф. К. Сарана. – К. : Наук. думка, 1968. – 624 с.
14. *Т. Г. Шевченко* : бібліогр. л-ри про життя і творчість. 1839–1959 [Текст] : у 2-х т. / скл. : Г. М. Гімельфарб, І. З. Бойко, О. Д. Кізлик та ін. ; відп. ред. Є. П. Кирилюк ; АН УРСР, Держ. публ. б-ка. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – Т. 1–2.
15. *Т. Г. Шевченко* [Текст] : бібліогр. покажчик (1917–1963) / уклад. М. І. Багрич ; [вступ. ст. Ф. К. Сарана ; редкол. : Є. П. Кирилюк (гол.), Ю. О. Меженко (відп. ред.), Ф. К. Сарана] ; Держ. Комітет по пресі, при Раді М-в УРСР, Кн. палата УРСР. – Х. : Ред.-вид. від. Кн. палати УРСР, 1964. – 153 с. – До 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка.
16. *Т. Г. Шевченко* [Текст] : бібліогр. покажчик (1965–1988) / АН УРСР, ЦНБ ім. В. І. Вернадського ; уклад. : Л. В. Беляєва, Н. М. Мислович. – К. : Київ. кн. друк. наук. кн., 1989. – 402 с.
17. *Тарас Григорович Шевченко* [Текст] : бібліогр. бібліографії. 1840–1960 / упоряд. : І. З. Бойко, Г. М. Гімельфарб ; відп. ред. Є. П. Кирилюк. – К. : АН УРСР, 1961. – 75 с.
18. *Тарас Григорович Шевченко. 1814–1861* [Текст] : метод.-бібліогр. матер. для масових б-к / скл. : О. Колесникова, З. Єфимович ; М-во культури УРСР, Держ. респ. б-ка ім. КІРС. – К. : Держполітвидав, 1961. – 81 с.
19. *Тарас Шевченко* [Текст] : бібліогр. покажчик 1989–2003 / уклад. Г. І. Гамалій ; наук. ред. Р. С. Жданова ; Нац. парлам. б-ка України. – К. : [б. в.], 2004. – 240 с.
20. *Тарас Шевченко. 1989–2004* [Текст] : матеріали до бібліогр. / уклад. Г. І. Гамалій ; наук. ред. В. О. Кононенко ; Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Нац. парламент. б-ка України. – К. : [б. в.], 2005. – 300 с.
21. *Франко І. М.* Комаров «Т. Шевченко в літературі і мистецтві». Одеса, 1903 [Текст] / Іван Франко // Франко І. Збір. творів: у 50-ти т. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 35. – С. 171.
22. *Яшек М. Т.* Шевченко [Текст] : матер. до бібліогр. (рр. 1903–1921) / М. Яшек ; Центр. бібліогр. від. – Х. : Друк Н. К. О., 1921. – Вип. 1. – 104 с.

Спадщина Тараса Шевченка у вітчизняних бібліографічних джерелах: на матеріалах посібника «Українські персональні бібліографічні покажчики (1856–2013)».

Яценко О. М., завідувач відділу Інституту біографічних досліджень НБУВ, кандидат історичних наук (Київ),

Любовець Н. І., завідувач відділу Інституту біографічних досліджень НБУВ, кандидат історичних наук (Київ).

Українська біографістика = *Biographistica ukrainica*. – К., 2014. – Вип. 11. – С. 272–283.

У статті розглядаються в хронологічному порядку персональні бібліографічні покажчики, присвячені життю та творчості Тараса Шевченка. Проаналізовано їх структуру та особливості, які були їм притаманними з огляду на специфіку того чи іншого історичного періоду. Зазначено, що кількість та якість їх збільшувалася у зв'язку із святкуванням чергових роковин поета. Відзначено, що всі розглянуті персональні бібліографічні покажчики про Тараса Григоровича Шевченка та його творчість відіграють значну роль в історії та культурі України. Вони засвідчують те, що ім'я поета та його творчий набуток завжди були відомі та популярні серед широкого кола читачів.

Ключові слова : Тарас Шевченко, бібліографія, персональні бібліографічні покажчики, спадщина.

Heritage Taras Shevchenko national bibliographic sources: Guidelines for «Ukrainian personal bibliographies (1856–2013)».

Yatsenko O., Head of department the Institute of biographical research NLUV, PhD (Kyiv),

Lyubovets N., Head of department the Institute of biographical research NLUV, PhD (Kyiv).

Українська біографістика = *Biographistica ukrainica*. – К., 2014. – Vol. 11. – P. 272–283.

The article examines chronologically personal bibliographies dedicated to the life and works of Taras Shevchenko. The analysis of the structure and features that are inherent in them due to the specificity of a particular historical period. It is indicated that the quantity and quality of their increased due to the celebration of the anniversary of the poet. It is noted that all the above personal bibliographies of Taras Shevchenko and creativity play a significant role in the history and culture of Ukraine. They show that the name of the poet and his creative acquisition has always been well-known and popular among a wide range of readers.

Keywords: Taras Shevchenko, bibliography, personal bibliography indexes, heritage.

Наследие Тараса Шевченко в отечественных библиографических источниках: на материалах пособия «Украинские персональные библиографические указатели (1856-2013)».

Яценко О. М., заведующий отделом Института биографических исследований НБУВ, кандидат исторических наук (Киев),

Любовець Н. И., заведующий отделом Института биографических исследований НБУВ, кандидат исторических наук (Киев).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Вып. 11. – С. 272–283.

В статье рассматриваются в хронологическом порядке персональные библиографические указатели, посвященные жизни и творчеству Тараса Шевченко. Проанализированы их структура и особенности, которые были им присущи в силу специфики того или иного исторического периода. Отмечено, что количество и качество их увеличивалась в связи с празднованием очередной годовщины поэта. Отмечено, что все рассмотренные персональные библиографические указатели о Тарасе Григорьевиче Шевченко и его творчестве играют значительную роль в истории и культуре Украины. Они подтверждают, что имя поэта и его творческое достояние всегда были известны и популярны среди широкого круга читателей.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, библиография, персональные библиографические указатели, наследие.

*Андрій Анатолійович НЕПОМНЯЩИЙ,
професор кафедри історії України та
спеціальних дисциплін
Таврійського національного університету
імені В. І. Вернадського,
доктор історичних наук (АРК, м. Сімферополь)*

КРИМСЬКА ШЕВЧЕНКІАНА: ДО ІСТОРІЇ РЕГІОНАЛЬНИХ ЕНЦИКЛОПЕДІЙ

Проаналізовано зміст енциклопедичного довідника «Тарас Шевченко і Крим».

Ключові слова: енциклопедія, Тарас Шевченко, кримська шевченкіана.

Analyzed the content of the encyclopedia «Taras Shevchenko and the Crimea».

Keywords: encyclopedia, Taras Shevchenko, the Crimean Shevchenko belongings.

Проанализировано содержание энциклопедического справочника «Тарас Шевченко і Крим».

Ключевые слова: энциклопедия, Тарас Шевченко, крымская шевченкиана.

Оригінальним внеском у розвиток кримиознавчої довідкової літератури стало видання у 2001 р. енциклопедичного довідника «Тарас Шевченко і Крим» [7]. Книгу було випущено на замовлення Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України за Національною програмою випуску суспільно необхідних видань. Ця колективна праця є пошануванням кримчанами пам'яті Тараса Григоровича Шевченка. Первісний варіант довідника було оприлюднено на сторінках газети «Кримська світлиця» (друкувався щомісяця з 17 червня 1995 р. по 30 березня 1996 р.). Авторам вдалося підготувати 700 стислих довідок про особистості, котрі тим чи іншим чином були пов'язані з Кримом та діяльністю Тараса Шевченка. Уперше

в шевченкознавчій науці було порушено тему «Кримськотатарське письменство і Шевченко». Більша частина статей підписані. Авторами стали відомі кримські краєзнавці, бібліографи, музейні працівники, викладачі Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, а також відомі краєзнавці з інших регіонів України — М. І. Андрусенко, Л. Я. Барабашкіна, О. М. Біляченко, В. К. Богущький, Л. Н. Большаков, М. Я. Вишняк, П. В. Вольвач, О. І. Губар, Г. Д. Зленко (Одеса), П. М. Киричок, Н. М. Колесникова, Д. А. Кононенко, Г. П. Котницький, В. В. Кравченко, В. Г. Латанський, О. А. Павлова, Г. А. Рудницький, Д. П. Урсу, М. П. Чабан (Дніпропетровськ), В. П. Шахнюк, Н. Ягя, І. О. Януш, О. Н. Януш.

Оригінальність завдання, що стояло перед укладачем, полягало в тому, що поетові не довелося бувати в Криму, хоча він і збирався відвідати півострів. Очікуючи довгожданної волі, Тарас Григорович починає 12 червня 1857 р. вести в Новопетровському укріпленні щоденник, до якого вже наступного дня записує: «...я расположил было мое путешествие таким образом: через Кизляр и Ставрополь поехать в Екатеринодар прямо к Кухаренко¹. Насмотревшись досыта на его благородное, выразительное лицо, я думал поехать через Крым...». Але обставини склалися так, що Шевченко мусив повертатися до Петербурга коротшим шляхом — по Волзі, а тому не відбулося тоді ні його кубанське побачення після довгої розлуки з давнім приятелем Яковом Кухаренком, ні задумана поїздка до Криму.

Водночас, історичне минуле кримської землі, Чорне море та чумакування до Криму Т. Г. Шевченко відтворив у своїх творах. Саме на цьому засновувалися упорядник довідника й автори статей. Незважаючи на те, що Кобзареві, на жаль, не вдалося ступити на кримську землю, кримська тематика посідає чільне місце у його творчості.

¹ **Кухаренко Яків Герасимович** (1799/1800–1862) — генерал-майор російської армії, з 1851 по 1852 рр. — наказний отаман Азовського козацького війська, з 1852 по 1856 рр. — наказний отаман Чорноморського козацького війська, кавалер орденів Св. Георгія IV ступеня, Св. Володимира III і IV ступенів, Св. Анни II ступеня, Св. Станіслава I і II ступенів. У літературі виступав як драматург, поет, прозаїк та етнограф.

Розглянемо, які саме історичні інтенції мотивували Т. Шевченка творити. Ранні твори про історичне минуле написані в плані романтизму, а пізніші — про сучасний поетові Крим — відзначаються глибоким реалізмом. Кримській темі присвячені поеми «Іван Підкова», «Гамалія», балада «У тієї Катерини», низка поезій про чумакування.

Так, у баладі «У тієї Катерини» згадується місто Козлов (Євпаторія). Центральна частина твору подає події, що відбуваються у Криму. Саме сюди посилає героїня трьох своїх залицяльників визволити з неволі рідного брата. Двом першим кримська подорож коштувала життя, а «вдовиченко Ярошенко» таки визволив у Бахчисараї Катерининою брата, який виявився їй не братом, а милим. Нестримне вирування любовних пристрастей спричиняє трагічне завершення балади.

Засуджуючи війну, поет пише вірш «Мій боже милий, знову лих». Низка епізодів, зв'язаних із подіями Кримської війни, зустрічається у повісті «Прогулка с удовольствием, но не без морали», яку Шевченко написав російською мовою.

Великий Кобзар, звичайно, не міг не скористатися досвідом народних дум. У своїх орієнтованих на народні думи та позначених неповторною авторською вишуканістю поезіях Шевченко не раз пише про турецько-татарські набіги на українські землі, про відвагу козаків у битвах із поневолювачами та під час визволення побратимів із полону, подає експресивні морські пейзажі, відповідні відтворюваним подіям. У поетичному посланні «До Основ'яненка» (1839) автор згадує славетні часи звитяжної боротьби з загарбниками та накреслює життєствердну програму національного відродження, яка полягає не в поверненні кривавих часів, а в розвитку рідної культури. Згодом подібні мотиви стосовно рідної культури розвине відомий кримськотатарський поет початку ХХ ст. Абібулла Одабаш у поемі «Алтын ярыкъ» («Золоте сяйво»).

Історичні мотиви Шевченко розвиває також у поезії «Іржавець» (1847), першому з написаних на засланні творів, у яких осягається минуле України. Іржавець — село Прилуцького повіту Полтавської губернії (нині — Чернігівської області). У тутешній церкві зберігалася чудотворна ікона Божої Матері, що за легендою була свідком поневірян ко-

зацтва на початку XVIII ст., а зрештою оплакувала козацьку долю — долю України.

Значна частина козацтва, тікаючи від переслідувань царизму, опинилася після Полтавської битви 1709 р. у володіннях кримського хана. Посилаючись на літописи, шевченкознавець Юрій Івакін зазначає, що в Кримському ханстві козакам не дозволялося будувати християнські храми та вважає, що Шевченкові рядки про те, що хан «заказав запорожцям церкву будувати», ґрунтуються на якихось «непевних історичних відомостях», зазначає також, що вони, можливо, є «поетичним перебільшенням». Втім, можливо, у якомусь конкретному випадку і був факт подібної заборони. Так чи інакше, не солодко було козакам і в кримських володіннях, на чому наголошує поет, вплітаючи тутешні козацькі злигодні в загальну експресивну панораму негараздів, що випали на долю України:

*«Чули, чули запорожці
З далекого Криму,
Що конає Гетьманщина,
Неповинно гине...».*

Як бачимо, у поезії Шевченка кримські образи та мотиви доволі виразні [2].

Значно повніше уявлення про Кримський ханат, походи запорожців за Перекоп, під Гезлев і Кафу, як і про напади татар на Україну, в Шевченка склалося, коли він навчався у петербурзькій Академії мистецтв. Героїчна минувшина рідної землі поставала перед ним із козацьких літописів Самовидця, Самійла Величка, Григорія Грабянки, з проїнятих ідеями патріотизму «Історії Русів» та «Історії Малої Росії» Дмитра Бантиш-Каменського.

Не тільки малярська вправність, а й досконале знання рукописних і друкованих джерел допомогли Тарасові Григоровичу успішно впоратися з одержаним 1842 р. замовленням на виготовлення ілюстрацій до книги М. Полевого «Історія князя Італійського, графа Суворова Римниківського, генералісимуса російських військ». Серед виконаних ілюстратором малюнків є кілька на кримську тему: «Суворов у кримського хана Шагін-Гірея», «Суворов на святі в честь угоди з татарами», «Суворов у Муса-бея». Коли додати сюди ще й пізніший ескіз «Богдан Хмельницький перед крим-

ським ханом» (1857), то стає очевидним, що Тарас Шевченко перший в українському малярстві подав зображення ханів Іслам-Герейя III, Шагін-Герейя, провідника Джабуїлицької ногайської орди Муса-бея, інших знатних татар і ногайців. Таким чином, Крим дістав відображення не лише в літературній, а й у художній спадщині Шевченка [7, с. 4].

Очевидно, що інтерес Шевченка до Криму та Севастополя не міг відобразитися лише у його художній спадщині. І справді, підчас свого плавання по Аралу Кобзар повернувся до цієї теми й у літературній творчості. Напевно, значну роль тут відіграли розповіді О. Бутакова про його перебування в Криму та у Севастополі, а також повідомлення про Кримську війну 1854–1855 рр., які доходили до засланого поета. Чимало цікавого йому розповів про Севастополь і Крим також генерал-майор Карл Бюрно, військовий інженер, який побудував багато укріплень у Севастополі. З ним Шевченко познайомився у вересні 1856 р. підчас інспектування генералом Новопетровського форту. Карл Бюрно не лише цікавився мистецтвом, а й сам малював, тож прихильно поставився до засланого поета і художника та доклав зусиль до полегшення його долі.

Коли почалася Кримська війна, спричинена намаганнями Росії ще більше розширити вплив у чорноморському басейні, поет, перебуваючи у солдатській неволі, глибоко збагнув увесь трагізм тих співвітчизників, котрі мужньо боронили Севастополь, гинули на його бастіонах і редутах, вмирали від ран у військових шпиталях. Про долю одного з покалічених у севастопольській кампанії українця йдеться у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали», написаній у 1856–1857 рр. Антивоєнна спрямованість цього твору очевидна і в даному випадку його цілком можна ставити поряд із поемою «Кавказ».

Повернувшись із заслання, Тарас Шевченко активно цікавився подіями Кримської війни та був особисто знайомий із багатьма учасниками оборони Севастополя 1854–1856 рр., від яких отримав чимало відомостей про драматичний перебіг оборони та особисту драму захисників флотської твердині. Це зокрема: Лев Толстой, із яким Шевченко познайомився у Петербурзі у березні 1859 р.; князь Володимир Голіцин, поранений у Севастополі (навідував його хворого

у Нижньому Новгороді); мічман флоту Кесарь Середович; художники Лев Жемчужников і М. Осипов; флотські лікарі Микола Курочкін, Гнат Муравський і Степан Незабитовський, з якими поет зустрічався в Астрахані; вихованць Віденської медико-хірургічної академії, свідок загибелі віце-адмірала Корнілова Кароль Новицький, письменник М. Берг. Після зустрічі Незабитовський записав до щоденника Кобзаря: «Я був щасливий зустрічю з улюбленим і шанованим мною поетом». «Не знаю нічого кращого про подвиг матері, як «Наймичка» Шевченка», — говорив Лев Толстой і декламував її в оригіналі.

У Криму в різний час жили або бували друзі Шевченка, одноступці та знайомі, зокрема — І. Айвазовський, О. Афанасьєв-Чужбинський, Я. де Бальмен, К. Бюрно, В. Ковальов, М. Костомаров, М. та Я. Лазаревські, М. Максимович, К. Юнге. Деякі з них залишили нащадкам спогади про Кобзаря. Низка постатей із шевченківського оточення заслуговує особного виділення. Так, визначною подією у театральному житті півострова стали гастрольні виступи 1846 р. М. Щепкіна. З усією можливою повнотою відтворив севастопольську епопею у своїх натурних замальовках невтомний В. Тімм. Неминуще значення для кримознавства мають дослідження Ф. Хартахая.

У Таврійській губернії, до якої входили Крим і матерікові Дніпровський, Мелітопольський і Бердянський повіти, творчість Тараса Шевченка могла бути відома спочатку в рукописних списках, бо в невольничі літа поета його слово перебувало під забороною царського режиму. Так, у секретному циркулярі № 438 від 19 червня 1847 р., який було відправлено міністром внутрішніх справ Російської імперії Л. Перовським на ім'я таврійського губернатора В. Пестеля, йшлося:

«Государь Император Высочайше повелеть соизволил: напечатанные сочинения: Шевченки — «Кобзарь», Кулеша — «Повесть об украинском народе», «Украина», и «Мыхайло Чернышенко», Костомарова — «Украинские баллады» и «Ветка», — запретить и изъять из продажи.

О таком Высочайшем повелении считаю долгом сообщить Вашему Превосходительству для зависящего от Вашей стороны к исполнению одного распоряжения, — при-

совокупления, что господином министром народного просвещения предписано уже Цензурному ведомству не дозволять впредь перепечатывать означенные сочинения новым изданием.

О получении сего циркуляра и о распоряжении Вашему по оному Вы не оставите мне донести».

У енциклопедії відображені також заходи з вшанування пам'яті Кобзаря. Так, перші спроби об'єднання громадськості півострова навколо імені Тараса Шевченка здійснені ще наприкінці 80-х рр. ХХ ст., коли у Криму було створене перше відділення Всеукраїнського товариства української мови, засновниками та керівниками котрого були А. Свидзинський, П. Власенко, Д. Кононенко, П. Вольвач, С. Савченко та ін. Після заснування Всеукраїнського товариства «Просвіта» відбувається поступова реорганізація цих відділень у єдину організацію. Так, у травні 1992 р. була сформована Сімферопольська організація «Просвіта» імені Тараса Шевченка. Провідну роль у її становленні зіграли науковці Сімферопольського державного університету: Петро Гарчев, Євген Регушевський і Василь Чирва. Саме у цей час було надруковано перший номер газети «Кримська світлиця». У 1993–1994 рр. регіональні відділення Товариства були створені у всіх містах Криму та більшості районів півострова. Сьогодні воно об'єднує понад 1000 чоловік.

Згідно зі Статутом «Просвіта» направляє свої зусилля на відродження духовності українців, які проживають у Криму, та укріплення української державності. Важливою формою діяльності «Просвіти» є проведення науково-практичних конференцій, читань і лекторіїв, присвячених питанням національної незалежності та державного будівництва в минулому та сьогоденні. Саме завдяки ініціативі «Просвіти» у Сімферополі вдалося відкрити українську гімназію та 50 класів із українською мовою навчання у школах Криму. Регіональні відділення організації регулярно проводять літературно-музичні вечори та концерти, виставки народної творчості, шанують видатних діячів української культури: Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесю Українку та ін. [1].

Внаслідок впливу творчості Тараса Шевченка на свідомість мешканців Севастополя на початку 1905 р. у місті був створений культурно-просвітницький гурток «Кобзар»,

який активно включився у громадське життя, привносячи шевченків дух у міське середовище. Вплив гуртка та творчість Шевченка, котру він пропагував, знайшла відгос у поглядах повсталих моряків броненосця «Князь Потемкин Таврический» у червні 1905 р. Значну більшість екіпажу броненосця склали українці, організовані у «Матроську централку». І коли один із царських офіцерів обізвав «холом» і вдарив за українську мову авторитетного на кораблі матроса Григорія Вакуленчука, розгорілося повстання проти національного приниження. І не випадково у слідчих органів царської охоранки примірник «Кобзаря», знайдений у матроському кубрику, вважався чи не головним свідком неблагонадійності повсталих матросів. 1917 р. гурток «Кобзар» став надзвичайно впливовим у Севастополі та гарнізонах флоту. «Кобзар» створив майже у всіх військових частинах, на кораблях і установах флоту гуртки української мови та українські військові комітети. Активісткою «Кобзаря» була також дружина командувача Чорноморського флоту віцеадмірала О. Колчака Анна Василівна Тимерьова, адмірالی Андрій Покровський, Михайло Остроградський-Апостол, В'ячеслав Ключковський, прокурор флоту Вадим Богомолець і тисячі офіцерів і матросів флоту. 10 травня 1917 р. під їх керівництвом була проведена багатотисячна демонстрація на підтримку Української Центральної Ради та створено Український військовий комітет Чорноморського флоту, а 25 листопада з їх ініціативи було проведено мітинг у центрі Севастополя на честь проголошення Української Народної Республіки. Водночас на виборах до Севастопольської міської ради Українська громада отримала більшість депутатських місць, а у квітні 1918 р. провела фактичну українізацію Чорноморського флоту [6].

Ім'я Тараса Шевченка зафіксована також у назвах окремих населених пунктів півострова. Усі вони увійшли до енциклопедичного довідника та розширили наше уявлення про кримську шевченкіану. Так, поблизу Алупки знаходилося селище Шевченкове, яке у XIX ст. носило назву Алупка-Сарі [3, с. 721]. У той час там був маєток князів Трубецьких, які розбили прилеглі території на сто ділянок і продавали їх від 8 до 30 крб., в залежності від розміру. Після депортації кримських татар у 1944 р. поселення було

перейменоване в Шевченкове. У 60-ті рр. минулого століття воно офіційно увійшло в межі міста Алупка й тепер носить назву Алупка-1 або Західна. До речі, у ще одному курортному селищі Берегове знаходиться оздоровчий «Пансіонат імені Т. Г. Шевченко» Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка.

У північно-західній частині Бахчисарайського району на правому березі річки Альма розташоване село Шевченкове, яке до 1948 р. носило назву Коджук-Елі. Вперше воно згадується у складеному владою Російської імперії реєстрі мечетей і вакуфного майна. Після приєднання Криму до Росії 8 лютого 1784 р., село було приписане до Сімферопольського уїзду Таврійської губернії. Після реформ Павла I (із 1792 по 1802 рр.) входило до Акмечетського уїзду Новоросійської губернії. Після створення Таврійської губернії 8(20) жовтня 1802 р. селище було приписане до Актачинської волості Сімферопольського уїзду. На початку XIX ст. тут мешкало 135 чоловік, здебільшого кримських татар, а землі належали Адиль-мурзі.

Після волосної реформи 1829 р. Коджук-Елі приписали до Мангушської волості. А вже 1890 р. селище віднесли до Тав-Бадракської волості. Наприкінці XIX – початку XX ст. його заселили вихідці з Росії, тим самим випередивши за чисельністю кримськотатарське населення, виникла навіть невелика німецька колонія. У роки Радянської влади, у результаті адміністративної реформи 20-х рр. XX ст., була відмінена волосна реформа, а село передане до Ханишкої сільської ради Петровського району Сімферопольського уїзду. 1940 р. село разом із усією сільрадою перепорядкували Бахчисарайському району. Після закінчення Великої Вітчизняної війни кримськотатарське населення було депортоване, а 18 травня 1948 р. постановою Верховної Ради РРФСР село перейменоване у Шевченкове. У 50-ті – 60-ті рр. XX ст. воно було підпорядковане Плодовській сільраді. З 70-х рр. та до сьогодні належить до Каштанівської сільської ради [3, с. 269].

Енциклопедія розширює наші знання про публікацію творів Т. Шевченка на теренах Криму в різні часи. Із випуском «Кобзаря» у 1860 р. і наступних роках знайомство кримського читача з поезією Шевченка дедалі розширю-

валосся. Смерть поета викликала відгук і на півострові — у феодосійській газеті «Радуга» було надруковано статтю П. Дяченка, що започаткувала кримську шевченкіану. Особливо зріс вплив Кобзарєвого слова на умонастрої кримського українства та пробудження його національної свідомості наприкінці XIX ст. У містах почали відзначати шевченківські роковини, служити панахиди по поетові (на одній із них 25 лютого 1896 р. у севастопольській Петропавлівській церкві був присутній біограф Т. Г. Шевченка Олександр Кониський). Ім'я поета з'явилося і на сторінках газет «Крымский вестник», «Крым», «Салгир», публікації яких становлять нині для дослідників особливу цінність. У той час стало можливим також придбати українські видання, зокрема й «Кобзар», у крамниці сімферопольського книгаря М. Загородського.

Українська поезія, у тому числі і вірші Т. Шевченка, стала надбанням кримських татар лише у другій половині 30-х рр. У 1939 р. уперше було перекладено кримськотатарською мовою «Заповіт» Т. Шевченка, за що перекладач Ш. Алядін був визнаний гідним ювілейної медалі Т. Шевченка в зв'язку з 125-річчям від дня народження Великого Кобзаря. А вже у 1940 р. побачили світ «Вибрані вірші» («Сайлама шиирлер») Т. Шевченка кримськотатарською мовою. Переклади виконали відомі кримськотатарські перекладачі А. Алім, Ш. Алядін, Е. Шем'ї-заде, М. Сулейман та ін. [4]. Українською та російською мовами окремі твори Шевченка видавалися на півострові вісім разів у 1957–1969 рр. Нині видання творів Кобзаря поновлене, статті про Шевченка публікуються у газетах «Кримська світлиця», «Дзвін Севастополя» та «Голос Крима».

У період з 1999 рр. у сімферопольському видавництві «Доля» побачили світ українською та кримськотатарською мовами знакові твори Т. Шевченка «Далекий і близький Шевченко» («Узақъ ве якъын Шевченко»). Поема «Кавказ» була видана чотирма мовами (українською, кримськотатарською, російською й англійською) [5].

Завдяки енциклопедичному виданню «Тарас Шевченко і Крим» регіональна довідкова література збагатилася змістовною працею, яка розкриває мотиви історичних розвідок Великого Кобзаря.

1. *Всекрымское* общество «Просвіта» им. Тараса Шевченко [Электронный ресурс] // Crimea.ru. – Режим доступа : http://www.crimea.ru/item_info_big.htm?id=503, свободный. – Название с экрана.
2. *Гуменюк В. [I.]* Крим у поезії Шевченка [Електронний ресурс] / В. І. Гуменюк // Кримський діалог. – 2009. – 5 березня. – Режим доступа : <http://www-ki-old.rada.crimea.ua/kd/2009/08/crimea.html>, вільний. – назва з екрану.
3. *Історія міст і сіл Української РСР* : [в 26 т.] : Кримська область [Текст] / Ін-т історії АН УРСР ; гол. редкол. Л. Д. Солодовник. – К., 1974. – 804 с.
4. *Кандим Ю.* Джерела духовної єдності [Текст] / Ю. Кандим // Кримська світлиця. – 2003. – 30 листоп.
5. *Кандим Ю.* До питання історії і сучасного стану українсько-кримськотатарських літературних зв'язків [Електронний ресурс] / Ю. Кандим // Українське життя в Севастополі. – Режим доступа : <http://www.ukrlife.org/main/uacrim/kandym.htm>, вільний. – Назва з екрану.
6. *Мамчак М. А.* Тарас Шевченко і флот [Текст] / М. А. Мамчак. – Снятин, 2010. – 76 с.
7. *Тарас Шевченко і Крим* : енциклопедичний довідник [Текст] / упор. Г. А. Рудницький. – Сімферополь : Таврія, 2001. – 288 с.

Кримська Шевченкіана: до історії регіональних енциклопедій.

Непомнящий А. А., професор кафедри історії України та спеціальних дисциплін Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, доктор історичних наук (м. Сімферополь).

Українська біографістика = *Biographistica ukrainica*. – К., 2014. – Вип. 11. – С. 284–295.

Проаналізовано зміст енциклопедичного довідника «Тарас Шевченко і Крим». Розглянуті історичні сюжети, які спонукали Кобзаря до кримознавчої тематики та відображенні у довіднику сучасної кримської шевченкіани.

Ключові слова: енциклопедія, Тарас Шевченко, кримська шевченкіана.

Crimean Shevchenko belongings: to the history of regional encyclopedias.

Nepomnyashchy A. professor of the history of Ukraine and special disciplines Tauride National University Vernadsky, PhD of Historical Sciences (Simferopol).

Українська біографістика = *Biographistica ukrainica*. – К., 2014. – Vol. 11. – P. 284–295.

Analyzed the content of the encyclopedia «Taras Shevchenko and the Crimea». Considered historical subjects that concerned Kobzar and that forced him to turn to the subject of studying of the Crimea. Shows how the handbook reflects modern Crimean Shevchenko belongings. **Keywords:** encyclopedia, Taras Shevchenko, the Crimean Shevchenko belongings.

Крымская шевченкиана: к истории региональных энциклопедий.

Непомнящий А. А., профессор кафедры истории Украины и специальных дисциплин Таврического национального университета имени В. И. Вернадского, доктор исторических наук (г. Симферополь).

Українська біографістика = *Biographistica ukrainica*. – К., 2014. – Вып. 11. – С. 284–295.

Проанализировано содержание энциклопедического справочника «Тарас Шевченко і Крим». Рассмотрены исторические сюжеты, которые волновали Кобзаря и заставляли его обращаться к крымоведческой тематике. Показано, как в справочнике отражена современная крымская шевченкиана.

Ключевые слова: энциклопедия, Тарас Шевченко, крымская шевченкиана.

*Катерина Вікторівна ПЕТРИЧЕНКО,
провідний науковий співробітник
відділу використання інформації документів
Центрального державного архіву
зарубіжної україніки (Київ)*

ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА УКРАЇНЦЯМИ ДІАСПОРИ (ЗА ДОКУМЕНТАМИ ЦДАЗУ)

Стаття присвячена вшануванню пам'яті Т. Г. Шевченка українською діаспорою. Основою її стали українські друковані видання за кордоном, які є складовою частиною фондів Центрального державного архіву зарубіжної україніки (ЦДАЗУ): періодика, буклети, статті, оголошення, програми, вірші, книги, а також ілюстративний матеріал тощо.

Ключові слова: Т. Г. Шевченко, українська діаспора, документи Центрального державного архіву зарубіжної україніки, періодичні видання.

The article is devoted to commemoration of Taras Shevchenko's memory by Ukrainian Diaspora. It is based on foreign Ukrainian publications which are preserved in the Central State Archive of Foreign Ukrainica (CSAFU). They are periodicals, pamphlets, articles, announcements, programs, poems, books, and illustrations etc.

Key words: Taras Shevchenko, Ukrainian Diaspora, the documents of the Central State Archives of Foreign Ukrainica, periodicals.

Стаття посвящена чествованню пам'яті Т. Г. Шевченко української діаспорою. Основой ее стали украинские печатные издания за рубежом, которые являются составной частью фондов Центрального государственного архива зарубежной украи́ники (ЦГАЗУ): периодика, буклеты, статьи, объявления, программы, стихи, книги, а также иллюстративный материал и т. д.

Ключевые слова: Т. Г. Шевченко, украинская диаспора, документы зарубежной украи́ники, периодические издания.

На 2014 р. припадає 200-літній ювілей із дня народження Т. Г. Шевченка. І як сто років тому сьогодні українці

вшановують пам'ять людини, котра залишила своїм нащадкам «вічне світло свого генія», яке «з кожним роком яркіше освітлює Українській Нації, живим, мертвим і ще ненародженим землякам Шевченка, вказану ним Велику Мету і шлях до неї [30, с. 9]. Неабияку роль у цьому пошануванні відіграють українці діаспори. Розпорошені по різних країнах, вони шукали зв'язків зі своїм народом. І саме Т. Г. Шевченко, як уособлення України, став об'єднуючим началом для українства всього світу.

Метою даної статті було вивчити документи Центрального державного архіву зарубіжної україніки (далі — ЦДАЗУ), присвячені вшануванню життя та творчості Т. Г. Шевченка українською діаспорою. Із фондів особового походження до розгляду були залучені: фонд № 4 «Секретар Микола Львович [кінець XIX ст. – 70-ті рр. XX ст.], український публіцист, етнограф на еміграції»; фонд № 6 «Артимович Агенор Васильович (1879–1935), визначний український мовознавець та культурно-освітній діяч»; фонд № 8 «Захарченко Микола Іванович, український громадський діяч на еміграції, інженер-економіст»; фонд № 10 «Зленко Петро Андрійович (1891–1954), український бібліограф і громадський діяч»; фонд № 22 «Черінь Ганна (Грибінська Галина Іванівна, за чоловіком — Паньків, 1924 р. н.), відома українська поетеса, письменниця, громадська діячка (США)»; фонд № 41 «Селешко Михайло Дамянович (1901–1980), український журналіст і громадський діяч». Із фондів організацій були використані такі: фонд № 15 «Колекція журналів, газет та бюлетенів, виданих в Україні та за кордоном»; фонд № 16 «Колекція документів про театральне та музичне життя, зібрана українцями в Словаччині»; фонд № 20 «Товариство прихильників української культури в м. Курітіба (Бразилія)»; фонд № 39 «Організація державного відродження України (ОДВУ)». Також нами були опрацьовані книги та періодика бібліотечного зібрання ЦДАЗУ: загально бібліотечного фонду № 1, до якого увійшла література, передана до архіву різними особами та організаціями як з України, так і з-за кордону; бібліотечний фонд № 2, основою якого стали надані родиною Валентина та Раїси Кохно (США) книги та періодичні видання; бібліотечний фонд № 3 — із зібрання Бібліотеки імені Олега Ольжича (Україна).

Документи з означених фондів ЦДАЗУ, присвячені відзначенню днів народження та днів пам'яті Т. Г. Шевченка, умовно можна поділити так: оголошення, статті (журнальні, газетні), книги, інформаційні листки, програми заходів, вірші, дитячі твори, фото святкових заходів, пам'ятників, листи щодо перевидання «Кобзаря», переклади творів, афіші, п'єси, листівки, марки, пісні, буклети, пропам'ятні книги та молитви.

Також широко представлені у документах різноманітні види заходів, присвячених поету. Серед них можна виокремити: свята-концерти, виставки, урочисті вечори, видання творів Т. Г. Шевченка, перевидання «Кобзаря» за кордоном, видання книг про діяльність поета та його творчість, переклади іншими мовами, відкриття музеїв і пам'ятників, проекти назви площ і вулиць іменем Т. Шевченка тощо.

Документи, що містяться у ЦДАЗУ з досліджуваної тематики, доцільно систематизувати за тематичними розділами:

- 1) вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка українцями діаспори різних країн;
- 2) відображення постаті Кобзаря та його творчості на сторінках дитячої та юнацької періодики;
- 3) українські науковці та письменники на еміграції про Т. Г. Шевченка;
- 4) видання та перевидання творів Кобзаря серед закордонних українців;
- 5) переклади творів поета та діаспорні видання про Т. Г. Шевченка;
- 6) статті українських еміграційних часописів, присвячені життю та діяльності митця;
- 7) встановлення пам'ятників та створення музеїв Тараса Шевченка на еміграції;
- 8) популяризація постаті та творчості митця українцями діаспори.

Розглянемо кожен із них докладніше.

До першого належать документи, присвячені вшануванню пам'яті Т. Г. Шевченка українцями Франції, Румунії, Чехословаччини, Німеччини, Канади, США тощо. Серед них: статті журналів і газет, оголошення та програмки на честь свят і концертів, урочистих вечорів на шану Кобзаря, книги, фотографії у друкованих виданнях і поштові листівки.

Одними з перших, хто став відзначати дні пам'яті великого митця були українські військовополонені, котрі перебували на території європейських держав. У тижневику «Розвіт», що виходив у Раштатському таборі (Німеччина), та зберігається у фондах ЦДАЗУ, міститься оголошення про «Перше Січове Свято на честь Тараса Шевченка», що мало відбутися з 26 по 28 квітня 1916 р. [43, арк. 8 зв.]. У таборовому часописі «Наша зоря» за 1921 р. повідомляється, що полонені табору Ланцут (Польща) провели святкування 60-х роковин Тараса Шевченка у власному театрі, що недовзі був названий його ім'ям [29, арк. 26].

Чимало фактів про різноманітні заходи українців діаспори, присвячені Т. Г. Шевченку, міститься у програмах і оголошеннях. Серед них: оголошення у журналі «Тризуб» від 13 березня 1927 р. про Шевченкове свято-концерт, яке влаштовувалося 20 березня того ж року з ініціативи Союзу Українських Емігрантських Організацій у Франції [52, арк. 174 зв.]; програма свята в пам'ять Тараса Шевченка, що відбулося 13 березня 1932 р. у м. Саскатун (Канада) [11, арк. 1]; інформаційний листок із оголошенням про «Шевченкове свято» — великий концерт на честь народження «найбільшого поета України», що мав місце 7 березня 1943 р. у великій залі міської бібліотеки Праги (Чехословаччина) [16, арк. 19] тощо.

Найповніше представлена інформація про відзначення Шевченківських роковин на сторінках часописів і газет зарубіжних українців у 60-х рр. ХХ ст. (100-річчя смерті у 1961 р. та 150-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка у 1964 р.). Скажімо, докладно подано інформацію про вшанування 100-річчя з дати смерті поета у Румунії (1961 р.): «...у відзначенні 100-річчя смерті поета брала участь майже вся Румунія». У будинках культури, клубах і бібліотеках обласних і районних центрів відбулося понад 1600 лекцій, бесід і літературних вечорів, у яких взяло участь понад 140 тисяч осіб [6, с. 3]. Отже, як бачимо, вшанування Шевченка та його роковин у Румунії набрало масового характеру.

Із газети «Українське слово» можна дізнатися, як святкували Шевченківські дні українці Франції у 1965 р. Відомо, що 21 березня того року у Тулузі відбулася Шевченківська Академія. Спочатку пройшла Служба Божа, після якої від-

правили панахиду за спокій душі Поета й усіх українців із тулузької округи, котрі відійшли у вічність. Після цього відбувся спільний обід і Святочна Академія, під час якої декламували вірші Т. Г. Шевченка, співали пісні за його творами. «Святкування почалося співом «Заповіту», а скінчилося — національним гімном» [41, с. 8].

Оскільки постать Т. Шевченка завжди високо поцінювалася закордонними українцями, вони не забувають про його вшанування і в роки існування незалежної України. Так, документи ЦДАЗУ засвідчують, що осередок св. Андрія у Норт Порті (Флорида, США) щороку ретельно готується до вшанування «улюбленого Поета, батька нашого народу», а хор, декламатори та солісти не одну годину витрачають на репетиції [25, арк. 35]. Також у фондах архіву зберігається Бюлетень Українського релігійного і культурного осередку святого Андрія за березень 1994 р., у якому на титульній сторінці міститься коротка біографія Т. Шевченка, його вірш «У казематі» та літографія поета авторства С. Беседіна (1938 р.) [4, арк. 24].

Одним із найновіших документів даної тематики, що знаходиться у бібліотечному фонді ЦДАЗУ, є книга В. Черномаза «Шевченківські свята на Далекому Сході» [56], у якій йдеться про 100-річну традицію (на 2009 р.) проведення на Далекому Сході «Шевченківських свят» — урочистих святкування річниць народження та смерті Т. Г. Шевченка [56, с. 3].

Вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка знайшло відображення і на сторінках дитячої та молодіжної періодики: «Веселка» (США), «Молоде Життя» (США), «Дитяча Зірка», «Наше Слово» (Чехословаччина), «Крилаті» (Канада) тощо. У журналах опубліковані вірші поета [58, с. 1; 37, с. 1], вміщені його портрети [37, с. 1], подані статті про відзначення учнями українських шкіл роковин із дня його народження [8, с. 28–29; 26, с. 4].

Особливої уваги заслуговують вміщені у часописах твори учнів гімназій, присвячені як самому поету, так і роковинам його пам'яті. Один із них під назвою «Незабутній борець», присвячений постаті Т. Г. Шевченка. На думку автора, поет належить до того роду борців, які намагаються здобути волю своєї батьківщини не зброєю, а «гарячими й правди-

вими словами». У творі стверджується, що Шевченко «зрозумів, що треба спочатку розбудити народ від важкого сну, щоб народ зрозумів хто він, а тоді вже боротися з ворогом» [36, арк. 37]. Викликає інтерес також виконаний власноруч автором портрет молодого Тараса Шевченка. В іншому творі — «Академія в честь Тараса Шевченка в нашій гімназії», що належить учневі 11 класу Ю. Лемаку, йдеться про те, що під час святкування відбулося зачитування рефератів про поета, декламація віршів і виконання пісень на його слова [10, арк. 14].

Серед зарубіжних українців здійснювалися серйозні шевченкознавчі дослідження (скажімо, праці Я. Славутича [48]; Я. Рудницького [44; 45], Ю. Бойка [2] тощо). У численних статтях і книгах постать Великого Кобзаря представлено як поета [13] і художника [1, арк. 28 зв. – 30], філософа [3], ідеолога [25, арк. 118–123], педагога [23], історіософа [46, арк. 31–41 зв.] та борця за правду та волю [9, с. 2–3]. На окрему розмову заслуговує дослідження Павла Зайцева, котрий усе життя присвятив студіям життя та творчості Т. Г. Шевченка і в 1955 р. випустив у світ монографію «Життя Тараса Шевченка» [14].

Як зазначав укладач вище згаданої праці М. Глобенко: «Послідовне, крок по кроці, дослідження біографії Шевченка в найтіснішому зв'язку з його творами в праці проф. Павла Зайцева розкриває далеко цікавіший, повноцінніший образ поета, ніж той, що до цього звикли раніше. Без перебільшення маємо підставу твердити, що ця книга, втілюючи багатство всього дотеперішнього вільного дослідження біографії Тараса Шевченка, становить явище великої ваги не лише в українському літературознавстві, а й в історії української культури взагалі» [14, с. 6].

У фондах ЦДАЗУ представлена також книга іншого дослідника творчості Т. Г. Шевченка — Степана Смаль-Стоцького «Т. Шевченко. Інтерпретації», що була перевидана Науковим товариством імені Шевченка в США у 1965 р. [49]. Уперше вона вийшла у 1934 р. накладом Українського наукового інституту в Варшаві як ювілейне видання до 120-річчя з Дня народження поета, але й досі, на думку наукового секретаря та редактора книги професора В. Стецюка, не втратила свого значення. «Вартість цієї праці тим біль-

ша, що академік Степан Смаль-Стоцький¹ посвятив для студій над Шевченковою творчістю майже ціле своє життя, всю свою працю в семінарах української філології, спершу, як довголітній професор Чернівецького університету, а від 1921-го року аж до кінця життя як професор Українського Вільного Університету в Празі» [49, с. XI].

Чисельною є представлена в ЦДАЗУ поезія української діаспори, присвячена Т. Г. Шевченку та його творчості. Це твори як широко відомих авторів (скажімо, Є. Маланюк («Шевченко»), Я. Славутич («Аральська ніч») [30, с. 50], М. Маморський (Р. М. Завадович) («Шлях до слави») [24, с. 4–5]), так і менш знаних в Україні поетів (О. Стефанович («Шевченко») [30, 193], М. Щербак («Думи») [17, с. 5], В. Лесич (В. Кіршак) («Смерть Шевченка») [21, с. 5], П. Соха («До Шевченка») [43, арк. 1] тощо).

Окремим документом за авторства Олекси Карманюка (А. Коршнівського) є «Молитва до Тараса» [5, арк. 27]. Приурочена до 62-их роковин смерті Великого Кобзаря (у 1923 р.), вона свідчить про винятково високе місце, яке посідав поет у житті українців діаспори: «Найдорожчий Друже наш! Тобі поклоняємось, до Тебе молимося і молитися будемо з роду в рід. Сонце землі Української! Провідня зоре мандрів наших!» [5, арк. 27].

Із метою поширення інформації про Т. Г. Шевченка та його творчість серед своїх одноплемінників та інших народів держав, де вони проживали, українці активно займалися перевиданням творів поета на чужині, здійсненням їх перекладів іншими мовами. Так, у Чехії «Кобзар» 1840 р. перевидавався кілька разів. Спершу у 1876 р. — коштами та заходами київської Старої Громади. «Це було тоді перше повне, вільне від російської цензури видання» [22, арк. 1]. За документами ЦДАЗУ, рахунок I тому «Кобзаря» становив 2964 золотих [18, арк. 11], а II тому — 871 золотий [18, арк. 11 зв.].

Наступні два видання «Кобзаря» з'явилися у Чехії під час другої світової війни. Однотомник «Кобзаря» був виданий із ініціативи проф. Д. Дорошенка, д-ра С. Сірополка та

¹ У ЦДАЗУ також зберігається програма за 1933 р. «викладів годин» професора С. Смаль-Стоцького в Українському Вільному університеті (Прага), присвячених життю та творчості Т. Шевченка [42, арк. 6].

Є. Вирового у 1940 р. У фондах ЦДАЗУ міститься лист від 23 липня 1940 р. Є. С. Вирового, у якому він звертається до українського громадського діяча М. І. Захарченка, щоб той долучився до числа осіб, які нададуть кошти на видання другого празького видання «Кобзаря» [22, арк. 1]. Видання здійснено дуже дбайливо та на якісному папері, кількість примірників обмежена. Як згадується у книзі Я. Рудницького: «це одне з кращих видань Шевченка й воно належить до рідкостей на американському континенті» [44, арк. 7].

Друге «ювілейне» видання «Кобзаря» у чотирьох томах було задумане у 1940 р., однак у 1941 р. у видавництві «Пробоем» С. Росохи, у Празі вдалося випустити лише перший том [44, с. 9]. Повне 4-х томне видання «Кобзаря» з коментарями проф. Л. Білецького за сприяння членів УВАН у Канаді з'явилося повністю лише у 1952–1954 рр. у Вінніпегу [48, с. 21].

Окрім нього у 1961 р. за редакцією К. Біди у Оттаві (Канада) було здійснене перевидання «Кобзаря», примірник якого міститься у фондах ЦДАЗУ [35].

Щодо спадщини Т. Г. Шевченка, то перше «Повне Видання Творів Т. Шевченка» було здійснене Українським науковим інститутом у Варшаві у 1937 р. [12, с. 108].

Друге повне критичне видання його творів вийшло накладом видавництва Миколи Денисюка в Чикаго у 1959–1963 рр. у 14 томах. Це була колективна праця низки учених, починаючи з членів довоєнного Українського наукового інституту у Варшаві та закінчуючи членами НТШ та УВАН на еміграції. У виданні було зібрано усю духовну спадщину Т. Г. Шевченка: поезію («Кобзар»), драматичні твори, повісті, листування, репродукції рисунків і малярських картин, зразки перекладів його творів іншими мовами, а також замітки й пояснення до текстів, бібліографія та збірник статей про митця і його творчість [50, с. 35].

Із метою ознайомлення інших народів із творчістю Великого Кобзаря, а також щоб молоде підрастаюче покоління українських поселенців, яке не завжди володіло українською мовою, мало доступ до великих ідей українського поета, широко здійснювалися переклади його творів іншими мовами. Для прикладу, у сховищах ЦДАЗУ широко представлені переклади Т. Г. Шевченка словацькою [7,

арк. 11], англійською [60], чеською [38, арк. 1–3], польською [61, арк. 1–3], македонською [27] та інш. мовами.

Звеличення митця на еміграції відобразилося також у зведенні пам'ятників і відкритті музеїв, присвячених пам'яті Великого Кобзаря. На думку дослідника М. Семнюка, у світі існує 1200 пам'ятників, пам'ятних знаків і меморіальних дощок Великому Кобзареві. З них поза межами України у 32-х країнах світу — 125 [47, с. 3].

Перший пам'ятник на американському континенті з'явився у 1933 р. у Клівленді (США). Автором його був всесвітньо відомий скульптор Олександр Архипенко, до скульптурної Шевченкіани якого увійшли чотири погруддя Шевченка. У першому О. Архипенко зобразив поета з бородою, яку той носив під кінець заслання та в часі повернення з нього. Постаць представлена зі стосом рукописів у одній руці, а рухом другої, правої руки вказує шлях змагання. Отже, Т. Г. Шевченко зображений у ролі пророка, та саме незвичайність і небуденність твору найменше задовольнили українську громаду [30, с. 127–128].

Другий твір скульптора, закінчений у 1933 р., було названо «Думи мої». Це скульптурний портрет Шевченка в пальті. Підперши голову рукою, поет перебуває у полоні своїх дум [47, с. 50]. Скульптор зосередився на психологічному виразі Шевченкової творчості як митця-поета [30, с. 128]. Заходами української громади м. Клівленда (штат Огайо) погруддя було встановлене в Українському Городі — частині парку, де знаходяться пам'ятники національних діячів різних національних груп.

Сам О. Архипенко з приводу створення скульптур Т. Г. Шевченку писав, що він вірив у те, що «відображення великих національних геніїв може викликати ідеї та почування, які допоможуть зберегти національне сумління». А обов'язком кожного українця мусить бути підтримування того сумління [30, с. 130].

Із нагоди відзначення 60-річчя української еміграції до Канади 1 липня 1951 р. у місцевості Палермо (північна частина міста Оуквілла, неподалік від Торонто, Канада) на землі, що належала громаді т. зв. «прогресивних» (тобто, радянським) українців, був відкритий пам'ятник Т. Шевченкові. Монумент був дарунком уряду радянської

України «прогресивним» українцем Канади. Загальна його висота — 4 м. На постаменті викарбовано напис: «Т. Г. Шевченко 1814–1961. Від українського радянського народу українцям Канади. м. Київ, 1950 рік» [47, с. 23]. Авторами його були Макар Вронський та Олексій Олійник. Відомо, що на відкриття пам'ятника прибуло близько 40 тис. людей, а у наступному — 1952 р. (на гроші, що залишилися від зібраних фондів на встановлення монументу) поряд побудували музей поета — перший і єдиний на американському континенті. 29 червня 1952 р. близько десяти тисяч людей прибули на церемонію його святкового відкриття. Як згадує у своєму листі директор Музею Тараса Шевченка у Канаді Людмила Погорелова²: «встановлення першого в західній півкулі пам'ятника і відкриття музею великому Шевченку стало грандіозним проектом, найвеличнішим в історії українських канадців того часу»³.

У ніч із 15 на 16 вересня 1988 р. невідомий злочинець підпалив музей Т. Г. Шевченка. Будівля та всі експонати згоріли. Вдалося врятувати лише бронзову посмертну маску поета. Із усієї країни та з-за її меж приходили листи співчуття, підтримки та заклики відновити музей. Пожертви від кількох до 10 тис. доларів надходили від тисяч українців. Так, було отримано грант в 30 тис. доларів від федеральної програми підтримки музеїв і 300 тис. доларів на його відновлення від Jobs Ontario. Після довгих консультацій Радою директорів було вирішено купити приміщення для музею у Торонто.

8 вересня 1995 р. Музей Тараса Шевченка відкрився у новому приміщенні на 1614 Блур Вест. Він має 5 кімнат. Головною темою постійних експозицій є тяжке життя митця. Спеціальна виставка присвячена десятирічному засланню Т. Шевченка. Інша знайомить відвідувачів із традиційним українським декоративним мистецтвом. На другому поверсі є артистична галерея та шевченківська дослідницька бібліотека, що налічує значну кількість книжок поезії

² У грудні 2013 р. працівниками ЦДАЗУ було встановлено контакт із директором Музею Тараса Шевченка у Торонто (Канада) Людмилою Погореловою, після чого у січні 2014 р. до фондів архіву було надіслано паперові та цифрові копії документів.

³ Лист Погорелової Л. до ЦДАЗУ (вхідна документація ЦДАЗУ, вх. № 334/07–12 від 18 груд. 2013 р.).

та прози, понад 120 видань «Заповіту», численні академічні нариси, коментарі, статті та рецензії. Серед унікальних експонатів музею є посмертна маска Шевченка, пошкоджена голова пам'ятника Кобзареві, що був викрадений і зруйнований у 2006 р., бронзова скульптура сидячого Шевченка роботи славетного українського скульптура Івана Гончара, фундаментальна колекція «Шевченко у філателії», а також низка експонатів першої української імміграції до Канади (1891–1914 рр.), серед яких ручний сільськогосподарський і побутовий інвентар, інструменти шахтарів, документи та паспорти перших переселенців, вишивки та декоративні вироби ручної роботи⁴.

Чимало документів у ЦДАЗУ присвячені побудові пам'ятника митцю у Вашингтоні. Його задум виник і обговорювався на сторінках газети «Свобода» (США) ще у 1956 р. [47, с. 52]. 8 жовтня 1958 р. Українським народним союзом було надіслано до сенатора Джекобса Джевїтаса листа з проханням про офіційну допомогу. У відповіді той пообіцяв порушити питання про пам'ятник перед Управлінням штату Колумбія та в Сенатській комісії цього штату, що й було зроблено, а 19 лютого 1959 р. Джевїтас виступав із цього питання у Сенаті США. 31 серпня 1960 р. резолюцію про пам'ятник було одногосно ухвалено Сенатом США, а 2 вересня її підписав Президент США Дуайт Ейзенхауер [47, с. 52] і вона набула чинності як публічний закон 86-749. Незабаром, 16 вересня 1960 р. із ініціативи Українського конгресового комітету Америки сформувався Комітет Пам'ятника Шевченкові, до Президії якого увійшли Р. Смаль-Стоцький (голова), Ю. Шевельов і Л. Добрянський (заступники голови) та ін. Членами Комітету могли за Статутом бути тільки центральні організації, які вноситимуть членські внески 100 доларів щорічно [51, с. 28].

Новостворений Комітет проголосив 1961-й рік Шевченківським роком і закликав усі українські громади почати збирання коштів на побудову пам'ятника. Також було вирішено провести конкурс серед українських митців діаспори. За матеріалами газети «Канадійський фермер» від 31 липня 1961 р., що знаходиться у фондах ЦДАЗУ, дізнаємося, що величина пам'ятника повинна була становити не більше як

⁴ Там само.

30 стіп (1 стопа — приблизно 30 см); він мав бути у бронзі на постаменті; кошти на будову не мали перевищувати чверть мільйона доларів; поет мав бути зображений «у своїх молодих роках, до заслання 1847 р. «Найважливіше завдання проєктодавців — знайти відповідну ідею пам'ятника, яка б по-мистецькому зобразила національне і вселюдське значення Тараса Шевченка» [20, с. 9].

На конкурс на проєкт пам'ятника Т. Шевченкові було надіслано 17 проєктів. 14 липня 1962 р. члени журі одноголосно визнали лише дві нагороди: першу в сумі 1500 дол. за проєкт, позначений гаслом «Прометей», і другу — в сумі 1000 дол. за проєкт, позначений гаслом «485». Автором першої став Лев Мол-Молодожанин із Вінніпегу, а другої — Андрій Дараган із Брукліну [51, с. 31]. Пам'ятник Т. Шевченкові А. Дарагана було відкрито 8 липня 1961 р. на площі перед парламентом у Вінніпезі [34, с. 9]. Третя премія не присуджувалася. Проєкт Л. Молодожанина зображав поета молодим. Шевченко стоїть на постаменті у динамічній позі, немов звертаючись до глядачів із палкими словами. Позад нього передбачалося встановити вертикально кам'яну плиту, а на ній — рельєф, що зображає Прометей, згаданого Т. Г. Шевченком у поемі «Кавказ» [47, с. 53].

Відкриття пам'ятника Тарасу Шевченку у Вашингтоні планувалося як велике свято, й до участі в ньому українці готувалися завчасно. Про це свідчать документи, серед яких Обіжник Центральної Управи Організації Державного Відродження України (далі — ОДВУ) у США за листопад 1963 р. під назвою «Масова організована участь у відкритті пам'ятника Тарасові Г. Шевченкові» [31, арк. 131], а також обіжний лист ОДВУ за травень 1964 р., у якому йдеться про відкриття пам'ятника Тарасові Шевченкові у Вашингтоні [31, арк. 161]. За словами референта ОДВУ Ярослава Гайваса, «побудова пам'ятника Шевченкові в Вашингтоні є одним з наших найбільших осягів у вільному світі. Тому всю енергію треба присвятити гідній нашій участі в цій справі» [31, арк. 132].

27 червня 1964 р. пам'ятник у Вашингтоні було урочисто відкрито. На цю подію з'їхалися гості з Канади, Південної Америки, Європи та навіть Австралії. О 10-й ранку стотисячний похід українців на вшанування Кобзаря України

почався коло пам'ятника Вашингтону та закінчився коло пам'ятника Шевченку. Адміністрація штату Колумбія проголосила 27 червня — день відкриття пам'ятника — «Українським днем» і закликала все населення столиці США святкувати цей день разом із українцями.

Серед скульптурних шедеврів Л. Молодожанінова, слід також відзначити пам'ятник Т. Г. Шевченкові у Буенос-Айресі (Аргентина), відкритий 5 грудня 1971 р. до 110-річчя з дня народження поета. Митець зображений молодим у пристрасному зверненні до людей. Поруч із статуєю — скульптурна група «Гайдамаки» [33, с. 1].

Із метою збереження пам'яті українців та їх нащадків про Тараса Шевченка його постать і творчість широко популяризується за кордоном, про що свідчать численні документи, представлені у фондах ЦДАЗУ. Зокрема: видання пропам'ятних книг [51], випуск марок [40, с. 14] і медалей [19, с. 6] із зображенням поета, його «Кобзаря» та славнозвісного «Заповіту»; написання п'єс на слова Т. Шевченка [59, арк. 1], покладення його текстів на ноти [15, арк. 26]; друк портретів і листівок із зображенням митця [5, арк. 28 зв.; 53, арк. 165; 39, арк. 1]; створення кінофільмів на Шевченківські теми [55, арк. 59–60]. Щоб увічнити пам'ять Кобзаря зарубіжні українці називали також його ім'ям площі, прикладом чого був проект міської ради Франції від 21 грудня 1967 р., де йшлося про те, щоб назвати площу у Парижі ім'ям Тараса Шевченка [32, арк. 17].

Чималу роль українці діаспори відводили проведенню виставок. Одну з них було відкрито з 19 березня по 16 квітня 1961 р. із ініціативи Шевченківського Ювілейного Комітету в столиці штату Міннесоти м. Сент-Полі в одній із кімнат православної церкви Св. Володимира та Ольги. Виставка мала кілька тематичних відділів, які досить повно ілюстрували життєвий шлях і багатогранну творчість Кобзаря, а також твори інших мистців у різних ділянках мистецтва, навіяні творчістю Т. Шевченка [54, с. 58].

Іншу виставку було показано під час 10-го З'їзду Спільки української молоді Америки в Нью-Йорку в кінці 1964 р. в Домі Організацій Визвольного Фронту. На ній було представлено понад 3000 експонатів, які зібрав протягом понад 25 років українець із Закарпаття Василь Харук [57, с. 3].

Як бачимо, документи ЦДАЗУ засвідчують розмаїття форми та видів пошанування Т. Г. Шевченка зарубіжними українцями впродовж ХХ – поч. ХХІ ст., зокрема: відзначення роковин із дня його народження та смерті; написання як наукових досліджень, так і художніх творів; перевидання та переклади його праць іншими мовами; встановлення пам'ятників; відкриття музеїв тощо. Усі це свідчать про глибоку повагу та шану української громади до Тараса Шевченка, який був і залишиться для них талановитим представником українського народу, чия мистецька та поетична спадщина назавжди посіла почесне місце серед зразків світової культури, символом національної боротьби за свободу та волю і, головне, — містком єднання між усіма українцями, незалежно від місця їхнього проживання.

1. «Арка» — журнал літератури, мистецтва і критики, Мюнхен, ч. 1, лип. 1947 р. ; ч. 5, лист. 1947р. — ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 57. — арк. 28 зв. — 30.
2. *Бойко Ю.* Творчість Тараса Шевченка на тлі західноєвропейської літератури [Текст] / Ю. Бойко. — Мюнхен, 1956. — 59 с.
3. *Бучинський Д.* Християнсько-філософська думка Т. Г. Шевченка [Текст] / Д. Бучинський. — Мадрид-Лондон, 1962 р. — 256 с.
4. *Бюлетені УРКО ім. св. Андрія в Норт-Порті (Флорида, США).* — ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 1, спр. 133.
5. «Веселка» — літературний місячник, Каліш, том II : ч. 1–12, січ.-груд. 1923 р. — ЦДАЗУ, ф. 10, оп. 1, спр. 103. — ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 66.
6. *В Румунії* вшановано Т. Шевченка [Текст] [Б. а.] // Канадійський фермер. — 21 серпня 1961 р. — с. 3.
7. *Виписки*, замітки із періодичної преси про бібліотекознавство. — ЦДАЗУ, ф. 10, оп. 1, спр. 58.
8. *Гуда Л.* «Шевченкове свято у школі» [Текст] / Л. Гуда // Рідна Школа. — № 129. — травень 2001 р. — с. 28–29.
9. *Данилович Б.* Борець за правду і волю [Текст] / Б. Данилович // Веселка. — березень 1955 р. — с. 2–3.
10. «Дитяча зірка», ч. 3, 1937 р., ч. 4, 1938 р., ч. 5, 1938 р. ; «Нашім дітям», ч. 2, 3, 1940 р., ч. 4, 1941 р. Часописи на правах рукопису УРРГ в Модржанах. — ЦДАЗУ, ф. 12, оп. 1, спр. 65.
11. *Документи* (програми, запрошення, повідомлення та ін.) УСГ, ОУК ім. О. Басараб ін. громадських організацій Канади і Великої Британії про проведення культурно-освітніх заходів, присвячених пам'яті української державності та видатним державним, громадським і культурним діячам України з прим. Селешка М. Д. — ЦДАЗУ, ф. 41, оп. 1, спр. 4.
12. *Доманицький В.* Тарас Шевченко (синтетично-націологічні студії його життя й творчости) [Текст] / В. Доманицький. — Чікаго-Іллінойс, 1961 р. — 116 с.

13. *Донцов Д.* Незримі скрижалі Кобзаря. Містика лицарства запорозького [Текст] / Д. Донцов. – Торонто : Гомін України, 1961 р. – 231 с.
14. *Зайцев П.* Життя Тараса Шевченка [Текст] / П. Зайцев. – Париж–Нью-Йорк–Мюнхен, 1955. – 400 с.
15. *Заремба В.* Лисенко М., Степовий Я. та ін. на слова Олеса О., Рильського М., Шевченка Т. Музичні твори. Тексти, ноти. – ЦДАЗУ, ф. 16, оп. 1, спр. 19.
16. *Інформаційні* листки Українського мішаного хору секції Української академічної громади філії НОУС в Празі із запрошенням відвідати їх концерти та її запрошення на відзначення 25-ї річниці бою під Крутами. Номери та запрошення надіслані Зленку П. А. – ЦДАЗУ, ф. 10, оп. 1, спр. 103.
17. *Карпенко–Криниця П.* Тарас Шевченко ; Шербак М. Думи [Текст] / П. Карпенко-Криниця, М. Шербак // Крила. – 1951 р. – Ч. 1. – с. 5.
18. *«Книголюб»* — видання Українського товариства прихильників книги, Прага, том I : кн. 1–4, 1927 р. – ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 149.
19. *Комунікат* у справі пропам'ятної медалі Т. Шевченка [Текст] / [Б. а.] // Укр. слово. – 1965. – 3 січ. – с. 6.
20. *Конкурс* на проєкт пам'ятника Т. Шевченкові в Вашингтоні [Текст] / [Б. а.] // Канадійський фармер. – 1961. – 31 лип. – с. 9
21. *Лесич В.* Смерть Шевченка [Текст] / В. Лесич // Крилаті. – 1964, квіт. – с. 5.
22. *Лист* Вирового Є. С. до Захарченка М. І. у справі видання «Кобзаря» Т. Шевченка. – ЦДАЗУ, ф. 8, оп. 1, спр. 42.
23. *Луців В.* Педагогічна праця Тараса Шевченка [Текст] / В. Луців. – Торонто–Онтаріо, 1959. – 47 с.
24. *Маморський М.* Шлях до слави [Текст] / М. Маморський // Веселка. – 1956 берез. – С. 4–5.
25. *Матеріали* (промови, доповіді, робочі матеріали, плани заходів) до свят, ювілейних і літературних вечорів, пам'ятних дат та ін. в УРКО ім. св. Андрія в Норт-Порті (Флориди, США). – ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 1, спр. 3.
26. *М. с.* Діти Торонта Т. Шевченкові [Текст] / М. с. // Укр. слово. – Р. XXXIII. – Ч. 1. 221. – 1965. – 4 квіт. – с. 4.
27. *Назар* Стодол'я [Текст] / Тарас Григорович Шевченко. – Скоп'є, 2006. – 120 с.
28. *«Національна думка»* — орган групи укр. нац. молоді, Прага, том I : ч. 1–8, квіт.-лист. 1924 р. ; ч. 1–3, січ.-бер. 1925 р. ; ч. 5, лист.-груд. 1925 р. ; ч. 1, бер. 1926 р. – ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 157, арк. 118–123.
29. *«Наша зоря»* — літературно-військовий тижневик, Ланцут, ч. 5, бер. 1921 р. ; Ланцут, Стрілково, ч. 7–20, квіт.-груд. 1921 р. ; ч. 21–22, 1922 р. ; ч. 25–28, черв.-жовт. 1922 р. ; ч. 29–30, січ. 1923 р. – ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 71.
30. *Наш* Шевченко. Збірник-Альманах у сторіччя смерти Поета 1861–1961 [Текст]. – Джерсі Сіті-Нью-Йорк: «Свобода», 1961 – 256 с.
31. *Обіжні* листки ОДВУ. 1953–1955, 1957, 1958, 1962–1967, 1971, 1972, 1974, 1977, 1980, 1985, 1986, 1997 рр. – ЦДАЗУ, ф. 39, оп. 1, спр. 16.

32. *Онацький С.* Портрети в профіль (1965, ст. 273–283, розд. «Шевченко — багатогранний національний геній»), «Про присвоєння імені Т. Шевченка площі в Парижі» (з видання «ANNEE» № 25, 1968) з короткою приміткою М. Секретаря. — ЦДАЗУ, ф. 4, оп. 1, спр. 18.
33. *Пам'ятник* Тарасові Шевченкові в Буенос-Айресі (Аргентині) [Текст] / [Б. а.] // ОВИД, січень-березень 1972 р. — с. 1.
34. *Пам'ятник* Т. Шевченкові на площі манітоської легіслятури в Вінніпегу [Текст] / [Б. а.] // Канадійський фермер. — 1963. — 11 бер. — Р. LXI. — Ч. 10. — С. 9.
35. *Перший* «Кобзар» Тараса Шевченка 1840 р. [Текст] / Т. Г. Шевченко. — Оттава, 1961. — 115 с.
36. «Пластове життя», ч. 1, 1930 р.; «Наше слово», ч. 1, 2, 1930 р., ч. 3, 1 січ. 1931 р., ч. 4, 22 бер. 1931 р.; «Дитяча Зірка» ч. 1, 2, 1937 р.; «Золоті Ворота», ч. 1, 1937 р. — ЦДАЗУ, ф. 12, оп. 1, спр. 61.
37. *Пласт* Шевченкові [Текст] / [Б. а.] // Молоде Життя. — 1952. — Ч. 2–3 (105–106), лют.-бер. — С. 1.
38. *Подал Й.* Ivan Podkova. Narodni dume o namorni vuprave Serpjahu protivtatarum / ok. 1577/, Nahrobni pisen Serpjahovi. Переклад поеми Т. Шевченка, народної думи та пісні з української мови. — ЦДАЗУ, ф. 8, оп. 1, спр. 69.
39. *Поштова* картка на ім'я Артимович М. за підписом «Ольга». — ЦДАЗУ, ф. 6, оп. 1, спр. 27.
40. *Поштові* значки, видані у 1961 р. Українським музеєм у Клівленді, США [Текст] / [Б. а.] // Крилаті. — 1964 лют. — с. 14.
41. *Прійма В.* Святкування у південній Франції // Українське слово. — 1965. — 18–25. — С. 8.
42. *Програма* викладів Українського Вільного університету, де викладав проф. Артимович А. Прага. — ЦДАЗУ, ф. 6, оп. 1, спр. 11.
43. «Розсвіт» — часопис полонених українців, Раштат, ч. 15–16, квітень 1916 р. — ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 62.
44. *Рудницький Я.* Найближчі завдання шевченкознавства [Текст] / Я. Рудницький. — Вінніпег, 1958. — 32 с.
45. *Рудницький Я.* Шевченкіяна на Заході. Перше видання Шевченка на Заході за нагоди сторіччя 1859–1959 [Текст] / Я. Рудницький. — Вінніпег, 1959. — 80 с.
46. «Самостійна думка» — літературно-науковий і суспільно-політичний місячник, Чернівці, том I : кн. 4–6, квіт.-черв. 1934 р. — ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 43, арк. 31–41 зв.
47. *Семенюк М.* Скульптурна шевченкіана [Текст] / М. Семенюк. — Кн. 1. — К. : Темпора, 2007. — 68 с.
48. *Славутич Яр.* Велич Шевченка [Текст] / Яр Славутич. — Вінніпег, 1961. — 30 с.
49. *Смаль-Стоцький С. Т.* Шевченко. Інтерпретації [Текст] / С. Смаль-Стоцький. — Нью-Йорк–Париж–Торонто, 1965. — 240 с.
50. *Тарас Шевченко* — Повне видання творів I–XIV томів. Видавництво Миколи Денисюка, Чикаго, 1959–1963 // ОВИД, ч. 4 (143), 1967 р.
51. *Тарас Шевченко.* Memorial book. Пропам'ятна книга. — Вашингтон, 1964. — 128 с.

52. «Гризуб» — тижневик політики, культури, громадського життя та мистецтва, Париж, т. V : ч. 1–14, січ.-квіт. 1927 р. – ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 119.
53. «Гризуб» — тижневик політики, культури, громадського життя та мистецтва, Париж, т. XIV : ч. 34, верес. 1930 р. ; ч. 1–15, січ.-квіт. 1931 р. – ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 128
54. *Филипович О.* Шевченківська виставка в столиці Міннесоти [Текст] / *О. Филипович // Соловей О.* Шевченківські доповіді. – К. : Задруга, 2000.– 60 с. – с. 58–59.
55. *Черінь Г.* «Браво, професоре!», «Велич Миколи Лисенка», «Виривати бур'ян поки зростеться» та ін. Статті суспільно-політичної тематики. – ЦДАЗУ, ф. 22, оп. 2, спр. 14.
56. *Чорномаз В.* Шевченківські свята на Далекому Сході [Текст] / *В. Чорномаз.* – Хабаровськ-Владивосток : Екумена, 2009.– 96 с.
57. *Шевченківська* виставка під час 10-го З'їзду СУМ Америки в Нью Йорку [Текст] / [Б. а.] // Крилаті. – 1965 берез. – с. 3.
58. *Шевченко Т. Г.* Заповіт [Текст] / *Т. Г. Шевченко // Веселка.* – 1955. – Ч. 3 (7), берез. – С. 1.
59. *Шевченко Т.* Реве та стогне Дніпр широкий. Інценіровка для художнього читання. Вид-во ЦК КСУТ, Пряшів. Чехословаччина. – ЦДАЗУ, ф. 16, оп. 1, спр. 4, арк. 1
60. *Vard of Ukraine: An Introduction to the Life and Works of Taras Shevchenko* [Text]. – Toronto, 1951. – 64 с.
61. *Ševčenka T.* Kobzarius [Text] / *T. Ševčenka.* – Vilnius : Leidkla «VAGA», 1993. – 154 с.

Вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка українцями діаспори (за документами ЦДАЗУ).

Петриченко К. В., провідний науковий співробітник відділу використання інформації документів Центрального державного архіву зарубіжної україніки (Київ).

Українська біографістика = *Biographistica ukrainica.* – К., 2014. – Вип. 11. – с. 296–313.

Стаття присвячена вшануванню життя та творчості Т. Г. Шевченка українською діаспорою. Основою її стали українські друковані видання за кордоном, які є складовою частиною фондів Центрального державного архіву зарубіжної україніки (ЦДАЗУ): періодика, буклети, статті, оголошення, програми, вірші, книги, а також ілюстративний матеріал тощо. Представлені документи відображають різноманітні види заходів популяризації постаті митця, до яких вдавалася українська громада світу. Серед них: свята-концерти, виставки, урочисті вечори, видання творів Т. Г. Шевченка, перевидання «Кобзаря» за кордоном, видання книг про діяльність поета та його творчість, переклади іншими мовами, відкриття музеїв та пам'ятників, проекти назв площ і вулиць іменем Т. Шевченка тощо.

Ключові слова: Тарас Шевченко, українська діаспора, документи Центрального державного архіву зарубіжної україніки, періодичні видання.

Commemoration of Taras Shevchenko's memory by Ukrainian Diaspora (based on documents of CSAFU).

Petrychenko K., leading researcher of the department of documentary information of Central state archives of foreign archival ukrainica (Kyiv).

Українська біографістика = *Biographistica ukrainica*. – К., 2014. – Vol. 11. – P. 296–313.

The article is devoted to commemoration of Taras Shevchenko's memory by Ukrainian Diaspora. It is based on foreign Ukrainian publications which are preserved in the Central State Archive of Foreign Ukrainianica (CSAFU). They are periodicals, pamphlets, articles, announcements, programs, poems, books, and illustrations etc. The presented documents reflect the different types of the artist's popularization by the Ukrainian community all over the world. Among them we can mention the holidays-concerts, exhibitions, gala evenings, editions of Shevchenko's works, «Kobzar» re-editions abroad, published books about the poet's activities and works, translations of the master's works into foreign languages, establishment of museums and erection of monuments, projects of squares and streets named after Taras Shevchenko and etc.

Key words: Taras Shevchenko, Ukrainian Diaspora, the documents of the Central State Archives of Foreign Ukrainianica, periodicals.

Чествование памяти Т. Г. Шевченко украинской диаспорой (по документам ЦГАЗУ).

Петриченко К. В., ведущий научный сотрудник отдела использования информации документов Центрального государственного архива зарубежной украиники (Киев).

Українська біографістика = *Biographistica ukrainica*. – К., 2014. – Вып. 11. – с. 296–313.

Статья посвящена чествованию памяти Т. Г. Шевченко украинской диаспорой. Основой ее стали украинские печатные издания за рубежом, являющиеся составной частью фондов Центрального государственного архива зарубежной украиники (ЦГАЗУ): периодика, буклеты, статьи, объявления, программы, стихи, книги, а также иллюстративный материал и т. д. Представленные документы отражают различные мероприятия, связанные с популяризацией его жизни и творчества, а именно: праздники-концерты, выставки, торжественные вечера, издание произведений Т. Г. Шевченко, переиздание «Кобзаря» за рубежом, издание книг о деятельности поэта и его творчестве, переводы на другие языки, открытие музеев и памятников, проекты названий площадей и улиц именем Т. Шевченко и др.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, украинская диаспора, документы Центрального государственного архива зарубежной украиники, периодические издания.

Галина Василівна БОЙКО,
заступник директора-головний зберігач фондів
Державного архіву Київської області (Київ)

Наталія Василівна КАМІНСЬКА,
професор кафедри загальноправових дисциплін
навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук (Київ)

ЖИТТЄПИС ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У ДОКУМЕНТАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Проаналізовано життєпис Тараса Шевченка у документах Державного архіву Київської області. Відповідно до певних груп розкриті назви та зміст документів, а також їх місцезнаходження.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Державний архів Київської області, фонди, архівні документи.

Analyzed biography of Shevchenko in the documents of the State Archives of Kyiv region. According to certain groups exposed the names and content of these documents and their location.

Keywords: Taras Shevchenko, Kyiv Region State Archives, foundations, archival documents.

Проанализировано жизнеописание Тараса Шевченко в документах Государственного архива Киевской области. Согласно определенных групп раскрыты названия и содержание документов, а также их местонахождение.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, Государственный архив Киевской области, фонды, архивные документы.

Із року в рік зростає інтерес до величній постаті Тараса Шевченка — геніального поета, художника, революціонера. Сьогодні Шевченкове слово набирає актуальності, широго та глибокого змісту в усіх країнах світу.

Дослідження його масштабної творчої спадщини — це шлях усвідомлення всього українського народу. Значна

роль у цьому процесі належить архівам, які виступають скарбницями документальної спадщини.

У Державному архіві Київської області (далі — ДАКО), що є на сьогодні найбільшим зібранням архівних документів в Україні¹, зберігається значний масив документів, пов'язаних із життєвим і творчим шляхом Тараса Шевченка. Це документи як фондів дорадянського періоду та періоду після 1917 р. (фонди радянського періоду), так і фондів періоду незалежності України та партійних і громадських об'єднань.

Виявлені у ДАКО документи щодо життєпису Тараса Шевченка можна систематизувати та поділити на чотири умовні групи: родовід Тараса Шевченка; жінки у житті поета; громадсько-політична діяльність і вшанування пам'яті Великого Кобзаря.

Щодо дослідження родоводу Тараса Шевченка варто зазначити, що найбільше інформації для генеалогічного пошуку містять фонди: Київського губернського дворянського депутатського зібрання (особові справи та родоводи дворян Київської губернії), Київської казенної палати (ревізькі казки різних верств населення), колекції метричних книг православних церков, метричних книг старообрядців, розкольників, сектантів. Найвизначнішими із загального переліку документів генеалогічного характеру є, безумовно, ревізькі казки, обліковані у фонді № 280 — «Київська казенна палата».

Ревізькі казки, як особливий вид історичного облікового документа, виникли у зв'язку з указом Петра I від 26 листопада 1718 р., яким було започатковано податкову реформу, коли подвірне оподаткування замінили подушним. За одиницю перепису брали «ревізьку душу», що рахувалась як платник податків аж до наступної ревізії, незважаючи на можливу зміну соціального статусу, рекрутство або смерть. Відповідно до нової системи оподаткування була прийнята нова форма обліку населення — так звані ревізії («подушний перепис») [3]. Ревізькі казки містили відомості про чисельність населення, його географічне місцезнаходжен-

¹ На 01.01.2014 р. у ДАКО за обліковими даними зберігається близько трьох млн. од. зб.

ня, стать, соціальний статус, національний і сімейний стан тощо. Оформлені вони були у вигляді книги чи зошита.

Ревізія здійснювалася поетапно, на кожному з яких і вникали певні види облікових документів. Щодо ревізських казок, слід зауважити, що це — первинний матеріал ревізій, дані яких систематизуються, узагальнюються та піддаються ретельній перевірці (саме тому і назва перепису — «ревізія»). Вони подавалися до місцевих органів влади (волосні правління, ратуші, згодом — міські думи). У період з 1719 по 1858 рр. було проведено 10 ревізій, кожна з яких тривала кілька років.

Також, відомо, що під час двох перших ревізій і ревізії 1811 р. враховувалися тільки особи чоловічої статі з зазначенням віку, а починаючи з третьої ревізії, враховувалося і жіноче населення. Уже з сьомої ревізії (1816 р.) започатковується нова, простіша форма ревізських казок — записи ведуться по сім'ях і містять наступні дані: рік, місяць, число подачі, назву губернії, повіт, село, власника кріпосного селища, села, графу з номером сім'ї, цифри складу родини «за останньою ревізією», число і склад «вибулих», «прибулих» та тимчасово відсутніх осіб і підсумкові дані «нині в наявності». У кінці зазначені підписи відповідальних осіб.

У казку записувалася одна родина за іншою: на лівій половині аркуша — чоловіки, на правій — жінки [1].

Варто відзначити, що у ревізських казках ДАКО виявлені особливо цінні документи щодо родоvodu Шевченків — «Посімейний список Шевченків» (ревізська казка Київської губернії Звенигородського повіту с. Кирилівки), де представлено повний склад сім'ї Шевченків (зокрема зазначений і дворічний Тарас), датований 09 березня 1816 р. [2], і «Посімейний список Бойків» діда Тараса по материній лінії — Якіма Бойка за 1795 р. Перший із них у 2010 р. включили до Державного реєстру національного культурного надбання України. Документ віднесено до унікальних за критерієм змісту. Щодо зовнішніх ознак, то він являє собою рукопис на цупкому папері формату А 2. Також, у державному архіві зберігаються ревізські казки сімей братів Тараса Шевченка — Микити та Варфоломія Шевченків.

Наступна група документів, де містяться дані про життя Тараса Шевченка, — це документи про жінок, які відіграли

вагому роль у житті митця. Перш за все, це ревізька казка про склад сім'ї Антона Красицького — чоловіка сестри Тараса Катерини. Щодо жінок, яких кохав поет, то у фонді Київської казенної палати ДАКО зберігаються ревізькі казки про склад сім'ї Степана Коваленка — батька Ксенії (Оксани), яка була першим коханням Тараса Григоровича.

Цікавими є документи щодо родоводу та підтвердження дворянства роду Енгельгардтів, які зберігаються в документах фонду № 782 — «Київське дворянське депутатське зібрання»².

У даному фонді зберігається також документ, що містить дані про жінку, для якої Тарас Шевченко був великим нерозділеним коханням — Варвару Репніну. Це Метричний випис про народження княжни Ольги Репніної, в якому княжна Варвара Репніна зазначена хрещеною матір'ю племінниці. Будучи на шість років старшою за Тараса, жінка глибоко закохалася в поета, а той тривалий час підтримував ці стосунки, називаючи її своїм «добрим ангелом-хранителем» і «старшою сестрою», що давало змогу зберігати їх щирю прихильність одне до одного та спонукало Варвару все життя допомагати Шевченкові, зокрема під час заслання.

Щодо документів про громадсько-політичну діяльність Тараса Шевченка, то у фонді № 1238 ДАКО — «Київський повітовий предводитель дворянства» зберігається чимало документів із діяльності Тимчасової комісії для розбору стародавніх актів (згодом — Київська археографічна комісія). Діяльність у ній Т. Г. Шевченка (1845–1847) — важливий етап у його житті. Поет активно включився у наукові пошуки на ниві археології, фольклористики, етнографії, археографії, зробив певний вклад у їх розвиток, заклав міцні підвалини українського народознавства. Археографічні подорожі Т. Г. Шевченка Правобережною і Лівобережною Україною збагатили його світовідчуття та погляди, чому сприяло спілкування з простим народом.

Тимчасова комісія для розгляду давніх актів була створена при київському генерал-губернаторі 8 грудня 1843 р. У 1845–1847 рр., коли тут працював Т. Г. Шевченко, до складу Комісії входили: правитель канцелярії генерал-

² Відомо, що дружина Енгельгардта Софія відіграла важливу роль у житті малого Тараса.

губернатора М. Е. Писарев (голова), відомий нумізмат барон С. І. Шодуар (віце-голова), професор права Київського університету М. Д. Іванишев (діловод); почесні члени Комісії — історик і археолог М. Ф. Берлінський, археограф, пошечитель Чернігівської гімназії М. О. Судієнко; дійсні члени Комісії — професори Київського університету М. О. Максимович, В. Ф. Домбровський, О. І. Ставровський, В. П. Чехович, О. І. Селін та ін.

З грудня 1843 р. Комісія, не зважаючи на малу чисельність, активно займалася пошуком документів в архівах державних установ, магістратів, монастирів, поміщицьких маєтків для їх належного збереження та публікації, а також етнографічних і фольклорних матеріалів, вивченням археологічних і архітектурних пам'яток, їх змалюванням, обмірами тощо. Поступово Київська археографічна комісія перетворилася на наукову установу, діяльність якої перевершила сподівання царського уряду.

Про створення Комісії Т. Г. Шевченко міг дізнатися під час перебування в Києві наприкінці січня – на початку лютого 1844 р. від її члена-співробітника П. О. Куліша. Мабуть, саме тоді він вирішив після закінчення навчання в Академії мистецтв приїхати до Києва та поступити на службу в цю наукову установу.

Виконуючи доручення комісії, Т. Г. Шевченко здійснив у 1845–1846 рр. три подорожі Україною та намалював чимало історичних пам'яток, брав участь в археологічних розкопках могил та ілюструванні видань, водночас, залишив багато філософських суджень і висловлювань про історичні події в Україні.

Свою першу подорож (влітку-восени 1845 р.) для вивчення та малювання історичних пам'яток Т. Г. Шевченко розпочав із Густинського монастиря, розташованого поблизу м. Прилуки³. Донині збереглися три акварелі Т. Г. Шевченка, написані ним у той час: «В Густині. Церква Петра і Павла», «В Густині. Трапезна церква», «Брама в Густині. Церква св. Миколая».

Плідною була також подорож Т. Г. Шевченка на Полтавщину, коли він побував у Яготині, Лубнах, Пирятині, Ром-

³ Монастир заснований 1612 р. князем Михайлом Вишневецьким для боротьби православної церкви проти наступу уніатства.

нах, Миргороді, Полтаві, Березовій Рудці, Ісківцях, Переяславі, Єрківцях і багатьох інших містах і селах. Ця поїздка відлунула у містерії «Великий льох», а також у змалюванні історичних пам'яток Полтави та Переяслава. Так, у серпні 1845 р. Т. Г. Шевченко побував у Переяславі, де жив його знайомий по Петербургу лікар А. О. Козачковський. Там він зустрівся з членами гуртка передової інтелігенції, яка високо цінила полум'яну шевченківську поезію та його художній таланти. Тоді само, влітку 1845 р., Т. Г. Шевченко здійснив подорож і на південь Київщини — у Чигирин і Суботів. Малюнки Тараса Григоровича стали документами, що відобразили тодішній стан історичних пам'яток: сепії «Кам'яні хрести в Суботові» і «Чигиринський дівочий монастир», акварелі «Мотрин монастир», «Богданові руїни в Суботові», «Богданова церква в Суботові», «Чигирин з суботівського шляху» [4].

У ДАКО наявна значна кількість документів про заборону творів Тараса Шевченка, це зокрема: Циркуляри Київського військового Подільського та Волинського генерал-губернатора про вилучення заборонених творів Т. Г. Шевченка; рапорти Радомисльського земського справника про нагляд за появою у повіті заборонених творів Шевченка, Куліша та Костомарова, Таємне розпорядження Попечителя Київського учбового округу про вилучення творів Т. Шевченка і М. Костомарова, Справа про засудження до тюремного ув'язнення студента Київського університету Власенка, звинуваченого у збереженні прокламацій, що закликають до політичного страйку на знак протесту проти заборони святкування 100-річчя від дня народження Шевченка Т. Г. та ін. Це документи фондів: №№ 2 — «Канцелярія Київського цивільного губернатора», 183 — «Прокурор Київського окружного суду», 1238 — «Київський повітовий предводитель дворянства»; 347 — «Дирекція народних училищ Київської губернії» та ін.

До документів про вшанування пам'яті Великого Кобзаря належать здебільшого документи радянського періоду та сучасні — періоду незалежності України, що містяться у фондах №№: Р-708 — «Київська губернська рада профспілок», Р-111 — «Київський губернський виконавчий комітет Ради робітничих, селянських і червоноармійських

депутатів», Р-223 — «Редакція газети «Плуг і молот»», «Орган Білоцерківського окружного комітету КП(б) України, Р-95 — Обухівський волосний виконавчий комітет Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів» та ін. Це документи: рукопис статті з газети «Плуг і молот» про відзначення 62 роковини смерті Т. Г. Шевченка у с. Романівці Білоцерківського повіту Київської губернії; Постанова Президії ВЦВК УРСР, підписана Г. І. Петровським про вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка по всій Україні у день 60-річчя з дня його смерті; Звернення Українського товариства шкільної освіти до Центрального бюро профспілок про делегування членів профспілки на виставу, присвячену пам'яті Т. Г. Шевченка; Протокол № 24 засідання Президії Київського губернського виконавчого комітету 5-го скликання від 10 березня 1923 р., п. 392 про відкриття бюсту Т. Г. Шевченка у м. Києві та ін.

Заслужують на увагу також документи, пов'язані з діяльністю товариства «Просвіта», — Статут та список членів Товариства «Просвіта» у Києві, заснованого в пам'ять Т. Шевченка.

Серед великого масиву документів державного архіву з життєпису Тараса Шевченка, варто відзначити й ті, що містяться в газетному та журнальному фондах, а також аудіовізуальні документи даної тематики. Так, серед газетного фонду варто виокремити такі видання, як: «Рада», «Київська Правда», «Учительская газета», «Колгоспник України» та ін. У даних виданнях наявні статті відомих громадських і наукових діячів, приурочені до роковин вшанування пам'яті Тараса Шевченка (скажімо, «В обороні людини. До характеристики поглядів Шевченка» С. Єфремова, «До Т. Шевченка (В день столітніх роковин)» Гр. Чупринки, «Идеалы великого украинского поэта» А. І. Белецького, «Шевченко и революционно-демократическая критика» М. Беккер та ін.).

Тарас Шевченко!... Ім'я, яке по праву стоїть в одному ряду з такими титанами думки та слова як Гомер і Шекспір, Гете і Байрон, Шіллер і Гейне, Бальзак і Гюго, Пушкін і Толстой, Міцкевич і Бернс, Руставелі та Нізамі, чия мистецька спадщина стала надбанням усього людства.

Тарас Шевченко — це постать, про яку варто говорити всіма мовами світу. Це символ чесності, правди та безстрашності, великої любові до людини. Вся творчість Великого Кобзаря зігріта гарячою любов'ю до України. Його думи, його пісні, його полум'яний гнів, його боротьба за світлу долю людини були думами, піснями, гнівом і боротьбою мільйонів.

Поезію Т. Шевченка люблять усі народи. Поет, який віддав усі свої сили боротьбі за визволення рідної України від соціального і національного гніту, висловлював прагнення та сподівання всіх народів. Піклуючись про свій народ, митець так і не пізнав радощів родинного життя та сімейного затишку.

З часу, коли перестало битися благородне, мужнє серце геніального поета, прозаїка, художника та громадського діяча Тараса Григоровича Шевченка пройшло уже два століття, проте світлий образ Великого Кобзаря — безсмертний, як і сам народ, що його породив.

1. *Архивное дело* : генеалогия, история семьи, архивный поиск [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.1archive-online.com/>. – Назва з екрана.
2. *ДАКО*. – № 280. – Оп. 2. – Спр. № 314. – Арк. 11 зв.
3. *Лукомська Ірина*. Пошук родичів: самостійно та за гроші [Електронний ресурс] / Ірина Лукомська // Українська правда. – Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/travel/2009/10/5/28127/>. – Назва з екрана.
4. *Сергієнко Г. Я.* Діяльність Т. Г. Шевченка у Київській археографічній комісії [Електронний ресурс] / Г. Я. Сергієнко // Укр. іст. журнал. – Режим доступу : <http://histans.com/JournALL/journal/1991/3/6.pdf>. – Назва з екрана.

Життєпис Тараса Шевченка у документах Державного архіву Київської області.

Бойко Г. В., заступник директора-головний зберігач фондів Державного архіву Київської області (Київ).

Камінська Н. В., професор кафедри загальноправових дисциплін навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук (Київ).

Українська біографістика = *Biographistica ucrainica*. – К., 2014. – Вип. 11. – С. 314–322.

У статті проаналізовано життєпис Тараса Шевченка за документами Державного архіву Київської області. Дані документи систематизовано за певними групами, розкрито їх назви та зміст, а також вказано, в яких саме фондах державного архіву вони зберігаються.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Державний архів Київської області, фонди, архівні документи.

Biography Taras Shevchenko in the documents of the State Archives Kyiv Region.

Boyko G., deputy director-chief custodian of the State Archives of Kyiv Region (Kyiv).

Kaminskaya N., professor of department of legal discipline of the National academy of internal affairs, PhD of law, Professor (Kyiv).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Vol. 11. – P. 314–322.

The article analyzes the biography of Taras Shevchenko State Archives for documents Kyiv Region. These documents systematically by certain groups disclosed their names and content, and indicated where it funds the state archives are stored.

Keywords: Taras Shevchenko Kyiv Region State Archives, collections, archival documents.

Жизнеописание Тараса Шевченко в документах Государственного архива Киевской области.

Бойко Г. В., заместитель директора-главный хранитель фондов Государственного архива Киевской области (Киев).

Каминская Н. В., профессор кафедры общеправовых дисциплин учебно-научного института права и психологии Национальной академии внутренних дел, доктор юридических наук (Киев).

Украинская биографистика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Вып. 11. – С. 314–322.

В статье проанализировано жизнеописание Тараса Шевченко по документам Государственного архива Киевской области. Данные документы систематизированы по определенным группам, раскрыты их названия и содержание, а также указано, в каких именно фондах государственного архива они хранятся.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, Государственный архив Киевской области, фонды, архивные документы.

Валентина Теодорівна ПЕТРИКОВА,
доцент Харківської державної академії дизайну і мистецтв,
кандидат історичних наук (м. Харків)

ІСТОРІОГРАФІЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ БІОБІБЛІОГРАФІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВА

Висвітлено головні питання бібліографічної шевченкіани: історія зачаткування наукової праці зі складання біобібліографії Кобзаря в окремих місцевостях України, сучасний стан теорії та практики регіональної біобібліографії у галузі шевченкознавства.

Ключові слова: бібліографічна шевченкіана, біобібліографічні ресурси, документальні потоки, інформаційний простір, краєзнавча бібліографія, національна наука, регіональна бібліографія.

Deals with major issues bibliographic Shevchenkiany: History initiate scientific work on assembly Bibliography poet in some areas of Ukraine, the current state of theory and practice in the field of regional Bibliography of Shevchenko.

Keywords: bibliographic Shevchenkiana, bibliography resources, documentary flows, information space, regional bibliography, national science, regional bibliography.

Освещены главные вопросы библиографической шевченкианы: история начала научной работы по составлению биобиблиографии Кобзаря в отдельных местностях Украины, современное состояние теории и практики региональной биобиблиографии в области шевченковедения.

Ключевые слова: библиографическая шевченкиана, библиографические ресурсы, документальные потоки, информационное пространство, краеведческая библиография, национальная наука, региональная библиография.

У літописі бібліографічної шевченкіани України поважне місце посідає наукова та бібліографічна діяльність в окремих українських історико-культурних регіонах за часів Національного Відродження ХІХ – початку ХХ ст. Змістові особливості біобібліографічної діяльності в регіональних межах Наддніпрянської України відзначені поняттями

«крайова», «краєзнавча», «регіональна» бібліографія, що в такій послідовності відтворюють етимологію ознак бібліографічних напрямів і результатів діяльності у безмежній кількості бібліографічних праць. У теорії крайової та краєзнавчої бібліографії існують чіткі виміри щодо об'єкту біо-бібліографії. Об'єктом бібліографування стає «діяч краю» за такими змістовими ознаками його зв'язків з краєм: народився у краї, довгий час мешкав у краї, прославив край своєю діяльністю. Головним чинником віднесення особи до «діячів краю» є її діяльність.

Історично життя і творчість Тараса Шевченка збігається з періодом виникнення крайової та краєзнавчої бібліографії в Україні у першій половині XIX ст. [4]. Водночас постать Кобзаря багатьма фактами життя і творчості пов'язана з різними краями (місцевостями) України, що свого часу відзначив уже І. Франко: «Як усякий геніальний письменник, котрого погляди і думки вибігали поза границі рідного краю, Шевченко мав вагу не тільки для нас русинів, але й для других суміжних народів, для цілої Слов'янщини» [12, с. 172]. Творча діяльність Т. Шевченка дуже швидко стала об'єктом вивчення не лише у загальноукраїнському контексті, а й привернула спеціальну увагу дослідників-краєзнавців Харкова, Києва, Львова, Одеси. Як засвідчують дослідження історії крайової та краєзнавчої бібліографії, поява творів Т. Шевченка спричинила розвиток критико-бібліографічної діяльності в різних частинах України [4, с. 85]. Бібліографічна діяльність щодо персоналії Т. Шевченка в межах краєзнавчої бібліографії зародилася та впродовж тривалого часу продовжувалась як напрям наукової діяльності історичного регіону, окреслений завданнями критико-рецензійної та критико-оглядової діяльності у новонародженій українській літературі в краях «цілої Слов'янщини» (за виразом І. Франка).

Із другої половини XIX ст. бібліографічна діяльність навколо постаті Т. Шевченка була підпорядкована завданням літературної критики та оглядової практики розгляду стану місцевого друку. За змістом опрацьованих документів бібліографія органічно наслідувала тенденції наукової праці, що склалися в окремих місцевостях України. Наддніпрянська Україна з Києвом, Харковом, Черніговом,

Полтавою, формуючи окремі регіональні наукові школи в царині філології, послідовно та плідно збирала, опрацьовувала та друкувала твори Т. Шевченка як літератора та художника, матеріали про його життя, створювала життєписи та біографічні хроніки. Особливими місцевими традиціями бібліографічної роботи були позначені й праці, створені в Одесі. У Наддністрянській Україні постать Т. Шевченка та його творчість стали виразником і флагманом соціальної боротьби. Критико-бібліографічна діяльність мала риси політичної та соціальної полеміки щодо окремих творів поета. Яскравим узагальнюючим прикладом змісту науково-бібліографічної діяльності на Галичині є праця І. Франка над докторською дисертацією «Політична поезія Шевченка 1844–1847 рр.» [12, с. 171–176].

Така спорідненість біобібліографічної діяльності з суто галузевою науковою працею у межах філології, мистецтвознавства, соціології творчості пояснюється в історичних межах ХІХ ст. особливостями формування масиву первинних наукових документів про Т. Шевченка, які формували єдиний інформаційний простір у сфері наукового поняття «шевченкіана». Системно відбувалося опрацювання фактів із життя поета, написання вичерпної хроніки його життя, здійснення наукового аналізу творчості, формування й аргументування концептуальних поглядів на творчість поета та художника. Системність праці зі створення первинних документів визначалася потребами розвитку гуманітарних наук у суспільстві за українознавчим змістом і формуванням історико-філологічних наукових шкіл в окремих місцевостях. Обмеженість об'ємних самостійно виданих біобібліографічних праць про Т. Шевченка цього періоду, підпорядкованість і органічна єдність бібліографії з критико-оглядовою діяльністю як напряму літературознавства саме і пояснюються процесами накопичення масиву інформації в царині шевченкознавства, який би відзначався системністю та мав у своїй сукупності прогностичні завдання для подальшого дослідження. Тим більше, що постать Т. Шевченка вже на початку ХХ ст. була окреслена поняттям «національний герой».

Бібліографічна шевченкіана, підпорядковуючись законам формування інформаційного простору, відслідкову-

вала з моменту свого виникнення всі потоки створюваних документів про поета по регіональних наукових школах України і поступово ускладнювала свої форми подачі інформації для споживачів, акумулювала створюваний науковцями документний потенціал для нащадків.

Історія друкування праць про Т. Шевченка свідчить, що до середини 80-х рр. ХІХ ст. майже не публікувалися монографічні праці, що було зумовлене як цензурними заборонами, так і науковими вимогами до публікацій: пошук архівних матеріалів, об'єктивний опис фактів, науковий аналіз у межах галузі знань, концептуальність [3, с. 7].

Діячі науки, літератури, мистецтва були причетні до процесу формування первинних наукових праць про Т. Шевченка ще за часів його життя та відразу по смерті. Автори багатьох біографічних і наукових нарисів про поета впродовж історії Відродження України самі були віднесені до розряду «діячів краю», «діячів України», зважаючи саме на їхній внесок до українського шевченкознавства.

Одним із перших свої міркування про складність постаті поета та його творчості опублікував М. Костомаров, котрому належить чи не перший опис постаті поета на творчому різдоріжжі: «Я увидел, что муза Шевченко раздирала завесу народной жизни... Поэзия всегда идет вперед, всегда решается на смелое дело; по ее следам идут история, наука и практический труд» [7, с. 400]. Історик здобув освіту у Харківському університеті та сприяв формуванню оригінального концептуального напрямку історії України в історичній школі Харкова. Ще за життя Т. Шевченка він під псевдонімом Ієремія Галка опублікував у Харківському літературному збірнику «Молодик» (1844 р.) науково-оглядову працю «Обзор сочинений, написанных на малороссийском языке», де три сторінки відвів «Кобзареві» Шевченка з посиланнями та порівняннями [10, с. 11; 11, с. 483].

П. Куліш, особисто знайомий із Т. Шевченком, подав у «Чернігівських губернських відомостях» огляд видань творів Шевченка. Подібні публікації П. Куліша з'явилися також у Львівській «Просвіті» та у журналі «Україна» [10, с. 17; 11, с. 484] і є першими спробами наукового та бібліографічно-оглядового опису літературної спадщини поета.

Популярність поета і поширеність його творів в усіх українських землях доводять публікації у місцевій пресі Харкова, Києва, Полтави, Чернігова, Ніжина, Одеси, Львова, Коломиї та Перемишля. У «Полтавських губернських відомостях» з'являються ґрунтовні літературознавчі публікації П. Куліша та П. Єфименка з посиланнями на друки про видатних письменників нової української літератури Т. Шевченка, М. Вовчка, М. Максимовича. М. Максимович у київських часописах ще за життя Т. Шевченка публікує літературно-критичні статті про нову українську літературу, згадуючи М. Гоголя, Т. Шевченка та П. Куліша. У Львівській «Основі» тематика Шевченківських творів із фактами їх видання та аналізом творчості подаються П. Кулішем і М. Лазаревським [10, с. 21; 11, с. 484].

Львівське «Слово» одним із перших українських періодичних видань подає в якості самостійної публікації хронікально-бібліографічний матеріал «Осмотр часописей» із посиланням на публікацію професора слов'янської філології Харківського університету П. Лазаревського про вшанування пам'яті Т. Шевченка в огляді «Пешт-Будинських відомостей» [11, с. 30]. А «Чернігівські губернські відомості» в своїй неофіційній частині друкували «Библиографические известия», в яких подавалась інформація про видання творів Т. Шевченка, зокрема в альманасі «Хата» П. Куліша, в якому вміщені десять невідомих поезій Т. Шевченка [10, с. 483]. На шпальтах неофіційної частини в «Библиографических известиях» П. Куліш у 1860 р. вміщує огляд усіх попередніх видань творів Т. Шевченка (від «Кобзаря» 1840 р. до «Кобзаря» 1860 р.). Публікація таких бібліографічних повідомлень про літературні друки у крайовій пресі з часом стає потребою просвітництва читачів і орієнтації їх у царині самостійної освітянської діяльності. За такими вимогами освітянства слід відзначити публікацію П. Єфименка «Український літературний літопис» у неофіційній частині «Полтавських губернських відомостей» [10, с. 484]. Систематизований за історією літературного процесу огляд подає інформацію про «Кобзар» Т. Шевченка.

Після смерті Т. Шевченка у науковому та бібліографічному просторі довгий час тривала емпірична робота з по-

шуку, ідентифікації, зіставлення матеріалів і фактів про життя поета. Місцевій громадськості публікації такого змісту подавалися поодинокі. Виключенням є публікація в «Одеському віснику» праці «Бібліографія» як самостійного публіцистичного матеріалу, в якому подано перелік видань Т. Шевченка за 1875–1876 рр. [10, с. 485]. Наукова розвідка О. Андрієвського «Тарас Григорьевич Шевченко в отзывах о нем иностранной печати» була видана в Одесі 1879 р. У якості передмови автор подає доволі вичерпний огляд перекладів творів Т. Шевченка та досліджень його творчості [10, с. 485]. Із Одесою пов'язана бібліографічна шевченкіана М. Комарова. Його найвідоміша праця «Шевченко в литературе и искусстве. Библиографический указатель материалов для изучения жизни и произведений Т. Шевченко» видана в Одесі 1903 р. [10, с. 491]. Науковець поступово йшов до бібліографічної шевченкіани шляхом опрацювання літератури про нову українську літературу, матеріалів про життя Т. Шевченка, публікацій його творів, досліджень творчості поета та художника. Інформацію М. Комаров подавав у оглядових публікаціях, які тяжіли до наукової вичерпності [10, с. 486–487].

Бібліографічні праці М. Комарова про Т. Шевченка чи не єдині в історії української регіональної бібліографії до 1917 р., видані в якості самостійних наукових друків. Така практика наукового та бібліографічного видання про Т. Шевченка була наслідувана тільки за часів організаційного оформлення науки в Україні у 1918 р. шляхом сприйняття бібліографічної діяльності як суто наукового напрямку та формування стратегії бібліографії у межах оновленого українського соціуму.

У другій половині ХІХ ст. усе ж продовжувала домінувати тенденція поєднання наукової та бібліографічної діяльності через вимогу обґрунтованості та вичерпності джерелознавчої бази. У Харківській науковій школі послідовно в цьому напрямку працювали професори М. Сумцов, Д. Багалій, І. Айзентшок. Професор М. Сумцов мав усталений науковий інтерес до творчості Т. Шевченка. Однак, зважаючи на цензурні перешкоди, у 1881–1882 рр. не вийшла друком його біографічна праця про Кобзаря. Наукові матеріали учений розміщував у місцевій періодичній пресі «Южный

край», «Вестник Харьковского историко-филологического общества», наукових працях університету. М. Сумцов був першим автором довідкової статті про Т. Шевченка для «Енциклопедичного словника» Брокгауза і Ефрона (1903 р.). Як обов'язкову частину стаття мала огляд літератури про життя та творчість поета [11, с. 72; 10, с. 491]. Також він зробив спробу бібліографування літератури про Т. Шевченка-художника, створивши анотований список літератури до праці «Новости по истории украинского искусства» [10, с. 494]. Науково-бібліографічне опрацювання шевченкіани М. Сумцов продовжував до останнього року свого життя, створивши унікальну за всіма інформаційними ознаками працю «Хрестоматія по українській літературі», де ним розроблено «Теми для студій над Шевченком» [10, с. 494].

Професор Харківського університету Д. Багалій, засновник школи історичного краєзнавства у східному регіоні України, свою наукову прихильність до постаті Т. Шевченка реалізував у розбудові національної науки після 1917 р., очоливши у 1926 р. Інститут літератури імені Т. Шевченка, заснований у Харкові. Д. Багалій був першим директором цього Інституту, що став згодом науковим центром шевченкознавців Києва та Харкова. За ініціативи директора та редакційного комітету Інституту була розроблена програма видання творів Кобзаря з попередньою пошуковою джерелознавчою працею. Складна структура Інституту літератури забезпечувала реалізацію всіх напрямів наукових досліджень у системному вивченні історії українського письменства та шевченкознавства в ньому. Планувалося підготувати до видання опис архівних матеріалів із деталізованим переліком їх для наукової громадськості України [7, с. 9–10]. Так звані «Шевченківські збірники», які вийшли за часів директорства Д. Багалія як наукові праці Інституту, мають у своїй бібліографічній частині всі ознаки науково обґрунтованих праць за визначеною тематикою і тяжіють до вичерпності.

У Києві та Львові фундаментальні праці про життя і творчість Т. Шевченка у контексті історії нової української літератури видають І. Житецький, О. Огоновський, О. Грушевський, М. Грушевський, Б. Грінченко, Д. Яворницький, І. Калинович. Окрему сторінку в осередку львів-

ських шевченкознавців посідає І. Франко. Його інтерес до Т. Шевченка був сформований завдяки науковому зацікавленню дослідженням цілісності історії українського письменства. Підтвердженням такого творчого підходу до біографістики Т. Шевченка у І. Франка знаходимо в тематичному збірнику праць письменника «Іван Франко. Шевченкознавчі студії» [12]. Межі шевченкознавства у І. Франка простягаються від суто оглядових нарисів про публікації щодо життя і творчості Кобзаря до окремих текстів задуманої докторської дисертації про політичну поезію Т. Шевченка. Стратегічним для майбутніх поколінь бібліографів шевченкіани Західного регіону України стала сформульована І. Франком теза у «Вступі до дисертації...»: «Раменами своєї поезії сягає він також до чехів, сербів, молдован, кавказців, киргизів, усюди по тих широченних просторах... І всюди по тих широченних просторах лунає ім'я нашого Кобзаря: його переводять, студіюють...» [12, с. 112]. Цей дороговказ І. Франка згодом визначив окремий напрям діяльності бібліографів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника зі створення серії покажчиків перекладів творів Т. Шевченка мовами світу — «Т. Г. Шевченко французькою мовою» (1967 р.), «Т. Г. Шевченко мовами італійською, іспанською, португальською та есперанто» (1968 р.). До речі, можемо припустити також наступне. У 1866 р. М. Драгоманов у «Санкт-Петербуржских ведомостях» подав аргументовану статтю «Шевченко как друг поляков» [11, с. 39]. Саме від цього року в бібліографії творів друку про життя і творчість Т. Шевченка ми спостерігаємо зростання інтересу до теми зв'язків поета з іншими народами — саме у межах досліджень наукових шкіл Наддністрянської України.

Київ із його усталеними науковими інтересами до історії української літератури та шевченкіани завжди посідав місце стратегічного центру, що визначав рух наукового дослідження та був флагманом у розгортанні всіх напрямів складного системного знання «шевченкознавства». Саме у Києві, зважаючи на обмеженість друкарських можливостей інших регіонів України, виходила найбільша кількість друкованих праць про Т. Шевченка, що органічно задовольняли потреби суспільства у знанні про поета, митця, борця,

людину. Якщо абстрагуватися від сучасного столичного статусу Києва в Україні, то в минулому в історико-культурному регіоні під назвою «Київ» одночасно було скупчено всі три ознаки зв'язків Т. Шевченка з краєм, який сам поет вважав місцем свого змушніння: народження, перебування, діяльності. Саме цей історико-культурний регіон, який обіймав землі центральної України, сформував світлий образ Шевченка як «національного героя» та втілення духовності українського народу.

Київські періодичні видання («Київська старовина», «Киевская мысль», «Друг народа», «Киевское слово», «Село») вміщували матеріали про Т. Шевченка, зважаючи на цільові потреби читацької аудиторії, то добираючи популярну літературу для самостійної освіти, а то формуючи наукові добірки з посиланнями на джерела. Останній вид публікацій був характерним для «Київської старовини» та «Записок Українського наукового товариства». Саме Українське наукове товариство в Києві у 1915 р. видало ювілейний шевченківський збірник фундаментальних праць, супроводжуваних значною джерелознавчою базою [1]. У межах біографіки Києва та Київщини проводив наукові дослідження М. Грушевський. Його шевченкіана представлена у київських часописах — «Село», «Записки Українського наукового товариства», «Літературно-науковому віснику» (Київ–Львів) [11]. У ювілейному виданні 1915 р. на честь століття з дня народження поета М. Грушевський подав наукову розвідку «Матеріали до історії Кирило-Мефодіївського братства». Як і всі його праці, публікація засновувалася на опрацьованні значних архівних і друкованих джерел і містила посилання на останні при викладенні фактів історичної хроніки виникнення Братства, аналізу його діяльності та її наслідків для Українського Відродження.

Після революційних змін на терені України у першій третині ХХ ст. крайова та краєзнавча бібліографічна шевченкіана зазнали реформації. Реформування адміністративного устрою України впродовж 1918–1932 рр. порушило межі історико-культурних регіонів, роздрібнивши їх на області [6]. Пройшов також розподіл наукової та бібліографічної роботи по окремих організаційних структурах. Крайова та краєзнавча бібліографія функціонально були

підпорядковані бібліотечним установам. Хоча при наукових установах у межах Академії наук України, музейних установах, університетах збереглися традиції науково-бібліографічного студювання, пов'язаного з діячами краю. Методологічні потреби розвитку крайової біобібліографії вимагали вирішення питання: у межах яких країв нового адміністративного поділу України проходило життя та діяльність Т. Шевченка?

Починаючи з 30-х рр. ХХ ст. краєзнавча бібліографічна шевченкіана зосередила увагу на фактах зв'язку Кобзаря з краєм і пошуках літературних джерел, що висвітлюють ці зв'язки. Змістовно вона почала орієнтуватися на завдання бібліотечної практики з розповсюдження літератури, просвітництва, розробки рекомендацій для самостійного читання, а тому «відійшла» від потреб наукових шкіл історичних регіонів, що методологічно та методично спростило завдання укладання бібліографічних покажчиків. У системі біобібліографії Т. Шевченка переважно посіли місце рекомендаційні покажчики і так звані «малі форми» бібліографічних праць — пам'ятки, списки, рекомендації типу «Т. Г. Шевченко і Київ» [9]. Декілька покажчиків, виданих обласними універсальними науковими бібліотеками, за методичними ознаками знаходяться на межі рекомендаційних і науково-допоміжних: «Т. Г. Шевченко і Вінниччина» [8], «Шевченко Т. Г. і Полтавщина» [13].

У сучасній бібліографічній діяльності щодо імені Т. Шевченка за межами краєзнавчої та регіональної бібліографій залишаються покажчики, створені установами Києва. Однак вони відповідають науковим вимогам до таких праць і кумулюють джерела про персоналію, прогностично оцінюють стан дослідженості, надають науковцям право вибору теми щодо перспектив наукового студювання в шевченкознавстві. Такі вимоги щодо біобібліографії були сформульовані Постійною Комісією для складання біографічного словника діячів України при УАН ще в 20-ті рр. ХХ ст. За історичних умов впливовість і нормативність цих вимог були порушені та залишилися не виконаними в цій сфері наукової діяльності. Сучасні потреби в обласних наукових середовищах у бібліографічній шевченкіані задовольняються за допомогою покажчика, створеного

Державною публічною бібліотекою АН УРСР, що став уже бібліографічним раритетом [10; 11].

Кожна ювілейна дата великого Кобзаря буде порушувати питання про досконалість інформаційної бази у межах якісно нових умов життя суспільства та відновлення своїх духовних витоків [2].

1. *Збірник пам'яті Тараса Шевченка (1814–1914) [Текст].* – К. : Укр. наук. т-во в Києві, 1915. – 258 с.
2. *Источниковедческие и методологические проблемы биографических исследований : сб. матер. науч.-практ. семинара (Санкт-Петербург, 4–5 июля 2002 г.).* – СПб. : Изд.-во С.-Петербур. ун-та, 2002. – 256 с.
3. *Кониський О. Я.* Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя [Текст] / О. Я. Кониський. – К. : Дніпро, 1991. – 702 с.
4. *Корнейчик І. І.* Історія української бібліографії. Дореволюційний період : нариси [Текст] / І. І. Корнейчик. – Харків, 1971. – 373 с.
5. *Петрикова В. Т.* Діячі краю в сучасній українській бібліографії [Текст] / В. Т. Петрикова // *Бібліотеч. вісник.* – 2007. – № 3. – С. 14–16.
6. *Петрикова В. Т.* Особливості становлення та розвитку системи краєзнавчої бібліографічної інформації в Україні (1917–1991 рр.) : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.08 / В. Т. Петрикова ; НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2001. – 19 с.
7. *Симоненко Р. Т.* Тарас Шевченко та його доба : док.-хрестом. висвітлення життя і діяльності видатного сина України та найближчих у часі спадкоємців і продовжувачів його справи І. Я. Франка, Лесі Українки, М. П. Драгоманова [Текст] / Р. Т. Симоненко ; в 3-х тт. – Т. 1 / Р. Т. Симоненко, В. Л. Берестенко. – Харків : Фоліо, 2013. – 495 с.
8. *Т. Г. Шевченко і Вінниччина : бібліограф. покажчик [Текст] /* Вінницька держ. обл. універ. наук. б-ка ім. К. А. Тімірязєва. – Вінниця, 1991. – 40 с.
9. *Т. Г. Шевченко і Київ : рекоменд. список л-ри [Текст] /* Центр. міська б-ка ім. Лесі Українки м. Києва. – К., 1989. – 29 с.
10. *Т. Г. Шевченко.* Бібліографія літератури про життя і творчість. 1839–1959 [Текст] / АН УРСР, Держ. публ. б-ка. – В 2-х тт. Т. 2 (1917–1959). – К., 1963. – 601 с.
11. *Т. Г. Шевченко.* Бібліографія л-ри про життя і творчість. 1839–1959 [Текст] / АН УРСР, Держ. публ. б-ка. – В 2-х тт. Т.1 (1839–1916). – К., 1963. – 422 с.
12. *Франко І.* Шевченкознавчі студії [Текст] / Упоряд. М. Гнатюк. – Л. : Світ, 2005. – 472 с.
13. *Шевченко Т. Г. і Полтавщина : бібліогр. покажчик [Текст] /* Полтавська обл. наук. б-ка ім. І. П. Котляревського. – Полтава, 1985. – 11 с.

Історіографія регіональної біобібліографії вітчизняного шевченкознавства

Петрикова В. Т., доцент Харківської державної академії дизайну і мистецтв, кандидат історичних наук (м. Харків).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Вип. 11. – С. 323–335.

Розглянуто питання історії і сучасного стану регіональних біобібліографічних ресурсів, які змістовно відображають проблеми національної шевченкіани. Акцентовано увагу на історичних аспектах формування документальних потоків первинних документів про життя і творчість Т. Г. Шевченка в окремих регіонах України, мотивації потреб суспільства в створенні бібліографічних праць, особливостях бібліографічної практики діячів культури зі створення галузевих бібліографічних робіт про Т. Г. Шевченка в період формування наукових шкіл в регіонах України. Проаналізовано питання становлення та трансформації сучасної методології регіональної бібліографічної шевченкіани, витoki якої пов'язані з організацією Академії наук України. Зроблено аналіз регіональних біобібліографічних ресурсів шевченкознавства відносно позиціонування їх в інформаційному просторі науки в Україні та їх співвідношення з міжнародною практикою бібліографування біографічних документів.

Ключові слова: бібліографічна шевченкіана, біобібліографічні ресурси, документальні потоки, інформаційний простір, краєзнавча бібліографія, національна наука, регіональна бібліографія.

Historiography of regional bibliography of domestic science about Shevchenko

Petrykova V.T., assistant professor, Kharkiv State Academy of Design and Arts, PhD (Kharkiv).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Vol. 11. – С. 323–335.

The questions of the history and current state of bibliographic resources of Ukraine, substantially reflecting the problems of national shevchenkiany. The attention is focused on the historical aspects of the formation of the documentary flows of primary documents about the life and works of Taras Shevchenko in some regions of Ukraine, motivation needs of the community in the creation of bibliographic work, especially bibliographic practices of artists to create works of bibliographic industry Taras Shevchenko during the formation of scientific schools in the regions of Ukraine. Analyzed the issues of formation and transformation of the modern methodology of regional bibliographic shevchenkiany, whose origins are linked to the organization of the Academy of Sciences of Ukraine. The analysis of regional biobibliographic resources Shevchenko on their positioning in the information space of Science of Ukraine and the correlation of their importance to the international practice bibliografirovanija biographical documents.

Keywords: bibliographic shevchenkiy, biobibliographical resources documentary flows, information space, natural history bibliography, national science, regional bibliography.

Историография региональной биобиблиографии отечественного шевченковедения

Петрикова В. Т., доцент Харьковской государственной академии дизайна и искусств, кандидат исторических наук (г. Харьков).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Вып. 11. – С. 323–335.

Рассмотрены вопросы истории и современного состояния биобиблиографических ресурсов Украины, содержательно отражающие проблемы национальной шевченкианы. Акцентируется внимание на исторических аспектах формирования документальных потоков первичных документов о жизни и творчестве Т. Г. Шевченко в отдельных регионах Украины, мотивации потребностей общества в создании библиографических трудов, особенностях библиографической практики деятелей культуры по созданию отраслевых библиографических работ о Т. Г. Шевченко в период формирования научных школ в регионах Украины. Проанализированы вопросы становления и трансформации современной методологии региональной библиографической шевченкианы, истоки которой связаны с организацией Академии наук Украины. Произведен анализ региональных биобиблиографических ресурсов шевченковедения относительно их позиционирования в информационном пространстве науки Украины и сопоставления их значимости с международной практикой библиографирования биобиблиографических документов.

Ключевые слова: библиографическая шевченкиана, биобиблиографические ресурсы, документальные потоки, информационное пространство, краеведческая библиография, национальная наука, региональная библиография.

*Наталя Петрівна МАРЧЕНКО,
старший науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ)*

НОВІТНЯ ШЕВЧЕНКІАНА НА САЙТАХ ПРОВІДНИХ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ ДЛЯ ДІТЕЙ

Стаття розкриває основні тенденції новітньої шевченкіани на сайтах провідних бібліотек України для дітей, що намітилися в процесі святкування 200-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка.

Ключові слова: Т. Г. Шевченко, біографіка, інформаційні ресурси, бібліотека для дітей.

The article focuses on the main trends of the modern Shevchenkiana on sites of the leading libraries for children of Ukraine, that emerged during the celebration of the 200th anniversary of the Taras Shevchencko's birth.

Keywords: Shevchenko, biohrafika, information resources, library for children.

Статья раскрывает основные тенденции новейшей шевченкианы на сайтах ведущих библиотек Украины для детей, наметившиеся в процессе празднования 200-летия со дня рождения Т. Г. Шевченко.

Ключевые слова: Т. Г. Шевченко, биографика, информационные ресурсы, библиотека для детей.

Українське національне шкільництво та бібліотечна справа, орієнтована на користувача-дитину, довго існували в межах ворожих їй тоталітарних режимів. А що вкорінену в народну свідомість спадщину Т. Г. Шевченка не могла проігнорувати жодна ідеологія, його доробок активно використовувався для вибудовування та впровадження в соціум панівних ідеологем. Відтак уже наприкінці ХІХ ст. у «дитячом» потрактуванні Шевченка намітилися тенденції, що проіснували, формально налаштовуючись на ті чи інші соціальні замовлення, фактично до початку ХХІ ст.: 1) чітке розмежування стихійного, «домашнього», ніким не коментованого та «офіційного», відповідно скерованого читання Шевченка; 2) свідоме злиття реальної особи поета

та образу автора задля створення «зразка українця», який слід наслідувати та шанувати, а не переосмислювати; 3) формування переліку творів Шевченка для дитячого вжитку, який більше відповідав суб'єктивним смакам упорядника та існуючим ідеологічним концепціям, аніж обґрунтованим вимогам вікової психології та реальним навчальним цілям [4]. Лише в останні десятиліття (у тому числі завдячуючи прискореному входженню України в глобальний інформаційний простір) нарешті намітилася чітка переорієнтація в позиціонуванні образу та творчості Т. Г. Шевченка для дітей. Основні тенденції новітньої шевченкіани для дітей яскраво виявилися в процесі святкування 200-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка та виразно простежуються на сайтах провідних дитячих бібліотек України, які в межах вітчизняної бібліотечної системи є науково-дослідними, інформаційними, консультативними, координаційними, організаційно-методичними центрами з питань бібліотечно-інформаційного обслуговування та культурного розвитку дітей, організації та вивчення дитячого читання.

Поряд із цим новітні дослідження засвідчують, що організаційно-функціональні та технологічні трансформації комунікаційного середовища дитячого читання нині визначають насамперед інтенсивні темпи поширення мультимедійного простору, заснованого на конвергенції текстової, аудіальної, візуальної, графічної та анімаційної інформації, а також наданні користувачам можливості як сприймати її в режимі реального часу та діалогу, так і вносити у контент власні корективи (феномен віртуальної реальності), що суттєво змінило моделі читацької поведінки, тип пам'яті та мислення сучасної дитини [3, с. 16]. Це, безперечно, вплинуло на осмислення дітьми феномену Кобзаря, а отже, вимагає сутнісних змін у формах і методах популяризації доробку та образу Т. Шевченка серед юні.

У своїй статті на основі аналізу сайтів провідних бібліотек України для дітей ми спробували відстежити та проаналізувати ці прогнозовані новітні тенденції вітчизняної «дитячої» Шевченкіани.

Станом на 2013 р. в Україні доступ до мережі Інтернет мають 675 бібліотек для дітей, а 626 бібліотек мають електронну адресу [6, с. 3]. За результатами дослідження ук-

раїнського сегмента інтернет-простору О. О. Литвиненко, на 2011 р. обсяг фондів електронних видань дитячих та юнацьких бібліотек у середньому складав 1,5 % загального обсягу фонду, а частка мультимедійних видань становила 63,7 % від загального обсягу електронних. Типологічно майже половину електронних фондів складали видання для дозвілля, значною була недостатність науково-популярних і довідкових видань [3, с. 10]. Лише 2 % дитячих та юнацьких бібліотек мали власні веб-сайти, а дистанційний пошук інформації на їх основі пропонували лише 53,6 % дитячих бібліотек, відповідно, доступ до електронного каталогу — 50 %, віртуальної довідки — 57,1 %, гостьової книги — 28,6 %, форуму — 21,4 % [3, с. 12]. Водночас дослідниця аргументовано довела, що, оскільки діти природно зорієнтовані на прийдешнє, вони легко та з інтересом опановують новітні ресурси і технології, що спонукає дитячі бібліотеки (аби утримати свою читацьку аудиторію) значно інтенсивніше, ніж інші, вести роботу над просуванням своїх веб-сайтів: «Нині ступінь залучення дітей до бібліотеки та читання на пряму залежить від успішності ведення бібліотеками своїх онлайн-сторінок» [3]. У свою чергу практика провідних дитячих бібліотек засвідчила, що успішність бібліотечних онлайн-ресурсів прямо залежить (за І. Торлінім) від співвідношення статичної та динамічної інформації на них і визначається кількістю та якістю віддалених сервісів, запропонованих бібліотекою цільовій аудиторії [8]. Водночас на основі аналізу читацьких запитів у тематичному та віковому аспекті Н. Й. Дзюба з'ясувала, що лише продумана, виважена організація дитячого читання з раннього віку забезпечує в подальшому свідоме ставлення людини як до книжкового, так і до інформаційного контенту загалом [1].

На момент відзначення 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка всі бібліотеки для дітей України мали значний напрацьований досвід із популяризації постаті та творчості митця (типові заходи: розмаїті книжкові (дитячого малюнка, ілюстрації, фото тощо) виставки, літературно-поетичні (мистецькі) години (ранки, вечори), зустрічі, літературно-музичні портрети (композиції), театралізовані дійства, музично-поетичні вечори, дні інформації тощо). Але засновувався він здебільшого ще на «советських» ме-

тодологічних засновках і методиці, враховував можливості наявних (на жаль, застарілих) фондів і узвичаєні практики. Новітні завдання бібліотек України для дітей щодо розуміння, творення та популяризації Шевченкіани серед підростаючого покоління були чітко окреслені лише у 2010 р.: «Висока місія українських бібліотек для дітей полягає в тому, щоб, володіючи спадщиною Кобзаря та використовуючи єдиний фонд централізованих бібліотечних систем, внутрішньо системний обмін (ВСО), МБА, гідно представити її молодому поколінню, всією сукупністю методів системної творчої пропаганди донести до читача світ образів, думок, ідей Великого Кобзаря, історію його життя, головною метою яких є те, щоб кожне нове покоління було не лише споживачем високої духовності Шевченка, а й творцем шевченкової України, тим самим вносячи свою частку в розбудову України» [5].

Як наслідок, упродовж наступних років бібліотеки для дітей намагалися зорганізувати свою роботу щодо Шевченкіани таким чином, щоб: 1) єднати різні покоління шанувальників творчості митця для забезпечення спадковості поколінь у пізнанні Тараса Шевченка; 2) осучаснювати вже відомі форми та методи популяризації Кобзаря шляхом широкого використання комунікативних діалогових форм роботи з аудиторією.

На момент відзначення 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка фактично в усіх дитячих бібліотеках України (до районних включно) були розгорнуті постійно діючі книжкові виставки, що висвітлювали життя, творчість і світогляд поета, унаочнювали його життєві шляхи, шевченкіану в поезії, живописі, музиці, на світових обрях. Обласні бібліотеки підготували також окремі розділи, присвячені своїм землякам — лауреатам Шевченківської премії тощо. Популярності набули розповіді про появу «Кобзаря» та роль цієї книжки в історії та культурі України, подані зазвичай у форматі «виставки однієї книги» (до уваги дітей — розмаїті видання «Кобзаря», що є в колекції даної бібліотеки, а нині також віртуальна подорож до єдиного в світі музею однієї книги «Кобзар», м. Черкаси). Добре зарекомендували себе і виставки-презентації «„Кобзар” із моєї домашньої бібліотеки», що дають змогу залучити до співпраці родину,

розкрити маленькому читачеві суть родинного як народно-го. Так само популярності зажили голосні читання поезії Шевченка у родинному колі для наймолодших, які поєднують покоління та дають змогу природно долучити дітей до Шевченкової біографіки. Тому самому сприяють також традиційні виставки дитячих малюнків за творами Т. Шевченка, зустрічі з письменниками-лауреатами Національної премії України ім. Т. Г. Шевченка, літературні читання, вечори поезії, цикли літературних годин для старших читачів тощо. Комплексний характер впливу носять різноманітні тематичні вікторини та конкурси (скажімо, найдавніший, відомий ще за життя Кобзаря, — конкурс на кращого читця-декламатора поезій Т. Г. Шевченка) та написання власних творів обдарованими дітьми.

У ці роки намітилися тенденції: а) прагнення організаторів масових заходів до синтезу елементів усної оповіді та наочності, поєднання в одному заході слайд-показів, музичного супроводу, декламації, гри тощо; б) ознайомлення дітей у бібліотеці з такими гранями життя поета, які майже не вивчаються в школі (популярними стали заочні/віртуальні краєзнавчі подорожі, подорожі життєвими шляхами Кобзаря, до музеїв, пам'ятників тощо); в) популяризація внеску Т. Г. Шевченка у розвиток мистецтва, зокрема живопису та музики; г) планомірне введення елементів шевченкознавства до дослідницької діяльності обласних бібліотек для дітей¹.

У ювілейному 2014 р. згідно зі «Зведеним планом заходів бібліотек України для дітей до 200-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка» (режим доступу: <http://www.chl.kiev.ua/default.aspx?id=6547>) були заплановані та проведені 75 заходів із вшанування пам'яті Кобзаря. Здебільшого вони припали на час Шевченківських свят. Так, НБУ для дітей провела десять тематичних заходів у березні та один — у жовтні². Серед пропонованого домінували традиційні заходи (книжкові та художні виставки «Шляхи Тарасової

¹ Прикладом результативності такої роботи може бути дослідження Центральної бібліотеки ім. Т. Г. Шевченка для дітей м. Києва, яке проводиться з 2000 р.

² Творча зустріч із автором книжки про дитинство Т. Шевченка — сучасним дитячим письменником і видавцем Іваном Андрусяком.

долі», «Володар царства духу і царства культури» та ін.³; літературно-поетична година «Нас єднає Шевченкове слово»; літературно-музичний портрет «Вічно живе серце народу»; театралізоване дійство (відкриття Тижня дитячого читання) «Світлиця Шевченківського заповіту»; музично-поетичний вечір «Шевченкове слово, як українська пісня — «без золота, без каменю, без хитрої мови, а голосна та правдива, як Господа слово»). Але були й принципово новітні форми роботи, скажімо, відеоподорож «Тарасовими шляхами», що дала змогу читачам 5–9 класів побачити місця, які свого часу відвідав Т. Г. Шевченко. Так само на новітніх технологіях засновувалися події Дня інформації «Шевченкові думки переживуть віки», у межах якого відбулася мультимедійна презентація «Вінок Кобзареві: пам'ятники Т. Г. Шевченку», були представлені віртуальна виставка «Стежками творчості генія» та слайд-репортаж «Палітра Шевченка», які гармонійно поєдналися з традиційним поетично-мистецьким святом «І лине над землею Шевченкове святее слово...» та інтерактивною стенд-грою «Юні шевченкознавці».

Бібліотеки України для дітей провели шість тематичних конкурсів. Зокрема, НБУ для дітей зініціювала всеукраїнський фотоконкурс «Map-Ukraine Шевченкіана», що тривав упродовж року. Обласні конкурси у січні–березні 2014 р. провели Сумська ОБД ім. М. О. Островського (конкурс дитячої творчості «Дитяча Шевченкіана») та Хмельницька ОБД ім. Т. Г. Шевченка за підтримки Хмельницької ОДА (конкурс юних дарувань «Кобзаріки»). Огляд-конкурс «Нас єднає Шевченкове слово» у березні 2014 р. зорганізувала Тернопільська ОБД. Попри складну ситуацію в країні ЦМДБ ім. А. П. Гайдара ЦБС для дітей м. Сімферополя у першому кварталі 2014 р. провела літературно-художній конкурс «Шляхами Великого Кобзаря», а Маріупольська ЦБ ім. М. Горького Маріупольської МЦБС для дітей у четвертому кварталі зорганізувала конкурс читців «Шевченкове слово у серці мого».

³ Вони містили не лише твори Т. Г. Шевченка та книжки про нього з фондів бібліотеки, а й видання з фольклорними згадками про Кобзаря, а також творчі роботи читачів бібліотеки.

Також у плані зазначені ще 57 заходів, із яких 35 (що в нинішній ситуації варте уваги!) запропоновані та здійснені Донецькою ОБД ім. С. М. Кірова. Здебільшого це традиційні заходи (бібліографічний огляд, опитування, групова бесіда, конкурс читців, декада Шевченківської поезії, день інформації, конкурс дитячої творчості, театралізована вистава тощо), але серед них чимало заснованих на кращих здобутках новітніх технологій та напрацювань шевченкознавців, скажімо, вебліографічна подорож «Він прийшов на Донбас, як до рідного дому...», віртуальна подорож «Тарас Шевченко та Донбас», віртуальна виставка «Дзвенять Кобзареві струни».

В інших областях України «Зведеним планом...» були передбачені та відбулися теж чимало заходів. У традиційному руслі відзначили шевченківський рік у низці областей, де готували узвичаєні «комплекси заходів» до Шевченківських днів, скажімо: «Великому Кобзарю присвячується» (Закарпатська ОБДЮ), «Не вмирає душа наша, не вмирає воля...» (Центральна бібліотека ім. Т. Г. Шевченка для дітей Києва), «Благослови мене, друже, славою святою... (До 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка)» (ЦМДБ ім. А. П. Гайдара КУ «МЦБС для дітей м. Одеси»), «Ми чуємо тебе, Кобзарю, крізь століття» (Рівненська ОБД).

Низка бібліотек також скористалася добре відомими форматами: літературно-музичного свята («Поезія Шевченка — музика душі», Криворізька МДБ КЗК «Міська дитяча бібліотека»); «Хоч ми невеличкі, мало років маємо, але про Шевченка вже багато знаємо», Житомирська ОБД), літературно-музичного вечора («Наша дума, наша пісня не вмре, не загине», Кременчуцька ЦМДБ ім. І. Ф. Торубари), літературно-музичного салону («Світлиця Шевченківського заповіту», Черкаська ОБД), театральної постановки дитячого театру («Співець слова», Центральна дитяча бібліотека ЦБС для дітей м. Ізмаїла), обласної вікторини («Я на сторожі коло їх поставлю слово», Волинська ОБД). Водночас чимало дитячих бібліотек країни поклали у засновок залучення дітей до шевченкіани новітні технології та методичні напрацювання в галузі дитячого читання. Так, Миколаївська ОБД ім. В. Лягіна на початку 2014 р. провела літературний

мультимедійний екскурс «З дитинства йдемо до Шевченка» та цикл мистецьких годин «Життя як творчість: Т. Г. Шевченко — художник і поет». Обласний поетичний марафон «Хмельниччина читає Шевченка» провела Хмельницька ОБД ім. Т. Г. Шевченка, обласну бібліотечну акцію «Читаємо Шевченка разом» — управління освіти і науки Чернігівської ОДА та Чернігівська ОБД ім. М. О. Островського, літературний діалог поколінь «Як «Кобзар» у хаті — буде щастя, знай!» — Тернопільська ОБД. До мистецької спадщини Шевченка звернулися на літературному вернісажі «Тарас Шевченко — майстер пензля» у Маріупольській ЦБ ім. М. Горького Маріупольської МЦБС для дітей. Краєзнавчі аспекти Шевченкіани розкрили у своїх заходах Сумська ОБД ім. М. О. Островського (краєзнавчо-мистецька презентація «Пам'ятає Сумщина Шевченка») та Донецька ОБД ім. С. М. Кірова (краєзнавчо-історичний екскурс «Шевченко і Донеччина»).

У низці областей України Шевченківські акції тривали упродовж усього 2014 р. Так, Полтавська ОБД ім. Панаса Мирного провела обласні читання «Кобзарєва стежина», Львівська ОБД і бібліотеки для дітей області zorganizували обласний фотопроект «Шевченкіана Львівщини», Херсонська ОБД ім. Дніпрової Чайки, дитячі та шкільні бібліотеки області зніціювали ювілейний відеопроект «Шевченкіана нашої родини», а Харківська ОБД разом із Белгородською ДБД ім. А. А. Ліханова, Курською ОДЮБ та Оренбурзькою ОБД провели літературну асамблею «Т. Г. Шевченко та М. Ю. Лермонтов: титани слова і честі».

Наведені у «Зведеному плані...» заходи не вичерпують усього розмаїття новітньої Шевченкіани для дітей, організованої на сайтах бібліотек України для дітей із нагоди 200-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка.

Більш широко кращі здобутки систематизовані на сайті НБУ для дітей у межах тематичної сторінки «Тарас Шевченко. Погляд через століття» (режим доступу : <http://www.chl.kiev.ua/default.aspx?id=6547>), що містить чотири розділи. Перший із них, «Кобзар єднає Україну», презентує вже згадуваний «Зведений план...», а також програму та методику проведення моніторингу ефективності заходів із

популяризації Шевченкіани у бібліотеках України для дітей⁴. Наступний розділ, «Всеукраїнський віртуальний фотоконкурс „Мар-Ukraine Шевченкіана”», запрошував узяти участь у конкурсі, а згодом давав змогу простежити його хід і результати. На перший тур Всеукраїнського віртуального фотоконкурсу «Мар-Ukraine Шевченкіана» надійшло 600 світлин з усіх куточків країни⁵. Надзвичайну щирість учасників у бажанні відкрити свого Шевченка, їхню незаангажованість, відсутність примусу з боку організаторів-дорослих засвідчують листи-підписи від учасників.

Наприклад, лист із Бобринця Кіровоградської області: «Мене звати Гончаренко Павло, я учень 11 класу Бобринецької загальноосвітньої школи I–III ступенів № 1. Завжди, перечитуючи «Кобзар» Т. Г. Шевченка, в моїй уяві поставали мужні і вольові люди, які, долаючи негаразди і буденність життя, залишалися добрими і чуйними. Цей героїзм і велика сила волі українського народу настільки переповняли моє серце, що я не помічав кохання в творах Т. Шевченка. Сьогодні я був ведучим на Шевченківському святі і по-новому відчув мелодійність і багатство творчості Великого Пророка. Мабуть, нічого в житті не відбувається випадково, бо сьогодні я відчув теплий погляд Дарини (на фото) і зрозумів — життя прекрасне»⁶. До другого туру фотоконкурсу пройшла 121 світлина у номінаціях: «Бібліотеки і Шевченко» (47 робіт), «Сім'я і Шевченко» (26 робіт), «Пам'ятники Кобзареві» (25 робіт), «Шевченко в школі, в житті...» (23 роботи)⁷. Роботи та історії переможців публікував співорганізатор конкурсу журнал «Однокласник», та-

⁴ Див.: Нас єднає Шевченкове слово : моніторинг ефективності заходів з популяризації Шевченкіани у бібліотеках України для дітей : програма та методика моніторингу // НБУ для дітей. – Режим доступу : <http://www.chl.kiev.ua/default.aspx?id=6547>. – Назва з екрану ; Підсумки див.: // НБУ для дітей. – Режим доступу : <http://www.chl.kiev.ua/Default.aspx?id=6824>. – Назва з екрану.

⁵ Збір фотографій для участі у першому етапі було припинено 9 березня о 18-00. Див. головний альбом на сторінці бібліотеки в «Контакті» (режим доступу: https://vk.com/album-29643823_185402834).

⁶ Див.: Завершився перший тур Всеукраїнського віртуального фотоконкурсу «mar-Ukraine Шевченкіана» // НБУ для дітей. – Режим доступу : <http://www.chl.kiev.ua/default.aspx?id=6562>. – Назва з екрану.

⁷ До голосування у другому турі долучилося 3 912 відвідувачів (IP-адреси). Загальне число переглядів фотографій — 63 526 разів!

кож конкурсні роботи переможців та світлини, що набрали велику кількість голосів у першому турі, були виставлені в залах НБУ для дітей.

Розділ «Звертаймось знов і знов до Кобзаря» репрезентує на загальній крапці здобутки Шевченкіани, створеної мережею ОДБ уже на новітніх теоретико-методичних і технічних засновках. Нині тут представлено 37 електронних документів, які являють собою чи не все розмаїття сучасних способів донесення інформації про визначну особу до користувача-дитини — від вебліографічних списків («Сайти, присвячені життю та творчості Тараса Григоровича Шевченка», ЦБС для дітей м. Севастополя) до конкурсу електронних медіаресурсів («Мой Шевченко: паруса творчества», Дніпропетровська МСБД). Важливо відзначити, що попри складну ситуацію в країні були представлені достойні зразки новітньої Шевченкіани для дітей бібліотеками як Криму (Республіканський конкурс дитячої творчості «На перехресті музи і долі»⁸, «Тарас Шевченко — світова наша слава: інформдось»⁹, Всекрымский творческий интернет-конкурс «Шляхами великого Кобзаря», «Произведения Т. Г. Шевченко из коллекции Музея детской книги ЦДБ им. А. П. Гайдара» та «Сайти, присвячені життю та творчості Тараса Григоровича Шевченка»), так і Донеччини («На вічному шляху до Шевченка»).

Заключний розділ — «Вічна Шевченкова весна...» — розкриває суть і презентує результати заходів, які проводилися дитячими бібліотеками України упродовж 2014 р. з метою пропагування творчості та постаті Шевченка серед юні. Нині представлено 89 позицій, що відображають усю палітру сучасних підходів до Шевченка та представляють фактично всі регіони України, включно з Кримом, Луганською та Донецькою областями. Зрозуміло, що більшість заходів були проведені під час Шевченківських днів навесні 2014 р., але їх розмаїття та кількість, а також нинішня (на жаль, часткова) наявність на сайтах відповідних бібліотек засвідчують щирий інтерес і бібліотекарів, і читачів до постаті та творчості Кобзаря. Так, бібліотеки Криму пред-

⁸ Нині не доступний.

⁹ Нині не доступний.

ставлені позиціями: «К 200-летию Кобзаря» (ЦБС для дітей м. Севастополя), «Лунає його пісня крізь віки...» (ЦДБ ім. А. Гайдара м. Севастополя)¹⁰, «Провісник долі України» (Кримська РДБ)¹¹; бібліотеки Луганщини: «Найкращий знавець творів Т. Г. Шевченка» (Кремінська районна бібліотека для дітей КУ «Кремінська РЦБС»), «Мандрівки Тарасовими шляхами», «Рушничок на честь Великого Тараса» (Луганська ОДБ)¹²; бібліотеки Донеччини — такими позиціями: «Шевченкіана 2014» (Володарська районна бібліотека для дітей), «Заходи, присвячені 200-річчю від дня народження Тараса Григоровича Шевченка» (Горлівська Центральна бібліотека для дітей ім. А. Гайдара), «Шевченко — маю честь носити це ім'я» (Добропільська дитяча бібліотека-філія № 5).

Щодо заявлених упродовж ювілейного року бібліотеками України для дітей форм і методів популяризації постаті та творчості Т. Г. Шевченка, а також якісного наповнення відповідних бібліотечних ресурсів, слід зазначити, що домінували традиційні заходи, тією чи іншою мірою модернізовані до запитів сучасного користувача, але все ще (через повільне оновлення фондів, недостатню інформатизацію, відсутність технічного оснащення тощо) засновані на застарілій базі. Серед найпоширеніших заходів, відображених на сайтах (блогах, сторінках у соціальних мережах) бібліотек, — бесіди, бібліографічні огляди, виставки творчих робіт учнів, години цікавих повідомлень, голосне читання творів Шевченка, гра-дослідження, декади Шевченківської поезії, дні інформації, книжкові виставки, конкурси читців, літературні марафони (вікторини, ранки), літературно-музичні та літературно-художні композиції, поетичні сторінки, творчі галереї, театралізовані вистави, цикли зустрічей, Шевченківські свята та Шевченківські читання.

Водночас значного поширення набули такі модернові заходи, як відеопроєкти, віртуальні та інтерактивні віртуальні виставки, а також цикли віртуальних книжкових виставок. Завдяки використанню відеоматеріалів (кліпи, рекламні ролики, майстер-класи), аудіозаписів, мультфіль-

¹⁰ Нині не доступний.

¹¹ Нині не доступний.

¹² Нині не доступні.

мів, фотоматеріалів тощо, використання яких уможливила саме поява у бібліотеках інтернет-центрів, значно поліпшилася візуальна та інформаційна якість масових заходів, посилився їх вплив на дітей.

Усі провідні бібліотеки України для дітей також були задіяні у всеукраїнських заходах, ініційованих здебільшого НБУ для дітей (Всеукраїнський фотоконкурс «Map-Ukraine Шевченкіана», Моніторинг ефективності заходів з популяризації Шевченкіани у бібліотеках України для дітей «Нас єднає Шевченкове слово», Всеукраїнський тиждень дитячого читання до Року Тараса Шевченка в Україні «Хай в серці кожної дитини живе любов до України», Всеукраїнський день голосного читання «Читаємо Шевченка сьогодні та завжди» та ін.).

Однією з важливих рис святкування 200-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка стало створення на сайтах провідних бібліотек **цілісних масштабних ювілейних сторінок**, які відображали перебіг шевченківського року в певній області чи місті, акумулювали в собі краще зі створеного та в підсумку перетворилися на повноцінні тематичні медіа-ресурси, здатні розгортатися в майбутньому, наповнюючись новим змістом. Важливо, що бібліотекарі намагаються доповнювати та урізноманітнювати фактографічну інформацію за допомогою сучасних комп'ютерних технологій (ефектом анімації, музичним супроводом, слайд-шоу, відео тощо), що надало цим ресурсам високого емоційно-естетичного впливу на дітей і реально спонукає їх до заглиблення в Шевченкіану, пошуку «свого» Шевченка. Як приклад варто згадати сторінки: «Наша шана Кобзареві» Черкаської ОБД (режим доступу : <http://chobd.ck.ua/index.php/2011-12-09-08-20-10/2012-02-08-15-09-31/267-200-let/1606>), «На вічному шляху до Шевченка» Донецької ОБД ім. С. М. Кірова (режим доступу: http://childlibrary.donetsk.ua/index.php?option=com_content&task=category§ionid=88888897&id=88888932&Itemid=88888960), «Шевченкіана» Житомирської ОБД (режим доступу: <http://childlibr.org.ua/index.php?m=content&d=viewctg&ctgid=42>) та ЦБД ім. Т. Г. Шевченка Києва¹³ (ре-

¹³ Одна з найширших і найстаріших. Містить розділи: «Великий Кобзар», «Шевченко-художник», «Шевченківський березень», «Митець на сторінках ЗМБ», «Офіційні документи», «Перепоховання Тараса Шевчен-

жим доступу: <http://www.shevkyivlib.org.ua/shevchenkiana/velikiy-kobzar.html>), «До 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка» Кіровоградської ОБД ім. А. П. Гайдара (режим доступу: http://librarychl.kr.ua/pro_bib/shevchenko200.php), Сумської ОБД ім. М. Островського (режим доступу: <http://sodb.sumy.ua/shevchenko.php>) та Харківської ОБД¹⁴ (режим доступу: <http://bibl.kharkiv.ua/vidznachennya-200-richchya-t-g-shevchenka>), «Відзначаємо ювілей Шевченка» ЦБСД м. Львова (режим доступу: <http://biblioteka.lviv.ua/vidznachajemo-yuvilej-shevchenka>), «Нас єднає Шевченкове слово» Миколаївської ОБД ім. В. О. Лягіна (режим доступу: <http://laginlib.org.ua/projects/shevchenko/index.php>), літературно-мистецький проект «Шевченко йде дорогами доби» Хмельницької ОБД ім. Т. Г. Шевченка (режим доступу : <http://odb.km.ua/index.php/q-q-200>).

Більшість бібліотек розмістили на своїх сайтах також біографічні сторінки, скажімо, «Тарас Шевченко і Рівненщина» — Рівненська ОБД (режим доступу: http://www.rdobd.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=149:-doc&catid=50:2011-12-02-10-26-09&Itemid=73), «Великий Кобзар» — ЦБД ім. Т. Г. Шевченка м. Києва (режим доступу : <http://www.shevkyivlib.org.ua/shevchenkiana/velikiy-kobzar.html>) тощо. Здебільшого такі ресурси містять дібрані відповідно віковій користувачів відомості із загальноукраїнських тематичних медіа-ресурсів, як-от: Т. Г. Шевченко в оцінці літературної критики, портрети, ілюстрації, цитати, біографічні довідки, рекомендаційні списки літератури тощо, і місцевих краєзнавчих джерел, наприклад, книжка Я. Поліщука «Шевченко і Ровенщина» (Рівне, 1989).

Відразу слід зазначити, що важливим надбанням ювілейного року стала широка підготовка дитячими бібліотеками різноманітних **тематичних бібліо- та вебліографічних списків**, орієнтованих на всі вікові групи користувачів. Кожен із них може доповнюватися та фактично виконує роль

ка), кожний із яких супроводжується поновлюваними посиланнями на інші тематично пов'язані ресурси та документи.

¹⁴ Поряд з іншим містить законодавчо-правову базу щодо відзначення ювілею Т. Г. Шевченка, ресурси «Т. Г. Шевченко і Харківщина», «Пам'ятники Шевченку на Харківщині», «Шевченко в літературі, мистецтві», «Національна премія України імені Тараса Шевченка» та ін.

навігатора в інтернет-просторі, що досягається відбором і наданням корисних веб-посилань на офіційні сайти бібліотек, повнотекстові електронні бібліотеки, якісні ресурси тощо. Зазвичай такі ресурси містять анотовані списки літератури, проілюстровані відповідними зображеннями обкладинок книжок (скажімо, рекомендаційні списки літератури для учнів 5–10 класів, присвячені життю та творчості Тараса Шевченка, «Не вмирає душа наша, не вмирає воля» та «Відомі митці про Тараса Григоровича Шевченка» ЦБД ім. Т. Г. Шевченка м. Києва), стислі біографічні довідки та портрети персон, про яких йдеться, списки літератури про них (скажімо, інформаційні бюлетені «Письменники — лауреати Шевченківської премії 1962–2012 рр.» Тернопільської ОБД та ЦМБД ім. Ш. Кобера та В. Хоменко (м. Миколаїв). Цікавим досвідом у цьому сенсі видається поповнюваний список літератури «Митець на сторінках ЗМІ» ЦБД ім. Т. Г. Шевченка м. Києва, а також зорганізований за принципом списку ресурс тієї ж бібліотеки «Тарас Григорович Шевченко в оцінці літературної критики» (режим доступу: <http://www.shevkyvlib.org.ua/shevchenkiana/velikiy-kobzar/595-shevchenko-v-otzintzi-literaturnoi-kritiki.html>), що містить не лише найцікавіші цитати відомих критиків із посиланням на джерело, а й їхні портрети та стислі біографічні довідки.

На жаль, веббіографія шевченкіани на сайтах дитячих бібліотек є здебільшого вторинною вибіркою посилань на краще чи гірше відібрані сторінки «дорослих» ресурсів. Скажімо, «Цікаві посилання» на сайті Харківської ОБД (режим доступу: <http://bibl.kharkiv.ua/tsikavi-posilannya>) фактично відсилають користувача на портали «Тарас Шевченко» («Цікаві факти із життя Т. Шевченка», «Невідомі фото»), «Кобзар» («Маловідомі факти із життя Т. Шевченка») тощо. А веббіографічний список «Сайти, присвячені життю та творчості Тараса Григоровича Шевченка» ЦБС для дітей м. Севастополя (режим доступу: <http://cbs.sev-info.net/shevchenko-sites.php>) фактично нічим не відрізняється від подібних «дорослих» рекомендаційних списків на сайтах публічних бібліотек.

Були розроблені також списки, орієнтовані на керівників дитячого читання, які характеризуються більшою повнотою,

а також представленням як творів письменника у фондах певної бібліотеки, так і матеріалів із періодичних видань про його життя та творчість, сценаріїв і літературних ігор, а також тематичних інтернет-ресурсів, наприклад, інформаційний бібліографічний список літератури для керівників дитячого читання «Всесвітня слава Кобзаря» Дніпропетровської ОБД (режим доступу: <http://www.childlib.dp.ua/index.php/ru/sovety-byblyohrafa>).

Безперечним здобутком вітчизняної бібліографічної Шевченкіани став тематичний покажчик і розгорнутий на його основі електронний ресурс «Т. Г. Шевченко для дітей : видання творів в Україні (XIX–XX ст.)», підготовлений НБУ для дітей¹⁵. Це перша в історії України спроба систематизувати та осмислити Шевченкіану, орієнтовану на користувача-дитину. Покажчик містить перелік Шевченкових творів, виданих для дітей і творів, адаптованих для дитячої аудиторії, які були видрукувані в Україні, починаючи з 1891 р. й до нині (в подальшому планується доповнити його виданнями, здійсненими в діаспорі, а також іншомовною зарубіжною шевченкіаною для дітей). До розгляду вперше залучені як традиційні художні моновидання та розмаїті збірки та хрестоматії, так і інші різновиди видань (як-от, книжка-розмальовка, альбом малюнків, пісенник тощо). Вміщені до покажчика також білінгварні видання мовами народів України. Однойменний ресурс додатково містить фото обкладинки видання, за наявності — доступ до електронної версії, а також дає змогу читачеві коментувати кожну позицію.

Так само поширеним на сайтах бібліотек України для дітей є відображення окремої сторінки **плану заходів даної** бібліотеки в рамках року Тараса Шевченка, зокрема на сайтах Донецької ОБД ім. С. М. Кірова (режим доступу: http://childlibrary.donetsk.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=1037&Itemid=88888960), Житомирської ОБД (режим доступу: <http://childlib.org.ua/index.php?m=content&d=view&cid=292>), Кіровоградської ОБД

¹⁵ Т. Г. Шевченко для дітей : видання творів в Україні (XIX–XX ст.) : бібліограф. Покаж. / Нац. б-ка України для дітей ; уклад. О. М. Тімочка. – К., 2013. – 36 с.

ім. А. П. Гайдара (режим доступу: http://librarychl.kr.ua/pro_bib/shevchenko200.php) та ін. Та частіше ця й подібна інформація відображена у блогах і на сторінках бібліотек у соціальних мережах. Поява подібних ресурсів — не данина моді, а усвідомлена, продиктована часом форма роботи, що сприяє розширенню інформаційного поля бібліотеки та зміцненню її позитивного іміджу, оскільки відкриває перед бібліотекарями нові можливості у віртуальному спілкуванні з користувачами (розсилка інформ-булетенів нових надходжень, запрошення на заходи, інформування про інтернет-матеріали тощо) та є ефективним інструментом залучення дітей до участі у масових заходах тощо. Зокрема, саме у блогах і на сторінках бібліотек у соціальних мережах, поряд із сайтами, опинилися **фото- та відеозвіти** про проведення «Шевченківських свят», наприклад, «Краса Шевченківського слова» Донецької ОБД ім. С. М. Кірова (режим доступу: http://childlibrary.donetsk.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=1028&Itemid=88888960), «Шевченківський березень» ЦБД ім. Т. Г. Шевченка м. Києва (режим доступу: <http://www.shevkyivlib.org.ua/shevchenkiana/shevchenkisky-berezen.html>), та різноманітних конкурсів. Серед останніх увагу привертає фотогалерея конкурсу дитячої творчості «Заповіт Кобзаря ми вплітаємо в майбутнє» Донецької ОБД ім. С. М. Кірова (режим доступу: http://childlibrary.donetsk.ua/index.php?option=com_datsogallery&Itemid=72&func=viewcategory&catid=20), що засвідчує щире захоплення юних донеччан у Шевченкове слово та глибоке його розуміння.

Окрема група заходів, що проводяться дитячими бібліотеками, крім розкриття певної теми, переслідують мету спонукати учасників до удосконалення вмінь використання новітніх технологій у своїй діяльності. Зокрема, неабиякий рівень володіння інтернет-можливостями змушені виявити користувачі — учасники конкурсів, за правилами яких слід вдома чи в інтернет-центрі бібліотеки заздалегідь підготувати певний медіа-ресурс за темою. Так, кращі дитячі презентації (файл у форматі *pps, ppt* для *PowerPoint*) та інші електронні медіа-ресурси (відеоролики, флеш-ролики та флеш-презентації тощо) акумулює у собі щорічний конкурс електронних медіа-ресурсів «Майбутнє

народжується сьогодні» ЦСБД м. Дніпропетровська. Тема ювілейного 2014 р. — «Мій Шевченко: вітрила творчості» (режим доступу: <http://childlib.dp.ua/index.php/ru/nashy-konkursy>). Так само оригінальним і значущим ресурсом у підсумку обласного поетичного марафону «Тарас Шевченко: поет, мислитель, пророк» Харківської ОБД стала віртуальна книга «Ювілейний літопис поетичного марафону» (режим доступу: <http://bibl.kharkiv.ua/vidznachennya-200-richchya-t-g-shevchenka/81-oblasnoj-poetichnij-marafon>). Як «Мала книжка» Т. Г. Шевченка складалась із окремих «захлявних» книжечок-зошитів, так і цей літопис за задумом бібліотекарів складається з окремих книжечок — творчих робіт бібліотечної спільноти Слобожанщини.

Однією з найпоширеніших форм популяризації Шевченкіани серед дітей на сайтах бібліотек стали **слайд-, відео- та мультимедійні презентації**. Здебільшого вони засновуються на матеріалах, представлених на масштабних Шевченківських порталах та в електронних зібраннях музеїв і наукових бібліотек. Тематично можна виділити ресурси, присвячені:

1) **мистецькій спадщині Кобзаря**: скажімо, «Тарас Шевченко — художник»¹⁶, НБУ для дітей (режим доступу: <http://www.slideshare.net/fullscreen/nbkidskiev/ss-31838137/1>); «Художник слова та пензля: до 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка», Дніпропетровська ОБД (режим доступу: <http://www.childlib.dp.ua/index.php/ru/sovety-byblyohrafa?start=5>); «Храми України в малярстві, поезії, прозі Шевченка», Хмельницька ОБД ім. Т. Г. Шевченка (режим доступу: <http://odb.km.ua/index.php/q-q-200>), «Шевченко-художник» ЦБД ім. Т. Г. Шевченка м. Києва (режим доступу: <http://www.shevkyivlib.org.ua/shevchenkiana/shevchenko-hudozhnik.html>). Оригінальним у цьому блоці видається аудіо-проект Рівненської ОБД «Пісні на слова Тараса Шевченка» (режим доступу: http://www.rdobd.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=243:doc&catid=37:res&Itemid=55);

¹⁶ Містить розділи: «Автопортрети», «Тарас Шевченко — портретист», «Малюнки Шевченка за творами», «Київ у творчості Шевченка», «Живописна Україна», «Малюнки періоду заслання» та список використаних джерел.

2) **увіковіченню пам'яті Т. Г. Шевченка:** скажімо, «Вінок Кобзареві: пам'ятники Тарасу Шевченку»¹⁷, НБУ для дітей (режим доступу: <http://www.slideshare.net/fullscreen/nbkidskiev/ss-31622175/1>); арт-каталог «Тарас Шевченко: мистецький вимір»¹⁸ (до 200-річчя від дня народження) ЦБСД м. Львова (режим доступу: <http://biblioteka.lviv.ua/wp-content/uploads/2014/03/%D0%A2%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%81-%D0%A8%D0%B5%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE-D0%BC%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%B2%D0%B8%D0%BC%D1%96%D1%80.pdf>);

3) **краєзнавчим аспектам Шевченкіани:** скажімо, «Т. Г. Шевченко і Харківщина»¹⁹, Харківська ОБД (режим доступу: <http://bibl.kharkiv.ua/t-g-shevchenko-i-kharkivshchina>); «Земля, яку сходив Тарас...» (Т. Г. Шевченко і наш край)²⁰, Кіровоградська ОБД ім. А. П. Гайдара (режим доступу: http://librarychl.kr.ua/pro_bib/200-sheva.php). Окремо слід виділити краєзнавчі **віртуальні подорожі**, скажімо, вебліографічну подорож «Він прийшов на Донбас, як до рідного дому...» Донецької ОБД ім. С. М. Кірова, представлену у формі видання²¹ та електронного ресурсу «Тарас Шевченко та Донбас» (режим доступу: <https://www>).

¹⁷ Містить світліни з підписами (автор, рік встановлення, стисла анотація) найоригінальніших пам'ятників і скульптурних композицій, присвячених Т. Г. Шевченкові в Україні (спершу Київ, потім — Крим, далі — за алфавітом) та в світі (за абеткою). Вказані всі джерела.

¹⁸ Містить дані щодо живописної спадщини митця, пам'ятників Т. Шевченкові в світі, художніх фільмів про нього (доступ до перегляду), музеїв Т. Шевченка (доступ до сайтів дев'яти музеїв України, а також музеїв Казахстану, Канади, Росії), вебліографію.

¹⁹ Містить дані про пам'ятники Кобзареві на Харківщині (фото, відомості авторів, історію про встановлення тощо).

²⁰ Має друковану версію [2]. Подані у біобібліографічному нарисі документи відібрані з фондів бібліотеки та згруповані за розділами: «Офіційні матеріали до 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка», «Місця краю, пов'язані з життям і творчістю Т. Г. Шевченка», «Єлисаветградські друзі поета», «Образ Т. Г. Шевченка у творах поетів-земляків», «Кіровоградські митці про Кобзаря», «Увічнення пам'яті Т. Г. Шевченка», «Інтернет-ресурси».

²¹ Див.: «Він прийшов на Донбас як до рідного дому...»: вебліографічна подорож до 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка / Дон. обл. 6-ка для дітей ім. С. М. Кірова, уклад. : Л. В. Аксьонова, К. М. Зібольд; відп. за випуск В. І. В'язова; комп. набір О. Б. Лещінська. — Донецьк, 2014.

youtube.com/watch?v=VWMVbJoNfCs), що містить декламацію віршів Кобзаря у виконанні Богдана Ступки, гарно проілюстровані та супроводжувані аудіозаписом відомості про життєвий шлях Т. Шевченка, дані про понад 100-літнє вшанування Кобзаря на Донеччині, зокрема спорудження пам'ятників у містах області, роботу літературного музею Т. Шевченка, родовід шевченкових нащадків на Донеччині. Треба зазначити, що краєзнавчі матеріали на загал є на сайтах понад 70 % бібліотек, оскільки саме краєзнавство олюднею історію, дає змогу дитині стати причетною до своєї «малої» Батьківщини та долі великої України.

Як окремих вид презентації все більше набуває популярності **відеопрезентація**, що дає змогу максимально широко розкрити таланти та обдарування кожної дитини, зафіксувати та показати на загал не лише її «статичні» вміння — у малюнку, літературному творі та ін., а й «плинні» — через спів, декламування, акторську гру тощо. Водночас відео, у поєднанні з можливостями комп'ютерних технологій, забезпечує максимальну мультимедійність представлення Шевченкіани. Зразками таких ресурсів є «Відео» на сайті Миколаївської ОБД ім. В. О. Лягіна (режим доступу: <http://labinlib.org.ua/projects/shevchenko/vyd.php>), де зафіксовано, як діти читають вірші Т. Шевченка, а також розміщено дитячі тематичні презентації, створені у формі мультиплікації на основі малюнків і читання поезії. Так само на сайті Черкаської ОБД розміщений відеофільм «Слово Шевченка устами нащадків» (режим доступу: <http://chobd.ck.ua/index.php/2011-12-09-08-20-10/2012-02-08-15-09-31/267-200-let/1606>), де, поряд із текстами Т. Шевченка, звучить їх виконання (декламація, спів) дітьми.

Одним із найбільш вдалих відеопроектів на наш погляд є «Шевченкіана нашої родини» Херсонської ОБД (режим доступу: <http://www.library.kherson.ua/lw/%D1%88%D0%B5%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D1%96%D0%B0%D0%BD%D0%B0-%D0%BD%D0%B0%D1%88%D0%BE%D1%97-%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8/>). Проект покликаний зібрати та зберегти сімейні історії херсонців, пов'язані з іменем Т. Г. Шевченка та його творчістю. До ювілейного відеоальбому бібліотеки увійшли

(і, що важливо, продовжують надходити) історії про сімейні реліквії, пов'язані з Т. Г. Шевченком (переданий від прадідів «Кобзар», вишитий бабусею Шевченків портрет тощо), причетність родини до Шевченкового роду, вплив творів Т. Шевченка на життєвий вибір людини, а також зразки відображення мистецького спадку та долі Кобзаря у творчості його талановитих шанувальників (діти і дорослі співають пісні на слова Тараса, грають у його п'єсах, пишуть вірші та оповідання про Шевченка та за мотивами його творів). Так, відеосюжет родини Солдатських-Моторикіних розкриває їхнє коріння на батьківщині Т. Г. Шевченка у с. Моринці на Черкащині, а Яна та Софія Салієнки зафіксували, як гортають сторінки родинної реліквії — прабабусиною «Кобзаря», тощо.

Одним із найпоширеніших сервісів сайтів дитячих бібліотек є **віртуальні книжкові виставки**, що зазвичай містять добірки фотографій обкладинок, разом із бібліографічним записом та анотацією, або фото реальних книжкових виставок, які відбулися в бібліотеці. У межах Шевченкіани варто відзначити оригінальний ресурс «Тарас Шевченко вчора, нині і завжди (образ у художній літературі для дітей)», підготовлений НБУ для дітей на основі власних фондів (режим доступу: <http://www.slideshare.net/fullscreen/nbkidskiev/ss-32395642/1>). На виставці тексти згруповані за подіями життя Тараса. Кожна позиція містить повний опис книжки із зазначенням ілюстратора, фото обкладинки, кращі ілюстрації, показові уривки з тексту, відповідні цитати з Т. Шевченка, за потреби — коментарі. На виставці представлені як автори сучасної шевченкіани для дітей (І. Андрусак, Є. Білоусов та ін.), так і класики (перше та кращі з наступних видань С. Васильченка, О. Іваненко та ін.). Так само на власних фондах бібліотеки заснована виставка «Произведения Т. Г. Шевченко из коллекции Музея детской книги ЦДБ им. А. П. Гайдара» ЦБС для дітей м. Севастополя (режим доступу: <http://cbs.sev-info.net/shevchenko-museum.php>). Заслуговує на увагу добірка Житомирської ОБД «Світе тихий, краю милий, моя Україно!» (режим доступу: <http://childlibr.org.ua/files/download/Taras%20Shevchenko.pdf>), де, зокрема, широко представлені та належно анотовані документальні

та художні фільми про Т. Шевченка, шевченкіана у листівках і марках. Натомість віртуальна книжкова виставка цієї ж бібліотеки «Його благословила доля славою святою» (режим доступу: http://childlibr.org.ua/files/download/Taras%20Shevchenko_bibliography.pdf), попри цікаву організацію (є, приміром, посилання на рецензії в мережі до запропонованих книжок), містить лише видання, розраховані на дорослого читача. На окрему увагу заслуговує віртуальна виставка на сайті НБУ для дітей «Твори Тараса Шевченка в книгах-велетнях і книгах-мініатюрах», створена у межах Ретро-проекту «Книжковий експрес з минулого»²² (вип. 5) (режим доступу: https://www.youtube.com/embed/F78kkde_x2w?feature=player_embedded), яка у яскравій доступній формі розповідає дітям про найбільші та найменші видання «Кобзаря» з колекції бібліотеки, видання різними мовами. Цікавинкою ресурсу є озвучення бібліотекарями та дітьми не лише україномовних видань, а й іншомовних книжок і білінгв.

Також поширення набули нині **електронні видання (книги)**, які, з одного боку, дають змогу забезпечити вільний доступ до рідкісних видань Т. Г. Шевченка максимально значній кількості користувачів, а з іншого — забезпечують діалог із читачем (змога широко публікувати свої твори приваблює дітей та залучає їх до співпраці з бібліотекою, вчить творити власне духовне середовище та матеріалізувати його). Так, на сайті Львівської ОБД у розділі «Книжкова шафа» розміщена онлайн-книжка від видавництва «Апріорі» «Тарас Шевченко — дітям», на сайті Харківської ОБД — видання О. Іваненко «Маленьким про великого Тараса» (К., 1963), а сайт Черкаської ОБД у розділі «Шевченківські читання» містить аудіокниги Д. Красицького «Дитинство Тараса» (читає О. Троценко) та збірку «Мені тринадцятий минало» Т. Шевченка (читає Я. Литвин).

На увагу заслуговує Шевченкіана, представлена в межах «Електронної бібліотеки НБУ для дітей» (режим доступу: <http://www.chl.kiev.ua/elibrary/Book/Index>). Для зацікавле-

²² Покликаний розкрити читачам секрети більш ніж 500 тис. книжкового фонду бібліотеки за допомогою циклу експрес-виставок, які будуть демонструватися у читальних залах бібліотеки, на віртуальних виставках, презентаціях на сайті НБУ для дітей та у соціальних мережах.

ного користувача нині досяжні тринадцять унікальних видань Т. Шевченка для дітей кінця 30-х — початку 40-х рр. ХХ ст., доступу до яких не надає жоден інший ресурс в Україні, та низка рідкісних публікацій про життя й творчість Кобзаря дитячих письменників. У розділі «Музей книги» розміщене одне з ранніх видань Т. Шевченка в Україні — «Малий Кобзарь для дітей» (К.: Укр. учитель, 1911) (режим доступу: <http://chl.kiev.ua/default.aspx?id=5498>).

Натомість на сайті Хмельницької ОБД ім. Т. Г. Шевченка розміщена збірка «Моя стежина до Шевченка» (режим доступу: <http://odb.km.ua/index.php/ourvid/839>), укладена за підсумками обласного конкурсу юних талантів «Кобзарик», приуроченого до 200-річного ювілею Т. Г. Шевченка. Цікавий проект втілено також на сайті НБУ для дітей: віртуальна книга «Зертаємось до тебе, наш Тарасе...: діти про Тараса Шевченка: поезія, проза, живопис» (режим доступу: <http://ru.calameo.com/read/00314502468c7264cde92>) містить дитячу Шевченкіану літературних і творчих осередків із Кіцмані, Вознесенська, Чернівців, Макарова, Дніпропетровська, Києва та Одеси за період від 1999 до 2013 р.

Цікавим досвідом видається опитування, проведене Донецькою ОБД ім. С. М. Кірова, «Як квіти слова у вінок Кобзареві вплітатиму я» (режим доступу: http://childlibrary.donetsk.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=1054&Itemid=88888960). У ньому взяли участь 55 користувачів, яким пропонувалося висловити свої враження від знайомства з творами Т. Шевченка та ставлення до постаті Кобзаря, написавши власні думки на яскравих квіточках, які впліталися у символічний вінок. Ось що написали юні донеччани про Т. Шевченка: «Він великий кобзар, який намагався захищати свою Батьківщину» (11 років), «В дни празднования юбилея Т. Г. Шевченко захотелось прочесть его знаменитое произведение «Кобзарь», очень рада, что взяли у вас эту книгу» (Альона, 8 років), «Поэт, борющийся за нашу независимость» (Матвій, 15 років), «Любов, надія, душа, віра та люба Україна» (Христина, 12 років). Нині ці щирі дитячі рядки, написані у складний, визначальний для нашої країни рік, важать напрочуд багато, бо вселяють надію на швидке й неминуче оздоровлення української нації.

Як бачимо, виконуючи інформаційну, когнітивну (пізнавальну), освітню, культурно-виховну, ціннісно-орієнтаційну, просвітницьку, креативнорозвиваючу та бібліопсихотерапевтичну функції, дитячі бібліотеки України стали важливим комунікаційним засобом залучення дітей до читання та свідомого користування найрозвинутішими та найзмістовнішими електронними ресурсами та послугами. Водночас бібліотеки для дітей поступово стають активними творцями ефективного, змістовно привабливого мультимедійного середовища, «найважливішим комунікаційним каналом доступу користувачів до якісних, сформованих на основі кваліфікованого відбору електронних і нонелектронних фондів» [3, с. 16], зокрема й Шевченкіани для дітей.

Водночас аналіз Шевченкіани на сайтах бібліотек України для дітей засвідчив фактичну відсутність на сайтах інформації англійською чи іншими європейськими мовами (хоча є двомовні українсько-російські сайти), перманентну логічну неузгодженість у побудові розділів (чимало зайвих підрозділів, сторінок тощо), а відтак і помітне нерівномірне тематичне висвітлення творчого доробку та постаті Т. Шевченка. Так, досі мало використовують виховний потенціал фольклорної шевченкіани. Йдеться не лише про прислів'я чи легенди про Кобзаря, а насамперед про збереження духовного зв'язку з ним певних територій (передусім тих, де бував Т. Шевченко). Важливо активно та постійно долучати дітей до збирання та систематизації народної спадщини, матеріалів і документів, пов'язаних із життям і творчістю Т. Шевченка, зокрема за допомогою новітніх технологій і можливостей мережі Інтернет. Так само мало на сайтах бібліотек приділено уваги популяризації мови Т. Шевченка, а також шевченкознавцям і перекладачам-популяризаторам його творчості з різних країн. Не надто широко були залучені також спогади сучасників про Кобзаря.

Підсумовуючи, маємо визнати об'єктивну необхідність переходу від акумулювання та зберігання бібліотеками України для дітей інформації про Т. Шевченка до формування комплексних, багатопланових ресурсів, заснованих на динамічних, постійно наповнюваних базах інформації, що охоплюють довідкові дані, повнотекстові наукові та документальні публікації, бібліографію та створюють ефект

багатовимірною «стереоскопічною» поданням матеріалу, різних поглядів та оцінок і перетворюють користувача на активного співтворця біографічного знання (за В. І. Попиком [7]). Це вимагає насамперед підвищення якості комплектування бібліотечних фондів мультимедійними виданнями освітніх і розвивальних типів, а також об'єднання зусиль бібліотек для дітей із їх соціальними партнерами задля залучення додаткових ресурсів на корпоративних закладах. Але саме такий шлях дасть змогу в підсумку сформувати цілісний динамічний новітній за суттю та формою комплекс Шевченкіани для дітей.

1. *Дзюба Н. И.* Детское чтение глазами библиографа [Текст] / Н. И. Дзюба // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества : 9-я Международная конференция «Крым 2002» : Мат. конф. – М., 2002. – Т. 2. – С. 819–821.
2. «Земля, яку сховає Тарас...» (Т. Г. Шевченко і наш край). – 200 років від дня народження Т. Г. Шевченка : біобібліограф. нарис для уч. серед. і стар. шк. віку та організаторів дитячого читання [Текст] / Кіровоградська ОБД ім. А. П. Гайдара ; авт.-укладач Л. В. Матвієнко. – Кіровоград, 2014. – 44 с.
3. *Литвиненко О. О.* Дитяча книга в мультимедійному середовищі: сучасний стан та перспективи розвитку [Текст] / О. О. Литвиненко : автореф. дис. ... канд. наук зі соц. комунікацій : 27.00.03 / О. О. Литвиненко ; Харк. держ. акад. культури. – Х., 2011. – 22 с.
4. *Марченко Н. П.* Вивчення життя і творчості Шевченка у школах України [Текст] / Н. П. Марченко // Шевченківська енциклопедія : в 6 т. Т. 1. : [б. в.], 2012. – 742 с. : фотоілюстр. – С. 625–632.
5. «Ми чуємо тебе, Кобзарю, крізь століття...» [Електронний ресурс] // НБУ для дітей. – Видання бібліотеки. – Редим доступу : <http://chl.kiev.ua/default.aspx?id=5573>. – Назва з екрану.
6. *Основні показники роботи бібліотек України для дітей за 2013 рік*: стат. табл. [Текст] / Нац. б-ка України для дітей ; уклад. Є. Ю. Подокопна, О. Б. Петренко. – К., 2014. – 68 с.
7. *Попик В.* Ресурси довідкової біографічної інформації : історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку : монографія / В. Попик ; Нац. б-ка ім. В. І. Вернадського. – К. : НБУ, 2013. – 520 с.
8. *Торлин И.* Виртуальные сервисы детских библиотек: вчера, сегодня, завтра [Электронный ресурс] / И. Торлин // Крым-2009 «Библиотеки и информ. ресурсы в соврем. мире науки, культуры, образования и бизнеса» : матер. 16 междунар. конф. – Судак, 2009. – 1 компакт диск.

Новітня Шевченкіана на сайтах провідних бібліотек України для дітей.

Марченко Н. П., старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ, кандидат історичних наук (Київ).

Українська біографістика = *Biographistica ukrainica*. – К., 2014. – Вип. 11. – С. 336–361.

Основні тенденції новітньої шевченкіани для дітей яскраво намітилися в процесі святкування 200-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка та чітко простежуються на сайтах провідних дитячих бібліотек України. Всі вони мали значний досвід із популяризації постаті та творчості Кобзаря, але він засновувався на морально застарілих методологічних засадах і методиках, враховував можливості застарілих фондів і узвичаєні практики. Новітні завдання бібліотек України для дітей щодо розуміння, творення та популяризації Шевченкіани серед дітей були чітко окреслені лише у 2010 р.

Аналіз сайтів провідних бібліотек України для дітей засвідчив, що на момент 200-річного ювілею Кобзаря домінують сучасні тенденції вітчизняної «дитячої» Шевченкіани. В їх основі лежить широке використання новітніх технологій, мультимедійних і мережевих ресурсів, сучасні комунікативні стратегії та діалогічні форми роботи.

Ключові слова: Т. Г. Шевченко, біографіка, інформаційні ресурси, бібліотека для дітей.

Recent Shevchenkiana on sites of the leading libraries for children of Ukraine.

Marchenko N., senior researcher at the Institute of biographical researches NLUV, Ph.D. (Kyiv).

Українська біографістика = *Biographistica ukrainica*. – К., 2014. – Vol. 11. – P. 336–361.

Major trends of modern Shevchenkiana for children clearly emerged during the celebration of the 200th anniversary of the birth of Taras Shevchenko and can be seen on the websites of leading children's libraries in Ukraine. They have significant experience with popularizing the figure and work of the poet, but it was based on outdated methodological principles and techniques, took into account the possibility of obsolete assets and generally accepted practices. New tasks of Ukrainian libraries for children in understanding, creation and popularization Shevchenkiana among children were clearly defined only in 2010.

Analysis of websites of the leading Ukrainian libraries for children showed that at the time of the 200th anniversary of the poet newest trends dominate domestic «child» Shevchenkiana. They are based on extensive use of new technologies, multimedia and network resources, modern communication strategies and dialogic forms of work.

Keywords: Shevchenko, biographica, information resources, library for children.

Новейшая Шевченкиана на сайтах ведущих библиотек Украины для детей.

Марченко Н. П., старший научный сотрудник Института биографических исследований НБУВ, кандидат исторических наук (Киев).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Вып. 11. – С. 336–361.

Основные тенденции новейшей шевченкианы для детей ярко наметились в процессе празднования 200-летия со дня рождения Т. Г. Шевченко и четко прослеживаются на сайтах ведущих детских библиотек Украины. Все они имели значительный опыт популяризации личности и творчества Кобзаря, но он основывался на морально устаревших методологических принципах и методиках, учитывал возможности устаревших фондов и общепринятые практики. Новейшие задачи библиотек Украины для детей относительно понимания, создания и популяризации Шевченкианы среди детей были четко очерчены лишь в 2010 г.

Анализ сайтов ведущих библиотек Украины для детей показал, что на момент 200-летнего юбилея Кобзаря доминируют современные тенденции отечественной «детской» Шевченкианы. В их основе лежит широкое использование новейших технологий, мультимедийных и сетевых ресурсов, современные коммуникативные стратегии и диалогические формы работы.

Ключевые слова: Т. Г. Шевченко, биографика, информационные ресурсы, библиотека для детей.

*Світлана Вікторівна МУРИНА,
молодший науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ)*

ШЕВЧЕНКІАНА НА ПОЛЬСЬКОМОВНИХ ЕЛЕКТРОННИХ РЕСУРСАХ

У статті розглядається інформаційне наповнення польськомовних веб-сайтів історико-біографічною інформацією та літературною спадщиною видатного українського поета та митця Т. Г. Шевченка. Контакти Т. Шевченка з польською культурою різноманітні — пісні поета на польські теми, переклади поезій на польську мову, оцінки живопису Шевченка польськими експертами. Акцент зроблено на представленні зростання актуальності творчості Т. Шевченка та збільшенні інформації про нього на польськомовних веб-сайтах після подій на Майдані, де він був духовним покровителем протестуючих і символом відродження України.

Ключові слова: Шевченко, сайт, польськомовний веб-сайт, інтернет, біографічні дані, біографічна інформація.

The article discusses filling Polish-language Web sites by historical and biographical information and literary heritage of the form Ukrainian poet and artist Taras Shevchenko. Taras Shevchenko's contacts with Polish culture are versatile — poet's songs on Polish topics, translating poetry into Polish, assessment Shevchenko's paintings by Polish experts. Emphasis is placed on increasing the relevance of Taras Shevchenko's creativity and increasing information about him on the Polish-language Web sites after the events on the Maidan, where the poet was the spiritual patron of the protesters and the symbol of the rebirth of Ukraine.

Keywords: Shevchenko, website, Polish-language website, internet, biographical data, biographical information.

В статье рассматривается информационное наполнение польскоязычных веб-сайтов историко-биографической информацией и литературным наследием выдающегося украинского поэта и художника Т. Г. Шевченка. Контакты Т. Шевченка с польской культурой разносторонние — песни поэта на польские темы, переводы поэзий на польский язык, оценки живописи Шевченка польскими экспертами. Акцент сделан на росте актуальности творчества Т. Шевченка и увеличении информации о нем на польскоязычных

веб-сайтах после событий на Майдане, где поэт был духовным покровителем протестующих и символом возрождения Украины.

Ключевые слова: Шевченко, сайт, польскоязычный веб-сайт, интернет, биографические данные, биографическая информация.

Т. Шевченко — великий український поет і художник, геній, чия творчість століттями знаходить відгук у людських душах, робить нас чистішими, добрішими один до одного та навколишнього світу, дає змогу подивитися на світ іншими очима. Його система ціннісних орієнтацій виявилась актуальною для українського народу і в наші дні, бо «духовний діалог» між поетом і його народом ніколи не переривався, а образ Кобзаря все ще відіграє важливу роль при формуванні національної ідентичності та колективної етнонаціональної цілості.

Як національний символ Т. Г. Шевченко посів чільне місце в суспільній свідомості не лише українців, а й багатьох народів світу. Таку само функцію національного символу, виразника національних почуттів, прагнень і домагань свободи та незалежності виконують для своїх народів А. Міцкевич і Ю. Словацький, О. Пушкін і М. Лермонтов, В. Гюго та ін. Кожен із них спромігся висловити абсолютну любов до свого народу, свого краю, своєї батьківщини в досконалій художній формі як це здійснив і Тарас Шевченко.

Сучасний польський літературознавець, член Польської академії наук, професор Вроцлавського університету Мар'ян Якубець у праці «Шевченко і польська література» (Варшава, 1961) пише щодо Великого Кобзаря, що у світі було мало поетів, які «відіграли б у житті власних народів більшу роль, ніж Тарас Шевченко в Україні». А далі стверджує, що на відміну від Міцкевича, котрому довелося «чекати цілі десятиліття, поки його твори завітали під стріхи», поезія Шевченка пішла в народ «одразу, ставши його неподільною власністю».

На думку дослідника, сталося це тому, що Шевченко був «найбільшим народним поетом з усіх поетів світу». І з цього погляду він перевищує Міцкевича та Пушкіна. Підсумовуючи, Мар'ян Якубець визнає поезію Шевченка «явищем єдиним і неповторним», якому немає відповідника у світовій літературі.

Розглянемо інформаційне наповнення польськомовних веб-сайтів історико-біографічною інформацією та літературною спадщиною видатного українського поета та митця Т. Г. Шевченка, чиї контакти з польською культурою були й залишаються напрочуд різноманітними (твори на польські теми, переклади поезій на польську мову, літературно-критичні нариси).

Творчість Т. Г. Шевченка завжди викликала інтерес у польської спільноти. Так, у 1865 р. у Львові однією з перших з'явилася цікава монографія про його життя та творчість «*Taras Szewczenko. Życie i pisma jego*», автором якої був учасник польського повстання 1863 р. Гвідон Батаглія, родом із Галиції. Електронний варіант монографії виставлений у 2006 р. на сайті *Archiwumallegro*¹, але користування ним є платним.

Цікавим є сайт *Upservice*, що має за мету утворити найбільший онлайнвий польсько-український архів. Дізнаючись про історію, культуру, традиції, музику, поезію, прозу, фільми, сучасні проблеми та успіхи України, автори намагаються презентувати та пропагувати все, що пов'язує наші країни. Так, на сайті виставлені статті про Шевченка (наприклад, «Пам'ятники Тарасу Шевченку» [2]) та електронний варіант «Кобзаря» у перекладі Владислава Сирокомли [1], виданий у Вільно у 1863 р. Сайт перебуває у стадії наповнення та є корисним для ознайомлення.

Польські письменники і діячі культури зазвичай читали твори Шевченка в оригіналі. Прагнучи донести творчість українського генія до польського народу, вони робили переклади польською мовою. Відомо, що видатний польський письменник Стефан Жеромський у 1862 р., коли ще був студентом, переклав у щоденнику: «*Wieczorem tłumaczyłem dumkę Tarasa Szewczenki i przetłumaczyłem niezłe (według mnie)*». Цей переклад виставлений у 2014 р. на сайті *Archiwumallegro*. Користування матеріалом є платним (8 злотих).

Сайт *Z_p_u.org* («Спілка поляків в Україні») містить окрему рубрику «Тарас Шевченка і поляки». На сторінці

¹ *Archiwumallegro* [Zasób elektroniczny]. – Tryb dostępu: <http://www.archiwumallegro.pl> / – Ekran tytułowy.

викладена біографія поета, ведеться робота з анонсування концертів за творами Шевченка, літературних вечорів, прозвітовано про виступи в залах Національного музею Тараса Шевченка в Києві словесно-музичних колективів, присвячених поєднанню творчості Тараса Шевченка з польською культурою. Серед учасників таких заходів, зокрема, представники консульського відділу посольства Польщі в Києві, а також представники польської та української спільноти [14].

Цікавим є сайт *Ukraineu* («Українці»), автори якого зазначають, що: «Ця сторінка створена українцями для поляків. Польські українці. Хто вони, що вони роблять. Про що мріють. Що вони хочуть сказати полякам». На сторінці досить стисло представлена біографія Кобзаря та висвітлюються основні події, присвячені поетові. На сайті опубліковані вірші поета, є відеоролики з його творами [12].

Широке розгортання публікацій про поета відбулося під час подій на Майдані, де рядки Тараса Шевченка декламувати всі, незалежно від освіти та віросповідання. Для українців подібне «повернення до Тараса» було й залишається розповсюдженим явищем щоразу, коли народ шукає відповідей на ключові питання свого буття.

Польськомовні сайти не стояли осторонь цих процесів та активно розміщували на сторінках своїх веб-сайтів статті про поета. Так, сайт *WPolityse* («В політиці») містить статтю Ганни Заринської про життя та творчість Кобзаря «Тарас Шевченко — бард Майдана. Позачергова історія українського романтизму», де досить повно викладена біографія поета і наголошено значення його авторитета під час подій на Майдані. Авторка певна, що кожна революція, кожна подія мають свого поета, й порівнює роль Т. Г. Шевченка для української культури з тією, яку відіграли Адам Міцкевич, Кшиштоф Бажинський, Яцек Кацмарський для поляків. «Шевченко є таким лідером для українців на Майдані, літературним покровителем українського повстання, портрет якого висить у почесному місці на Майдані. І це не дивно, бо у всіх цих митців зроблені акценти на прагненні до свободи, захопленні народною культурою, іскрою боротьби до справедливості» [11].

Можна відзначити сайт Polskieradio («Польське радіо»), де у рубриці «Історія» розміщена ґрунтовна стаття Адама Поморського та Данути Сосновської «Тарас Шевченко — покровитель українських протестантів», що також містить чимало біографічного матеріалу. Автори наголошують на зростанні значення Кобзаря під час хвилі протестів на Майдані Незалежності в Києві та звертають увагу, що «Шевченко інтегрально вплетений в протести. По-перше, формально, тому що цього року відзначається 200-річчя з дня народження поета. По-друге, його вірші відмінно передають зміст того, що відбувається. Завдяки його поезії доходять до елементарних понять. Виходить, що, коли ви повинні відповісти на найважливіші питання, Шевченко є абсолютно універсальним явищем» [10].

На сайті Polonews, яке має гасло «Польщі — про Україну. Україні — про Польщу», у розділі «Публіцистика» розміщено статтю Миколи Онищука «Тарас Шевченко у Варшаві». У ній викладена коротка біографія поета та відзначено зростання звертань до «духовного слова поезії, пройнятої духом свободи і любові до Батьківщини. Значення якої, поза часом, в нинішній ситуації, дуже своєчасне». Коментуючи факти «присутності» Шевченка на Майдані, автор цитує посла України в Польщі Маркіяна Мальського: «...ідеї Шевченка — були відроджені. Українці знову побачили, що вони є творцями нашої власної історії» [8].

На сайті Ukraincy («Зв'язок українців у Польщі») у рубриці «Література» розміщена стаття А. Ваторського «Тарас Шевченко», що являє собою поєднання цитат Івана Франка з нагоди 100-річчя з дня народження Шевченка у 1914 р. із коментарями автора, котрий доводить, що Шевченко зі своєю політичною програмою та зрозумілою для всіх розмовною українською мовою став одним із творців сучасної української нації, її культури та традицій. Ось чому щороку українці у всьому світі урочисто відзначають «Дні Шевченка» — свято української мови та культури, організовуючи концерти, вистави, конкурси, читання тощо [13].

У рубриці «Політика» сайту Cenzuraobywatelska («Цензура для широких кіл») наведено статтю «Вплив на свідомість народу України», де зроблено акцент на політичній стороні діяльності поета [3].

Окремою групою можна виділити схожі між собою сайти, що містять невеликі за обсягом біографічні довідки про Шевченка (скажімо, сайт Onet [7], Encyklopedia.naukowy [4], Leksykony.interia [6]). Усі вони мають форуми, де спілкуються між собою користувачі, зокрема й щодо постаті Шевченка.

Користуються популярністю серед поляків сайти, що містять поезії Шевченка польською мовою (скажімо, сайт Gazeta [5] (поема «Катерина» українською мовою та в перекладі на польську), сайт Poezja [9] («Полякам», «Катерина», «Заповіт» та ін.). На жаль, біографічні довідки про поета на цих веб-сайтах відсутні.

Хоча наш огляд жодним чином не претендує на вичерпність, він є досить репрезентативним і дає змогу зробити низку висновків. Отже:

— у Польщі шанують Тараса Шевченка і пам'ятають його прихильність до польської культури;

— поляків цікавить Україна, події в Україні та українська культура, зокрема постать Шевченка, якого вони визнають нашим духовним лідером;

— інтерес до Шевченка в Польщі активізувався після подій на Майдані, які прикували увагу поляків, для яких бунтарський дух Шевченка був дороговказом;

— Тарас Шевченко є додатковим «містком дружби» між українцями та поляками;

— інформація про Шевченка на польськомовних вебсайтах не завжди представлена повно, зокрема відчувається брак якісної біографічної інформації.

1. Кобзар [Zasób elektroniczny]. – Tryb dostępu : <http://upservice.io.ua/album612314>. – Ekran tytułowy.
2. Пам'ятники Шевченку в Україні і світі [Zasób elektroniczny]. – Tryb dostępu : http://upservice.io.ua/s409973/pamyatniki_tarasu_shevchenku. – Ekran tytułowy.
3. Cenzuraobywatelska [Zasób elektroniczny]. – Tryb dostępu : www.cenzuraobywatelska.pl. – Ekran tytułowy.
4. Encyklopedia.naukowy.pl [Zasób elektroniczny]. – Tryb dostępu : http://encyklopedia.naukowy.pl/Taras_Szewczenko,vstrona_2. – Ekran tytułowy.
5. Gazeta [Zasób elektroniczny]. – Tryb dostępu : <http://szukaj.gazeta.pl/wyszukaj/artukul?query=Szewczenko>. – Ekran tytułowy.

6. Leksykony.interia [Zasób elektroniczny]. – Tryb dostępu : <http://leksykony.interia.pl/haslo?hid=185202>. – Ekran tytułowу.
7. Onet [Zasób elektroniczny]. – Tryb dostępu : http://portalwiedzy.onet.pl/18320,,,szewczenko_taras,haslo.html. – Ekran tytułowу.
8. Oniszczyk M. Taras Szewczenko w Warszawie [Zasób elektroniczny] / M. Oniszczyk // polonews.in. – Tryb dostępu : <http://polonews.in.ua/publicystyka-publitsistika/taras-szewczenko-w-warszawie.html>. – Ekran tytułowу.
9. Poezja [Zasób elektroniczny]. – Tryb dostępu : <http://www.poezja.org/index.php?akcja=wierszeznanych&kto=Szewczenko%20Taras&ak=pokaz>. – Ekran tytułowу.
10. Pomorski A. Taras Szewczenko — patron ukraińskich protestów [Zasób elektroniczny] / A. Pomorski, D. Sosnowska // polskieradio.pl. – Tryb dostępu : <http://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/1069516,Taras-Szewczenko-%E2%80%93-patron-ukrainskich-protestow>. – Ekran tytułowу.
11. Sarzyńska A. Taras Szewczenko — wieszcz Majdanu. Niezwykła historia ukraińskiego romantyka [Zasób elektroniczny] / A. Sarzyńska // wpolityce.pl. – Tryb dostępu : <http://wpolityce.pl/polityka/186659-taras-szewczenko-wieszcz-majdanu-niezwykla-historia-ukrainskiego-romantyka>. – Ekran tytułowу.
12. Ukraińcy [Zasób elektroniczny]. – Tryb dostępu : www.ukraincy.wm.pl. – Ekran tytułowу.
13. Wątorski A. Taras Szczewczenko [Zasób elektroniczny] / A. Wątorski // [ukraincy.org](http://www.ukraincy.org). – Tryb dostępu : <http://www.ukraincy.org/literatura/taras-szewczenko.htm>. – Ekran tytułowу.
14. Z_p_u [Zasób elektroniczny]. – Tryb dostępu : www.z_p_u.org. – Ekran tytułowу.

Шевченкіана на польськомовних електронних ресурсах.

Муріна С.В., молодший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Вип. 11. – С. 362–369.

Розглянуто стан інформаційного наповнення польськомовних веб-сайтів історико-біографічною інформацією та літературною спадщиною видатного українського поета та митця Т. Г. Шевченка. На прикладах веб-сайтів зроблено висновки про те, що польська спільнота пам'ятає та шанує великого Кобзаря, цікавиться українською культурою та уважно слідкує за українським подіями. Висвітлено питання активізації інтересу польського народу до творчості Шевченка після подій на Майдані, які прикували польську увагу, і для яких постать Шевченка була символом відродження України.

Ключові слова: Шевченко, сайт, польськомовний веб-сайт, інтернет, біографічні дані, біографічна інформація.

'Shevchenkiana' on the Polish-language web-sites.

Svitlana V. Murina, junior researcher at the Institute of biographical research NLUV (Kyiv).

Українська біографістика = *Biographistica ukrainica*. – К., 2014. – Vol. 11. – С. 362–369.

The state of filling Polish-language Web sites by historical and biographical information and literary heritage of the form Ukrainian poet and artist Taras Shevchenko was reviewed in this article. The examples of websites conclusions is so that the Polish public remembers and honors the Great Kobzar, interests in Ukrainian culture and is closely monitoring the Ukrainian events. Intensifying interest to the work of T. Shevchenko after the events on the Maidan, who chained Polish people, for which the Shevchenko's image was a symbol of rebirth of Ukraine, is considered.

Keywords: Shevchenko, website, Polish-language website, internet, biographical data, biographical information.

Шевченкиана на польскоязычных электронных ресурсах.

Мурина С. В., младший научный сотрудник Института биографических исследований НБУВ (Киев).

Українська біографістика = *Biographistica ukrainica*. – К., 2014. – Вып. 11. – С. 362–369.

Рассмотрено состояние информационного наполнения польскоязычных веб-сайтов историко-биографическим и литературным наследием выдающегося украинского поэта и художника Т. Г. Шевченко. На примерах веб-сайтов сделаны выводы о том, что польская общественность помнит и уважает великого Кобзаря, интересуется украинской культурой и внимательно следит за украинскими событиями. Освещен вопрос активизации интереса поляков к творчеству Т. Шевченко после событий на Майдане, которые приковали польское внимание, и для которых образ Шевченко был символом возрождения Украины.

Ключевые слова: Шевченко, сайт, польскоязычный веб-сайт, интернет, биографические данные, биографическая информация.

БІБЛІОГРАФІЯ, РЕЦЕНЗІЇ, ІНФОРМАЦІЯ

ГЕОГРАФ, КРАЄЗНАВЕЦЬ, ОСВІТЯНИН УКРАЇНИ

(пам'яті М. Ю. Костриці 1942–2014)

Микола Юхимович Костриця народився 20 вересня 1942 р. у м. Житомирі в сім'ї службовця та належав до того покоління, яке називають «діти війни». Повоєнне напівголодне дитинство, школа і... любов до футболу. Успішно закінчив житомирську середню школу № 14, де завдяки вчителю географії визначив свій майбутній фах.

У 1961 р. М. Костриця — студент географічного факультету Київського державного (нині — національний) університету ім. Т. Шевченка.

Студентські роки були насичені подорожами під час навчальних і виробничих практик у Поволжя, Середню Азію, на Кавказ та разом з будівельними загонами у казахстанських степах і тюменській тайзі. А напрями наукових захоплень формувалися на кафедрі економічної географії факультету під керівництвом одного з фундаторів української економіко-географічної школи професора О. Т. Діброви. У ті часи географічний факультет відзначався складом викладачів, серед яких були відомі вчені, зокрема професори Н. Б. Вернандер, Д. І. Богорад, П. К. Заморій, О. М. Маринич, В. П. Попов.

По закінченні університету в 1966 р. М. Ю. Костриця успішно захистив дипломну роботу на тему «Територіальна структура промислового комплексу Київської області». Перші кроки його

становлення як краєзнавця припадають на початок педагогічної діяльності, коли М. Костриця вчителював у с. Хижники Старокостянтинівського району Хмельницької області та друкував статті краєзнавчої тематики, з проблем охорони природи, розповіді про видатних земляків та на екскурсійно-туристичну тематику в районній газеті «Світло Жовтня».

Як заступник директора школи з виховної роботи М. Ю. Костриця часто організовував туристичні пізнавальні подорожі рідним краєм. У ці роки він не лише знайомив своїх вихованців зі світом ландшафтів, пам'ятними місцями визвольних битв українського народу, красою архітектури, а й сам захопився їх вивченням. Ним був підготовлений посібник для учнів «Географія Хмельницької області», який, на жаль, побачив світ лише за часів незалежної України. Всього за період вчителювання в с. Хижники у згаданій газеті було надруковано 14 статей і нарисів, а в 1969 р. у журналі «Україна» вийшов його полемічний нарис «Краса України – Поділля».

На новий рівень розробки теорії та методології краєзнавства М. Ю. Костриця вийшов після повернення до Житомира (1971 р.), де він працював методистом обласної дитячої екскурсійно-туристичної станції. Цей період також відзначився низкою краєзнавчих досліджень, публікацією путівників, відкриттям в обласній газеті «Радянська Житомирщина» щотижневої краєзнавчої сторінки «Край рідний».

У 1976 р. М. Ю. Костриця переїздить до Києва, де заочно навчається в аспірантурі на кафедрі соціальної й економічної географії Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького (нині — Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова) у професора Л. Корецького і водночас завідує кабінетом географії Київського обласного інституту удосконалення вчителів.

Паралельно з дослідженням краєзнавства і туризму, вивченням відомих і забутих сторінок життя видатних земляків М. Ю. Костриця займався науковою розробкою теоретичних і практичних засад формування промислових територіальних комплексів у слабо урбанізованих регіонах України, зокрема Волинського Полісся, керував студентськими економіко-географічними експедиціями як в Україні, так і на теренах колишнього СРСР. Наукові та практичні результати були покладені в основу дисертаційної роботи на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук за спеціальністю

«Економічна географія» на тему «Західно-Поліський промисловий комплекс УРСР (економіко-географічні дослідження структури і проблеми розвитку)», яку М. Ю. Костриця успішно захистив у 1989 р. на вченій раді при Ленінградському державному педагогічному університеті ім. О. І. Герцена. У цей же «київський» період він докладав чимало зусиль для удосконалення географічної освіти, географічного краєзнавства та туристсько-краєзнавчої роботи в Україні. Саме цьому присвячені праці, які вийшли друком під час його роботи у Києві: «Вчитель, вихователь, наставник» (К., 1980), «Природничі і виробничі комплекси» (К., 1982), «Практикум з географічного краєзнавства» (К., 1979), «Туристсько-краєзнавча робота в школі» (К., 1985) та ін.

У 1986 р. М. Ю. Костриця повернув до рідного Житомира, де і прожив у батьківській хаті до останніх днів свого життя. Ці роки виявилися досить насиченими та плідними. Тут він працював на різних посадах в обласному інституті удосконалення вчителів, пройшовши шлях від методиста до завідувача кафедри методики природничо-математичних дисциплін. У цей же час разом із науково-викладацькою роботою спрямовував свою діяльність на відродження історичного краєзнавства та зростання духовності населення рідного краю.

Микола Юхимович Костриця ініціював відновлення у 1990 р. Товариства дослідників Волині (далі — ТДВ), утвореного у 1900 р., як Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині; в 1993 р. був обраний його президентом і водночас відповідальним редактором наукового збірника «Велика Волинь».

Цікава історія створення ТДВ. Ідею об'єднання краєзнавців Волині взяли на себе фольклорист, етнограф і літературознавець М. І. Коробка (1872–1922) та археолог С. С. Гамченко (1860–1934). Ініціативною групою був розроблений проект статуту Товариства, в якому передбачалися чотири секції, виборна рада, архів, бібліотека та музей.

Перше організаційне засідання ТДВ відбулося 2 грудня 1900 р. Протягом двадцяти років воно проводило активну краєзнавчу роботу у багатьох напрямках, зокрема природничих, економічних, етнографічних та історичних наук. За цей час було видано чотирнадцять томів «Трудов Общества Исследователей Вольни», останній побачив світ у 1920 р. На 1 січня 1914 р. до складу ТДВ входили 193 дійсні члени

та 22 почесні. Серед почесних членів у різні роки були відомі вчені, письменники, громадські діячі: К. А. Тімірязев, А. Ю. Кримський, В. Г. Короленко та ін. Відзначимо, що демократичний за своїм характером краєзнавчий рух «не вписався» в тоталітарну систему та після 1920 р. ТДВ фактично припинило свою роботу.

Лише через сім десятиліть, у 1990 р. завдяки групі активістів-краєзнавців у Житомирі відбулося друге народження ТДВ. Ініціатором і натхненником цього відродження став саме М. Ю. Костриця. На знак того, що нове товариство є спадкоємцем, нумерація випусків праць «Великої Волині» була продовжена, і в 1994 р. побачив світ п'ятнадцятий том праць Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині (сьогодні їх кількість сягає за п'ятдесят). До 100-річчя заснування ТДВ вийшла праця М. Ю. Костриці «Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті» (2001).

Феномен небувалого краєзнавчого розвитку на Правобережній Україні з початку 90-х років ХХ ст. значною мірою завдячує М. Ю. Костриці. Саме йому вдалося об'єднати краєзнавчі осередки Житомирщини, Волині, Рівненщини, Хмельниччини, Тернопільщини — територій, які входили до складу Великої Волині. За ці роки було проведено десятки міжнародних і всеукраїнських конференцій різної тематики («Велика Волинь: минуле і сучасне», «Національні меншини Правобережжя України: історія і сучасність», «Житомирщина на зламі тисячоліть», «Історія міст і сіл Великої Волині» та ін.), які проходили в Житомирі, Луцьку, Рівному, Новоград-Волинському, Хмельницькому та багатьох інших містах регіону.

У ці ж роки М. Ю. Костриця та його колеги-краєзнавці видали низку книг, путівників, географічних нарисів. Серед них варто відзначити такі, як «Бердичів» (2000), «Малинський район» (2000), «М. М. Миклухо-Маклай і Україна» (2011) та багато інших.

Протягом кінця ХХ — початку ХХІ ст. помітним явищем стали серії та рубрики у періодичних виданнях: «Енциклопедія Житомирщини», «Історико-географічний словник Житомирщини», «Житомир крізь призму століть» та ін. Загалом М. Ю. Костриця публікував свої доробки в десяти всеукраїнських, шістнадцяти обласних, чотирнадцяти районних газетах, у дванадцяти республіканських і місцевих журналах і

альманахах. У 1991 р. він був обраний до Національної спілки журналістів України.

Особливою популярністю серед освітян користуються підручники та навчальні посібники «Географія Житомирської області» (1993), «Економічна і соціальна географія Хмельницької області» (1994), «Рідний край» (1994), «Еколого-географічний словник-довідник Житомирщини» (1996), географічний атлас «Моя мала Батьківщина», який вже декілька разів перевидався, та багато інших. У загальному науковому доробку вченого понад 1200 позицій.

Цілком природною була необхідність об'єднати теоретичні та науково-методичні дослідження науковця. Саме тому у 2007 р. М. Ю. Костриця підготував і захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора географічних наук з спеціальності «Історія географії» на тему «Географічне краєзнавство України: теоретико-методологічні засади, історія, практика», у якій об'єктом дослідження стало географічне краєзнавство України, а предметом — історико-географічний аналіз географічного краєзнавства України від його витоків до утвердження як наукової дисципліни.

За наукові, педагогічні, краєзнавчі досягнення М. Ю. Кострицю було обрано дійсним членом зарубіжного Українського історичного товариства імені Михайла Грушевського (штат Огайо, США), географічної секції Наукового товариства імені Шевченка у Львові. У 2010 р. діяльність М. Ю. Костриці у сфері розвитку духовності, культури, міжнаціональної та міжконфесійної злагоди була відзначна Всеукраїнською премією імені Івана Огієнка. У 2012 р. він став лауреатом Премії імені Дмитра Яворницького Національної спілки краєзнавців України.

Останні роки життя Микола Юхимович Костриця тяжко хворів, 23 квітня 2014 р. його не стало.

Т. І. Шовкопляс

«СОНЯЧНИЙ ЗАЙЧИК» УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

(На пошану В. З. Нестайка, 1930–2014)

Всеволод Нестайко — унікальне явище в історичній долі української книжки: він єдиний із прозаїків, які писали винятково для дітей, упродовж більш, ніж півстоліття залишався не лише найчастіше друкованим і тиражованим автором, а й найбільше читаним.

Його ім'я стало візитівкою української літератури для дітей, а твори увійшли до шкільної програми та відзначені численними преміями і нагородами. Офіційна біографія письменника схожа на ювілейне віншування — безкінечний перелік видрукованих книжок, перемежований датами отримання премій, винагород і відзнак. Та зі світлин за вами тривожно стежать очі виясноїлої у власному стражданні людини, а в численних інтерв'ю частіше йдеться про сповнене трагічних перипетій дитинство, ніж про успішні роки зрілості.

Народився письменник 30 січня 1930 р. у містечку Бердичеві на Житомирщині. Його батько Зіновій Денисович (Дионісійович) був сином знаного у Галичині греко-католицького священика, отця Дионізія Нестайка, декана Бучацького та пароха церкви Св. Миколая. З початком Першої світової війни удвох із братом він вступив до лав Січових Стрільців, а після завершення визвольних змагань оселився у Проскуріві (нині — м. Хмельницький), одружився та переїхав із родиною до Бердичева. У 1933 р. був заарештований НКВС і розстріляний. Всеволодові на той час виповнилося три роки, і йому сказали, що тато загинув як герой. Батьківський міт, незнаний, нагло обірваний смертю, оповитий таїною невідомого ве-

личного чину та глибинної духовної українськості, назавжди залишився для Нестайка недосяжною матрицею, протягом у Вічність, де так вільно стрибається сонячним зайчиком сподівань...

Мати Всеволода Зіновійовича походила із селянського роду Довганюків. Письменник згадував, що прапрадід був кріпаком у Тадея Рильського, а дід, Іван Семенович, «вибився в управителі» та будував будинки в Проскуріві. Марія Іванівна закінчила вісім класів гімназії, що давало право викладати в молодших класах, і починаючи з 1913 р. упродовж усього життя вчителювала. У роки Першої світової війни дівчина, як і майбутній чоловік, опинилася на фронті, але по інший бік: була сестрою милосердя царської армії.

Дідів Нестайкові не довелося знати близько: дід по матері помер від тифу до народження онука (1921), а по батькові — 1936 р., коли хлопчикові було шість. Та саме їм приписував Всеволод Зіновійович і своє вроджене почуття гумору, і подитячому незнищенну віру в людську совість. Але якщо про Довганюків як «носіїв українського народного селянського гумору» написано чимало, то глибинна християнська основа світоглядної концепції письменника, беззаперечно сформована духовною тяглістю батьківського роду, досі оминається.

Площиною розгортання і долі, і внутрішнього світу письменника став Київ, до якого він потрапив страшного 1933 р. і де прожив усе життя.

Змалку Вадик дуже хворів, був дрібний на зріст і рудоголовий. Через дальтонізм ані капітаном далекого плавання, ані художником, як мріялося, стати не міг, натомість нереалізовані дитячі мрії втілилися у текстах. Але за вибуховими жартами і витівками його героїв повсякчас проглядає їх відначальна самотність. І саме цією щемкою пам'яттю власної дитинної беззахисності творчість В. Нестайка дотична текстам Астрід Ліндгрєн. Так само відлунила в текстах письменника його рудоголовість, що змалку спонукала знаходити дотепне влучне слово на всякий випадок, а згодом виявилася щирою симпатією до рудих. Сам Всеволод Зіновійович із роками не лише виріс майже під два метри, а й втратив своє рудоголів'я.

Літо хлопець здебільшого проводив у містечку Станіславчик на Житомирщині, звідки виніс навички та закони життя сільських дітлахів. Наскрізна для творчості Нестайка тема школи теж родом із дитинства.

Дорослим Всеволод став у одинадцять років, опинившись у 1941 р. із мамою в окупованому Києві. Згодом письменник напрочуд рідко згадував ці два роки свого життя і в розмовах, і в творчості...

По закінченні школи 1947 р. вступив до Київського університету імені Т. Г. Шевченка. Спеціалізувався на богемістиці, друкував статті та рецензії, підробляв статистом у Театрі російської драми. Саме там на все життя «захворів» театром. І йдеться не лише про сюжетні прив'язки до акторського буття, а й про природну сценічність прози письменника, плідну працю Всеволода Зіновійовича у драматичних жанрах.

У студентські роки (1950) В. Нестайко прийшов на роботу до журналу «Барвінок», на шпальтах якого 1954 р. побачило світ його перше оповідання «Шурка і Шурко». По завершенні навчання (1952 р.) працював у видавництві «Молодь», а з 1956 по 1987 р. включно доля письменника була нерозривно пов'язана з видавництвом «Веселка», де він завідував редакцією молодшого шкільного віку; з 1987 р. був на творчій роботі.

Варто наголосити, що саме в ці роки почало формуватися у межах Спілки письменників і владних інституціях України зневажливо байдуже ставлення до книговидання для дітей як «непріоритетного напрямку». Будь-який «дитячий» письменник відразу опинявся у становищі «молодшого колеги», «неспроможного» говорити з читачем «по-дорослому». Тому залишатися саме і лише автором творів для дітей було Вчинком і Позицією.

У 1956 р. вийшла у світ і була позитивно оцінена критикою перша книжечка В. Нестайка «Шурка і Шурко». За рік з'явилася збірка оповідань «Це було в Києві» (1957), що відразу викликала жваву дискусію (закидам О. Ющенко опонували В. Бичко, П. Воронько, Б. Чалий, О. Іваненко). 1958 р. за рекомендацією Д. Ткача, О. Іваненко та О. Копиленка Всеволода Зіновійовича прийняли до Спілки письменників. Тоді само він вступив до Союзу журналістів. А за рік до читачів прийшла казкова повість «В Країні Сонячних Зайчиків» (1959), де вперше на повну силу виявився його талант оповідача та вигадника й ожив дзвінкий сміх щасливого, напоеного сонцем дитинства. Із цього часу письменник не лише зажив заслуженої популярності серед читачів, а й отримав у критики довічний статус «гумориста» та «веселуна». У подальшому за світлою атмосферою оптимізму та суто Нестайковим «нако-

пиченням радості» у текстах перестали помічати їх сутнісну глибину, викривальний (почасти пародійний) пафос і тонкий ліризм щирої людяності.

До казкової форми письменник повернеться аж через 13 років — наступною повістю-казкою стала нині рідко згадувана «Пригоди близнят-козенят» (1972). Натомість 1964 р. В. Нестайко друкує повість «Надзвичайні пригоди Робінзона Кукурузо...», що започаткувала найславетнішу в творчому доробку письменника трилогію про сільських шибайголів Яву та Павлушу («Незнайомиць з тринадцятої квартири», «Таємниця трьох невідомих»), яка стала знаковою для становлення дитячої літератури в Україні, оскільки авторові вдалося на рівні тексту для дітей відтворити повноцінні національні характери, опукло і повнокровно донести до читача живе буття української дитини.

Наступні десятиліття були найпліднішими: з'являються дилогія «Одиниця з “обманом”» (1976) і «П'ятірка з хвостиком» (1985), казкова повість «Незвичайні пригоди в лісовій школі» (1981) та низка пригодницьких книжок: «Чудеса в Гарбузянах» (1984), «Скринька з секретом» (1987) та ін. З 1992 по 1994 р. письменник очолював редакції журналів для дітей «Герентій» і «Немо», був директором видавництва «Чорлі», з 1999 по 2009 р. вів на радіо передачу «Радіобайка Всеволода Нестайка».

Загалом у В. Нестайка вийшло (із перевиданнями) близько двохсот книжок загальним накладом понад два мільйони примірників. Трилогія «Тореадори з Васюківки» видавалася понад тридцять разів, враховуючи іншомовні видання. Твори Всеволода Зіновійовича перекладено двадцятьма мовами. За ними поставлено низку фільмів.

Всеволод Нестайко — лауреат літературних премій: імені Лесі Українки (1982 р., за повість-казку «Незвичайні пригоди в лісовій школі»), імені Миколи Трублаїні (1990 р., за повість-казку «Незнайомка з Країни Сонячих Зайчиків») та імені Олександра Копиленка (1980 р., за казку «Пригоди їжачка Колька Колючки та його вірного друга і однокласника зайчика Косі Вуханя»). На першому Всесоюзному конкурсі на кращу книгу для дітей (1987) письменник був удостоєний другої премії за дилогію в оповіданнях «П'ятірка з хвостиком». 1979 р. рішенням Міжнародної ради з дитячої та юнацької літератури трилогія «Тореадори з Васюківки» внесена до особливого Почесного списку Г. К. Андерсена як один із найвидатніших

творів сучасної дитячої літератури. У 2012 р. В. Нестайко був визнаний «Золотим письменником України».

Дитяча бібліотека міста Дружківка (під Краматорськом на Донеччині) з 2004 р. носить ім'я Всеволода Нестайка. Так під час соціопитування вирішили самі місцеві дітлахи.

Усе життя несхибним душевним прихистком письменника була родина. З дружиною Світланою Пилипівною вони прожили разом понад 60 років. Вона була його найвимогливішим критиком і вірною помічницею, секретарем, а нині — упорядник і доглядач величезного родинного архіву.

«Я вірю в добро... Вірю в людську порядність... У те, що у душі кожного є Господь Бог, і у кожного він свій... у кожного, якщо він чесний, порядний, добрий і співчутливий...». Ці слова Всеволода Нестайка, по суті, розкривають його творче кредо не менше, ніж часто цитовані висловлювання про «вроджений оптимізм українців». Бо саме щира дитяча віра в незборимість добра в людині та повсякчасне очікування цього добра від оточуючого і складають основу того світлого оптимізму, що ним так вирізняється творчість письменника.

Попри вік і прогресуючу сліпоту Всеволод Зіновійович до останнього часу продовжував творити та дивувати свого вдячного читача. Кілька останніх років писав напівлежачи. А коли остаточно осліп, начитував оповідання дружині.

Помер Всеволод Зіновійович Нестайко 16 серпня 2014 р.

Н. П. Марченко

РЕСУРСИ БІОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ: СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ І СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Попик В. І. Ресурси довідкової біографічної інформації : історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку [Текст] / Володимир Попик ; відп. ред. Л. А. Дубровіна ; НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – 520 с.

Рецензована монографія є певним підсумком теоретичних досліджень та методичних і практичних розробок, здійснених у галузі формування ресурсів біографічної інформації на перехідному етапі від друкарської до електронної культури соціальних комунікацій. Ще років 10–15 тому про біографічні ресурси практично ніхто з фахівців не вів мови. Проблематика біографічних словників і довідників цілком вкладалася в парадигму довідкової біографістики, історії видавничої справи. Біографічні та документальні публікації розглядалися переважно у площині джерелознавства, історіографії та літературознавства, почасти — краєзнавства та бібліографічної діяльності бібліотек.

Стрімкий і доволі стихійний розвиток електронних інформаційних ресурсів, захопивши у своє річище сферу історичної та сучасної біографічної інформації, дуже швидко перетворив її на цілісний знанневий ресурс суспільства, дав змогу інтегрувати, актуалізувати, повернути до широкого та зручного використання величезні масиви інформації, розпорошеної по раніше мало доступних джерелах. Зазначене створило принципово нову проблемну ситуацію, пов'язану з необхідністю осмислити процес формування електронних ресурсів біографічної інформації, запропонувати його оптимальні завдання та напрями, форми і методи роботи, забезпечити збереження у нових умовах напрацьованих багатьма поколіннями дослідників, видавців, бібліотечних працівників високих традицій біографічно-інформаційної роботи.

З огляду на ситуацію у вітчизняній науці й інформаційній практиці, перед В. І. Попиком постало назріле завдання творчого переосмислення концептуального бачення проблем і перспек-

тив розвитку біографічної інформаційної справи, закладеного В. С. Чишком в умовах відродження біографічних досліджень в перші роки незалежності України [1], окреслення її нових обріїв, визначених незанимає раніше можливостями інформаційних технологій XXI ст.

Монографія В. І. Попика в цілому дала відповіді на актуальні проблеми, висунуті на порядок денний розвитком ресурсів біографічної інформації, запропонувала шляхи вирішення першочергових завдань на майбутнє, а також окреслила широке коло явищ і тенденцій, які ще недостатньо проявилися та вимагатимуть до себе серйозної уваги дослідників-гуманітаріїв і спеціалістів інформаційної галузі вже найближчим часом.

Ключем до осмислення сучасного стану і перспектив на майбутнє, значення досвіду і традицій минулого та шляхів їх використання і якісної трансформації в майбутньому став розгляд у монографії послідовних етапів розвитку ресурсів біографічної інформації, від її зародження у давнині у досить архаїчних формах до піднесення на науковий рівень за Нової та Новітньої доби, і нинішнього становлення мережевої біографіки як єдиного цілісного поступального процесу, позначеного невідступним вдосконаленням науково-методичних і організаційних підходів, спрямованих на забезпечення зростаючих інформаційних потреб суспільства. З цього погляду й сучасний етап оцінюється автором як рух «з минулого у майбутнє», стихійний, перехідний час еволюції електронних форм біографічної інформації від механічного відтворення друкованих біографічних видань до розбудови динамічно змінюваних баз біографічної інформації, а отже — недовершений, позначений як використанням рутинних стереотипів минулого, так і пошуком нових проривних рішень, які тісно співіснують у сучасному інформаційному просторі. Звернення до вивчення принципово нових у інформаційному середовищі явищ як до біжучих процесів, яким притаманна значна динаміка змін, з позицій «історії сучасності», дозволило В. І. Попику виявити закономірності становлення та зміну якісних етапів розвитку електронних ресурсів біографічної та біобібліографічної інформації, їх генетичний зв'язок з традиціями друкованої біографіки, розкрити дуже складний і суперечливий характер взаємодії інноваційних і традиційних еволюційних підходів.

Широкий хронологічний та історико-географічний діапазон дослідження, залучення значної кількості джерел, як дру-

кованих, так і електронних, створили основу для поглибленого аналізу досліджуваних проблем і вироблення всебічно обґрунтованих, переконливих висновків. Зазначене, зокрема, дало змогу В. І. Попику вийти за межі традиційно побутуючих у науці уявлень, які пов'язували саме розуміння довідково-біографічної справи лише зі словниками, енциклопедіями, довідниками та біобібліографіями, які у їх счасному розумінні з'явилися лише у XVIII ст. Дослідник довів приналежність до кола біографічних ресурсів, спеціально систематизованих і впорядкованих для швидкого та зручного практичного використання з метою забезпечення потреб суспільства у точних, достовірних даних про діячів минулого та відомостях про сучасників меморіальних записів давнини, творів письменників античності, «біографічних» розділів середньовічних літописних текстів, вітчизняних й зарубіжних хронік і біографічних есе, житій, патериків, четій міней, синопсисів, козацьких і старшинських реєстрів і компутів козацьких полків, біографічних довідок у козацьких літописах XVII–XVIII ст. і ранніх творах модерної української історіографії XVIII — початку XIX ст., збірників біографій, довідкових праць із генеалогії та некрополістики, карткових рукописних баз даних і службових формулярів.

Тим самим авторові вдалося привернути увагу не лише до необхідності повернення із забуття та інтеграції до сучасних електронних ресурсів матеріалів окремих довідкових видань — словників та енциклопедій, які домінують у них донині, й до формування складно структурованих інформаційних комплексів, що мають інтегрувати до свого складу, окрім суто довідкових текстів, цілі електронні бібліотеки дослідницьких і документальних матеріалів, мемуари та епістолярій, різноманітні фото-, фоно- та аудіодокументи. В. І. Попиком зроблено висновок про пріоритетне для нашого часу значення формування комплексних, багатопланових ресурсів, заснованих на динамічних, постійно наповнюваних базах інформації, що охоплюють довідкові дані, повнотекстові наукові та документальні публікації, бібліографію та створюють ефект багатовимірного «стереоскопічного» подання матеріалу, різних поглядів та оцінок і перетворюють користувача на активного співтворця біографічного знання.

Модель такого сучасного електронного інформаційного ресурсу розкрита дослідником на прикладі «Українського національного біографічного архіву», над створенням якого працює

Інститут біографічних досліджень НБУВ. Визначено необхідність консолідації в Україні єдиного віртуального дослідницького простору в галузі біографіки та теорії і методики історичної біографістики.

На основі вивчення світового досвіду В. І. Попиком дуже ретельно, на великому фактичному матеріалі проаналізовано реальний стан, безперечні здобутки, «вузькі місця» та проблемні питання, недоліки всього видового розмаїття сучасних українських ресурсів біографічної інформації, дуже «плинних», швидко змінюваних за своєю побудовою та контентом, взаємодію у них друкованих, електронних складових та інформаційної інфраструктури, створеної бібліотечними, архівними, музейними установами, розроблено прогнози та вироблено пропозиції щодо оптимальних шляхів їх подальшої розбудови. У цьому плані особливий практично-методичний інтерес становлять розділи, присвячені питанням покращення відображення біографічної інформації на порталах і веб-сайтах державних, наукових, культурних установ, бібліотек, освітніх закладів, творчих і громадських організацій. Цікавим, зокрема, є здійснений автором аналіз здобутків українських академічних наукових установ і провідних вищих навчальних закладів, серед яких Київський, Львівський, Харківський та інші національні університети, які є сьогодні лідерами у представленні в іменах свого історичного та сучасного науково-педагогічного потенціалу.

Автором визначено шляхи та вироблено методичні рекомендації щодо подальшого розвитку репрезентації сучасного людського потенціалу різних сфер українського суспільства, а також з'ясовано можливості створюваних електронних баз даних біографічної інформації для використання їх даних у соціогуманітарних дослідженнях, вдосконалення їх дослідницького інструментарію, здобування нових знань.

Проте особливий інтерес становить плідна, на наш погляд, спроба В. І. Попика об'єктивно визначити місце та роль бібліотечних установ у справі збирання, опрацювання, систематизації та поширення ресурсів біографічної інформації. Поєднання бібліотекознавчих підходів із методами інформаційних дисциплін дало змогу авторові виявити визначальний вплив досвіду, напрацьованого в теорії та практиці бібліотечної роботи, на генезу та наступні трансформації електронних біографічних інформаційних ресурсів, концептуально окреслити потенційні

можливості бібліотечних установ у подальшому розвитку біографічної інформаційної справи. Автором визначено суттєві переваги бібліотек порівняно з суто мережевими інформаційними центрами, які полягають у напрацьованому досвіді та традиціях інтеграції, систематизації та поширення інформації. Значне місце приділено, зокрема, розкриттю багатопланового досвіду у цій сфері Бібліотеки Конгресу США, Нью-Йоркської публічної бібліотеки, Британської бібліотеки, Національної бібліотеки Білорусі, Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та низки інших вітчизняних бібліотек.

Запропоновані автором методичні пропозиції та практичні рекомендації визначають завдання можливих наступних напрацювань спеціалістів і реалізації їх результатів у роботі бібліотек за цим важливим, все більш запитуваним суспільством напрямом бібліотечно-інформаційної діяльності.

У той же час, хоча автором поставлено завдання формування у майбутньому в Україні єдиного віртуального дослідницького й інформаційного простору у галузі біографістики, ця проблема не здобула у монографії належного розвитку. На наш погляд, варто було б більше уваги приділити питанням налагодження корпоративної співпраці бібліотек України різних мереж і відомств, аналізу їх реальних можливостей стосовно спільного формування довідково-бібліографічних ресурсів, що давно та плідно розробляють фахівці західних країн.

Автором переконливо доведена необхідність цілковитої відповідності створюваних нині ресурсів інформаційній парадигмі сучасності, яка вимагає інтеграції та поширення знання найновішого, багатоваріатного, постійно оновлюваного. З огляду на це автор обстоює недоцільність копіювання в Україні зарубіжних взірців, які є вже уособленням етапів, давно пройдених світовою науково-інформаційною практикою, наполягає на використанні дійсно інноваційних форм біографічно-інформаційної роботи. До них належать, зокрема, формування динамічних баз і банків біографічної та генеалогічної інформації, так званих «відкритих архівів», у наповненні контенту яких беруть участь самі користувачі інформації. У той же час В. І. Попик не оминає увагою і негативні наслідки, пов'язані зі збиранням і оприлюдненням у відкритих системах біографічної інформації, особливо — генеалогічної, родинної, що переходить, за добровільної згоди

учасників, за межі розумної приватності, нерідко призводить до розголошення персональних даних, які у всьому світі повинні оберігатися законом.

Щоправда, бурхливий розвиток технологічних можливостей нині суттєво випереджає наукове осмислення нових явищ і тенденцій. Так, автор зміг лише у загальних рисах окреслити проблеми, пов'язані з побутуванням біографічної інформації у системах родинної інформації, соціальних мережах, блогосфері або на «перетині» біографічної та бібліометричної інформації. У працях, опублікованих вже після виходу у світ рецензованої монографії, В. І. Попиком частково подані вже суттєво доповнені й оновлені потрактування з зазначеної проблематики [2, 3]. Що ж стосується відображення наукових бібліографій учених у їх бібліометричних портретах, то це проблема для вітчизняної науково-інформаційної практики зовсім нова і вона ще потребує окремих спеціальних досліджень.

Значний інтерес становить здійснений В. І. Попиком аналіз непростих проблем збереження традицій української біографіки, культури біографічної інформації в умовах бурхливого і, значною мірою, неконтрольованого розвитку електронних ресурсів, які в більшості нині знаходяться поза науково-методичним впливом науковців.

У цілому монографічне дослідження В. І. Попика збагачує розуміння ресурсів біографічної інформації як суспільного, культурного та наукового феномену, важливої складової світової та національної спадщини; становить безсумнівний внесок у розвиток сучасних вітчизняних джерелознавчих та історіографічних досліджень, у вивчення проблем книгознавства, бібліотекознавства, соціальних комунікацій, питань наукової інформації, а також біографістики як спеціальної історичної дисципліни, у вироблення сучасних теоретичних і методичних засад довідкової біографічної та біобібліографічної справи. Воно розвиває теоретичні, методичні та практично-прикладні засади нової для бібліотек, як загальносуспільних документально-інформаційних центрів, сфери створення, інтеграції та управління великими масивами системно організованих ресурсів, окреслює цілий ряд проблем, які можуть постати в центрі перспективних досліджень спеціалістів на майбутнє. Обґрунтовані В. І. Попиком теоретичні та методологічні положення, запропоновані методичні

й організаційні рішення стосуються не лише сфери біографічної інформації, вони мають більш широке значення — для всієї справи розвитку вітчизняного гуманітарного інформаційного простору.

1. *Чишко В. С.* Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України [Текст] / В. С. Чишко. – К. : БМТ, 1996. – 239 с.
2. *Попик В. І.* Пошуки власного коріння в глобальних інформаційних мережах: новий соціально-культурний і соціально-психологічний феномен // Тенденції впливу глобального інформаційного середовища на соціокультурну сферу : монографія / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – С. 153–176.
3. *Попик В. І.* Мережеве спілкування як простір розвитку гуманітарної культури // Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства : монографія / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – С. 201–243.

*Новальська Т. В.,
доктор історичних наук,
професор кафедри книгознавства
і бібліотекознавства КНУКіМ*

«Т. Г. Шевченко для дітей: видання творів в Україні (XIX–XXI ст.) : бібліограф. покажч. / Нац. Б-ка України для дітей ; уклад. О. М. Тімочка. – К., 2013. – 36 с.

Бібліографічний покажчик, який зніціювала Національна бібліотека України для дітей, подає перелік Шевченкових творів, виданих для дітей, і творів, адаптованих для дитячої аудиторії, які були видрукувані в Україні починаючи з 1891 р. й донині (в подальшому планується доповнити його виданнями, здійсненими в діаспорі, а також іншомовною зарубіжною шевченкіаною для дітей). До розгляду вперше залучені як традиційні художні моновидання та розмаїті збірки та хрестоматії, так і інші різновиди видань (як-от: книжка-розмальовка, альбом малюнків, пісенник тощо). Вміщені до покажчика також білінгварні видання мовами народів України.

Зібрані в один компендіум, усі ці видання справляють особливе враження. На жаль, не своєю чисельністю, бо, порівняно з, наприклад, пушкініаною, призначеною для такої ж аудиторії, видань цих усе ж на диво мало. І це попри те, що сам Т. Шевченко ставився до дітей із величезним сентиментом, а його ідеалом земної гармонії, символом ладу є, як відомо, щаслива «мати молодая з своїм дитятчком малим». Попри те, що тема дитинства — одна з ключових у його поезії, а кризь тему дітей, винятково виразну в повістях «Близнецы», «Наймичка», «Капитанша», «Несчастный», «Музыкант», він продемонстрував свою велику увагу до їхнього становлення, навчання, духовного росту, виявив свій гуманізм як мислителя та патріота.

Рецензоване видання вражає як своєю скрупульозністю, так і завершеною цілісністю картини дитячої шевченкіани, творів, що публікувалися протягом ста двадцяти з лишнім років. Картина є свого роду символом національного просвітництва, яким воно було в різні епохи, квінтесенцією соціально-політичних настроїв, ідеологічних установок у різні часи.

Формування дитячої свідомості у контексті розбудови людини, культури, нації важко переоцінити. Тим-то, без перебільшення, інформація, котру пропонує покажчик «Т. Г. Шевченко для дітей», є ключовою у багатьох сенсах. Хоча б такому: з 1891 р. й до кінця 1980-х рр. (майже за сто років) кількість видань (ст. 6–14) практично тотожна кількості видань, здійснених за «перебудовні» роки та за час незалежності (с. 14–21). Картина промовиста, спонукає не лише до роздумів, а й до переформатування підходів у дитячому книговиданні.

Готуючи покажчик, укладач О. М. Тімочка надзвичайно ґрунтовно опрацювала більшість доступних в Україні фондів, зокрема фонд Національної бібліотеки України для дітей, фонд Національної парламентської бібліотеки України, фонд Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, літописи книг за 1926–2013 рр., електронний каталог Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, фонд Національного музею Тараса Шевченка та ін. По суті, це перше в Україні видання, яке максимально вичерпно репрезентує все, що видавалося для дітей під іменем Шевченка. А те, що воно з'явилося в ювілейний рік, надає йому значення підсумкового, етапного.

Необхідно відзначити, що унікальність йому надають і покажчики, запропоновані автором, — іменний загальний та іменний, що стосується художників-ілюстраторів, покажчик видавничих організацій, видавництв, видавців і місць видань.

Промовиста й інша картина, що вимальовується завдяки рецензованому рукописові: серед видань, поданих О. М. Тімочкою у хронологічному порядку, традиційно переважають збірки поетичних творів Шевченка, що також слід врахувати майбутнім видавцям дитячої шевченкіани. Безумовно, для молодшого та старшого шкільного віку вартувало б адаптувати й перекласти українською окремі фрагменти повістей, оскільки в них репрезентовано морально-етичні, релігійні імперативи українців, оптимальні моделі поведінки особистості. Причому адаптувати, враховуючи, що Шевченко-художник, чутливий до маленьких бідарів, часто розкривав тему дитинства і в олійному полотні («Вбогий хлопчик, що ділиться хлібом з собакою»), і в численних рисунках («Хлопчик з собакою в лісі», «Хлопчик дрімає біля грубки», «Хлопчик розпалює грубку», «Щасливий ловець» та ін.). На жаль, як засвідчив покажчик, мистецький доробок Шевченка й досі використовується у виданнях для дітей не так широко, як він на те заслуговує.

Підсумовуючи, маємо визнати, що такі тематичні посібники, структуровані та лапідарні, вкрай необхідні, оскільки вони заповнюють певну лауну в українському шевченкознавстві, додають нові штрихи до образу національного генія, вказують на нові моделі рецептивного освоєння його спадщини і, безумовно, слугуватимуть підмогою для дослідників-шевченкознавців.

Рецензована праця є вичерпною та інформативною, відкриває і фахівцям, і широкому колу читачів особливості проявлення Шевченкового слова перед дитячою аудиторією у різні часи.

Л. С. Генералюк

ТАРАС ГРИГОРОВИЧ ШЕВЧЕНКО У РОЗУМІ І СЕРЦІ УКРАЇНЦІВ

Десяті Біографічні читання

5 червня 2014 р. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського відбулися організовані Інститутом біографічних досліджень НБУВ спільно з Українським біографічним товариством Десяті Біографічні читання «**Тарас Григорович Шевченко у розумі і серці українців**», присвячені 200-річчю від дня народження Великого Кобзаря.

У центрі уваги учасників Читань було обговорення проблем: Тарас Шевченко у колі сучасників; образ Шевченка як знамено Національного відродження; Шевченко у долях поколінь української інтелігенції; Шевченко живий і Шевченко «забронзовілий»: рецепція образу Кобзаря; Тарас Шевченко у сучасній українській біографіці — стереотипи і спроби нового прочитання.

У роботі Біографічних читань взяли участь науковці Інституту біографічних досліджень та інших підрозділів НБУВ, академічних інститутів, викладачі вищих навчальних закладів України.

У вступному слові генеральний директор Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, директор Інституту біографічних досліджень доктор історичних наук **Володимир Іванович Попик** зазначив, що оригінальність концептуальних підходів, покладених у засновок ювілейних Шевченківських читань, полягає у пошуку нового погляду крізь його постать і вплив на весь подальший історичний, культурний, національний, державницький поступ України, на людські долі знаних і менш відомих представників різних поколінь, на формування їхніх патріотичних переконань, громадянської свідомості й активності, самого способу мислення та дії. Т. Шевченко став центральною постаттю нашої національної історії, національної ідеї. Кожне покоління в Україні чи на еміграції завжди згадувало та говорило про Шевченка, виходячи з гострих проблем свого часу. Кожне витворило свій образ Шевченка, спираючись на те розуміння, яке було визначене часом. Дуже важливо в період нинішніх тяжких випробувань по-новому осмислити значення цих українських цінностей, їх провідників, шляхів передачі естафети від покоління до покоління через Шевченківський образ, його слово, через розум, через волю, через серця наших співвітчизників.

У науковій доповіді доктора наук із соціальних комунікацій, завідувача відділу політологічного аналізу СІАЗ НБУВ **Тетяни Юрївни Гранчак** «*Тарас Шевченко у соціокультурних вимірах Майдану*» було проаналізовано специфіку сприйняття та відтворення образу Тараса Шевченка в соціокультурному середовищі Майдану, зокрема обґрунтовано їх три різновиди в творчості митців Майдану. Перший — образ поета, інтегрований у контекст подій на Майдані на рівні соратника-побратима, що уособив отождоження цінностей учасників протестів з ідеями Кобзаря, сприяв освяченню постаттю Шевченка боротьби проти режиму Януковича як антиукраїнського за своєю суттю, осмисленню подій Майдану як української революційної війни за незалежність. Другий — образ ідеолога Майдану, натхненника-пророка, який вибудував у своїй творчості актуальну й нині систему цінностей: свобода, гідність, любов до матері-Батьківщини і її захист, утвердження української ідентичності. Третій образ Шевченка — в діях учасників Майдану, в сукупності вчинків окремих особистостей, об'єднаних єдиним прагненням до перемоги ідеалів національної свободи. Наприкінці виступу Т. Ю. Гранчак наголосила, що весь Майдан як суспільно-політичне і соціокультурне явище став збірним образом Шевченка, його сучасним прочитанням і відродженням.

Виступ доктора історичних наук, професора, старшого наукового співробітника Інституту біографічних досліджень НБУВ **Тайсії Іванівни Ківшар** «*Празьке ювілейне видання «Кобзаря» Т. Шевченка (1840–1940): укладачі, жертводавці, видавці*» був присвячений одному з напрямів шевченкознавства — дослідженню історії публікації творів Т. Шевченка. Доповідачка, зокрема, зупинилася на питанні виявлення та вивчення біографічної інформації про осіб, дотичних до видання «Кобзаря», здійсненого у Празі в 1941 р. Основну увагу було приділено особистостям, які брали участь в упорядкуванні, зборі коштів та безпосередньо виданні празького ювілейного «Кобзаря». Окремо вона зосередилася на доведенні авторства одного з упорядників — Степана Степановича Сірополка, українського географа, антрополога і громадського діяча, наймолодшого сина Степана Онисимовича Сірополка. Це було зумовлено прагненням об'єктивного дослідження внеску доктора природничих наук С. С. Сірополка у підготовку книжки, який досі сприймається на рахунок його батька професора С. О. Сірополка.

У доповіді доктора філологічних наук, старшого наукового співробітника Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України **Лесі Станіславівни Генералюк** «*Музичний алгоритм і взаємодія*

музики, малярства, слова у творчості синестета Т. Шевченка» на інтердисциплінарному рівні було розглянуто проблему взаємного збагачення музики, образотворчого мистецтва та літератури у творчості Тараса Шевченка. Доповідачка показала, що зображення, колір, світло, звук, перспектива, лінійні та звукові ритми є цілісною Шевченковою схемою репрезентації України й українського етнопростору. Моделюючи художній простір у поезії, Шевченко незмінно залучав музику й образотворче мистецтво. Уся його поезія демонструє, як мелодійний звукопис та візуальний ряд доповнюють один одного. Принцип візуально-звукового взаємопосилення діє і в Шевченковій прозі. «Музика сфер» відчутна й у численних малюнках українських церков та соборів. Шевченко вражаюче відтворював дух архітектури в музикальних ритмах мурів, арок, порталів, колон того чи іншого храму, його бань і шпилів, вловлюючи їх перегуки з ритмами ландшафту. Акварелі митця викликають у згадці гофманівську оцінку архітектури як застиглої музики. Водночас храми й ландшафт у Шевченковому трактуванні — завжди одне ціле. Як висновок прозвучало, що Шевченко моделював свій художній світ поліфонічно, масштабно — лише так знаходила вихід його естетична чутливість. Уся творчість його свідчить про особливий вимір натури митця-універсаліста, який мав унікальну здатність інтегрувати в собі різні культурні й ціннісні системи, відшукувати глибинну логіку і взаємопов'язаність всього суцього.

У науковій доповіді *«Електронні ресурси, присвячені Тарасові Шевченку, як відображення сучасного стану розвитку вітчизняного віртуального інформаційного простору»* доктор історичних наук **Володимир Іванович Попик** проаналізував здобутки і проблеми формування персональних історико-меморіальних сайтів — електронних архівів, енциклопедій, експозицій, покликаних розкривати життя і діяльність видатних українців. Характеризуючи відомі Шевченківські ресурси мережі Інтернет — портал, створений у 2002 р. ТОВ «Кобзар» (Київ), «Електронну бібліотеку творчості Тараса Шевченка», упорядковану в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка до 190-річчя від дня народження поета, «Оренбургскую Шевченковскую энциклопедию», створену Л. Н. Большаковым, «Шевченківський портал», відкритий у 2014 р. «Малою академією наук», веб-сайт Національного музею Т. Г. Шевченка в Києві, доповідач наголосив на необхідності серйозного концептуального відпрацювання електронних проєктів науковим співтовариством, досягнення взаємної відповідності між ідейними, інформаційними і системотехнічними засадами, важли-

вості постійного змістового наповнення електронних меморіалів. За висновками В. І. Попика, упорядникам багатьох ресурсів сьогодні серйозно бракує розуміння складності їх науково-інформаційних та культурно-освітніх завдань, засад, форм, методів побудови, наукових вимог до контенту, поєднання різних інформаційних компонентів в єдине ціле. Негативну роль відіграє також невідпрацьованість практичних навичок такої роботи, форм і методів консолідації у ній зусиль різних установ і спеціалістів, вирішення організаційних і правових питань.

Виступ кандидата історичних наук, старшого наукового співробітника Інституту біографічних досліджень НБУВ **Наталії Петрівни Марченко** «*Шевченкіана на сайтах бібліотек для дітей і юнацтва України*» засновувався на тезі, що нині, коли інформатизація та поява суспільства знань веде не лише до матеріальної, а й до гуманістичної нерівності, історія та біографія факту стає доступною лише незначній частині суспільства, оскільки більшість спроможна сприймати лише історію сюжетів і образних міток (як діти!). Відтак, значимим стає не сам факт, а його грамотне позиціонування, просування та інтерпретування. Систематизувавши та проаналізувавши Шевченкіану, представлену на сайтах дитячих бібліотек України, доповідачка дійшла висновку, що здебільшого створені до 200-ліття Кобзаря електронні проекти засновуються на типових традиційних для дитячих бібліотек формах роботи, буквально відображених у електронному вигляді (звіти про розмаїті конкурси ілюстраторів, читців тощо) чи перенесених у електронний формат (біобібліографічні покажчики, красназвччі реферати тощо). Окремо вона виділила низку оригінальних всеукраїнських проектів, ініційованих НБУ для дітей і зосереджених на сайті цієї бібліотеки. Було також вказано, що більшість проектів орієнтовані на середній і старший шкільний вік користувачів, а також організаторів дитячого читання, тоді як для дошкільнят і молодших школярів шевченкіана якщо і присутня, то мало враховує можливості й потреби цього віку. Н. П. Марченко запропонувала більш широко використовувати при розробці біографічних електронних ресурсів для дітей досвід наших західних колег (зокрема, елементи анімації, домінування зорового ряду над текстовим тощо).

Спільна доповідь **Олега Миколайовича Яценка** та **Надії Іванівни Любовець** — кандидатів історичних наук, завідувачів відділів Інституту біографічних досліджень НБУВ — «*Спадщина Тараса Шевченка у вітчизняних бібліографічних джерелах: на матеріалах посібника „Українські персональні бібліографічні*

показчики (1856–2013)» була побудована як огляд окремо виданих українських персональних бібліографічних показчиків про життя і творчість Тараса Григоровича Шевченка. У доповіді було наголошено на вагомій ролі бібліографічної Шевченкіани у дослідженні життя і творчості Кобзаря. Над бібліографуванням творів Т. Г. Шевченка і літератури про нього в різний час працювали видатні вітчизняні бібліографи. У доповіді докладно було розглянуто бібліографічну шевченкіану М. Ф. Комарова (1844–1913), М. Ф. Яшека (1883–1966), проаналізовано ряд важливих бібліографічних праць, підготовлених до 100-річчя від дня смерті та 150-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка, у тому числі двотомний бібліографічний показчик «Т. Г. Шевченко : бібліографія літератури про життя і творчість» (1963).

У доповіді кандидата історичних наук, провідного наукового співробітника Інституту біографічних досліджень НБУВ **Світлани Миколаївни Ляшко** та кандидата історичних наук, доцента кафедри українознавства Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій **Світлани Григорівни Іваницької** «*Шевченківські ювілеї в житті та творчості Михайла Могілянського в контексті теорії колективної пам'яті*» було розглянуто присвячені Кобзарю праці й виступи правника, публіциста, критика, письменника, літературознавця, громадського і політичного діяча Михайла Михайловича Могілянського (1873–1942). Зокрема, йшлося про брошуру «Шевченкові роковини 1916 року (26 лютого)», яка містить згадки про обставини Шевченківської меморіальної церемонії 1913 р. в Східній Галичині. У своєму дослідженні автори послуговувалися теорією колективної пам'яті як основним методологічним інструментом. Аналіз змісту творів М. М. Могілянського дав змогу довести безпосередній зв'язок ідеалізованого меморіального образу поета з культурно-просвітницькими завданнями ліберально-демократичної еліти початку ХХ ст.

У виступі кандидата історичних наук, доцента Харківської державної академії дизайну і мистецтв **Валентини Теодорівни Петрикової** «*Т. Г. Шевченко в історії біобібліографії культурно-історичних регіонів України*» було приділено увагу головним питанням бібліографічної шевченкіани: історії започаткування наукової праці зі складання біобібліографії Кобзаря в окремих місцевостях України, починаючи з часів видання його творів та літератури про нього; сучасному стану теорії регіональної біобібліографії України, яка позиціонує бібліографічну Шевченкіану через поняття «діячі краю»; бібліографічну діяльність різних ре-

гіональних установ зі складання біобібліографії Т. Г. Шевченка в контексті національно-культурного надбання. Розглядаючи кожне з питань, В. П. Петрикова розкрила особливості, притаманні історії, теорії та практиці бібліографічної Шевченкіани в порівнянні її із сучасною світовою біографістикою, означила заходи щодо подальшого висвітлення імені Т. Г. Шевченка в українській регіональній біографіці.

Доповідь кандидата історичних наук, доцента кафедри історії та археології України Інституту історії, етнології та правознавства ім. О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка **Тамари Павлівни Демченко** «*100-річний ювілей Тараса Шевченка на сторінках чернігівської преси*» містила аналіз змісту близько сорока дотичних до вшанування 100-річного ювілею Т. Шевченка публікацій, що з'явилися на шпальтах чернігівської земської періодики у 1914 р. Головну увагу було приділено публікаціям в «Черниговской земской неделе», за якими можна скласти досить повне уявлення про регіональний зріз проблеми вшанування Кобзаря. У цих матеріалах знайшов відображення процес усвідомлення ролі національного поета та його творчості для українського відродження, а також зроблено спроби охарактеризувати ставлення різних політичних сил до визначної події.

У повідомленні **Надії Романівни Галярник** — головного бібліотекаря Наукової бібліотеки Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника (Івано-Франківськ) — «*Популяризація галицьким студентством творчості Тараса Шевченка як боротьба за своє національне самовираження (за матеріалами Фонду професора В. Т. Полєка)*» було проаналізовано документи і спогади очевидців, опубліковані у пресі, які допомагають показати боротьбу українства за добре ім'я поета. Роботу було проведено на архівних матеріалах професора Прикарпатського університету В. Т. Полєка (1924–1999), що охоплюють різнопланову друковану та рукописну інформацію про роль і місце Т. Шевченка у світі, літературі, мистецтві.

У своєму виступі «*Вшанування пам'яті Т.Г. Шевченка українцями діаспори (за документами ЦДАЗУ)*» **Катерина Вікторівна Петриченко**, провідний науковий співробітник відділу використання інформації документів Центрального державного архіву зарубіжної україніки, зробила огляд українських друкованих видань за кордоном, де відображено різноманітні заходи із вшанування пам'яті та популяризації постаті митця, до яких вдавалася україн-

ська громада світу. Серед них можна виокремити свята-концерти, виставки, урочисті вечори, видання творів Т. Г. Шевченка, перевидання «Кобзаря» за кордоном, видання книг про діяльність поета та його творчість, переклади іншими мовами, відкриття музеїв та пам'ятників, проекти щодо присвоєння площам і вулицям міст імені Т. Г. Шевченка.

Олександр Якович Рахно, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії та археології України, заступник директора з навчальної роботи Інституту історії, етнології та правознавства ім. О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка, побудував свою доповідь «*Чернігівське губернське земство і вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка*» на основі аналізу широкого кола джерел і показав, що, незважаючи на протидію влади, Чернігівське губернське земство відіграло помітну роль у справі збереження творчої спадщини та вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка. Доповідач зазначив, що чернігівські земці не лише брали участь у зборі коштів на впорядкування могили Кобзаря в Каневі та будівництво пам'ятника йому в Києві, а й зробили спробу видати брошуру про Т. Г. Шевченка та його творчість. Чимало уваги О. Я. Рахно приділив розповіді про заснований у 1902 р. на основі колекцій В. В. Гарновського перший в Україні Музей українських старожитностей, який став центром збору, збереження та популяризації творчої спадщини Великого Кобзаря.

Кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ **Олена Валентина Бугаєва** у своєму повідомленні «*Листи Т. Шевченка до С. Гулака-Артемовського: історія стосунків великих митців*» крізь призму епістолярію реконструювала взаємини Т. Шевченка й одного з найяскравіших українських композиторів і співаків XIX ст., розкрила духовну складову стосунків митців, доводячи, що епістолярна спадщина митців має значення важливої історичної пам'ятки епохи.

У своєму виступі «*Шевченкіана у польськомовних електронних ресурсах*» **Світлана Вікторівна Муріна**, молодший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ, розкрила різноманітність Шевченкіани польськомовних веб-сайтів. На них представлені твори Шевченка, що торкаються польської тематики, переклади поезій Кобзаря польською мовою, оцінки його живописної спадщини польськими експертами. Акцент у виступі було зроблено на зростанні актуальності творчості Т. Шевченка та збільшенні інформації про нього на польськомовних веб-сайтах

після подій на Майдані, де поет був духовним покровителем протестуючих та символом відродження України.

Виступ кандидата історичних наук, наукового співробітника відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ **Олени Василівна Заєць** «*Тарас Григорович Шевченко і Києво-Печерська лавра*» було присвячено результатам її дослідження періоду роботи Т. Г. Шевченка в Києво-Печерській лаврі як художника Київської Тимчасової комісії з розбору давніх актів на основі його вражень, відображених у повістях, спогадів друзів поета та архіву Духовного собору Києво-Печерської лаври. О. В. Заєць повідомила, що в травні 1846 р., згідно з вказівкою митрополита Філарета (Амфітеатрова), Т. Г. Шевченка було зараховано на послух до начальника лаврських іконописців для змалювання видів Києва. Пробувши в Лаврі кілька тижнів, Т. Г. Шевченко створив відомі картини міста та багато замальовок Лаври, які після арешту митця зникли.

Два виступи було присвячено шевченківській тематиці у творчості Івана і Юрія Лип. **Ігор Іванович Стамбол**, аспірант кафедри історії України історичного факультету Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова у доповіді «*Наслідування заповітів Т. Шевченка на прикладі життєвого шляху І. Липи (1865–1923)*» наголосив, що у своєму житті І. Липа спирався перш за все на морально-духовні орієнтири, які були проголошені в творчості Тараса Шевченка. Основні моменти, в яких помітні впливи Кобзаря, полягали в політичній, творчій та професійній діяльності «тарасівця». У політичному значенні впливи Кобзаря позначилися насамперед у гуманістичному сприйнятті українського народу, його проблем. І. Липа вважав, що більшість з них буде подолано зі здобуттям Україною самостійності. Він критикував колоніальну політику Росії в Україні та боровся проти забуття діячів, що працювали на користь народної освіти, науки і мистецтва. Як літератор писав казки і притчі, основним завданням яких було виховання нового свідомого покоління українців.

Світлана Володимирівна Кучеренко, співробітник Благодійного Фонду імені Івана і Юрія Лип (Одеса), у доповіді «*Внесок Юрія Липи у шевченкознавство*» розкрила основні позиції свого дослідження стосовно сприйняття Ю. Липою феномену Т. Шевченка. На матеріалах творів Ю. Липи доповідачка продемонструвала еволюцію його ставлення до Кобзаря: від сприйнятого в дитинстві (від батька-тарасівця) образу Т. Шевченка, через аналіз впливу Т. Шевченка на почуття, думки, волю молодих українців

та дослідження феномену Кобзаря, його впливу на український народ у цілому, а особливо на селянську верству, до поглиблення попередніх висновків часовим виміром. Підсумком осягнення Шевченка мала стати праця Ю. Липи «Життєпис України», два розділи якої було присвячено Т. Шевченку, його значенню для України. У творі, що Ю. Липі не судилося завершити, він прагнув осмислити призначення України і Тараса Шевченка — духовного провідника нації.

Науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ **Юлія Вікторівна Вернік** свій виступ за темою *«Постать Т. Шевченка в суспільно-політичному житті сучасної України: аналіз національного інтернет-простору»* присвятила місцю, яке Тарас Шевченко займає нині у культурному і суспільно-політичному процесі, у свідомості українців. Ю. В. Вернік виявила певне тематичне коло, яке знайшло відображення у контенті вітчизняних веб-сайтів. Серед тем за кількістю звертань користувачів Мережі виокремлено: «Шевченко як натхненник національного визвольного руху», «Шевченко як об'єкт народної творчості», «Шевченко як пророк української держави».

У повідомленні молодшого наукового співробітника Інституту біографічних досліджень НБУВ **Тетяни Володимирівни Котлярової** *«Педагогічні погляди Т. Г. Шевченка в інтерпретації сучасних дослідників»* було підкреслено: хоча сам митець не мав прямого відношення до системи освіти, та й не писав творів на суто педагогічні теми, дослідники його життя і творчості погоджуються на тому, що у Тараса Шевченка сформувалася своя система педагогічних поглядів. Зазвичай з цієї точки зору дослідники розглядають повісті Т. Г. Шевченка, деякі його поезії та щоденник.

На жаль, чимало постійних учасників Біографічних читань з об'єктивних причин у цьому році не змогли приїхати до Києва. Організатори Читань, із розумінням ставлячись до нинішніх труднощів, які перешкоджають участі в них багатьох науковців, сподіваються на продовження плідної співпраці з усіма ентузіастами біографічних досліджень.

*В. І. Попик,
Т. В. Котлярова.*

БІОБІБЛІОГРАФІЧНА СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОГО ЕЛЕКТРОННОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

Секція Міжнародної наукової конференції «Місце і роль бібліотек у формуванні національного інформаційного простору»

Засідання секції відбулося 23 жовтня 2014 р. на базі Інституту біографічних досліджень НБУВ. До програми її роботи було включено 13 доповідей і повідомлень науковців та бібліотечних фахівців — працівників НБУВ, ЦНБ НАН Білорусі (Мінськ), Національної наукової медичної бібліотеки України, Харківської державної академії дизайну і мистецтв, інститутів НАН України. Обговорювалося широке коло проблем, пов'язаних із розвитком сучасної вітчизняної біографіки, завданнями формування біобібліографічної складової національного електронного науково-інформаційного простору.

Вступним словом роботу секції відкрив генеральний директор НБУВ, директор Інституту біографічних досліджень, доктор історичних наук **Володимир Іванович Попик**. Свою доповідь *«Новітні напрацювання у справі формування вітчизняних ресурсів біографічної інформації»* він присвятив аналізу провідних тенденцій у цій сфері, пов'язаних із розширенням соціально-комунікативних та науково-інформаційних функцій ресурсів, вдосконаленням використовуваних засобів їх організації. Йдеться насамперед про те, що ресурси, засновані на відтворенні в електронних версіях матеріалів друкованих видань, усе більше поступаються тим, що формуються на основі динамічно поповнюваних баз даних. Зазначене пояснюється швидкою еволюцією самого характеру інформаційних запитів, які все більше переходять зі сфери суто освітніх або пізнавальних інтересів до спрямування, орієнтованого на практично-інформаційне використання. При цьому великого значення набуває розбудова інтерактивних зв'язків між ресурсами, які включають персоналії або групи персоналії у цілісне інформаційне поле. Такі підходи відкривають нові можливості для користувачів як щодо вибіркового тематичного пошуку, так і щодо комбінування інформації відповідно до їхніх власних предметних зацікавлень, самостійного порівняння фактів і документів із різних джерел, критичного аналізу думок дослідників, здобуття на широкій джерельній основі нових знань. При цьому все більше місце у змістовому формуванні ресурсів, розбудові зв'язків між їх окремими сегментами посідають новітні інтелек-

туальні технології пошуку та опрацювання інформації. Завдяки цьому особа ефективно вписується у загальний контекст різноманітних сфер суспільного життя, коло сучасників, професійну чи регіональну спільноту. Традиційний виклад власне об'єктивних біографічних даних по персоналіях усе частіше доповнюється поданням у динаміці матеріалів про діяльність особи та її конкретні здобутки, зокрема реалізовані у роботі владних, громадських, економічних інституцій, наукових публікаціях, освітянських і культурно-мистецьких проектах. Характерною рисою цього процесу є створення можливостей для кожного бути не лише споживачем, а й активним співтворцем історико-біографічної інформації у «відкритих архівах», базах даних та сегментах соціальних мереж. Тим самим вітчизняна практика, хоча й із деяким запізненням і в досить обмежених обсягах, все ж успішно засвоює здобутки світового інформаційного простору.

У доповіді «**Біобібліографія бібліотекознавства у сфері професійної комунікації**» доктор історичних наук, професор, старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ **Таїсія Іванівна Ківшар** зазначила, що професійна комунікація набуває нового значення в сучасній бібліотечній діяльності, оскільки є одним з основних засобів фахової роботи й визначає її успішність, а також відкриває нові можливості для професійного розвитку спеціалістів. Суттєву роль у професійній комунікації відіграє біобібліографія, сприяючи підвищенню професійної компетенції бібліотекарів та бібліотекознавців, утвердженню пріоритетів діяльності наукових колективів. Біобібліографія бібліотекознавства як напрям наукової та практичної діяльності спрямована на створення розгалуженої системи посібників, що розкривають бібліотекознавчу спадщину окремих осіб чи груп осіб, яким присвячені ці видання. Біобібліографічні видання бібліотекознавчої проблематики становлять джерельну базу для розвитку бібліотечної біографіки, завданням якої є відтворення біографій діячів бібліотечної справи та бібліотекознавства, а також осіб, професійно пов'язаних з бібліотечною діяльністю, виявлення та аналіз різних видів історико-біографічних джерел, систематизація публікацій, вивчення особливостей біографічного письма, отримання біографічних знань тощо. В свою чергу дослідження в галузі бібліотечної біографіки активізують появу біобібліографічних посібників різних жанрів, сприяють наповненню їх біографічною та бібліографічною інформацією. Сучасним видом біобібліографічного покажчика можна вважати персональний сайт, контент якого дає змогу виявити внесок попередників і визначити роль автора в розвитку відповідної галузі знань.

Завідувач відділу формування біобібліографічних інформаційних ресурсів Інституту біографічних досліджень НБУВ, кандидат історичних наук **Олег Миколайович Яценко** у виступі *«Персональна бібліографія, біобібліографія: термінологічний аналіз»* розглянув термінологічні проблеми персональної біобібліографії на основі аналізу низки стандартів, навчальних посібників, енциклопедично-довідкових видань, фахових статей з теорії та методики вітчизняної бібліографії, де персональна бібліографія та біобібліографія розглядаються як вид діяльності (термінологія, класифікація і методика укладання біобібліографічних посібників). О. М. Яценко проаналізував ці роботи з метою усунення складностей у визначенні понять «персональна бібліографія», «біобібліографія», «персональний бібліографічний покажчик», «біобібліографічний покажчик», «біобібліографічний словник», висвітлив процес виникнення перших праць із «персональної бібліографії» та «біобібліографії» в Україні й засвідчив відставання існуючої термінології від практичної діяльності. Доповідачем було окреслено коло форм біобібліографічної продукції, а також виділено основний підхід до термінологічної проблеми.

Завідувач відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ, кандидат історичних наук **Надія Іванівна Любовець** у виступі *«Мемуарний потенціал електронних краєзнавчих ресурсів»* зазначила, що мемуари є унікальним інструментом фіксації та легалізації участі та значення конкретної особи в житті певного регіону, міста, наповнення його історією та значущістю в контексті загальноукраїнського та світового дискурсу. Сучасне суспільно-політичне і культурне піднесення по-новому поставило проблему презентації людського потенціалу України, зокрема і в краєзнавчому зрізі. Нині важливим є повсюдне створення краєзнавчих інформаційних ресурсів, що сприятиме долученню широких кіл населення до національної культурної спадщини, формуванню усталених традицій національної пам'яті. У цій справі помітною є роль бібліотек, для яких бібліотечне краєзнавство є важливим напрямом роботи. Йдеться про здійснення пошуково-практичної дослідницької діяльності бібліотек, вивчення рідного краю, пошуки нових відомостей, імен, оформлення їх у вигляді літописів, статей, повідомлень, колекцій, виставок тощо. Особливого значення у цій роботі набуває збирання й оприлюднення спогадів, мемуарної літератури. Мемуари як носії історичної свідомості суспільства, національної свідомості та національної пам'яті є важливим контентним ресурсом, який сприятиме становленню громадянського суспільства, розбудові української європейської

держави. Бібліотеки, як найбільш розгалужена система державних культурних закладів, можуть взяти на себе ініціативу залучення до співпраці в краєзнавчій царині широкого громадського загалу. На допомогу може прийти досвід організації веб-проектів на сайті Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олеса Гончара, а також досвід веб-проекту Всеукраїнська мережа «Громадські ініціативи України» (лінк — <http://ngonetwork.org.ua/>).

Науковий співробітник ЦНБ ім. Якуба Колоса НАН Білорусі **Олена Анатоліївна Бондаренко** у доповіді «*Бібліографі — автори електронних біобібліографій*» подала інформацію про унікальний проект з укладання серії електронних біобібліографічних покажчиків «История НАН Беларуси в лицах», започаткований ЦНБ у 2007 р., в основу якого покладена ідея створення інформаційної бази про наукову діяльність видатних білоруських учених. Першим досвідом роботи над серією став компакт-диск «История НАН Беларуси в лицах. Президенты НАН Беларуси», на якому представлено 12 біобібліографічних покажчиків учених, обраних президентами Академії наук починаючи з 1928 р. Зважаючи на те, що до сьогодні не існує універсальних методичних рекомендацій із підготовки електронних біобібліографічних покажчиків, було вирішено в цілому зберегти структуру традиційного покажчика: короткий біографічний нарис, основні дати життя та діяльності, література про життя та діяльність, хронологічний огляд наукових праць, фотодокументи, іменний покажчик. Окрім того, у процесі роботи Вчена рада ЦНБ прийняла рішення проілюструвати бібліографічні записи повнотекстовими документами, наявними у фондах бібліотеки. Робота зі створення повноцінних електронних біобібліографічних покажчиків праць учених, які були біля витоків білоруської науки та зробили великий внесок у розвиток наукової думки, триває. Це є перспективним напрямом біобібліографії, який сприятиме дослідженню національного надбання Білорусі.

Доповідь старшого наукового співробітника Інституту біографічних досліджень НБУВ, кандидата історичних наук **Наталії Петрівни Марченко** «*Біобібліографічні ресурси на сайтах дитячих бібліотек України*» була присвячена виявленню, систематизації та аналізу біобібліографічних ресурсів, представлених на сайтах спеціалізованих бібліотек для дітей, які покликані створювати відповідні інформаційні ресурси, підтримувати в дітях сталий інтерес до них, формувати у читачів навички користування новітніми технологіями. Це комплексна проблема, що вимагає дослідження як стану наявних біобібліографічних ресурсів, так і рівня їх запитуваності користувачами та відповідності віковим мож-

ливостям різних груп користувачів. Окремо стоїть питання про науково-методичний супровід і рівень фахової рецензованості біобібліографічних ресурсів дитячих бібліотек, їх промоцію у межах фахового середовища тощо. Доповідачка повідомила, що серед біобібліографічних ресурсів, створюваних бібліотеками для дітей в Україні, переважають персональні, а загальні мають здебільшого краєзнавчий або тематичний характер. Найпоширенішими є ресурси краєзнавчого, літературознавчого та мистецтвознавчого спрямування, а також зорієнтовані на допомогу шкільництву та висвітлення ювілейних дат. До користувача-дитини зазвичай звернута лише рекомендаційна біобібліографія, а науково-інформаційна (науково-допоміжна) та критична у своїй більшості орієнтована на керівників дитячого читання. Серед негативних моментів Н. П. Марченко відзначила: не існує усталеної, відповідно розробленої системи біобібліографічних ресурсів для дітей різного віку; робота щодо їх створення не координується в межах країни, а провідні вітчизняні бібліотеки фактично не створюють (за невеликим винятком) біобібліографічної продукції, орієнтованої на дітей, організаторів дитячого читання чи хоча б присвячених «дитячим» персоналіям. Невирішеність організаційних аспектів в царині біобібліографування для дітей зрештою відображається на якості продукції, її методичному супроводі та рецензуванні.

Старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ, кандидат історичних наук **Олена Валентинівна Бугасва** у повідомленні *«Тарас Шевченко і його музичне оточення: мемуарна складова Шевченкіани»* зазначила, що корпус мемуарної літератури із зазначеної теми представлено різними за жанрами джерелами, що, поряд з архівними документами, фактично належать до розряду першоджерел. По-перше, це листи і щоденникові записи самого Т. Шевченка, зосереджені не стільки на викладенні конкретних подій, скільки на внутрішньому стані автора, по-друге — спогади як складова книжкової біографічної Шевченкіани. Епістолярна група джерел містить унікальні документи Т. Шевченка, передусім його листування з композитором С. Гулаком-Артемівським. У «Щоденнику» Т. Шевченка, присвяченому петербурзькому періоду (1857–1858 рр.), найретельніше перелічено події, зустрічі, імена, мистецькі контакти, ніби щоб зберегти для майбутніх поколінь хроніку останніх років життя. Найбільш потужними з інформаційної точки зору є спогади, що не лише репрезентують імена Шевченкових друзів-музикантів, а й дають розуміння значення музичного оточення для поета. «Музичне коло» Т. Шевченка переважно складалося із числа провід-

них діячів української культури та російського, насамперед петербурзького, мистецького середовища, з якими пов'язана не лише «музична тема». Стосунки Т. Шевченка і С. Гулака-Артемовського в останні петербурзькі роки поета описав його знайомий З. Недоборовський. Унікальність мемуарної Шевченкіани полягає в тому, що хронологічно вона охоплює майже весь період свідомого життя митця (починаючи від шкільних років до останніх днів перебування у Петербурзі) і фактично є єдиним джерелом, що фокусує яскраві фрагменти його мистецького «перевтілення» та реалізації себе в якості музиканта, що, за свідченням сучасників, Т. Шевченко дозволяв собі робити лише в колі добрих друзів.

Доповідь доцента Харківської державної академії дизайну і мистецтв, кандидата історичних наук **Валентини Теодорівни Петрикової** «*Академік Ф. І. Шміт в сучасному науковому інформаційному просторі: ціннісні складові біобібліографії*» розкрила об'єктивні та суб'єктивні фактори інформаційного замовчування постаті Федора Івановича Шміта (1877–1941) в історії наукової думки ХХ–ХХІ ст. Його наукові відкриття в гуманітарному напрямі наукознавства мали інтегративний характер і тому вже в 20-ті рр. ХХ ст. сформували особливий методологічний погляд на розвиток таких наук, як теорія мистецтва, історія мистецтва, соціологія мистецтва, всесвітня і локальна історія, культурологія та історія культури. Проте епізодичність досліджень про Ф. І. Шміта в сучасній українській біографіці пояснюється об'єктивним станом вітчизняної наукової біографістики: найперше — недостаньою розробкою нею, неоднозначністю і термінологічною складністю визначення поняття «діяч української науки». Парадоксально, але, по суті, невирішеним залишається питання, чи належить Ф. І. Шміт як вчений, що розробляв найбільш загальні культурно-цивілізаційні проблеми на світовому матеріалі, до числа видатних діячів власне України. Об'єктивні фактори відсутності довершених біобібліографічних досліджень про вченого належать до площини наукознавства, зокрема сучасних вимірів і оцінювання наукових доробків з позицій аксіологічної концепції наукової діяльності у філософії науки. Навіть у ХХІ ст. ще відсутні цілісні наукові праці, які б розглядали системність наукового світогляду науковця і висвітлювали його науковий доробок через методологію філософії науки. Іншою об'єктивною причиною «невизнаності» та «забутості» вченого є збереження в сучасних біографічних дослідженнях суто описово-джерелознавчого методу. Домінуючий принцип лінійності у більшості біографічних досліджень на користь уніфікації описів не сприяє створенню комплексних праць, що поєднують

наукознавчий аналіз надбання персони та біографічний опис життя діяча науки. На думку доповідача, біографічні видання слід розглядати лише як першоступеневий етап (підґрунтя) до створення аналітичних праць про діячів науки в межах галузевого наукознавства. Науковому мисленню Ф. І. Шміта притаманна фундаментальність, яка прямолінійно не поєднується з ознакою «національний», проте дослідження його спадщини варто вести саме в площині інтелектуального і культурного зростання України. Знаменним є те, що значимість наукових студій вченого з історії і теорії мистецтва була оцінена саме в Україні як академічна: Ф. І. Шміт першим в історії УАН отримав звання академіка в галузі мистецтвознавства. Важливим фактором об'єктивного оцінювання наукового внеску академіка Ф. І. Шміта в національну науку може залишатися бібліографія його праць, яка межує сьогодні, за обставин життя і праці вченого, з архівознавством, музеєзнавством, джерелознавством педагогіки та іншими гуманітарними галузями.

Науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ **Юлія Вікторівна Вернік** та молодший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень **Тетяна Володимирівна Котлярова** у спільному повідомленні *«Медіа-ресурси у збереженні і поширенні біографічної інформації»* зосередилися на класифікації біографічних медіа-ресурсів та їх функціях у сучасному інформаційному суспільстві. Наявні способи і методи організації медіа-даних широко впроваджуються у традиційні форми науки і культури, суттєво їх змінюючи. Серед іншого це стосується біографіки і біографістики. Новітні технології подання інформації можуть не тільки забезпечити меморіальні цінності духовної спадщини суспільства, полегшити публічний доступ до біографій видатних постатей, а й упровадити відповідні технології організації входження інформації у повсякденне життя пересічної людини. Це може задовольнити потребу у фіксації особистого минулого у вигляді фото- і відеоархівів, щоденникових записів у соціальних мережах тощо та в оприлюдненні власних біографій у глобальній мережі. Найрозповсюдженішими технологіями в організації і збереженні біографічної інформації є блоги, соціальні мережі, електронні ЗМІ, електронні енциклопедії.

Світлана Вікторівна Муріна, молодший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ у повідомленні *«Особливості біографічної інформації про діячів освіти на сайтах мережі Інтернет»* розглянула вплив інформаційної революції на сферу біографічних досліджень, формування електронних біографічних інформаційних ресурсів. Важливим напрямом їх роз-

витку стає поєднання біографічної інформації про діячів освіти з електронними бібліотеками та оцифрованою біографічною літературою. Аналіз сучасного стану наукової розробки комп'ютерних баз біографічних даних дає підстави говорити про відсутність поки що в Україні дійсно глибоких, ґрунтовних досліджень з цієї проблематики. Водночас створення цих баз має не тільки наукове, а й загальнокультурне значення.

Провідний бібліотекар Національної наукової медичної бібліотеки України **Олена Олександрівна Горобець** виступила з повідомленням *«Біобібліографічний напрям роботи Національної наукової медичної бібліотеки України у сфері інформаційного простору»*, у якому наголосила, що він сприяє формуванню культури користувачів, піднесенню їхнього освітнього потенціалу. Заснування серії *«Медична біографістика»* та вихід циклу біобібліографічних видань — це ще один впевнений крок до популяризації української науки та формування національної свідомості у суспільстві.

У повідомленні *«Постатівчених-геологів Катеринославського вищого гірничого училища XIX – початку XX ст. (науково-педагогічний та бібліографічний аспекти наукової спадщини)»* молодшого наукового співробітника Інституту геотехнічної механіки ім. М. С. Полякова НАН України (Дніпропетровськ) **Наталії Володимирівни Осінньої** було розкрито етапи дослідження наукової спадщини вчених-гірників у книгознавчому контексті: вивчення біографій учених-гірників, аналіз їхньої науково-педагогічної та просвітницької діяльності, опрацювання наукової спадщини і виявлення структури наукової комунікації вчених. Результати роботи дозволяють стверджувати, що наукова спадщина вчених Катеринославського вищого гірничого училища XIX — початку XX ст. представлена широким тематико-типологічним спектром видань, які відповідали вимогам розвитку гірничих знань та поліграфічним можливостям того часу, і стала значним явищем в гірничих наукових колах. Висока бібліографічна культура вчених-гірників, знання іноземних мов, міжкультурна комунікація і прагнення до популяризації вітчизняних досягнень було тим фундаментом, на якому зародилися основи оглядової, ретроспективної і поточної бібліографії.

Підсумком засідання став висновок про необхідність для досягнення вагомих результатів в обговорюваній справі дієвої співпраці вчених і спеціалістів наукових установ, закладів освіти, бібліотек, архівів та музеїв, дослідників з громадських осередків на основі тісної кооперації їхніх зусиль.

Н.І. Любовець, Т.В. Котлярова

НАШІ АВТОРИ

- АБЛЩОВ Віталій Григорович — журналіст, громадський діяч (Київ).
- БОЙКО Галина Василівна — заступник директора-головний зберігач фондів Державного архіву Київської області (Київ).
- БУГАЄВА Олена Валентинівна — старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ, кандидат історичних наук (Київ).
- БУРЯК Лариса Іванівна — професор, завідувач відділу Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво», доктор історичних наук (Київ).
- ГАЛЯРНИК Надія Романівна — головний бібліотекар Фонду професора В. Т. Полека Наукової бібліотеки Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника (м. Івано-Франківськ)
- ГЕНЕРАЛЮК Леся Станіславівна — старший науковий співробітник відділу слов'янських літератур Інституту літератури імені Тараса Шевченка НАН України, доктор філологічних наук (Київ).
- ГРАНЧАК Тетяна Юріївна — старший науковий співробітник, завідувач відділу політологічного аналізу СІАЗ НБУ імені В. І. Вернадського, доктор наук із соціальних комунікацій (Київ).
- ГОНЧАРЕНКО Надія Кузьмівна — старший науковий співробітник Українського центру культурних досліджень (Київ).
- ДЕМЧЕНКО Тамара Павлівна — доцент кафедри історії та археології України Інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, кандидат історичних наук (м. Чернігів).
- ЗАЄЦЬ Олена Василівна — науковий співробітник відділу бібліотечних збірань та історичних колекцій НБУВ, кандидат історичних наук
- ІВАНИЦЬКА Світлана Григорівна — доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій, кандидат історичних наук (м. Запоріжжя).
- КАМІНСЬКА Наталія Василівна — професор кафедри загальноправових дисциплін навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук (Київ).
- КІВШАР Таїсія Іванівна — старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ, доктор історичних наук, професор (Київ).
- КОТЛЯРОВА Тетяна Володимирівна — молодший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ, учений секретар ІБД НБУВ (Київ).
- КУЧЕРЕНКО Світлана Володимирівна — співробітниця Благодійного Фонду імені Івана і Юрія Липів м. Одеси, здобувач відділу української історії Національного Науково-Дослідного Інституту Українознавства і Всесвітньої Історії (м. Одеса).

- ЛЮБОВЕЦЬ Надія Іванівна — старший науковий співробітник, завідувач відділу Інституту біографічних досліджень НБУВ, кандидат історичних наук (Київ).
- ЛЯШКО Світлана Миколаївна — провідний науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ, кандидат історичних наук (Київ).
- МАРЧЕНКО Наталія Петрівна — старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ, кандидат історичних наук (Київ).
- МУРІНА Світлана Володимирівна — молодший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).
- НЕПОМНЯЩИЙ Андрій Анатолійович — професор кафедри історії України та спеціальних дисциплін Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, доктор історичних наук (АРК, м. Сімферополь).
- НОВАЛЬСЬКА Тетяна Василівна — професор кафедри книгознавства і бібліотекознавства Київського національного університету культури і мистецтв, доктор історичних наук (Київ).
- ПЕТРИЧЕНКО Катерина Вікторівна — провідний науковий співробітник відділу використання інформації документів Центрального державного архіву зарубіжної україніки (Київ).
- ПЕТРИКОВА Валентина Теодорівна — доцент Харківської державної академії дизайну і мистецтв, кандидат історичних наук (м. Харків).
- ПОПИК Володимир Іванович — генеральний директор НБУВ, директор Інституту біографічних досліджень, доктор історичних наук (Київ).
- ПРОКОПЧУК Віктор Степанович — директор наукової бібліотеки, професор кафедри архівознавства та спеціальних історичних дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, доктор історичних наук (м. Кам'янець-Подільський).
- РАХНО Олександр Якович — завідувач кафедри історії та археології України Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка, кандидат історичних наук, доцент (м. Чернігів).
- СТАМБОЛ Ігор Іванович — аспірант кафедри історії України історичного факультету Одеського національного університету імені Іллі Мечникова (м. Одеса).
- ШОВКОПЛЯС Тетяна Іванівна — науковий співробітник НБУВ, відділ комплексного бібліотечного обслуговування (Київ).
- ЯСНОВСЬКА Людмила Василівна — доцент кафедри історії та археології України Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, кандидат історичних наук (м. Чернігів).
- ЯЦЕНКО Олег Миколайович — старший науковий співробітник, завідувач відділу Інституту біографічних досліджень НБУВ, кандидат історичних наук (Київ).

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- АН УРСР — Академія наук Української радянської соціалістичної республіки.
БСЭ — «Большая советская энциклопедия».
ВР ІЛ — Відділ рукописів Інституту літератури імені Тараса Шевченка НАН України.
ВУАН — Всеукраїнська академія наук.
ДАКО — Державний архів Київської області.
ДАОО — Державний архів Одеської області.
ІР НБУВ — Інститут рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.
КНУ — Київський національний університет.
КП — комунальне підприємство.
КПШ — Комітет пам'ятника Шевченкові.
МСБД — міська система бібліотек для дітей.
МЦБС — міська центральна бібліотечна система.
НБУ для дітей — Національна бібліотека України для дітей.
НБУВ — Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.
НМУОМ — Національний музей українського образотворчого мистецтва
НПБУ — Національна парламентська бібліотека України.
НХМУ — Національний художній музей України.
ОБД — обласна бібліотека для дітей.
ОБДЮ — обласна бібліотека для дітей і юнацтва.
ОДА — обласна державна адміністрація.
ОДВУ — Організація державного відродження України.
РРФСР — Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка.
СА — «Советская археология».
СРСР — Союз Радянських Соціалістичних Республік.
ТУП — Товариство українських поступовців.
УАМ — Українська академія мистецтв.
УНР — Українська Народна Республіка.
УНТ — Українське наукове товариство.
УРСР — Українська Радянська Соціалістична Республіка.
ХХІ — Харківський художній інститут.
ЦБ — центральна бібліотека.
ЦБС — централізована бібліотечна система.
ЦДАЗУ — Центральний державний архів зарубіжної україніки в Києві.
ЦДІАК — Центральний державний історичний архів України в м. Києві.
ЦК КП(б)У — Центральний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України.
ЦМДБ — центральна міська дитяча бібліотека.
ЧЗН — «Черниговская земская неделя».

З М І С Т

Від Редакційної колегії 3

Т. Г. Шевченко в долях українців

<i>Ляшко С. М., Іваницька С. Г.</i> Шевченківські роковини в житті та творчості Михайла Могилянського в контексті теорії колективної пам'яті	9
<i>Бугаєва О. В.</i> Листи Т. Шевченка до С. Гулака-Артемовського: історія стосунків великих митців	37
<i>Іваницька С. Г.</i> Образ Тараса Шевченка в інтерпретації діяча старої (київської) громади Вільяма Беренштама	54
<i>Стамбол І. І.</i> Наслідування заповітів Т. Шевченка на прикладі життєвого шляху І. Липи (1865–1923 рр.)	72
<i>Кучеренко С. В.</i> Внесок Юрія Липи в шевченкознавство	86
<i>Абліцов В. Г.</i> Микола Бурачек — зачинатель мистецької шевченкіани	102

Т. Г. Шевченко в історії та культурі України

<i>Буряк Л. І.</i> Тарас Шевченко: варіативність образів у контексті історичних трансформацій	118
<i>Ківшар Т. І.</i> Ювілейний празький «Кобзарь» 1840–1940 Т. Шевченка: до історії видання	134
<i>Прокопчук В. С.</i> Подільські сторінки в біографії і творчості Тараса Шевченка	160
<i>Демченко Т. П.</i> 100-річчя від дня народження Тараса Шевченка на сторінках чернігівської преси	174
<i>Рахно О. Я.</i> Чернігівське губернське земство та вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка	190
<i>Ясниська Л. В.</i> Давньоруські старожитності Чернігівщини у творчій спадщині Т. Г. Шевченка	201
<i>Засць О. В.</i> Тарас Григорович Шевченко і Києво-Печерська лавра	211
<i>Галярник Н. Р.</i> Популяризація галицьким студентством творчості Тараса Шевченка як боротьба за своє національне самовираження (за матеріалами Фонду професора В. Т. Полека)	221
<i>Гранчак Т.Ю.</i> Тарас Шевченко у соціокультурних вимірах Майдану	233
<i>Гончаренко Н. К.</i> Шевченко у школі: образ Тараса Шевченка у підручниках історії	247

Т. Г. Шевченко в інформаційному просторі України

<i>Попик В. І.</i> Електронні ресурси, присвячені Тарасові Шевченку, як відображення сучасного стану розвитку вітчизняного віртуального інформаційного простору	257
<i>Яценко О. М., Любовець Н. І.</i> Спадщина Тараса Шевченка у вітчизняних бібліографічних джерелах: на матеріалах посібника «Українські персональні бібліографічні покажчики (1856–2013)»	272
<i>Непомнящий А. А.</i> Кримська Шевченкіана: до історії регіональних енциклопедій	284
<i>Петриченко К. В.</i> Вшанування пам'яті Т.Г. Шевченка українцями діаспори (за документами ЦДАЗУ)	296
<i>Бойко Г. В., Камінська Н. В.</i> Життєпис Тараса Шевченка у документах Державного архіву Київської області	314
<i>Петрикова В. Т.</i> Історіографія регіональної біобібліографії вітчизняного шевченкознавства	323
<i>Марченко Н. П.</i> Новітня шевченкіана на сайтах провідних бібліотек України для дітей	336
<i>Муріна С. В.</i> Шевченкіана на польськомовних електронних ресурсах	362

Бібліографія, рецензії, інформація

Географ, краєзнавець, освітянин України (пам'яті М. Ю. Костирич 1942–2014)	370
«Сонячний зайчик» української літератури (на пошану В. З. Нестайка, 1930-2014)	375
Рецензія на монографію: Попик В. І. Ресурси довідкової біографічної інформації : історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку [Текст] / Володимир Попик ; відп. ред. Л. А. Дубровіна ; НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – 520 с.	380
Рецензія на видання : «Т. Г. Шевченко для дітей: видання творів в Україні (XIX–XXI ст.) : бібліограф. покажч. / Нац. Б-ка України для дітей ; уклад. О. М. Тімочка. – К., 2013. – 36 с.	387
Десяті Біографічні Читання «Тарас Григорович Шевченко у розумі і серці українців» (Київ, 5 червня 2014 р.).	389
Секція «Біобібліографічна складова національного електронного інформаційного простору» в рамках проведення Міжнародна наукової конференції «Місце і роль бібліотек у формуванні національного інформаційного простору» (Київ, 23 жовтня 2014 р.) ...	398
<i>Наші автори</i>	406
<i>Умовні скорочення</i>	408

CONTENTS

<i>From Editorial board</i>	3
T.G. Shevchenko in fates of Ukrainians	
<i>Lyashko S., Ivanytska S.</i> Shevchenko's anniversaries in the life and creativity of Mykhaylo Mohylyansky in the context of the theory of collective memory	9
<i>Bugaeva E. T.</i> Shevchenko's letters to S. Gulak-Artemovskiy: history of relations of great artists	37
<i>Ivanitska S.</i> Character of Taras Shevchenko in interpretation of prominent figure of old (Kyiv) community William Berenshtam	54
<i>Stambol I.</i> Observance of T. Shevchenko's wills on the example of life way of I. Lypa (1865 – 1923)	72
<i>Kucherenko S.</i> Yuriy Lypa's contribution into science about Shevchenko	86
<i>Ablitsov V.</i> Mykola Burachek – founder of artistic Shevchenkiana	102
T.G. Shevchenko in history and culture of Ukraine	
<i>Buryak L.</i> Taras Shevchenko: Variability of images in the context of historical transformations	118
<i>Kivshar T.</i> Prague Anniversary Edition of «Kobzar» by Shevchenko 1840–1940: from the history of publication.....	134
<i>Prokopchuk V.</i> Podillia pages in the biography and creative work of Taras Shevchenko.....	160
<i>Demchenko T.</i> The Taras Shevchenko's one hundred anniversaries on the pages of Chernihiv periodical.....	174
<i>Rakhno O.</i> Chernihiv provincial «zemstvo» and memorable celebration of T. H. Shevchenko.....	190
<i>Jasnovskaja L.</i> Old Russian antiquities of Chernihiv region in T.G. Shevchenko's heritage	201
<i>Zaets O.</i> Taras Grygorovych Shevchenko and Kyiv Pechersk Lavra	211
<i>Galiarnyk N.</i> Popularization of Taras Shevchenko's works by Galich students as a struggle for their national self-expression (based on materials from the Fund of professor V.T. Polek)	221
<i>Granchak T.</i> Taras Shevchenko in the socio-cultural dimensions of Maidan.....	233
<i>Goncharenko N.</i> Shevchenko at school: the image of Taras Shevchenko in contemporary history textbooks	247

T.G. Shevchenko in Ukrainian informational space

Popyk V. Electronic resources dedicated to Taras Shevchenko as reflection of current development state of national domestic virtual informational space 257

Yatsenko O., Lyubovets N. Taras Shevchenko’s heritage in domestic bibliographic sources: based upon materials of textbook “Ukrainian personal bibliographic indicator (1856 – 2013)” 272

Nepomnyashchy A. Crimean Shevchenko belongings: to the history of regional encyclopedias 284

Petrychenko K. Commemoration of Taras Shevchenko’s memory by Ukrainian Diaspora (based on documents of CSAFU) 296

Boyko G., Kaminska N. Taras Shevchenko’s life history in documents of State archive of Kyiv region 314

Petrykova V. Historiography of regional bibliography of domestic science about Shevchenko 323

Marchenko N. Recent Shevchenkiana on sites of leading libraries in Ukraine for children 336

Murina S. Shevchekiana in Polish electronic resources 362

Bibliography, reviews, information

Ukrainian geographer, local history expert, enlightener (In memory of M. Yu. Kostrytsia 1942 – 2014) 370

“Sunlight dapple” in Ukrainian literature (in honour of V.Z. Nestaiko, 1930 – 2014) 375

Review of monograph: Popyk V.I. Resources of reference biographic information: historical experience of formation, current state, problems and perspectives of development [Text] / Volodymyr Popyk; resp. ed. L.A. Dubrovina; NAS of Ukraine. V.I. Vernadsky Nat. L-ry of Ukraine. – K., 2013. – 520 p. 380

Review of publication: “T.G. Shevchenko for children: publication of works in Ukraine (XIX – XXI cen.): bibliog. Indic. / Nat. Child. L-ry of Ukraine; compl. O. M. Timochka. – K., 2013. – 36 p. 387

The Tenth Biographic Readings “Taras Grygorovych Shevchenko in minds and hearts of Ukrainians” (Kyiv, June 5, 2014)..... 389

Section “Biobibliographic component of national electronic informational space” in the framework of International scientific conference “Place and role of libraries in formation of national informational space (Kyiv, October 23, 2014)..... 398

Our authors 406

Conditional shortenings 408

ДО УВАГИ АВТОРІВ

1. Загальні вимоги

1.1. Редакція приймає статті за адресою:
01601, МСП, Київ-31, вул. Володимирська, 62. Інститут біографічних досліджень НБУ імені В. І. Вернадського.

Контактні телефони: 288-13-84.

1.2. Видання здійснює такі публікації: наукові статті, археографічні публікації, звіти про роботу фахових наукових зібрань, науково-інформаційні матеріали, рецензії, пошанування до ювілеїв.

1.3. Мова видання — українська (для іноземних колег допускається мова оригіналу).

1.4. До редакції подається:

1.3.1. **Вов'язковому порядку** рекомендація до друку відповідної наукової установи та дві рецензії науковців (одна з них — від доктора наук);

1.3.2. Відредагований текст статті у форматі редактора WORD (розмір аркуша — А4; гарнітура — Times new roman (CYR); кегль — 14; відстань між рядками — 1,5; поля: ліве — 2,5 см, праве — 1,5 см, верхнє — 2 см, нижнє — 2 см) та два примірники роздруку з неї;

1.3.3. Ілюстративний матеріал (фото, малюнки тощо) має бути придатним для копіювання та супроводжуватися відповідною анотацією (легендою) з зазначенням джерела (друкована праця, архівна справа, музейна експозиція тощо) та його місця знаходження.

2. Вов'язкові складові наукової статті

Відповідно до вимог МОН України до фахових періодичних видань, наукова стаття має такі необхідні елементи:

2.1. Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із актуальними науковими чи практичними завданнями;

2.2. Аналіз останніх вітчизняних і зарубіжних досліджень, у яких розглядається дана проблема з наступним чітким означенням невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

2.3. Формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

2.4. Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2.6. Список літератури;

2.7. Анотація та резюме (українською, російською та англійською мовами);

2.8. Ключові слова (до семи);

3. Оформлення рукопису, обсяг, послідовність і розташування складових статті

3.1. Обсяг рукопису наукової статті (основний текст — не менше 12 стор., з урахуванням малюнків, таблиць і підписів до них, анотацій,

резюме, списку літератури) — до 18 сторінок, рецензій і повідомлень — до 5 сторінок.

Рукописи більшого обсягу приймаються до друку лише після попереднього узгодження з редколегією.

3. 2. Послідовність друкування окремих складових наукової статті має бути такою:

- УДК — зліва над назвою статті;
- Прізвище, ім'я та по батькові автора (авторів) мовою статті (повністю), вчений ступінь і посада, назва установи, у якій виконано дослідження, назва міста;
- Повна поштова адреса (за міжнародним стандартом), телефон та e-mail для співпраці з авторами;
- Назва статті (повинна точно відображати зміст дослідження, бути короткою (в межах 9 повнозначних слів), містити більшість ключових слів;
- Анотація (стисла характеристика змісту статті) містить до 50 повнозначних слів, передує (окремим абзацем) основному тексту та подається трьома мовами (див. п. 2.7);
- Ключові слова (не більше семи);
- Текст статті, список літератури;
- Резюме (Abstract) містить назву статті, прізвище та ініціали автора (авторів), учений ступінь і посаду, назву установи, де виконане дослідження, текст резюме (виклад основних положень і висновків статті, одержані результати), ключові слова) та подається трьома мовами (див. п. 2.7). Обсяг резюме, призначеного для опублікування у міжнародних базах реферативної наукової інформації, не повинний бути меншим, ніж дві третини сторінки.

3.3. Стаття повинна бути підписана автором (або авторами).

3.4. Автор несе повну відповідальність за достовірність наданої інформації та правильність наведених у роботі відомостей (особові дані, написання назв тощо).

4. Мовне та технічне оформлення тексту

4.1. Автори несуть повну відповідальність за бездоганне мовне оформлення тексту відповідно до чинного Правопису, зокрема, за дотримання сучасної української наукової термінології, написання прізвищ, власних назв тощо.

4.2. Часто повторювані у тексті словосполучення та назви доречно скоротити, надавши наприкінці статті перелік відповідних скорочень;

4.3. При першому згадуванні у тексті обов'язкове (за винятком побіжного перерахування авторів наукових праць у історіографічному огляді) наведення вичерпної інформації про особу (повне прізвище, ім'я, по батькові, роки народження та смерті);

4.4. Усі застарілі історичні, географічні, суспільно-політичні тощо назви обов'язково мають супроводжуватися вказівкою на їхнє сучасне написання;

4.5. Усі додаткові відомості оформлюються у вигляді зносок унизу сторінки чи у вигляді Додатків.

4.6. Посилання на джерела та літературу подаються у квадратних дужках цифрами, кожна з яких відповідає лише одній позиції в прикінцевому списку джерел і літератури. Інформація про конкретні сторінки чи аркуші подається через кому ([4, с. 4–7]), а перелік джерел — через крапку з комою чи коротке тире ([4; 8; 24], [6–12]).

5. Джерела та література

5.1. Прикінцевий список джерел і літератури має бути оформлений у відповідності до вимог ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.1-2003, IDT)» (К. : Держстандарт України, 2007).

5.2. Список може містити тільки назви праць, на які посилається автор. Рекомендовані списки, переліки тощо можуть бути оформлені як Додаток (значні за обсягом) чи згадуватися в зносках як уточнення.

5.3. Назви праць у прикінцевому списку розташовуються за абеткою.

6. Прикінцеві зауваги

6.1. Редколегія має право редагувати текст статей, погоджуючи остаточний варіант із автором.

6.2. Редколегія може відхилити рукописи, якщо вони не відповідають вимогам чи проблематиці збірника, або переносити їх в інше число, узгодивши це з автором.

6.3. Рукописи статей, відхилені Редакційною колегеєю, авторам не повертаються та не рецензуються.

6.4. Протягом 2015 р. до правил оформлення публікацій у фахових наукових виданнях можуть бути внесені зміни відповідно до прийняття нових нормативних актів щодо підготовки та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів. Про зазначені зміни буде поінформано на інформаційному порталі НБУВ.

Наукове видання
Українська біографістика
Biographistica Ukrainica

Collection of scientific papers is dedicated to theoretical and methodical principles of biographical science of our country as a separate special historical discipline, historical experience, modern problems, tendencies and perspectives of development of Ukrainian and global biography study and bio-bibliography, issues of forming electronic bio-bibliographical resources, covering life and creative development of prominent men of Ukrainian science, art and culture.

It is meant for scientists, pedagogues, students and postgraduate students of higher educational institutions, employees of museum, archival and library institutions, local historians.

Збірник наукових праць
Випуск 11

головний редактор: Попик Володимир Іванович,
відповідальний редактор: Марченко Н.П.
редактор: Котлярова Т. В.
оригінал-макет: Вернік Ю. В.

Підписано до друку .
Формат 60x84x16. Гарнітура CentSch. Друк офсетний
Умовн. друк. арк. 24,69. Обл.-вид.арк. 25,72. Наклад 300. Зам № .

Надруковано в науково-видавничому центрі
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.
03039, Київ, пр-т 40-річчя Жовтня, 3.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.